

«ΓΟΡΓΕΙΗ ΚΕΦΑΛΗ»

ΚΑΤΑΓΩΓΗ ΚΑΙ ΝΟΗΜΑ ΤΗΣ ΓΟΡΓΟΝΙΚΗΣ ΜΟΡΦΗΣ
ΕΝ ΤΗ ΛΑΤΡΕΙΑ ΚΑΙ ΤΗ ΤΕΧΝΗ ΤΩΝ
ΑΡΧΑΪΚΩΝ ΧΡΟΝΩΝ

ΥΠΟ
ΘΕΟΔΩΡΑΣ Γ. ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΑ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ 1970

« Г О Р Г Е И Η Κ Ε Φ Α Λ Η »

«ΓΟΡΓΕΙΗ ΚΕΦΑΛΗ»

ΚΑΤΑΓΩΓΗ ΚΑΙ ΝΟΗΜΑ ΤΗΣ ΓΟΡΓΟΝΙΚΗΣ ΜΟΡΦΗΣ
ΕΝ Τῃ ΛΑΤΡΕΙΑ ΚΑΙ Τῃ ΤΕΧΝῃ ΤΩΝ
ΑΡΧΑΪΚΩΝ ΧΡΟΝΩΝ

ΥΠΟ
ΘΕΟΔΩΡΑΣ Γ. ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΑ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ 1970

ΑΦΙΕΡΟΥΤΑΙ
ΕΙΣ ΤΗΝ ΜΝΗΜΗΝ ΤΟΥ ΠΑΤΡΟΣ ΜΟΥ

ΠΙΝΑΞ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

	Σελ.
Βραχυγραφία	ι'
Κατάλογος εικόνων	ιβ'
Κατάλογος πινάκων	ιβ'
Πρόλογος	ιε'
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	1
ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'. 'Η θέσις τῆς ἐρεύνης ἐναντι τοῦ προβλήματος τοῦ γοργονείου καὶ τῶν Γοργόνων.....	8
ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'. 'Ο μῦθος τοῦ γοργοφόνου καὶ ὁ ἀνατολικὸς παράγων	23
ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'. 'Η Γοργὼ ἐν τῇ τέχνῃ	46
1. Εἰκονογραφικὰ.....	46
2. Ὄντολογία	67
ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'. Γόργειον πρόσωπον	81
ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'. 'Απὸ τῆς Γοργοῦς εἰς τὴν Μέδουσαν	90
ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ϛ'. Τὸ γοργόνειον ὡς φορεὺς δυνάμεως καὶ ἡ ἔννοια τοῦ ἀποτρο- παίου	103
ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'. Τὸ μετὰ τοῦ γοργονείου δρώμενον	112
ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΙΣ	133
ΕΠΙΜΕΤΡΟΝ Τὸ πλαστικὸν ἄγγειον τῆς Νέας Ἐκκλησοῦλας	135
ΕΥΡΕΤΗΡΙΑ	
Α. Παραστάσεις γοργονείων καὶ Γοργόνων	151
Β. Γενικὸν εὔρετήριον πραγμάτων καὶ ὀνομάτων	155

ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΑΙ

Πλήν τῶν καθιερωμένων εἰς τὴν διεθνή ἀρχαιολογικὴν βιβλιογραφίαν βραχυγραφίων (βλ. ΑΑ 1966, 589 κ.έ. ΑΑ 1968, 809 κ.έ.) γίνεται χρῆσις τῶν κάτωθι:

ΑΟ	R. M. DAWKINS, The Sanctuary of Artemis Orthia at Sparta, 1929.
BENSON	J. L. BENSON, The Central Group of the Corfu Pediment, Gestalt und Geschichte-Festschrift Karl Schefold, 1967, 48 - 60.
BESIG	H. BESIG, Gorgo und Gorgonion in der archaischen griechischen Kunst, 1937.
BROMMER, Vasenlisten	F. BROMMER, Vasenlisten zur griechischen Heldensage ² , 1960.
DÖRIG, Götter u. Titanen	J. DÖRIG - O. DIGON, Der Kampf der Götter und Titanen, 1961.
DUNBABIN, Eastern Neighbours	T. J. DUNBABIN, The Greeks and their Eastern Neighbours, 1957.
Éléments Orientaux-Strasbourg	Éléments Orientaux dans la Religion Grecque, Travaux du Centre d'Études Supérieures de Strasbourg, 1960.
FITTSCHEN, Sagend.	K. FITTSCHEN, Untersuchungen zum Beginn der Sagedarstellungen bei den Griechen, 1969.
FURTW. AG	A. FURTWÄNGLER, Die Antiken Gemmen (I-III).
GABELMANN	H. GABELMANN, Studien zum frühgriechischen Löwenbild, 1965.
HAMPE, Sagenb.	R. HAMPE, Frühe griechische Sagenbilder in Böotien, 1936.
HOPKINS	C. HOPKINS, Assyrian Elements in the Perseus-Gorgon Story, AJA 38, 1934, 341 - 358.
KUNZE, Schildb.	E. KUNZE, Archaische Schildbänder, Olympische Forschungen II, 1950.

- MARANGOY, Lakon. Elfenb. E. L. MARANGOY, Lakonische Elfenbeine-und Beinschnitzereien, 1969.
- MATZ, GGK F. MATZ, Geschichte der griechischen Kunst I, 1949.
- NILSSON, GGK² M. P. NILSSON, Geschichte der griechischen Religion, 2α έκδοσις 1955, ἐν Handbuch der Altertumswissenschaft V 2.
- RICCIONI G. RICCIONI, Origine e sviluppo del Gorgoneion, Rivista dell'Instituto 9, 1960, 127 κ.έ.
- SCHÄFER, Reliefpithoi J. SCHÄFER, Studien zu den griechischen Reliefpithoi des 6. - 8. Jahrhunderts v. Chr. aus Kreta, Rhodos, Tenos und Böotien, 1957.
- SCHAUENBURG K. SCHAUENBURG, Perseus in der Kunst des Altertums, 1960.
- SCHFOLD, Gr. K. Rel. Phän. K. SCHEFOLD, Griechische Kunst als religiöses Phänomen, 1959.
- SCHFOLD, Sagenb. K. SCHEFOLD, Frühgriechische Sagenbilder, 1964.
- SPARTZ E. SPARTZ, Das Wappenbild des Herrn und der Herrin der Tiere in der minoischen und frühgriechischen Kunst, 1962.
- WEBSTER, GTP. T.B.L. WEBSTER, Greek Theatre Production, 1956.
- WILAMOWITZ, GdH. U. VON WILAMOWITZ-MOELLENDORF, Der Glaube der Hellenen I, II, 1931.

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΙΚΟΝΩΝ

	Σελ.
1. Μετόπη ἐκ τοῦ ναοῦ τοῦ Θέρμου	18
2. Ἀνάπτυγμα τῆς κυρίας παραστάσεως τοῦ ἀμφορέως τοῦ Μουσείου τῆς Ἐλευσίνος.....	31
3. Ἐκ τοῦ ἀρυβάλλου Β 6194 τοῦ Μουσείου τῆς Δήλου	47
4. Ἐκ τοῦ ἐλάσματος Β 1897 τοῦ Μουσείου τῆς Ὀλυμπίας	48
5. Σφραγιδόλιθος ἐκ Μήλου	51
6. Χαλκοῦν ἔλασμα ἐξ Ορνιέτο	52
7. Ἐκ τῆς ὑδρίας RC 5655 τῆς Ταρκυνίας	53
8. Ἀθῆναι, Ἐθνικὸν Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον. Ἐκ τῆς σφραγίδος 15637	54
9. Ἐκ ΠΚ ἀλαβάστρου τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου τῶν Συρακουσῶν	66
10. Ἐκ ΠΚ ἀρυβάλλου ἐν Μονάχῳ	79
11. Ἐκ τῆς κύλικος Β 380 τοῦ Βρετανικοῦ Μουσείου	98
12. Θραῦσμα μελανομόρφου σκύφου ἐκ τῆς Ἀκροπόλεως	104
13. Ἐκ ΠΚ ἀλαβάστρου ἐν Φιλαδελφείᾳ	106
14. Ἐκ τοῦ κρατήρος Ε 629 τοῦ Λούβρου	147
15. Ἐκ ΜΚ κρατήρος ἐν Χάγῃ	148

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΠΙΝΑΚΩΝ

- 1α. Λοῦβρον. Πήλινον πλακίδιον Α.Ο. 9034.
- 1β. Λοῦβρον. Χαλκοῦν ἀγαλμάτιον.
2. Γενεὴ, Μουσείον Τέχνης καὶ Ἱστορίας 18955. Χαλκοῦς δίσκος.
- 3α. Μουσείον Ρεθύμνης. Λίθινον γοργόνειον ἐξ Ἀζοῦ.
- 3β. Ἀθῆναι, Ἐθνικὸν Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον. Χρυσοῦν ἔλασμα ἐκ Δελφῶν.
- 3γ. Μουσείον Ἡρακλείου 11526, 11527. Πήλινα πλακίδια ἐκ Γόρτυνος.
- 4α. Ἀθῆναι, Ἐθνικὸν Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον 13050. Χαλκοῦν ἔλασμα ἐκ τῆς Ἀκροπόλεως.
- 4β. Ἀθῆναι, Ἐθνικὸν Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον 14047. Ἐλεφαντίνη σφραγίς ἐκ τοῦ Ἡραίου τοῦ Ἄργους.
- 5α. Λοῦβρον. Ἀνάγλυφος ἀμφορεὺς CA 795. Ἐκ Βοιωτίας.
- 5β. Ἀθῆναι, Συλλογὴ τῆς Ἀμερικανικῆς Σχολῆς Κλασσικῶν Σπουδῶν. Τμήμα ἀναγλύφου κρατήρος(;) ἐκ τοῦ Ἡραίου τοῦ Ἄργους.
- 6α. Βρετανικὸν Μουσεῖον Α 748. Ροδιακὸν πινάκιον ἐκ Καμείρου.
- 6β. Μουσείον Ὀλυμπίας Β 960. Χαλκοῦν ἔλασμα.
- 7α. Μόναχον, Μουσείον Ἀρχαίας Μικροτεχνίας 720 R. Χαλκοῦν ἄρμα.
- 7β. Palermo, Ἐθνικὸν Μουσεῖον 47. Ἐκ τῆς λαβῆς bucchero οἰνοχόης.
- 8α. Νεάπολις, Ἐθνικὸν Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον. Ἐκ τῆς λαβῆς χαλκῆς ὑδρίας.

- 8β. Φλωρεντία, Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον 88225. Bucchero κρατήρ.
- 9α. Φλωρεντία, Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον 3467. Bucchero θυμιατήριον
10. Μουσεῖον Ὀλυμπίας. Λεπτομέρεια ἐκ τοῦ τρίποδος Β 7000.
- 11α. Ἀθήναι, Ἐθνικὸν Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον 15506. Ἐλεφάντινον πλακίδιον ἐκ τοῦ ἱεροῦ τῆς Ὀρθίας.
- 11β. Ἀθήναι, Ἐθνικὸν Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον. Ἐλεφαντίνη σφραγίς ἐκ τοῦ Ἡραίου τοῦ Ἄργους.
- 11γ. Κορινθιακὸν πλαστικὸν ἄγγειον (πωληθὲν ἐν Βασιλείᾳ).
- 12α. Μόναχον. Λεπτομέρεια ἐκ τῆς λαβῆς χαλκοῦ κρατήρος.
- 12β. Μουσεῖον Ὀλυμπίας Β 4990. Ἐπίσημα ἀσπίδος.
- 13α. Βρετανικὸν Μουσεῖον Β 471. Μελανόμορφος ὄλπη.
- 13β. Λούβρον. Λεπτομέρεια ἐκ τοῦ δίνου Ε 874.
- 14α-β. Μουσεῖον Ναυπλίου. Πήλινα προσωπεῖα ἐκ Τίρυνθος.
15. Μουσεῖον Ναυπλίου. Πήλινον προσωπεῖον ἐκ Τίρυνθος.
- 16α-β. Μουσεῖον Σπάρτης. Πήλινα προσωπεῖα ἐκ τοῦ ἱεροῦ τῆς Ὀρθίας.
- 17α. Μουσεῖον Σπάρτης. Πήλινον προσωπεῖον ἐκ τοῦ ἱεροῦ τῆς Ὀρθίας.
- 17β. Ἀθήναι Συλλογὴ Ἀγγλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς. Σφραγιδολίθος ἐκ Μήλου.
- 17γ. Μουσεῖον Σπάρτης. Μολύβδινον ἐκ τοῦ ἱεροῦ τῆς Ὀρθίας.
- 18α-γ. Μουσεῖον Σπάρτης. Πήλινα προσωπεῖα ἐκ τοῦ ἱεροῦ τῆς Ὀρθίας.
- 19α-β. Μουσεῖον Τεγέας. Πλαστικὸν ἄγγειον ἐκ Ν. Ἐκκλησούλας.
- 20α-β. Μουσεῖον Τεγέας. Πλαστικὸν ἄγγειον ἐκ Ν. Ἐκκλησούλας.
- 21α-β. Μουσεῖον Τεγέας. Πλαστικὸν ἄγγειον ἐκ Ν. Ἐκκλησούλας.
- 22α-β. Μουσεῖον Σπάρτης. Τμῆμα πλαστικοῦ ἄγγείου ἐκ τοῦ Μενελαίου.
- 22γ. Φλωρεντία, Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον 79242. Πλαστικὸν ἄγγειον.
- 23α-β. Μουσεῖον Σπάρτης 1725. Πήλινος λέων ἐκ τοῦ Μενελαίου.
- 23γ. Μουσεῖον Κερκύρας. Λεπτομέρεια τοῦ λέοντος τοῦ μνημείου τοῦ Μενεκράτους.
- 23δ. Βασιλεία, Συλλογὴ G. Ortiz. Χαλκοῦς λέων.

Αἱ φωτογραφίαι τῶν πινάκων 3α, 3γ, 4α, 18α καὶ 18β ὀφείλονται εἰς τὴν κ. Ε. Τουλούπα καὶ τοὺς κκ. Γ. Τζεδάκιν, Ἀ. Ζώνη καὶ Κ. Δαβάραν, τοὺς ὁποίους καὶ εὐχαριστῶ· ἡ τοῦ πίνακος 10 ἀποτελεῖ προσφορὰν τοῦ ἐν Ἀθήναις Γερμανικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Διὰ τῆς παρούσης διατριβῆς ἐρευνῶνται βασικῶς αἱ ἀρχαὶ τοῦ μύθου τῶν Γοργόνων καὶ τὸ νόημα τῆς παρουσίας τοῦ γοργείου προσώπου εἰς τὴν τέχνην τῶν ἀρχαϊκῶν χρόνων.

Τὸ θέμα Γοργῶ ἐντάσσεται γενικώτερον ἐντὸς τῆς ἐποχῆς, τῆς ὁποίας ἀποτελεῖ ἐν τῶν γνησιωτέρων καὶ πλέον ἀντιπροσωπευτικῶν δημιουργημάτων, καὶ ὡς τοιοῦτο ἐρμηνεύεται συστηματικῶς διὰ πρώτην φοράν. Οὕτω ἀναθεωροῦνται παλαιόθεν καθιερωμέναι ἔννοιαι, ὡς π.χ. ἡ τοῦ μαγικοῦ ἀποτροπαίου, καὶ ἐξετάζεται ὑπὸ νέον φῶς ἡ χρῆσις τοῦ γοργονείου ὡς πραγματικοῦ προσωπίου κατὰ τοὺς ἀρχαϊκοὺς χρόνους.

Γενικώτερον, ἐπιχειρεῖται νὰ δοθῇ ἐνιαία καὶ σαφῆς εἰκὼν τοῦ θέματος διὰ νέας συνθέσεως τῶν δεδομένων τοῦ μύθου, τῆς τέχνης καὶ τῆς λατρείας.

Εἰκονογραφικὰ καὶ τυπολογικὰ προβλήματα θίγονται ὅσα ἔχουν μέχρι τοῦδε ἀποσπασματικῶς μόνον ἢ ἑλλιπῶς μελετηθῆ. Οὕτω ἐξετάζονται λεπτομερῶς τὰ τῆς εἰκονογραφίας τοῦ δαίμονος καὶ ἀποφεύγεται ἐκτενῆς ἀπαρίθμησις τῶν γνωστῶν παραστάσεων τοῦ μύθου, αἱ ὁποῖαι ἔχουν συμπεριληφθῆ καὶ εἰς προσφάτους γενικώτερας περὶ τῶν ἑλληνικῶν μύθων μελέτας. Ὅμοίως ἀποφεύγεται λεπτομερῆς ἐξέτασις τῆς τυπολογίας τῶν ἀρχαϊκῶν γοργονείων, ἡ ὁποία ἔχει κατὰ ἐργαστήρια ἐν μέρει ἐρευνηθῆ.

Θεωρῶ χρέος μου νὰ εὐχαριστήσω θερμῶς τὴν Φιλοσοφικὴν Σχολὴν τοῦ Ἐθνικοῦ Καποδιστριακοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, διότι ἐνέκρινεν ὁμοθυμῶς τὴν ἀνὰ χεῖρας μελέτην ὡς ἐναίσιμον ἐπὶ διδακτορίᾳ διατριβήν.

Εἰς τὸν καθηγητὴν μου κ. Ν. Μ. Κοντολέοντα ἐκφράζω τὰς εὐχαριστίας καὶ τὴν εὐγνωμοσύνην μου, διότι ἐνέκρινε τὴν ἐκλογὴν τοῦ θέματος, μὲ ἐνεθάρρυνεν εἰς τὴν ἔρευναν καὶ ἐπέδειξε συνεχῶς ζωηρὸν ἐνδιαφέρον μέχρι τῆς δημοσιεύσεως καὶ ἀρτίας ἐμφανίσεως τοῦ παρόντος.

Θερμὰς εὐχαριστίας ὀφείλω ἐπίσης εἰς τὸ Διοικητικὸν Συμβούλιον τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας καὶ εἰς τὸν Γενικὸν Γραμματέα αὐτῆς καθηγητὴν κ. Ἀναστ. Ὁρλάνδον, διότι εὐηρεστήθη νὰ ἀναλάβῃ τὴν ἐκτύπωσιν τῆς μελέτης καὶ νὰ συμπεριλάβῃ αὐτὴν μεταξὺ τῶν δημοσιευμάτων τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας. Ἰδιαιτέρως αἰσθάνομαι τὴν ὑποχρέωσιν νὰ εὐχαριστήσω τὸ ἐπιστημονικὸν προσωπικὸν τοῦ Γραφείου Δημοσιευμάτων τῆς Ἀρ-

χαιολογικῆς Ἑταιρείας διὰ τὸ ἀμέριστον ἐνδιαφέρον του κατὰ τὸ στάδιον τῆς ἐκτυπώσεως τῆς ἐργασίας.

Διὰ τὴν παραχώρησιν τῆς ἀδείας ἀπεικονίσεως τῶν ἀρχαίων τῶν πινάκων 10, 3a, 9a καὶ 22γ ἐκφράζω τὰς εὐχαριστίας μου πρὸς τὸν καθηγητὴν κ. E. Kunze, τὸν Ἐφορον κ. Στ. Ἀλεξίου καὶ τὴν Διεύθυνσιν τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου τῆς Φλωρεντίας.

Θ.Γ.Κ.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ἡ Γοργὼ ἀνήκει εἰς τὰ θέματα ἐκεῖνα τοῦ ἀρχαίου μύθου, πρὸς τὰ ὁποῖα μετ' ἰδιαίτερας προτιμήσεως ἐστράφη παλαιότερον ἢ ἐρμηνευτικὴ διάθεσις τῶν παντοίων μελετητῶν τῆς ἀρχαίας παραδόσεως¹. Σήμερον τὸ ἐνδιαφέρον διατηρεῖται κυρίως ἐντὸς τῶν πλαισίων τῆς ἀρχαιολογικῆς ἐρεῦνης, ἔνθα πάλιν τὸ βασικὸν ἐν προκειμένῳ πρόβλημα τῆς καταγωγῆς καὶ τῆς λειτουργίας τῆς μορφῆς τῆς Γοργοῦς ἐν τῇ τέχνῃ φαίνεται νὰ ἔχη εὖρει ἀπὸ μακροῦ τὴν ἱκανοποιητικὴν αὐτοῦ λύσιν, ὥστε νὰ μὴ ἀπασχολῇ πλέον ἐνεργῶς τοὺς ἐρευνητάς. Ἡ λύσις αὕτη ἔγκειται εἰς τὴν ἐννοίαν τῆς μαγικῆς ἀπελαστικῆς τοῦ κακοῦ δυνάμεως, εἰς τὴν ὁποίαν καὶ ἐμμένει σταθερῶς ἡ ἀρχαιολογικὴ ἔρευνα ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ αἰῶνος μέχρι σήμερον².

Ὁ τοιοῦτος τρόπος ἐρμηνείας ἐνὸς μυθολογικοῦ θέματος, ὅστις ἤρμोजεν ἀπολύτως εἰς τὸ στάδιον, τὸ ὁποῖον ἡ ἐπιστήμη τῶν ἀρχαίων θρησκευτῶν καὶ τῶν μύθων αὐτῶν διήνευε κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ αἰῶνος³, καί, ἀκριβέστερον, ἡ ἐπὶ τοσοῦτον χρόνον ἐπιβίωσις αὐτοῦ εἰς τὸν τομέα τῆς ἐρμηνείας τῶν ἔργων τῆς ἀρχαίας τέχνης προξενεῖ ἰδιαίτεραν ἐντύπωσιν· διότι, ἀπὸ τῆς ἐποχῆς καθ' ἣν π.χ. ὁ E. Cassirer⁴ ἠρμήνευε τὴν μυθικὴν σκέψιν ὡς συνώνυμον τῆς πρωτογόνου θρησκευτικῆς σκέψεως, μέχρι σήμερον, ὅτε γίνεται λόγος περὶ μύθου εἰς ὅλους τοὺς τομεῖς τῆς πνευματικῆς δραστηριότητος τοῦ ἀνθρώπου⁵, ἔχει ἀναμφισβητήτως συντελεσθῆ τοιαύτη πρόοδος, ὥστε ἡ ἔτι ἰσχύουσα παρὰ τοῖς ἀρχαιολόγοις ἐννοία τῆς μαγικῆς ἀποτρεπτικῆς Γοργοῦς νὰ φαίνεται ὅλος ἀσυμβίβαστος πρὸς τὴν ἰσχύουσαν ἐν τῇ καθα-

1. Ἦδη ἀπὸ τῶν ἀρχαίων λεξικογράφων καὶ σχολιαστῶν· βλ. π.χ. ΗΣΥΧ. *γοργεῖη νεφάλη* καὶ ΕΥΣΤ. Σχόλια εἰς Ἰλ. Α 36.

2. Τελευταίως J. L. BENSON, Festschrift K. Schefold, 1967, 48 κ.έ.

3. Ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς Ἐθνολογίας καὶ τῆς Ψυχολογίας τοῦ Βάθους καὶ ἐν τῷ πνεύματι τοῦ ἐπιστημονικοῦ ἐμπειρισμοῦ καὶ τῆς ἐνοποιήσεως τῶν ἐπιστημῶν. Γενικῶς K. BETH, *Religion und Magie*², 1927, σποράδην. NILSSON, *GGr I*², 36 κ.έ. K. KERÉNYI, *Studi e Materiali* 11, 1935, 14-15, 19-20. W. ΟΤΤΟ, *Theophania*, 1956, 15 κ.έ. M. ELIADE, *Eranos Jahrb.* 1950, 247 κ.έ., 254 κ.έ.

4. *Philosophie der symbolischen Formen II, Das mythische Denken*, 1925.

5. Βλ. π.χ. τὸν ὑπὸ τῶν ἐκδόσεων Knaur δημοσιευθέντα τόμον ἐκ σειράς ἄρθρων ὑπὸ τὸν τίτλον *Die Wirklichkeit des Mythos*.

ρῶς θεωρητικῆ ἐρεύνη ἀντίληψιν περὶ τοῦ χαρακτῆρος τοῦ ἀρχαίου μύθου¹.

Τὸ πρᾶγμα δὲν εἶναι ἀσήμαντον, διότι προφανῶς δὲν νοεῖται ἐρμηνεῖα μορφῆς τινος τοῦ ἀρχαίου μύθου ἀνεξαρτήτως τῶν βασικῶν ἀρχῶν τῆς λειτουργίας τούτου. Δεδομένου δὲ ὅτι αἱ ἀρχαῖ αὗται ταυτίζονται ἐντὸς μιᾶς ὠρισμένης ἐποχῆς πρὸς τὰς βασικὰς ἀρχάς, αἱ ὁποῖαι ὀρίζουν τὴν ὄλην πνευματικότητα αὐτῆς², εἶναι σαφές, ὅτι καὶ ἡ χρῆσις κριτηρίων ξένων πρὸς τὴν ἱστορικότητα τῆς μυθικῆς μορφῆς δὲν δύναται παρὰ νὰ ὀδηγήσῃ εἰς παρερμηνεῖαν αὐτῆς. Ἡ γενικῶς κρατοῦσα ἐποψις περὶ τοῦ ὡς ἄνω νοήματος τῆς Γοργούς, ἐκτὸς τοῦ ὅτι ἐκπροσωπεῖ πεπαλαιωμένας θέσεις ἐν τῇ ἐξελίξει τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρέυνης, στηρίζεται ἀποκλειστικῶς ἐπὶ τοῦ παράγοντος τοῦ μὴ-ἱστοικοῦ, ἢ τοῦ ὑπὲρ-ἱστοικοῦ, καὶ μάλιστα προϋποθέτει ἀπαραιτήτως αὐτόν: ἡ Γοργῶ ἐντάσσεται ὑπὸ τῶν μελετητῶν αὐτῆς ἐξ ἀρχῆς εἰς τὸν χῶρον τοῦ γενικῶς ἰσχύοντος μυθικοῦ - θρησκευτικοῦ φαινομένου καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἀξιολογεῖται ὡς ἀποτρόπαιος. Ἡ παρερμηνεῖα, ὑπὸ τὴν ὁποῖαν οὕτω τελεῖ ἡ γοργονικὴ μορφή, δὲν στερεῖται εὐρυτέρας σημασίας· συνεπάγεται τὴν παρανόησιν βασικῶν γνωρισμάτων τῆς πρωίμου ἑλληνικῆς διανοήσεως, ἂν ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ὅτι ἡ Γοργῶ ἔχει ἰδιαιτέρας προεκτάσεις εἰς τὴν θρησκευτικὴν καὶ τὴν ἐν γένει πνευματικὴν πραγματικότητα τῶν πρωίμων ἀρχαϊκῶν χρόνων. Τοῦτο ἀποσκοπεῖται νὰ δειχθῇ διὰ τῆς παρουσίας ἐργασίας, διὰ τῆς ὁποίας, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ἀκολουθηθεῖσαν μέχρι τοῦδε μέθοδον, θὰ ἐπιχειρηθῇ νὰ ἐρμηνευθῇ τὸ περιεχόμενον τῆς μυθικῆς Γοργούς ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἱστορικότητος αὐτῆς³. Ἐπειδὴ δέ, ὡς ἐσημειώσαμεν, ἡ ἐκτίμησις τῆς σημασίας μιᾶς ὠρισμένης μυθικῆς μορφῆς δεσμεύεται ὑπὸ τοῦ ἰδιάζοντος χαρακτῆρος τῆς μυθικῆς σκέψεως, τῆς ὁποίας αὕτη εἶναι προϊόν, κρίνεται σκόπιμον, ὅπως προηγηθῇ εἰσαγωγικῶς σύντομος ὀρισμὸς γενικῶν τινῶν ἐννοιῶν σχετικῶν μὲ τὴν ὑφὴν τοῦ πρωίμου ἑλληνικοῦ μύθου.

Θεωρούμενος ὡς πρὸς τὴν ὕλην τὴν ὁποῖαν ἐπεξεργάζεται, ὁ μῦθος εἶναι διήγησις *περὶ θεῶν καὶ περὶ δαιμόνων τε καὶ ἡρώων καὶ τῶν ἐν "Αἶδου"*⁴. Τὰ συστατικὰ στοιχεῖά του εἶναι κατὰ βάσιν θεολογικὰ καὶ ἡρωικὰ⁵. Τὸ φανταστικὸν καὶ ὑπερφυσικὸν στοιχεῖον ἀνήκει εἰς τὸν ποιητικὸν τρόπον ἐκφράσεως, τὸν ὁποῖον ὡς μορφή τέχνης υἰοθετεῖ, καὶ δὲν δύναται νὰ θεω-

1. Ἐν τῇ θρησκευτολογικῇ, τῇ μυθολογικῇ καὶ τῇ φιλολογικῇ ἐρέυνη.

2. Κ. ΚΕΡΕΝΥΙ, *Die antike Religion*, 1940, 9.

3. Ἀρχὴ τῆς ὑπὸ τὸν Wilamowitz Νεοἱστορικῆς Σχολῆς (WILAMOWITZ, *GdH I*, κυρίως σ. 8 κ.έ. Βλ. καὶ Ο. ΚΕΡΝ, *Die Religion der Griechen*, 1926, 13. NILSSON, *GGrR I*, 6 κ.έ., 11) καταπολεμηθεῖσα ἰδιαιτέρως ὑπὸ τοῦ W. Otto (βλ. π.χ. W. ΟΤΤΟ, *Theophania*, 107 κ.έ., 122 κ.έ.) καὶ τῆς σχολῆς του χάριν τῆς ἀρχῆς τῆς «ὑπὲρ-ἱστορικότητος» τῶν ἐν γένει φαινομένων τῆς θρησκείας καὶ τοῦ μύθου.

4. ΠΛΑΤ. Πολ. 392a.

5. Γενικῶς βλ. NILSSON, *GGrR I*, 16 κ.έ. καὶ Κ. ΚΕΡΕΝΥΙ, ἔ.ἀ. 27 κ.έ.

ρηθῆ ὡς προσδιοριστικὸν τῆς συστάσεώς του¹. Ὁ μῦθος συνεπῶς εἶναι «θεολογία»² καὶ ἐν μέρει «ψευδοῖστορία», δεδομένου δὲ ὅτι οἱ ἥρωικοὶ μῦθοι οὐδέποτε ἀντιπαρέρχονται τὴν σχέσιν τῶν ἡρώων μετὰ τοῦ θείου, ὁ γνήσιος μῦθος εἶναι κατ' ἀρχὴν θρησκευτικός.

Ἐὰν τὸν τοιοῦτον μῦθον ἐκλάβωμεν ὄχι ὑπὸ τὴν μερικὴν ἔννοιαν τῆς περιγραφῆς τῆς μορφῆς καὶ τῶν ιδιοτήτων ἑνὸς ἐκάστου τῶν θεῶν καὶ τῆς ἔξιστορήσεως τῶν περιπετειῶν αὐτοῦ, ἢ ὑπὸ ἐκείνην τοῦ «αἰτίου» ἑνὸς λατρευτικοῦ δρωμένου, ἀλλὰ ὑπὸ τὴν εὐρυτέραν ἔννοιαν τῆς ὑπὸ συμβολικὴν — μέχρις ὠρισμένου ὁρίου — μορφῆν ἀφηγήσεως περὶ τοῦ ὑπάρχοντος κόσμου, τότε ἔχομεν ἤδη προσεγγίσει τὸ εἰδοποιὸν γνῶρισμα τοῦ θρησκευτικοῦ μύθου τῶν πρώιμων ἱστορικῶν ἑλληνικῶν χρόνων. Τοῦτο δέ, διότι καὶ ἡ θρησκεία τῆς ἐποχῆς ταύτης, ὡς διὰ τοῦ ὀμηρικοῦ ἔπους καὶ τῆς ἡσιοδείου θεολογίας ἀποκαλύπτεται εἰς ἡμᾶς, εἶναι πρωτίστως θεωρία καὶ λόγος περὶ τοῦ ὑπάρχοντος κόσμου, ἐφ' ὅσον ὀρίζει τὸ θεῖον ἐνσαρκούμενον εἰς τὰς μορφὰς τοῦ κόσμου καὶ διέπον αὐτὸν ὡς ἀρχὴ καὶ οὐσία αὐτοῦ³. Ὁ κόσμος ὡς ἐκ τούτου εἶναι θρησκευτικὸν μέγεθος, ὁ δὲ πρώιμος ἑλληνικὸς μῦθος καὶ πάλιν θρησκευτικός, ὡς κατὰ βάσιν κοσμολογικὸς καὶ ὄντολογικὸς⁴. Διότι δὲν εἶναι οὗτος ἀπλῶς ποιητικὴ ἀφήγησις περὶ τοῦ φυσικοῦ κόσμου — εἶναι πρωτίστως λόγος περὶ τῆς οὐσίας καὶ τῆς προελεύσεως τούτου καὶ τοῦ ἀνθρώπου ἐντὸς αὐτοῦ. *Μυθέομαι* σημαίνει παρ' Ὀμήρω καὶ Ἡσιόδω λέγω τὰ ἀληθῆ⁵ καὶ ὁ μῦθος εἶναι λόγος περὶ τοῦ ἀληθοῦς ὄντος ἐν τῷ κόσμῳ. Ἐφ' ὅσον δὲ ἐν τῇ ἐξειλιγμένη φυσικῇ θρησκείᾳ τῶν πρώιμων ἑλληνικῶν χρόνων ὡς τὸ ἀληθὺς ὄν ἐν τῷ κόσμῳ λογίζεται τὸ θεῖον, καὶ ἐφ' ὅσον ἡ μυθικὴ περὶ τοῦ κόσμου εἰκὼν εἶναι τὸ μέσον ἀποκαλύψεως καὶ γνώσεως τοῦ θείου, εἶναι ἐπίσης σαφές, ὅτι ὁ πρώιμος θρησκευτικὸς μῦθος εἶναι ἔτι περισσότερον ἢ λόγος περὶ τῶν θεῶν — εἶναι ἱερά πίστις, ἀλήθεια καὶ ζωσα πραγματικότης ρυθμιστικὴ τῆς ζωῆς ἐν ἣ τελεῖ ἐν ἰσχύ⁶. Ὅταν θὰ παύσῃ νὰ εἶναι τοῦτο, τότε θὰ προβληθῆ τὸ ἐνυπάρχον στοιχεῖον τοῦ φανταστικοῦ καὶ τοῦ ὑπερφυσικοῦ, θὰ ἐκληφθῆ οὗτος ἐν συνεχείᾳ ὡς παραμύθιον καὶ θὰ ἀπορριφθῆ ἐν τῷ συνόλῳ του ὡς ψευ-

1. Προσιδιάζει εἰς τὸ παραμύθιον τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ συναφὲς εἶδος διαφέρον τοῦ γνησίου μύθου ὡς πρὸς τὸν βαθμὸν τῆς ἀποδιδομένης εἰς αὐτὸ ἀληθείας.

2. Ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τοῦ «λέγειν περὶ τῶν θεῶν».

3. H. DILLER, *AuA* 2, 1946, 143 κ.έ. Πρβ. καὶ BRUNO SNELL, *Die Welt der Götter bei Hesiod ἐν Die Entdeckung des Geistes*, 1955, 65 κ.έ. W. OTTO, *Die Götter Griechenlands*⁴, 1956, 13, 19.

4. ΚΕΡΕΝΥΙ, ἔ.ἀ. 38 - 39 καὶ 44.

5. Εἰδικῶς καὶ ἐν ἐκτάσει περὶ αὐτοῦ βλ. Κ. ΚΕΡΕΝΥΙ, *Griechische Grundbegriffe*, 1964, 60 κ.έ.

6. Ὡς πηγὴν ἀληθείας ἀποκατέστησε τὸν ἀρχαῖον μῦθον ὁ W. OTTO (*Gesetz, Urbild und Mythos*, 1951, 53 κ.έ., *Die Gestalt und das Sein*, 1955, 71, *Theophania*, 1956, 23 κ.έ., *Mythos und Welt*, 1962, 268 κ.έ.). Πρβ. καὶ Κ. ΚΕΡΕΝΥΙ, *Die antike Religion*, 16 κ.έ. E. GRASSI, *Kunst und Mythos*, 1957, 80 κ.έ.

δος. Τὸ φαινόμενον θὰ σημειωθῆ, ἐπὶ παραδείγματος, εἰς τὴν πλατωνικὴν φιλοσοφίαν, ἔνθα ὁ μῦθος ἀφ' ἑνὸς θὰ ἀποβῆ ἔργον τῶν μυθοποιῶν, μυθολογία καὶ μυθολόγημα, καὶ ἀφ' ἑτέρου θὰ περιορισθῆ εἰς «θεολογίαν», ὑπὸ τὴν εἰδικὴν ἔννοιαν τῆς διδασκαλίας περὶ τοῦ θεοῦ χάριν τῆς ἀγωγῆς τῶν νέων¹. Τοιοῦτοτρόπως θὰ καταργηθῆ οὐσιαστικῶς ἢ ὡς ἄνω ὀρισθεῖσα θρησκευτικὴ ἀλήθεια τοῦ μύθου, ὡς ἄλλωστε εἶχεν ἀπορριφθῆ καὶ ἡ φιλοσοφικὴ τοῦ ἀλήθεια δι' ἀντιθέσεως αὐτοῦ πρὸς τὸν «λόγον»².

Ἡ φιλοσοφικὴ ἐν τούτοις ἀλήθεια τοῦ πρωίμου ἑλληνικοῦ μύθου εἶναι καὶ ἡ πρωταρχικὴ. Αἱ ἀρχαὶ αὐτοῦ οὐδόλως ἀφίστανται τῶν ἀρχῶν τῆς πρωίμου φυσικῆς φιλοσοφίας, ἐφ' ὅσον καὶ οὗτος εἶναι κατ' ἀρχὴν ὄντολογία³. Ἡ ἡσιόδειος, ἐπὶ παραδείγματος, μυθικὴ εἰκὼν τῆς δημιουργίας τοῦ κόσμου, ἀφορῶσα εἰς τὴν οὐσίαν τοῦ φυσικοῦ κόσμου καὶ εἰς τὴν λογικὴν σχέσιν τῶν δυνάμεων ἐντὸς αὐτοῦ, προϋποθέτει θεωρίαν καὶ γνῶσιν τοῦ κόσμου καὶ τῆς ἀρχῆς ἢ ὅποια διέπει αὐτόν. Ἡ ἀλήθεια ἄρα, τὴν ὅποιαν αὐτὴ ἐνέχει, δύναται νὰ γνωσθῆ διὰ τῆς νοήσεως καὶ τοῦ «λόγου» — καὶ μάλιστα μόνον δι' αὐτῶν. Ὁ διαχωρισμὸς τοῦ μύθου ἀπὸ τῆς λογικῆς σκέψεως καὶ τῆς ἐμπειρικῆς γνώσεως καὶ ἐν συνεχείᾳ ὁ ἀποκλεισμὸς αὐτοῦ ὡς πηγῆς ἀληθείας, ἢ ὁ ὀρισμὸς αὐτοῦ ὡς πρὸ-λογικοῦ ἢ ἔξω-λογικοῦ τρόπου προσεγγίσεως τῆς ἀληθείας, ἀνήκουν εἰς νεωτέρους χρόνους καὶ εἶναι κυρίως ἔννοιαι τῶν ἐποχῶν τοῦ διαφωτισμοῦ καὶ τοῦ νεωτέρου ἐπιστημονισμοῦ⁴. Εἰς τὴν δευτέραν περίπτωσιν τὸ στοιχεῖον τοῦ πρὸ-λογικοῦ ἐντοπίζεται εἰς τὴν δι' εἰκόνας ἑκφρασιν. Προφανῶς ὅμως, ἐὰν εἰς τὴν ἀρχαίαν μυθικὴν περὶ τοῦ κόσμου ἀντίληψιν θεωρηθῆ ὅτι ὑπόκειται πρὸ-λογικῆ σκέψις, τότε πρέπει καὶ νὰ ἀποκλεισθῆ ἐντελῶς ὁ «λόγος» ἐκ τῆς πρωίμου ἑλληνικῆς κοσμοθεωρίας, καθ' ὅσον αὐτὴ ὑφ' ὄλας τὰς μορφάς της, ὡς θρησκεία, τέχνη καὶ φιλοσοφία, εἶναι μυθικὴ, ἤτοι ἐκφράζεται δι' εἰκόνας.

Ἡ εἰκὼν εἶναι ὄντως τὸ κύριον ὄργανον ἐκφράσεως τοῦ μύθου· αὐτὴ πρωτίστως χαρακτηρίζει ὅ,τι λέγομεν μυθικὴν ἀφήγησιν, μυθικὴν σκέψιν καὶ ἐν γένει μυθικὸν τρόπον. Εἰδικῶς ὅμως περὶ τῆς πρωίμου ἑλληνικῆς μυθικῆς εἰκόνας πρέπει νὰ διευκρινηθῆ ὅτι, εἴτε ὁμηρικὴ παρομοίωσις εἶναι αὐτὴ, εἴτε φιλοσοφικὸς λόγος, εἴτε ὄν ἐκ τῆς ἡσιοδείου κοσμογονίας, εἴτε μορφή ἐκ τῆς εἰκαστικῆς τέχνης, ὡς πρὸς τὴν ὑφὴν αὐτῆς, δὲν εἶναι ἢ ἐμπειρικὴ εἰκὼν τοῦ πράγματος, ἢ τοῦλάχιστον δὲν εἶναι αὐτὴ καὶ μόνη. Εἶναι κατὰ πρῶτον λόγον αἰσθητοποιήσις καὶ μορφοποιήσις τοῦ πνευματικοῦ περιεχομένου αὐτοῦ καὶ ὡς ἐκ τούτου μᾶλλον προῖον ἐσωτερικῆς

1. K. KERÉNYI, Griechische Grundbegriffe, 11 κ.έ. Τοῦ α ὑ τ ο ὕ, Die antike Religion, 23.

2. K. KERÉNYI, Die antike Religion, 16 κ.έ.

3. Βλ. κυρίως H. DILLER, Hesiod und die Anfänge der griechischen Philosophie, AuA 2, 1946, 140 κ.έ. Πρβ. καὶ BRUNO SNELL, Die Entdeckung des Geistes, 72 κ.έ.

4. Ἐκδ. Knaur, Die Wirklichkeit des Mythos, 1965, 5-10 (K. HOFFMAN), 129 κ.έ. (K. KERÉNYI).

όρασεως¹. Πηγάζει ἐκ τῆς νοήσεως καὶ δύναται νὰ ἐνέχη εἰς ἀδιάσπαστον ἐνότητα τὸ φαινόμενον, ἦτοι τὴν ἐμπειρικὴν μορφήν, καὶ τὸ νοούμενον, ἦτοι τὴν οὐσίαν καὶ τὴν φύσιν τοῦ πράγματος². Εἶναι κατ' ἐξοχὴν λογικὴ εἰκὼν, δὲν ἀποκλείει ἄρα τὸν «λόγον», προϋποθέτει αὐτόν. Ἡ μυθικὴ εἰκὼν τοῦ κόσμου εἶναι συνεπῶς ἢ τελεία καὶ πραγματικὴ εἰκὼν αὐτοῦ καὶ ὡς τοιαύτη ὑπηρετεῖ τὴν ἔκφρασιν τῆς πρωίμου ἑλληνικῆς ὄντολογίας, ὡς ἰδιάζων καὶ ὅλως χαρακτηριστικὸς τρόπος αὐτῆς³.

Συνήθως γίνεται λόγος περὶ μυθικοῦ συμβόλου ὅταν πρόκειται περὶ τῆς μυθικῆς εἰκόνας. Ἀκριβῶς συμβολικὴ ὁμως δὲν εἶναι ἡ μυθικὴ εἰκὼν⁴. Ὁ συμβολισμὸς προϋποθέτει διχασμὸν μεταξὺ τῆς ἐμπειρικῆς μορφῆς καὶ τοῦ νοήματός της καὶ ἐν συνεχείᾳ ἐξῶθεν συσχέτισιν αὐτῶν, ἥτις εἶναι κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον ἐλευθέρη καὶ αὐθαίρετος, ἐφ' ὅσον τελεῖται κατὰ τὴν κρίσιν τοῦ ἐρμηνεύοντος. Τὸ σύμβολον εἶναι μορφή ἐπιδεχομένη πολλὰς ἐρμηνείας. Εἰς τὴν μυθικὴν εἰκόνα ὁμως βαρύνει πρωτίστως ἢ πρᾶξις, τὸ γεγονὸς, τὸ ὁποῖον ἀφ' ἑαυτοῦ ὀρίζει σαφῶς καὶ ἀπολύτως τὰς σχέσεις μεταξὺ τῶν πραγμάτων καὶ τὸν λόγον τῆς ὑπάρξεώς των ἐν τῷ κόσμῳ⁵. Ἡ συμβολικὴ εἰκὼν προϋποθέτουσα χωρισμὸν τοῦ πράγματος ἀπὸ τοῦ νοήματός του δύναται νὰ ὑπηρετῇ σκοπὸν ἐκτὸς αὐτῆς κείμενον. Τούναντίον ἡ μυθικὴ εἰκὼν, ταυτιζομένη πρὸς τὴν φιλοσοφικὴν ἀλήθειαν τοῦ πράγματος, ἔχει ἐν αὐτῇ τὸ νόημα καὶ τὸν σκοπὸν αὐτῆς· εἶναι πραγματικὴ καὶ τελεία⁶.

Τὴν ἀνωτέρω διάκρισιν κρίνομεν βασικὴν καὶ ἀπαραίτητον, διότι θεωροῦμεν τὴν Γοργῶ ὄντότητα τοῦ πρωίμου ἑλληνικοῦ μύθου καὶ οὐχὶ ἄχρονόν τινα συμβολικὴν μορφήν. Ἀνέκαθεν ἡρμηνεύθη συμβολικῶς, διὰ δὲ τοῦ μαγικοῦ λεγομένου περιεχομένου της ὑπήχθη ἀποκλειστικῶς καὶ ἐξ ὀλοκλήρου — καὶ δὴ καὶ μόνη αὕτη ἐκ τῶν μορφῶν τῆς ἀρχαϊκῆς τέχνης — εἰς χῶρον σκοπιμότητος καὶ ὠφελιμοῦ. Πλὴν ὁμως ἡ οὐσία τῆς Γορ-

1. Πρβ. W. SCHADEWALDT, Zur Homerischen Naturanschauung, 1951, ἐν Von Homers Welt und Werk⁴, 1965, 130 κ.έ. καὶ κυρίως 146 κ.έ. BRUNO SNELL, ἔ.ἀ. 65 κ.έ. E. BUSCHOR, Die Plastik der Griechen, 1958, 13 - 14, 18 κ.έ., Vom Sinn der griech. Standbilder, 11 κ.έ.

2. F. G. JÜNGER, Mythos und Sprache, ἔκδ. Knauer, ἔ.ἀ. 42 κ.έ.

3. Ὅτι θὰ ὄριζέ τις ἴσως ὡς «Stil» ἢ ὡς «Spezifisch Griechisches» κατὰ τὸν K. KERÉNYI, Die antike Religion, 100.

4. Πρβ. F. G. JÜNGER, ἔ.ἀ. 44 κ.έ. καὶ 48 κ.έ.

5. Ὅταν ὁ Ἡσίοδος π.χ. λέγει ἐν τῇ «Θεογονίᾳ» (στ. 211 - 212) ὅτι τὸν Θάνατον ἔτεκεν ἡ Νύξ, δέχεται κατ' ἀρχὴν ὅτι ὁ θάνατος εἶναι ἄρνησις ὡς ἡ νύξ. Παρεμβάλλων τὴν προσωποποίησιν καὶ τὸ ἐμπειρικὸν γεγονὸς τῆς γεννήσεως προσεγγίζει περαιτέρω τὴν οὐσίαν τοῦ θανάτου ὡς τῆς ζώσης, ἐνεργοῦ ἐν τῷ κόσμῳ ἀρνητικῆς δυνάμεως. Ὁ Θάνατος ὑπάρχει ἐν τῷ κόσμῳ, οἷος ἐκ τῆς Νυκτὸς ἐγεννήθη· ὁ λόγος τῆς ὑπάρξεώς του ἐγκλείεται εἰς τὴν μυθικὴν εἰκόνα τῆς γεννήσεώς του (πρβ. H. FRÄNKEL, Wege und Formen frühgriechischen Denkens², 319 κ.έ.).

6. Πρβ. K. RIEZLER, Das homerische Gleichnis und der Anfang der Philosophie, Die Antike 12, 1936, 270.

γους εὑρίσκεται εἰς τὰς εἰκόνας τοῦ ἀρχικοῦ τῆς μύθου, ὁ δὲ σκοπός, τὸν ὁποῖον ὑπηρετεῖ ἡ Γοργὼ ὡς φορεὺς προσωπείου (διότι ἐπὶ τῆς ιδιότητος ταύτης ἐστηρίχθη βασικῶς ἡ ὅλη ἐρμηνεία τῆς μορφῆς τῆς ἐν τῇ τέχνῃ), δὲν καθορίζεται ὑπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς πρωτογόνου μαγείας, ἀλλὰ τῆς πρωίμου ἑλληνικῆς λατρείας καὶ τῆς συναφοῦς κοσμοθεωρίας, ἡ ὁποία πάλιν καθορίζει καὶ τὸν χαρακτήρα αὐτῆς ὡς μυθικῆς μορφῆς. Εἰς τὸν χῶρον τῆς λατρείας καὶ οὐχὶ τῆς μαγείας ἐντάσσεται ἡ Γοργὼ ὡς φορεὺς τοῦ προσωπείου, ἡ δὲ λατρεία καὶ ὁ μῦθος εἶναι ἀναποσπάστως συνδεδεμένα πρὸς ἀλλήλα¹. Ἐν τῇ πραγματικότητι ἡ λατρεία κατὰ τοῦτο μόνον διαφέρει τοῦ μύθου, ὅτι ἀποβαίνει ἐνεργὸς πραγμάτων εἰς ἐκεῖνον τὸ ὁποῖον ὁ μῦθος προϋποθέτει μὲν ὡς ὄντως ὄν, δὲν δύναται ὁμοῦς διὰ μόνου τοῦ λόγου νὰ καταστήσῃ καὶ ἐνεργῶς ὑπάρχον. Ἐφ' ὅσον λοιπὸν ὁ πρῶμος ἑλληνικὸς θρησκευτικὸς μῦθος, ἐκπροσωπούμενος κυρίως διὰ τῆς ἡσιοδεῖου θεολογίας, δέχεται τὸν φυσικὸν κόσμον ὡς φορέα τοῦ θείου, διεπόμενον ὑπὸ τῆς Δίκης τοῦ Διὸς καὶ ἐγκλείοντα ἐν αὐτῷ τὸν λόγον καὶ τὴν ἐγγύησιν τῆς τάξεως αὐτοῦ², εἶναι φανερόν, ὅτι καὶ τὸ γενικὸν πνεῦμα τῆς λατρείας δὲν δύναται νὰ εἶναι ξένον ἢ νὰ ἀντιτίθεται πρὸς τὴν κοσμοθεωρίαν ταύτην: ἡ λατρεία ἀποσκοπεῖ κατ' ἀρχὴν εἰς τὸ νὰ καταστήσῃ ἐνεργὸν τὴν ὑπαρξίν τοῦ θείου ἐν τῷ κόσμῳ³ καὶ δὴ καὶ ὡς ἀρχῆς καὶ ἐγγυήσεως τῆς τάξεως αὐτοῦ, οἷος ὑπάρχει. Τοῦτο σημαίνει συνεπῶς ὅτι δὲν χωρεῖ ἐν τῇ λατρευτικῇ πράξει ἀντίληψις περὶ μεταβολῆς τῆς φυσικῆς τάξεως τοῦ κόσμου δι' ἐπεμβάσεως δυνάμεως ἢ θελήσεως ἄλλης ἐκτὸς τῆς δυνάμεως καὶ τῆς θελήσεως τοῦ θείου⁴. Ἡ βασικὴ ἄρα θέσις, καθ' ἣν ὁ κόσμος εἶναι ἐντελὲς καὶ κλειστὸν σύνολον, φέρον ἐν αὐτῷ τὸν λόγον τῆς ὑπαρξεως καὶ τῆς τάξεως αὐτοῦ, ὡς καὶ ἡ εἰδικώτερον περὶ τοῦ ἀνθρωπίνου βίου πίστις, καθ' ἣν ἡ Δίκη παρ' Ἡσιόδου καὶ ὁ ἐξ ἴσου ἀπρόσωπος Δαίμων παρ' Ὀμήρου⁵ ρυθμίζουν αὐτὸν ἀπονέμοντες εἰς τοὺς ἀνθρώπους τὸ καλὸν ἢ τὸ κακὸν κατὰ τὴν μοῖραν ἐκάστου, ἀρκοῦν ἀφ' ἐνὸς διὰ νὰ ἐρμηνεύσουν, διὰ τίνα λόγον καὶ ἡ θρησκευτικὴ, ὡς καὶ ἡ ὅλη πνευματικὴ ἔναντι τοῦ κόσμου στάσις τῶν πρωίμων ἑλληνικῶν χρόνων, παραμένει βασικῶς «θεωρία»⁶ τοῦ «ὄντως» ὑπάρχοντος ἐν τῷ κόσμῳ, καὶ ἀφ' ἑτέρου διὰ νὰ ἀποκλείσουν ἤδη τὸ μέτρον τοῦ «μαγικοῦ» ἐκ τοῦ κύκλου τῶν μυθικῶν καὶ θρησκευτικῶν μορφῶν⁷ τῶν χρόνων τούτων.

1. W. OTTO, Dionysos, 19 κ.έ.

2. H. DILLER, ἔ. ἀ. 142, 147. BRUNO SNELL, ἔ.ἀ. 76 κ.έ.

3. Πρβ. π.χ. W. OTTO, Theophania, 24 κ.έ.

4. Τοιαύτην δυνατότητα δέχεται ἡ μαγεία καὶ ἡ ἐπιστημονικὴ σκέψις, ἡ ὁποία ἄλλωστε ἠνόνησε καὶ τὴν εἰσαγωγὴν τῆς μαγικῆς σκέψεως εἰς τὰ τῆς ἐρμηνείας τῆς ἀρχαίας θρησκείας κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς προαγωγῆς τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν: K. BETH, Religion und Magie², 1927, κυρίως 85 κ.έ., 90 κ.έ. W. OTTO, Theophania, 17 κ.έ.

5. Περὶ τῆς ἐνοίας ταύτης βλ. κατωτέρω σ. 74 κ.έ.

6. Περὶ αὐτοῦ ἐν ἐκτάσει βλ. K. KERÉNYI, Die antike Religion, 100 κ.έ.

7. Πρβ. καὶ W. OTTO, Die Götter Griechenlands, 41.

Ἐκλειόμενου συνεπῶς τοῦ μαγικοῦ περιεχομένου τῆς Γοργοῦς ὡς μορφῆς τῆς θρησκείας καὶ τοῦ μύθου, παραμένει ἀναπάντητον τὸ βασικὸν ἐρώτημα περὶ τῆς καταγωγῆς καὶ τοῦ νοήματός της ἐντὸς τῆς πρώιμου ἀρχαϊκῆς τέχνης. Ἐν τοῖς ἐπομένοις ἐπιχειρεῖται νὰ δοθῇ μία νέα ἀπάντησις εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο.

Ἡ λατρευτικὴ ὑπόστασις τῆς Γοργοῦς καὶ εἰδικώτερον ἡ παρουσία τοῦ γοργονικοῦ προσώπου ἐν τῇ λατρείᾳ ἐξετάζονται εἰς τὰ κεφάλαια Δ' καὶ Ζ'. Τὰ περὶ τοῦ νοήματος τῆς εἰκόνας αὐτῆς ἐν τῇ τέχνῃ ἀναλύονται ἐν τῷ κεφαλαίῳ Γ', ἐνῶ διὰ τῶν κεφαλαίων Β' καὶ Ε' ὀλοκληροῦται ἡ ὄντολογία τοῦ δαίμονος ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὰ συμπεράσματα περὶ τῆς καταγωγῆς, δομῆς καὶ ἐξελίξεως τοῦ ἐπεισοδίου τοῦ Περσέως. Οὐσιαστικῶς τὸ κεφάλαιον Ε' εἶναι ἐπεξεργασία καὶ συστηματοποίησις τῶν πορισμάτων τῶν κεφαλαίων Β', Γ' καὶ Δ', συνθέντον ἐξ αὐτῶν τὸ βασικὸν σχῆμα τῶν ἀρχῶν κατὰ τὰς ὁποίας δημιουργεῖται, ζῆ καὶ ἐξελίσσεται ὁ ὄλος μῦθος τῶν Γοργόνων καὶ τοῦ Περσέως. Ὁ βίος τοῦ μύθου ἐξ ἄλλου παρουσιάζεται ἐν τῷ κεφαλαίῳ Ζ' τελῶν ὑπὸ στενὴν ἀλληλουχίαν πρὸς τὴν λατρευτικὴν πραγματικότητα, μετὰ τῆς ὁποίας συνεδέθη ποτὲ τὸ γοργονικὸν πρόσωπον: ἡ λατρευτικὴ πρᾶξις, ἡ εἰκὼν τοῦ ὄντος αὐτοῦ καθ' αὐτοῦ¹ καὶ ἡ μυθικὴ δρᾶσις, ἦτοι τὸ ἐπεισόδιον καὶ ἡ περὶ αὐτοῦ ἀφήγησις, ἀποδεικνύονται τοιουτοτρόπως συναποτελοῦντα ὀργανικὸν σύνολον ὑπὸ ἐνιαίαν ἐξελικτικὴν κίνησιν ὑπέκουσαν εἰς τὸν γενικὸν πνευματικὸν ρυθμὸν τοῦ δεδομένου ἱστορικοῦ περιβάλλοντος.

Ἡ ἐργασία προϋποθέτει γνωστὴν ἐν πολλοῖς τὴν τυπολογίαν τοῦ δαίμονος καὶ τὴν εἰκονογραφίαν τοῦ οἰκείου μύθου² καὶ ἀποσκοπεῖ κυρίως εἰς τὴν ἀναθεώρησιν τῆς γενικῶς κρατούσης σήμερον ἀντιλήψεως περὶ τῆς σημασίας τοῦ ὄλου θέματος. Οἱ λόγοι, διὰ τοὺς ὁποίους θεωρεῖται ἀναγκαῖα ἡ ἀναθεώρησις αὕτη, ἐκτίθενται ἐν τοῖς κεφαλαίοις Α' καὶ Ε'.

Ἐν ἐπιμέτρῳ τέλος δημοσιεύεται διὰ πρώτην φοράν τὸ ἀποτελέσαν τὴν ἀφορμὴν τῆς ἀνὰ χεῖρας ἐργασίας ἔργον τῆς ἀρχαίας μικροτεχνίας — μοναδικὸν μέχρι τοῦδε διὰ τὸ εἰκονιζόμενον θέμα καὶ λίαν ἀξιόλογον διὰ τὴν ποιότητα τῆς τέχνης.

1. Ὡς «Daseinsbild» πρβ. N. HIMMELMANN - WILDSCHÜTZ, Zur Eigenart des klassischen Götterbildes, 1959, 20.

2. Συγκέντρωσις τοῦ σχετικοῦ ὕλικου ἐν H. BESIG, Gorgo und Gorgoneion in der archaischen griechischen Kunst. Diss., Berlin 1937. G. RICCIONI, Origine e sviluppo del gorgoneion, Rivista dell' Instituto 9, 1960, 127 κ.έ. K. SCHAUENBURG, Perseus in der Kunst des Altertums, 1960. G. de LUCA, Idris a figure nere a Genova con il mito di Perseo e Medusa, Tetraonyma Miscellanea Graeco-Romana, 1966, 115 κ.έ. H. VON STEUBEN, Frühe Sagendarstellungen in Korinth und Athen, 1968, 13 κ.έ., 111 κ.έ. B. FREYER-SCHAUENBURG, Elfenbeine aus dem samischen Heraion, 1966, 30 κ.έ. B.A. SPARKES, Black Perseus, Antike Kunst 11, 1968, 12 κ.έ. K. FITTSCHEN, Untersuchungen zum Beginn der Sagendarstellungen bei den Griechen, 1969, 152 κ.έ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄

Η ΘΕΣΙΣ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΗΣ ΕΝΑΝΤΙ ΤΟΥ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΟΣ ΤΟΥ ΓΟΡΓΟΝΕΙΟΥ ΚΑΙ ΤΩΝ ΓΟΡΓΟΝΩΝ

Τὸ πρόβλημα τοῦ γοργονείου καὶ τῶν Γοργόνων, ὡς ἔχει μέχρι τοῦδε τεθῆ ὑπὸ τῶν ἐρευνητῶν, δύναται νὰ ὀρισθῆ διὰ τῶν κάτωθι κυρίων σημείων: καταγωγή, νόημα καὶ τυπολογία τῆς ἀσωμάτου εἰδεχθοῦς κεφαλῆς, ἐνσωμάτωσις αὐτῆς· δημιουργία τοῦ μύθου καὶ ἐρμηνεῖα τῶν συστατικῶν αὐτοῦ στοιχείων.

Σταθμὸν εἰς τὴν μακρὰν ἱστορίαν τῆς ἐρεύνης ταύτης ἀπετέλεσε τὸ ἄρθρον τοῦ A. Furtwängler ἐν Roscher, Myth. Lexikon I, 2, 1695 κ.έ. (1886-1890). Ἡ βασικὴ ἐν αὐτῷ διάκρισις πρῶιμων «δουσιδῶν» καὶ μεταγενεστέρων «ὠραίων» τύπων γοργονείων καὶ Γοργόνων ἐλήφθη πάντοτε ὑπ' ὄψιν, ὡς ἄκρις ἐπεχειρήθη συνοπτικὴ θεώρησις τῆς τυπολογικῆς ἐξελίξεως τοῦ θέματος¹· ἡ ἀναζήτησις εἰκονογραφικῶν προτύπων εἰς τὰς τέχνας τῶν λαῶν τῆς Ἀνατολῆς ἔσχεν ὁμοίως μακρὰν συνέχειαν². Ὡς πρὸς τὸ ἐρμηνευτικὸν μέρος ἡ ἄποψις περὶ ἐνσαρκώσεως εἰς τὴν γοργονικὴν μορφήν τῶν νεφῶν τῆς θυέλλης, τῶν βροντῶν καὶ τῶν ἀστραπῶν προσετέθη εἰς τὴν πλουσίαν σειρὰν τῶν διαφόρων ζωολογικῶν καὶ κοσμολογικῶν θεωριῶν τοῦ παρελθόντος αἰῶνος καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ παρόντος³· οὐσιαστικῶς δὲν προσέ-

1. Ἀπὸ τῶν G. GLOTZ, DAREMBERG - SAGLIO IV, 1615 κ.έ., ZIEGLER, RE VII, 1630 κ.έ. A. LEVI, Boll. d'Arte 5, 1925/26, 124 μέχρι τῶν A. GIULIANO, EAA ἐν λ. *Gorgone* καὶ G. RICCIONI, Rivista 9, 1960, 127, ὅπου καὶ ἡ τελευταία προσπάθεια τυπολογικῆς καὶ χρονολογικῆς ταξινομήσεως τῶν γοργονείων καὶ τῶν Γοργόνων τῆς εἰκαστικῆς τέχνης.

2. Ἐκ τῶν πλέον φανατικῶν ὑποστηρικτῶν τῆς ἀνατολικῆς ὑποθέσεως: C. HOPKINS, Assyrian Elements in the Perseus - Gorgo Story, AJA 38, 1934, 341 κ.έ. Τοῦ αὐτοῦ, The Face-helmet from Tarquinia ἐν Hommages A. Grenier, 824 - 828 καὶ The Sunny Side of the Greek Gorgon ἐν Berytus 14, 1961, 25 κ.έ. BESIG, 28. A. GIULIANO, L'origine di un tipo di Gorgone ASAtene 21/22, 1959/60, 231 κ.έ. R. D. BARNETT, Some Contacts between Greek and Oriental Religion, Travaux du Centre d'Études Supérieures de Strasbourg, 1960, 145. B. GOLDMAN, The Asiatic Ancestry of the Greek Gorgon, Berytus 14, 1961, 1 κ.έ. Τελευταίως βλ. G. RIZZA-V.S.M. SCRINARI, Il santuario sull' acropoli di Gortina I, 261.

3. Ἀνακεφαλαίωσις τῶν σχετικῶν θεωριῶν ἐν RE VII, 1630 κ.έ. EAA ἐν λ. *Gorgone*. G. RICCIONI, ἔ.ἀ. Ἐκ τῶν πλέον χαρακτηριστικῶν τῶν τάσεων τῆς ἐποχῆς ἢ περὶ κατα-

φερε νέον τι — ἄλλωστε τὸ εἶδος τοῦτο τῶν θεωριῶν οὐδέποτε ἐπηρέασε σοβαρῶς τὴν πορείαν τῆς ἐρεύνης, ἂν καὶ δὲν ἔπαυσαν ποικίλαι παραλλαγὰι τῶν νὰ ἀναβιοῦν κατὰ καιροῦς μέχρι σήμερον¹. Ὁ χαρακτηρισμὸς ὅμως τοῦ γοργονεῖου ὡς ἐνὸς ἐκ τῶν εἰδεχθῶν ἐν γένει μαγικῶν προσωπειῶν, διὰ τῶν ὁποίων ἐκφοβίζονται καὶ ἀπομακρύνονται τὰ κακοποιὰ πνεύματα, ἦτο ἀποφασιστικὸς διὰ τὴν ἔρευναν τῶν ἀρχῶν τῶν γοργονικῶν ὄντων, ἢ ὅποια οὕτω ἐστρέφετο πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τῆς τέχνης καὶ τῆς λατρείας τῶν κατὰ φύσιν λαῶν. Ἡ ἄποψις αὕτη εὔρεν ἀπήχησιν, διότι δὲν ἦτο ἄσχετος πρὸς τὴν κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν σημειουμένην γενικωτέραν στροφὴν τῆς ἐρμηνείας τῶν φαινομένων τοῦ μύθου καὶ τῆς θρησκείας πρὸς τὴν αὐτὴν κατεύθυνσιν. Οὕτως ὑπεστηρίχθη περαιτέρω ὑπὸ τῶν A. Dieterich², W. Wundt³ καὶ J. E. Harrison⁴ καὶ ἐθεμελιώθη συστηματικώτερον ἐπὶ ἀρχαιολογικῶν καὶ ἐθνογραφικῶν δεδομένων ὑπὸ τοῦ W. Klingbeil⁵. Ἐκτοτε, καὶ ἐπὶ τῆς αὐτῆς βάσεως τῶν διαφωτιστικῶν παραλλήλων, διεγράφη ἡ σχέσις τοῦ γοργονεῖου πρὸς τὸ μαγικὸν τρομακτικὸν προσωπεῖον ὡς οὐσιώδης καὶ πρωταρχικῆ⁶. Οὕτω διευπλώθη ἡ θεωρία ὅτι τὸ γοργόνειον εἶναι ἀποτρόπαιον ὡς προῖόν τῶν πρωτογενῶν φόβων τοῦ ἀνθρώπου⁷ καὶ ὡς

γωγῆς τῆς Γοργοῦς ἐκ τῆς μορφῆς τοῦ γορίλλα θεωρία τοῦ TH. ZELL, *Wie ist die auf Korfu gefundene Gorgo zu vervollständigen?*, 1912, 61 - 125.

1. Π.χ. ὁ W. DEONNA, *L'Ant. Class.* 26, 1957, 58 κ.έ. καὶ κυρίως 71 ἐπανερχεται εἰς τὴν παλαιωτάτην θεωρίαν (Six, *De Gorgone* καὶ *JHS* 6, 1885, 275. Déchelette, *RA* 14, 1909, 109. Frothingham, *AJA* 15, 1911, 349 κ.έ. Kaiser Wilhelm II, *Studien zur Gorgo*, 1936, 79 κ.έ., 88) περὶ τοῦ γοργονεῖου ὡς ἠλιακοῦ συμβόλου καὶ ὁ C. Hopkins, *Berytus* 14, 1961, 25 κ.έ., *Hommages A. Grenier*, 826 συνδέει εἰδικώτερον τὸ γοργόνειον μετὰ τοῦ αἰγυπτιακοῦ ἠλιακοῦ δίσκου· σχετικῶς βλ. καὶ J. Boardman, *Archaic Greek Gems*, 1968, 38. Ὁ E. Sühr, *An Interpretation of the Medusa*, *Folklore* 76, 1965, 90 κ.έ., κατόπιν παραλληλισμῶν πρὸς παρόμοια θέματα τῆς Ἰνδικῆς καὶ τῆς κινεζικῆς τέχνης ἐνέχοντα ἀστρικὸν συμβολισμόν, ἐρμηνεύει τὸ γοργόνειον ὡς συμβολικὴν εἰκόνα τοῦ ἐν ἐκλείψει ἠλιακοῦ δίσκου καὶ δὴ καὶ ἐν προόδῳ καλυπτομένου ὑπὸ τῆς σκιάς τῆς σελήνης (σ. 100 κ.έ.).

2. A. Dieterich, *ARW* 11, 1908, 172 καὶ *Mutter Erde*, 106.

3. W. Wundt, *Völkerpsychologie III*², 166, 212. (Τὸ ἔργον ὠλοκληρώθη εἰς συνεχεῖς ἐκδόσεις μεταξὺ 1900 καὶ 1919.)

4. J. E. Harrison, *Prolegomena*, 1903, 187, 196, *Hastings Encyclopedia of Religion and Ethics VI*, 1913, 330, *Epilegomena*, 1921, 3.

5. W. Klingbeil, *Kopf-Masken und Maskierungszauber in den antiken Hochkulturen insbesondere des Alten Orients*, 1936, 143 κ.έ.

6. W. Klingbeil, ἔ.ἀ. 145 σημ. 860. Τελευταίως Riccioni, 129 κ.έ., 158, ἐνθα καὶ ἡ παλαιότερα βιβλιογραφία. Πρβ. M. Bieber, *RE XIV* 2, 2113. K. Γερογιάννην, *AE* 1927/28, 134. E. Will, *RA* 1947 I, 65. J. H. Croon, *JHS* 75, 1955, 9 κ.έ. Γ. Μυλωναν, Ὁ Πρωτοαιτωλικὸς ἀμφορεὺς τῆς Ἐλευσίνας, 1957, 100.

7. Τὸ γοργόνειον ὡς ἐνσάρκωσις τοῦ τρόμου: J. E. Harrison, *Epilegomena*, 1921, 3. K. Γερογιάννης, *AE* 1927/28, 165. L. Petersen, *Zur Geschichte der Personification*, ἐν λ. *Gorgo*. Ἐντεῦθεν ἡ συσχέτισις πρὸς τὴν προσωποποίησιν τοῦ Φόβου ἐπὶ τῆς ἀσπίδος τοῦ Ἀγαμέμνονος (Ἰλ. E 738) καὶ αἱ ἐρμηνεῖαι τῶν Weizsäcker, *Roscher Myth. Lex.*, III, 2 ἐν λ. *Phobos*. P. Wolters, *BJb.* 118, 1909, 269 κ.έ. L.M. Wilson, *AJA* 24, 1920, 232 κ.έ.

ἐκ τῆς μαγικῆς χρήσεώς του. Ἡ ἀποτρεπτικὴ ἐνέργεια αὐτοῦ φέρεται ἐναντίον τῶν ἐν γένει κακοποιῶν δυνάμεων καὶ τῶν παντὸς εἶδους κινδύνων τῶν ἀπειλούντων τὴν ζωὴν¹.

Εἰς ἕτερον, ὅπωςδῆποτε ὁμως γείτονα, χῶρον, τὸν τῆς λαϊκῆς δεισιδαιμονίας, ἐνετοπίσθη ὑπὸ ἄλλων ἐρευνητῶν ἢ γέννησις τῆς γοργοειδούς μορφῆς, χωρὶς τοῦτο νὰ σημαίνει ὅτι ἐν προκειμένῳ ἐθεωρήθησαν ποτε αὐστηρῶς κεχωρισμένοι οἱ χῶροι τῶν πρωτογόνων φόβων καὶ τῆς λαϊκῆς δεισιδαιμονίας².

Ἦδη ἀπὸ τοῦ 1855 ὁ Ο. Jahn³ εἶχεν ἀναγάγει τὴν καταγωγὴν τοῦ γοργονεῖου εἰς τὴν παγκοσμίως διαδεδομένην πίστιν εἰς τὸ «κακὸ μάτι» καὶ εἶχεν ἐντάξει τοῦτο μεταξὺ τῶν φυλακτηρίων τῶν ἀποτρεπόντων τὴν βασκανίαν. Κατόπιν τῆς σημειωθείσης ὑπὸ τοῦ W. Mannhardt (1875)⁴ στροφῆς, ὁ E. S. Hartland⁵ ἠρεύνησεν ἐν ἐκτάσει, καὶ εἰδικῶς περὶ τοῦ μύθου τοῦ ἀποκεφαλισμοῦ τῆς Μεδούσης, τὴν εἰς τὸ βάσκανον καὶ ἀκριβέστερον ἀπολιθωτικὸν βλέμμα ἀναφερομένην παγκόσμιον λαϊκὴν δεισιδαιμονίαν καὶ τὰ σχετικὰ φαινόμενα τῆς πρωτογόνου μαγείας. Ὁ G. Glotz⁶ ὥρισεν ἐν συνεχείᾳ τὸ γοργόνειον ὡς φυλακτήριον κατὰ τῆς βασκανίας, ἡ δὲ σχετικὴ μελέτη τοῦ S. Seligman⁷ ἐφαίνετο νὰ μὴ ἀφήνη πλεον ἀμφιβολίαν περὶ τῆς τοιαύτης προελεύσεως τῶν γοργονεῶν καὶ τῶν Γοργόνων τῆς ἑλληνικῆς

CH. BLINKENBERG, RA 19, 1924, 267. K. REINHARDT, *Vermächtnis der Antike*, 1960, 22. WILAMOWITZ, *GdHI*, 198 («Gorgo und Phobos sind Schreckmittel, weiter steckt in ihnen nichts»). Πρβ. καὶ K. KERÉNYI, *Eranos Jahrb.* 16, 1948, 185. Χαρακτηριστικὴ τῆς συμβολῆς τῆς Νεωτέρας Ψυχολογίας εἰς τὴν ἐρμηνείαν τοῦ γοργονεῖου εἶναι ἡ ἄποψις τοῦ H. JEANMAIRE, *Dionysos*, 1951, 282: «*image réaliste de la physionomie du démoniaque, du possédé, des malades sujets aux états de crise qui découlent de la mania d'origine sur-naturelle!*» Μὲ προφανεῖς ψυχοαναλυτικὰς τάσεις ἀναζητεῖ εἰς τὸ γοργόνειον καὶ τὰ ἀνατολικά του παράλληλα τελευταίως καὶ ὁ E. SUHR, *Folklore* 76, 1965, 91, 92, 93 ἐνσαρκώσεις ἐντόνων συγκινησιακῶν καταστάσεων, ὡς εἶναι ἡ ἔκστασις καὶ ὁ τρόμος.

1. Ἀρχικῶς κατὰ τῆς συγκεκριμένης ἀπειλῆς τῶν ἀγρίων ζώων: R. LEVEZOW, *Über die Entwicklung des Gorgonen Ideals*, 1832. T. P. HOWE, *AJA* 58, 1954, 209 κ.έ., καὶ κατόπιν κατὰ πονηρῶν πνευμάτων, ἀνθρώπων ἐχθρικῶς διακειμένων καὶ ἀορίστων ἀπειλῶν: J. E. HARRISON, *Epilegomena*, 3. MERLIN, *Mélanges Glotz* II, 604. BESIG, 28 κ.έ., 34 κ.έ. RICCIONI, 158 κ.έ. BENSON, 48 κ.έ. καὶ κυρίως 49 - 50. Συνήθως ὁμως, καὶ μάλιστα κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη, γίνεται χρήσις τοῦ ὅρου «ἀποτρόπαιος» ὡς δεδομένου, ἄνευ οἰασθήποτε περαιτέρω διευκρινήσεως του· βλ. π.χ. W. HERMANN, *RM* 70, 1963, 2.

2. Εἰς ἀμφοτέρους ὁ φόβος ὄθει τὸν ἄνθρωπον εἰς ἀναζήτησιν μέσων ἐξορκισμοῦ του.

3. *Über den Aberglauben des bösen Blicks bei den Alten* ἐν *Berichte über die Verhandl. der sächs. Ges. d. Wiss. (Phil. Hist. Kl.)* 7, 1855, 28 κ.έ., 59. Βλ. καὶ P. BIENKOWSKI, *Malocchio*, *Eranos Vindobonensis* 1893, 285 κ.έ.

4. *Der Baumkultus der Germanen und ihrer Nachbarstämme. Mythologische Untersuchungen.*

5. *The Legend of Perseus* (1894 - 1896) τόμ. III κεφ. XX κ.έ.

6. DAREMBERG - SAGLIO IV, 1615 κ.έ.

7. *Der Böse Blick*, 1910.

τέχνης. Ἡ θεωρία διειρηθήθη ἔκτοτε (1910) ἐν ἰσχύϊ μέχρι σήμερον διὰ τῆς ἐξαντλητικῆς μελέτης τοῦ θέματος ὑπὸ τοῦ W. Deonna, *Le symbolisme de l'œil* (1965)¹.

Ἐπὶ τοῦ προκειμένου αἱ ἀπόψεις διευπλώθησαν κατὰ δύο τρόπους· κατὰ τοὺς μὲν τῶν ἐρευνητῶν, ἡ Γοργῶ (καὶ τὸ γοργόνειον ὡς *pars pro toto*) ἀποτελεῖ ἐνσάρκωσιν τοῦ κακοποιοῦ βλέμματος², κατὰ τοὺς δέ, εἶναι αὐτὴ ἐξ ἀρχῆς φορεὺς τοῦ προστατευτικοῦ βλέμματος³. Συμβιβαστικῶς ὁ Κ. Γερογιάννης⁴ ἐχαρακτήρισε τὴν μορφήν ὡς δύναμιν τοῦ κακοῦ, ἀλλὰ καὶ ὡς ταυτόχρονον δύναμιν κατὰ τοῦ κακοῦ, ἐνῶ ὁ H. Besig, ἐν τῇ διαγραφῇ τῆς ἱστορίας τῶν γοργονικῶν μορφῶν τῆς ἀρχαϊκῆς τέχνης, ἐδίχασεν αὐτάς, ἀφ' ἑνὸς εἰς φορεῖς τοῦ κακοποιοῦ βλέμματος («*Böser Blick*»), καὶ ἀφ' ἑτέρου εἰς φορεῖς τοῦ ἐξουδετεροῦντος τοῦτο «ἐναντίου βλέμματος» («*Gegenblick*»)⁵. Ἀναλόγως ἡ J. E. Harrison, δεχθεῖσα ἀρχικῶς τὸ γοργόνειον ὡς ἐνσάρκωσιν τοῦ κακοποιοῦ βλέμματος⁶ καὶ ταυτόχρονως τοῦτο ὡς μαγικὸν προσωπεῖον μετὰ χρήσεως προστατευτικῆς ἀπὸ τοῦ κακοῦ ἐν γένει⁷, εἶχε προσφύγει εἰς «ἠθικόν» παράγοντα καὶ εἶχεν ἐπινοήσει πρὸς ἀποφυγὴν τοῦ ἀδιεξόδου συμβιβασμὸν ὡς «τὸ γοργόνειον μορφάζει πρὸς βλάβην μὲν τινος, ἐὰν οὗτος πράττη κακῶς, πρὸς ὄφελος δὲ αὐτοῦ, ἐὰν πράττη καλῶς»⁸.

Ἀμφότερα τὰ παραδείγματα εἶναι χαρακτηριστικὰ τῆς ἐξ ἀρχῆς ἀδυναμίας τῆς τοιαύτης τοποθετήσεως τοῦ προβλήματος. Ἐν τούτοις, διὰ τοῦ συνδυασμοῦ τῆς ἐννοίας τοῦ φυλακτηρίου κατὰ τῆς βασκανίας μετὰ τοῦ περιεχομένου τοῦ τρομακτικοῦ προσωπεῖου τῶν πρωτογόνων, ἐμορφώθη ὀπωσδήποτε ἡ ἔννοια τοῦ ἀποτρεπτικοῦ περιεχομένου τοῦ γοργονεῖου, ἦτις καὶ ἐφηρμόσθη ἐν συνεχείᾳ ἐπὶ πάντων τῶν γοργονικῶν προσώπων τῆς ἀρχαϊκῆς τέχνης. Παραλλήλως ἐταυτίσθη τὸ ἀποτρεπτικὸν τοῦτο πρὸς τὴν ἐκ παραδόσεως γνωστὴν ἀπολιθωτικὴν ιδιότητα τῆς κεφαλῆς τῆς μυθι-

1. Ἐνθα καὶ ἡ παλαιότερα βιβλιογραφία, κυρίως ἐν σ. 154 - 155. Βλ. καὶ C. HOPKINS, *Hommages A. Grenier II*, 826 - 828.

2. J. E. HARRISON, *Prolegomena*, 1922, 196. BESIG, 14, 45, 52 - 53, 57. Πρβ. καὶ BENSON, 58.

3. W. DEONNA, *Le symbolisme de l'œil*, 179, 183, ἐνθα τὸ γοργόνειον, δεδομένως φυλακτηρίον καὶ ἀποτρόπαιον, θεωρεῖται ὅτι καταπολεμεῖ τὸ κακὸν ἐκ τῆς δυνάμεως τὴν ὁποῖαν ὡς *sacrum* ἐνέχει. Πρβ. καὶ C. BLINKENBERG, *RA* 19, 1924, 267 κ.έ., ὅστις ἐρμηνεύει τὸ γοργόνειον ἐν τῷ ἐσωτερικῷ τῶν κυλίκων ὡς παραλῶον τὴν οἰανδήποτε μαγικὴν θέλησιν τὴν δυναμένην νὰ μεταδοθῇ διὰ τοῦ ποτοῦ· ὁμοίως V. POULSEN ἐν *Festschrift U. Jantzen*, 1969, 126.

4. *AE* 1927/28, 135.

5. Ἐν μὲν σημ. 140 δέχεται τὴν Γοργῶ ὡς φορεὰ τοῦ βασκανίου βλέμματος, ἐν δὲ σ. 15 τὸ προσωπεῖον αὐτῆς ὡς φορεὰ ἐναντίου ἐνεργείας κατὰ τοῦ αὐτοῦ κακοποιοῦ βλέμματος.

6. Ἀνωτέρω σημ. 2.

7. HASTINGS, *Encycl. of Religion and Ethics*, VI, 1913, 330 καὶ *Epilogomena*, 3.

8. *Prolegomena*, 188.

κῆς Μεδούσης καὶ τοιουτοτρόπως προέκυψε «the whole careful apotropaic structure built up by generations of scholars»¹.

Ἐξ ἀρχῆς οὕσα ἀπολιθωτική, κατὰ τοὺς πλείστους τῶν ἐρευνητῶν, ἡ κεφαλὴ τῆς μυθικῆς Μεδούσης εὐκόλως ἐταυτίσθη κατ' αὐτοὺς ἐν τῇ ἀρχαιότητι πρὸς τὸ ὡς ἄνω ὀρισθὲν ἀποτρόπαιον προσωπεῖον. Περαιτέρω ἐρμηνευόμενον τὸ πρᾶγμα σημαίνει ἢ ὅτι προϋπήρχεν ὁ σχετικὸς μῦθος καὶ ἐκ τῶν ὑστέρων συνεδυάσθη μετὰ δυσειδοῦς τινος τελετουργικοῦ προσωπείου², ἢ ὅτι τὸ πρῶτον ἐδημιουργήθη οὗτος ὡς «αἷτιον», ἤτοι ὡς ὀρθολογιστικὴ ἀφήγησις προοριζομένη νὰ ἐξηγήσῃ μίαν ἤδη ἐν τῇ τέχνῃ καὶ ἐν τῇ λατρείᾳ ὑπάρχουσαν ἀσώματον κεφαλὴν, τῆς ὁποίας ἡ ὑπαρξις ὡς προσωπεῖον δὲν ἦτο ἴσως πλέον ἐπαρκῶς νοητὴ³.

Ἡ πρώτη ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἀπόψεων ἐτέθη ἐν ἀμφιβόλῳ διὰ τοῦ ἐρωτήματος, ὁποία ἦτο δυνατὸν νὰ νοηθῆ ἢ προσωπικότης τῆς Γοργοῦς Μεδούσης ἄνευ «γοργονικῆς» μορφῆς⁴. Τοῦναντίον ἡ δευτέρα ἄποψις ἐπεκράτησε, θεωρηθεῖσα ὡς ἱκανοποιητικὴ λύσις πρὸς ἐρμηνείαν τοῦ μύθου, καὶ πολλοὶ ἐρευνᾶν δὲν ἐπροχώρησαν οὐσιαστικῶς πέρα τοῦ σημείου τούτου· τὸ πολὺ, ἐπεξετάθησαν εἰς τὸν καθορισμὸν τοῦ χρόνου τῆς δημιουργίας τοῦ μύθου - αἰτίου.

Ὁ χρόνος οὗτος ὀρίσθη ὑπὸ τοῦ R. Hampe⁵ ὡς μεταγενέστερος τοῦ ὀμηρικοῦ ἔπους⁶ καὶ τῶν προσωπεῖων τῆς Τίρυνθος⁷ (πίν. 14, 15)· τόσον ἢ «γοργεῖν κεφαλὴν», ὅσον καὶ τὰ ἐν λόγῳ προσωπεῖα ἀντιπροσωπεύουν κατὰ τὸν μελετητὴν τὸ ἀρχικὸν μαγικὸν ἀποτρόπαιον, ἄνευ μυθικοῦ τινος περιεχομένου⁸. Ἀντιθέτως κατὰ τὴν T. P. Howe⁹ τὸ γοργόνειον ἀπὸ τῆς πρώτης ἐμφανίσεως αὐτοῦ ἐντὸς τοῦ ἐλληνικοῦ χώρου ἔχει ἤδη μυθολογηθῆ. Ὁ E. Will¹⁰

1. BENSON, 50 σημ. 25.

2. FURTWÄGLER, ROSCHER Myth. Lex. I, 2, 1705. HAMPE, Sagenb., 62 κ.έ.

3. A. MILCHHÖFER, Arch. Zeit. 1881, 283. KRETSCHMER, JdI 1892, 32 σημ. 8. J. E. HARRISON, Prolegomena, 187 κ.έ. BESIG, 10 - 11. E. WILL, RA 1947 I, 68 καὶ Korinthiaca, 161 σημ. 3. F. SCHACHERMEYR, Poseidon, 1950, 184. T. P. HOWE, AJA 58, 1954, 215 - 216. Γ. ΜΥΛΩΝΑΣ, Ὁ Πρωτοαττικὸς ἀμφορεὺς τῆς Ἐλευσίνας, 100. RICCIONI, 150. Ἡ προτέρα, ἢ ἡ ὀψωσδὴποτε ἀνεξάρτητος τοῦ μυθικοῦ ὄντος, ὑπαρξις τοῦ γοργονικοῦ ἀποτρόπαιου ἐστηρίχθη ἐπὶ τῆς προϋπάρξεως τοῦ γοργονεῖου ἐν τῇ εἰκαστικῇ τέχνῃ, ἐπὶ τῆς ἀριθμητικῆς ὑπεροχῆς τῶν γοργονεῖων ἐναντι τῶν γοργόνων τοῦ 7ου αἰῶνος καὶ ἐπὶ τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ προσωπεῖου εἰς σειρὰν τεράτων καὶ μυθικῶν ὄντων: FURTWÄGLER, ἔ.ἀ. 1707. KUNZE, Schildb., 65. RICCIONI, 137 κ.έ. BESIG, 43. FITTSCHEN, Sagenb., 157.

4. Κ. ΓΕΡΟΓΙΑΝΝΗΣ, ΑΕ 1927/28, 130.

5. HAMPE, ἔ.ἀ. 58 κ.έ.

6. Τὰ ἀναφέροντα τὴν Γοργῶ ἢ τὴν κεφαλὴν αὐτῆς ὀμηρικὰ χωρία: E 741, Θ 349, Λ 36, λ. 634.

7. G. KARO, Führer durch Tiryns, 1934, 47 - 48 εἰκ. 17. HAMPE, ἔ.ἀ. 63 πίν. 42.

8. Πρβ. καὶ KUNZE, Schildb., 65. RICCIONI, 144.

9. AJA 58, 1954, 218.

10. RA 1947 I, 65 κ.έ.

σημειώνει ἐν προκειμένῳ ἀδυναμίαν ἀκριβοῦς χρονικοῦ προσδιορισμοῦ καὶ ὑπογραμμίζει μᾶλλον τὰς ἐνδείξεις τὰς συνηγορούσας ὑπὲρ τῶν μυκηναϊκῶν χρόνων¹· ὁπωσδήποτε ἀπορρίπτει ὡς ἐξαιρετικῶς χαμηλὴν τὴν χρονολόγησιν τὸσον τοῦ C. Hopkins (7ος αἰῶν)², ὅσον καὶ τοῦ R. Hampe (8ος ἢ 7ος αἰῶν).

Καὶ ταῦτα μὲν κατὰ βάσιν ὡς πρὸς τὴν σύστασιν τοῦ κυρίου θέματος τοῦ μύθου τῆς Γοργόνας Μεδούσης.

Ὑπὸ τῶν συστηματικώτερον ἐρευνησάντων τὴν σύνθετον μορφήν τοῦ μύθου ἐν γεγονόσ ἐσημειώθη γενικῶς ὡς ἰδιαίτερας σημασίας³: ἡ διάστασις μεταξὺ τῶν Γοργόνων τῆς ἠσιοδείου τριάδος. Ἐντεῦθεν ἐκινήθη ἡ ἔρευνα ἀφ' ἐνὸς πρὸς προσδιορισμὸν τῆς ἀρχικῆς Γοργόνας καὶ ἀφ' ἑτέρου πρὸς ἐκ νέου καθορισμὸν τῆς φύσεως τῆς Γοργόνας Μεδούσης ὑπὸ τὸ πρῖσμα πλέον τῆς γενεαλογίας καὶ τῆς ἄλλης ἐν γένει «ἱστορίας» τῆς.

Δηλωτικὰς τῆς μυθοποιήσεως τοῦ ἀρχικοῦ ἀποτροπαίου θεωρεῖ ὁ R. Hampe⁴ τὰς μαρτυρίας τῶν Κυπρίων ἐπῶν (Frg. 21 Kinkel)⁵ καὶ τῆς «Θεογονίας» (στ. 270 - 274), τὴν δὲ ἐλεφαντίνην σφραγίδα τοῦ Ἑραίου τοῦ Ἄργου⁶ (πίν. 4β), χρονολογουμένην πρὸ τοῦ 675 π.Χ., ὡς τὸ πρωιμώτερον μνημεῖον, τὸ ὁποῖον βεβαιοῖ τὴν σύνδεσιν τοῦ ἀρχικοῦ προσωπεῖου μετὰ τῶν μυθικῶν Γοργόνων. Τὰ ὄντα τῆς ἐν λόγῳ σφραγίδος συνδέονται γενεαλογικῶς μόνον μετὰ τῆς Μεδούσης, οὐχὶ δὲ καὶ μυθολογικῶς μετ' αὐτῆς, ἐφ' ὅσον δὲν ὑπάρχουν στοιχεῖα εἰς τὴν παράστασιν ὑποδηλοῦντα διῶξιν⁷. Ἡ μυθολογικὴ σύνδεσις πραγματοποιεῖται τὸ πρῶτον μὲ τὴν ἀπεικόνισιν τοῦ ἐπεισοδίου τῆς διώξεως τοῦ Περσέως, δηλαδὴ περὶ τὰ μέσα τοῦ 7ου αἰῶνος⁸, ὁπότε ἡ Μέδουσα λαμβάνει ἐκ τῶν ἀδελφῶν αὐτῆς, πλὴν τῶν πτε-

1. Σχετικῶς ἐν τῷ ἐπομένῳ κεφαλαίῳ.

2. AJA 38, 1934, 341 κ.έ.

3. Βλ. BESIG, 7 κ.έ. E. WILL, RA 1947 I, 65.

4. Ἐ.ά. σ. 63.

5. *Τῷ δ' ὑποκυσσάμενῃ (Κητῷ) τέκε Γοργόνας, αἰνὰ πέλωρα, αἰ Σαρπηδόνα ναῖον ἐν ὠκεανῷ βαθυδίνῃ νῆσον πετρῆεσαν.*

6. Ἐθνικὸν Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον ἀρ. 14047. Argive Heraeum II, 351 ἀρ. 4. HAMPE, ἔ.ά. 64 - 65 εἰκ. 26. JHS 68, 1948, 12 πίν. 7. FITTSCHEN, Sagend., 153 SB 42. Ἡ προτεινομένη ὑπὸ τοῦ FITTSCHEN χρονολόγησις εἰς τὰ μέσα τοῦ 7ου αἰῶνος εἶναι πολὺ χαμηλὴ· τὸ ἔργον δὲν δύναται νὰ εἶναι μεταγενέστερον τῶν ἀρχῶν τοῦ β' τετάρτου τοῦ αἰῶνος.

7. Ἡ «Ἀσπίς», ἐνθα περιγράφεται ἐκτενῶς ἡ διώξις τοῦ ἥρωος (στ. 216 κ.έ.), θεωρεῖται ψευδοησιόδειος καὶ ἔργον τῶν ἀρχῶν τοῦ 6ου αἰ. HAMPE, ἔ.ά. 62 σημ. 4. SITTL, Jdl 2, 1887, 182 κ.έ. G. LÖSCHKE, Arch. Zeit. 39, 1881, 46. F. STUDNICZKA, Serta Harteliana, 1896, 50 - 83. WILAMOWITZ, Hermes 40, 1905, 116 κ.έ. J. L. MYRES, JHS 61, 1941, 17 κ.έ. J. SCHWARTZ, Pseudo-Hesiodica, 1960. P. GUILLON, Le Bouclier d'Héraklès, 1963, 13 κ.έ. J. DUCAT, REG 77, 1964, 283 - 290. M. VAN DER VALK, REG 79, 1966, 450 κ.έ.

8. Ὡς πρὸς τὴν χρονολόγησιν σημειωτέον ὅτι τοῦτο γράφεται πρὸ τῆς εὑρέσεως τοῦ Πρωτοαττικῷ ἀμφορέως τῆς Ἐλευσίνας (εἰκ. 2), ὁ ὁποῖος χρονολογεῖται ἐντὸς τοῦ β' τετάρτου τοῦ αἰῶνος: Γ. ΜΥΛΩΝΑΣ, Ὁ πρωτοαττικὸς ἀμφορεὺς τῆς Ἐλευσίνας, 1957,

ρύγων¹, και τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ ἀποτροπαίου προσώπειου². Ὅποια ἦτο ἀρχικῶς, ἦτοι πρὸ τῆς τοιαύτης συνδέσεως, ἡ Μέδουσα δύναται τις νὰ εἰκάσῃ, κατὰ τὸν μελετητὴν³, ἐκ τῆς ἀπεικονίσεώς της ὡς ὠραίας κόρης κατὰ τὸν 5ον αἰῶνα, ἐκ τοῦ ἔαρινοῦ λειμῶνος τῆς ἐνώσεως αὐτῆς μετὰ τοῦ Ποσειδῶνος ἐν τῇ «Θεογονίᾳ» και ἐκ τοῦ μὴ «γοργονικοῦ» προσώπου της ἐπὶ τοῦ ἀναγλύφου ἀμφορέως τοῦ Λούβρου CA 795⁴ (πίν. 5α).

Τὴν τοιαύτην προτεραιότητα τῶν ἀδελφῶν ἐναντι τῆς Μεδούσης κατὰ τὴν δημιουργίαν τῆς γοργονικῆς τριάδος ἀπορρίπτουν ἄλλοι μελετηταὶ τοῦ θέματος, και δὴ και οἱ δεχόμενοι τὸν μῦθον ὡς αἰτιολογικόν. Ἀρχικὴ Γοργῶ εἶναι κατ' αὐτοὺς ἡ Μέδουσα, ἀπολιθῶνον τέρας, τὸ ὁποῖον γεννᾶται ὁμοῦ μετὰ τοῦ ἐξολοθρευτοῦ του, ἵνα ἐρμηνεύσῃ τὰ προϋπάρχοντα γοργονικὰ προσώπεια. Αἱ ἀδελφαὶ εἶναι ἡ περιττὰ ἐξαρτήματα⁵ ἢ ἄσχετοι ἀρχικῶς θαλάσσιαι νύμφαι, αἱ ὁποῖαι ἐκ τῶν ὑστέρων (προφανῶς μετὰ τὴν γενεαλογικὴν σύνδεσιν των) ἔλαβον ἐκ τῆς Μεδούσης τὴν ἀποτρόπαιον κεφαλὴν⁶. Ἡ ἀπολιθωτικὴ ἐνέργεια τοῦ βλέμματος ὑπάρχει ἐξ ἀρχῆς εἰς τὴν φύσιν τῆς Μεδούσης, ὡς τέρατος - θύματος τοῦ Περσέως· ἐντεῦθεν και ἡ ἀποστροφή τῆς κεφαλῆς τοῦ ἥρωος ἤδη ἐπὶ τοῦ ἀμφορέως τοῦ Λούβρου⁷.

Ἐπὶ τῶν δύο τούτων διαφορετικῶν θέσεων πρέπει νὰ παρατηρηθῇ ὅτι τὸ δεδομένον τῆς προϋπαρχούσης ἀπολιθωτικῆς ἐνεργείας ἀποτελεῖ τοῦλάχιστον σημεῖον στηριζέως πρὸς περαιτέρω σύνδεσιν τῆς Μεδούσης μετὰ τοῦ ἀρχικοῦ ἀποτροπαίου, ἦτοι πρὸς δημιουργίαν μιᾶς αἰτιατῆς σχέσεως μεταξὺ γοργονεῖου και Μεδούσης. Τοιοῦτο σημεῖον ἐλλεῖπει προφανῶς ἐκ τῆς θέσεως τοῦ R. Hampe, κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ σύνδεσις τοῦ ἀρχικοῦ προσώπειου μετὰ τῶν δύο ἀδελφῶν τελεῖται ἐξωτερικῶς, ἦτοι βεβιασμένως και αὐθαι-

πίν. 1, 10 - 14. SCHAUBENBURG, 33 πίν. 7. G. BECKEL, Götterbeistand, 32. SCHEFOLD, Sagenb., 32 πίν. 16. FITTSCHEN, Sagend., 153 SB 41.

1. Αἱ διώκτριαι ἀδελφαὶ τοῦ ἀμφορέως τῆς Ἐλευσίνοσ εἶναι ἐν τούτοις ἄπτεροι.

2. Τοῦτο σημαίνει ὅτι ἐν τῷ μύθῳ τῆς «Θεογονίας» αἱ Γοργόνες δὲν νοοῦνται εἰσέτι μετὰ τρομακτικοῦ προσώπου. Τὸ σχετικόν χωρίον ἐπίσης οὐδὲν ἀναφέρει περὶ εἰδεχθοῦς ἢ φοβερᾶς μορφῆς αὐτῶν, εἶναι ὁμοῦ ἀμφίβολον ἂν δύναται νὰ ὁμιλῇ ὁ Ἡσίοδος περὶ Γοργόνων χωρὶς νὰ ἐννοῇ αὐτὰς και ὡς «γοργὰς» τὴν ὄψιν.

3. Πρβ. και H. HEYDEMANN, Arch. Zeit. 1868, 6.

4. BCH 22, 1898, 448 κ.έ. πίν. 4 - 5. COURBY, Vases grecs à reliefs, 66 B πίν. 3 B. HAMPE, Sagend., 56 κ.έ. πίν. 36 - 38. J. M. WOODWARD, Perseus, 31 - 32. BESIG, 13 ἀρ. 3. MATZ, GGK, 415 πίν. 251. ΜΥΛΩΝΑΣ, ἔ.ἀ. 82 κ.έ. SCHÄFER, Reliefpithoi, 73 B2, 82 κ.έ., 87 κ.έ. RICCIONI, 146 εἰκ. 28. SCHAUBENBURG, 22 κ.έ. SCHEFOLD, Festschrift Regenbogen, 29, Sagenb., 32 πίν. 15b. BECKEL, Götterbeistand, 32, 36, 40. FITTSCHEN, Sagend., 152 SB 39. Θραῦσμα ὁμοιοτύπου ἐν Λούβρῳ CA 937: BCH 22, 1898, 457 κ.έ. εἰκ. 7. FITTSCHEN, ἔ.ἀ. SB 40. Περὶ τοῦ χαρακτηρισμοῦ τοῦ ἀγγείου ὡς «ἀμφορέως» και οὐχὶ ἀορίστως ὡς «πίθου» βλ. N. M. ΚΟΝΤΟΛΕΟΝ, Gnomon 32, 1960, 719 σημ. 1. Ἡ χρονολόγησις περὶ τὸ 675 π.Χ. ἔχει γίνεῖ γενικώτερον δεκτὴ.

5. J. E. HARRISON, Prolegomena, 187.

6. K. ΓΕΡΟΓΙΑΝΝΗΣ, ἔ.ἀ. 140 - 141. BESIG, 10 - 11.

7. BESIG, 13.

ρέτως. Τὸ πρόβλημα ἀναμφισβητήτως παρουσιάζει δυσχερείας καὶ εἶναι ὄλως χαρακτηριστικὴ ἐν προκειμένῳ ἡ συμβιβαστικὴ λύσις ἢ δοθεῖσα ὑπὸ τοῦ H. Besig¹: εἶναι μὲν ἡ Μέδουσα ὁ ἀρχικὸς φορεὺς τοῦ γοργονικοῦ προσώπου — μυθικὸν μάλιστα αἷτιον τούτου — ἀλλὰ καὶ αἱ δύο ἀδελφαὶ εἶναι ἐξ ἀρχῆς ὁμοιαὶ πρὸς αὐτήν, τῆς ἀθανασίας αὐτῶν νοουμένης ὡς ἀπορροῦσης ἐκ τῆς ἐνεργείας τῆς γοργονικῆς των κεφαλῆς.

Πάντως, ἀσχέτως τοῦ θέματος τῆς ἀναγνωρίσεως τῆς ἀρχικῆς Γοργοῦς ἐντὸς τῆς ἡσιοδείου τριάδος, ὅσον ἀνεξάρτητος τῶν ἀδελφῶν ἐφάνη εἰς σειρὰν μελετητῶν ἡ Μέδουσα, λόγῳ τοῦ θανάτου αὐτῆς, τοσοῦτον ἐξηρητήθη ὑπὸ ἄλλων ἢ ἐρμηνεῖα τῆς φύσεώς της ἐκ τῆς συγγενείας πρὸς τὴν ἀθάνατον δυάδα. Ἡ συγγένεια αὕτη, ὡς καὶ τὸ ὄνομα τῆς Μεδούσης² καὶ ἡ ἔνωσις αὐτῆς μετὰ τοῦ Ποσειδῶνος, δημιουργοῦν ἀναμφιβόλως δυσκόλως αἰρομένην ἀντίφασιν πρὸς τὴν θνητὴν φύσιν τοῦ θύματος τοῦ Περσέως, ἀλλὰ καὶ ἐξ ἴσου δυσκόλως παραβλεπομένην ἐσωτερικὴν σχέσιν μετὰ τῶν μορφῶν τούτων³.

Διὰ τοὺς μελετητάς, οἱ ὅποιοι δέχονται ἐξ ἀρχῆς τὴν Μέδουσαν ὡς τέρας, ἢ ἔνωσις αὐτῆς μετὰ τοῦ Ποσειδῶνος δὲν ἐπηρεάζει τὸν ἀρχικὸν αὐτῆς χαρακτήρα, καθ' ὅτι ἐν τῷ ἐπεισοδίῳ τούτῳ ἀναγνωρίζεται ὑπ' αὐτῶν συμφυρμὸς διαφόρου προελεύσεως μύθων⁴. Οὕτω δύναται ὁ Ποσειδῶν, ὡς ἄλῖα θεότης, νὰ συνδέηται μετὰ τῶν θυγατέρων τοῦ ἁλίου δαίμονος Φόρκυος καὶ ἐντεῦθεν νὰ εἰσέρχηται τὸ πρῶτον εἰς τὸν μῦθον τῆς Μεδούσης⁵. Εἶναι ἐπίσης δυνατόν ἡ Μέδουσα νὰ ἐνοῦται μετὰ τοῦ Ποσειδῶνος καὶ νὰ γεννᾷ ἐξ αὐτοῦ τὸν Πήγασον ἐκ συγχύσεως διαφόρων μυθικῶν ἐπεισοδίων: τοῦ τῆς Ἀρπυίας Ποδάργης, ἣτις ἔτεκε *Ζεφύρω ἀνέμῳ* τοὺς ἵππους τοῦ Ἀχιλλέως Ξάνθον καὶ Βαλίον⁶, καὶ τοῦ τῆς Ἀρπυίας ἢ τῆς Ἐρινύος, μεθ' ἧς ἐνώθεις ὁ Ποσειδῶν ἐγέννησε τὸν ἵππον Ἀρείονα⁷. Ἐνούμενος μετὰ τεράτων ὁ Ποσειδῶν γεννᾷ ἵππους, κατὰ τὸν Κ. Γερογιάννην: ἄρα καὶ ἡ ἀρκαδικὴ παράδοσις, ἢ φέρουσα τὴν Δήμητρα ὡς μητέρα τοῦ Ἀρείονος, οὕτω πρέπει νὰ ἐννοηθῆ, ὅτι δηλαδὴ ἡ Δημήτηρ ἐκπεσοῦσα εἰς Ἐρινὺν ἠνώθη μετὰ

1. Ἐ.ά. σ. 11.

2. «Μέδουσα» σημαίνει «Ἄνασσα»: WILAMOWITZ, Gr. Tragödien II, 1901, 226. L. R. PALMER, Transactions of the Philological Society 1958, 15. «Εὐρυμέδουσα»: F. SCHACHERMEYER, Poseidon, 31 κ.έ. «Δέσποινα»: KUNZE, Schildb., 70. Πρβ. καὶ W. OTTO, Die Götter Griechenlands, 1956, 31. O. GRUPPE, Gr. Myth., 1141.

3. WILAMOWITZ, GdH I, 1931, 276.

4. R. HAMPE, 58 κ.έ. Κ. ΓΕΡΟΓΙΑΝΝΗΣ, ἔ.ά. 142 κ.έ. T.P. HOWE, AJA 58, 1954, 214. RICCIONI, 151.

5. Κ. ΓΕΡΟΓΙΑΝΝΗΣ, ἔ.ά. 141 κ.έ.

6. Ἰλ. Π 149 - 151.

7. Σχολ. εἰς Ἰλ. Ψ 346: κατὰ τὸν μῦθον Ποσειδῶνος καὶ Ἀρπυίας ἢ Ἐρινύος γενεαλογεῖται (ἐνν. ὁ Ἀρείων). Γενικῶς περὶ τῆς Δήμητρος Ἐρινύος βλ. WILAMOWITZ, GdH I, 398 - 407. B. C. DIETRICH, Demeter Erinys Artemis, Hermes 90, 1962, 129 - 148. R. STIGLITZ, Die Grossen Göttinnen Arkadiens, 1967, 113 - 122.

τοῦ Ποσειδῶνος καὶ ἔτεκε τὸν ἵππον. Οὕτως ἐρμηνευομένων τῶν πραγμάτων, διατηρεῖται καθ' ὅλην τὴν γραμμὴν ὁ «τερατώδης καὶ ταπεινὸς χαρακτήρ» τῆς Μεδούσης καὶ καταπολεμεῖται ἡ ἀντίθετος θεωρία ἡ θεοποιούσα τὴν ἀρχικὴν Μέδουσαν διὰ τῆς ταυτίσεως αὐτῆς πρὸς τὴν Δήμητρα.

Ἡ περὶ ἀρχικῆς θεᾶς θεωρία αὕτη ὑπεστηρίχθη εὐρέως¹ διατυπωθεῖσα κυρίως ὡς ἑξῆς: ἡ Δημήτηρ, ὡς Ἴππία, εἶναι μία μορφή τῆς ἀρχικῆς θηλείας θεότητος τῆς Γῆς, ἡ Μέδουσα ὁμοίως, ἀμφότεραι δὲ ὡς τοιαῦται ἐνοῦνται μετὰ τοῦ Ποσειδῶνος. Διὰ τῆς λύσεως τῆς «ἐκπτώσεως» ἀπὸ τῆς ἀρχικῆς θείας ὑποστάσεως εἰς μεταγενεστέραν ὑπόστασιν κατωτέρου δαιμονικοῦ ὄντος αἴρουν ἐν συνεχείᾳ οἱ ὑποστηρικταὶ τῆς θεωρίας τὴν φανεράν πλέον διάστασιν μετὰ τῆς θεᾶς Μεδούσης καὶ τοῦ θνητοῦ τέρατος τοῦ ἠσιοδείου μύθου. Τὸ στάδιον τῆς θείας ὑποστάσεως ἐντοπίζεται συνήθως εἰς τὸν χῶρον τῆς κρητομυκηναϊκῆς θρησκείας², εἰς δὲ τὴν μορφήν τοῦ ἠσιοδείου μύθου καὶ εἰς τὴν ἀρχαϊκὴν εἰκονογραφίαν τοῦ δαίμονος ἐπισημαίνονται τὰ κατάλοιπα τοῦ σταδίου τούτου. Οὕτω, ἐκ τῆς παραστάσεως τῆς Γοργοῦς ὡς ποτνίας θηρῶν³ ὀρίζεται εἰδικώτερον ἡ ἀρχικὴ Μέδουσα ὡς τρομερὰ ὄψις τῆς Μητρὸς Θεᾶς ὑπὸ τὴν ιδιότητα αὐτῆς ὡς θεᾶς τοῦ θανάτου⁴, ὡς ἔτερα ὄψις τῆς Ἀρτέμιδος⁵, ἢ γενικῶς ὡς φοβερὸν πάρισον τῆς ποτνίας θηρῶν⁶.

1. WILAMOWITZ, Gr. Tragödien II, 1901, 226. MALTEN, JdI 29, 1914, 183 κ.έ. W. ΟΤΤΟ, Die Götter Griechenlands, 31. Κ. Α. ΡΩΜΑΙΟΣ, Ἀφιέρωμα εἰς Χατζηδάκιν, 184 κ.έ. BESIG, 7. F. SCHACHERMEYR, Poseidon, 16, 31. E. WILL, Korinthiaca, 160. SCHÄFER, Reliefritheoi, σημ. 362. RICCIONI, 151. Πρβ. καὶ W. HERMANN, RM 70, 1963, 2.

Ἐκ τῆς παραστάσεως τοῦ ἀμφορέως τοῦ Λούβρου, ἐκ τῆς ὑποστάσεως τοῦ Ποσειδῶνος ὡς Ἴππίου καὶ ἐκ τῆς γεννήσεως τοῦ Πηγᾶσου συνάγεται ὅτι ἡ Μέδουσα ἠδύνατο νὰ νοῆται ἀρχικῶς ὡς ἱππόμορφος (βλ. π.χ. A. MILCHHÖFER, Arch. Zeit. 1881, 283 κ.έ.). Κατ' ἀπροσδόκητον τρόπον συμπεραίνει ὁ Κ. ΚΕΡΕΝΥΙ, Die Mythologie der Griechen II, 1966, 47 περὶ τῆς ὑπὸ μορφήν φορβάδος ὑποστάσεως τῆς Μεδούσης ἐκ τῶν περὶ τοῦ «ἐράνου» τοῦ Πολυδέκτου παραδιδομένων: τούτου ἀπαιτήσαντος προσφορὰν ἵππου, προσήνεγκεν αὐτῷ ὁ Περσεὺς ἵππον ἔχοντα γοργονικὴν κεφαλὴν!

2. Σ. ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ, ΑΕ 1927/28, 7 κ.έ. κυρίως 26-27 καὶ 35. A. L. FROTHINGHAM, AJA 15, 1911, 349 κ.έ. καὶ κυρίως 358 κ.έ. EILMANN, AM, 58, 1933, 95. Πρβ. καὶ E. ΝΙΚΙ, RA 1933 I, 145 κ.έ. L. R. PALMER, Transactions of the Philological Society 1958, 15. CHR. CHRISTΟΥ, Potnia Theron, 1968, 153.

3. Βλ. κατωτέρω σ. 55 κ.έ.

4. A. L. FROTHINGHAM, ἔ.ά. κυρίως 357-358. Fr. STUDNICZKA, Kyrene, 153 κ.έ. Κ. Α. ΡΩΜΑΙΟΣ, ἔ.ά. E. HARRISON, Prolegomena, 193 κ.έ. CHRISTΟΥ, ἔ.ά. 136-138, 149.

5. DAWKINS, BSA 13, 1906, 105. A. L. FROTHINGHAM, ἔ.ά. κυρίως 356 κ.έ., 370 κ.έ. G. RODENWALDT, Altögr. Bildw., 154. K. SCHEFOLD, Ἐρμηνεία, 30 σημ. 8. CHRISTΟΥ, ἔ.ά. 138-139. Λόγω τῆς συγγενείας πρὸς τὴν Ἀρτεμιν ἀναγνωρίζεται καὶ σχέσις τῆς Γοργοῦς μετὰ τοῦ Ἀπόλλωνος: Th. HOMOLLE, BCH 12, 1888, 463 κ.έ. Πρβ. καὶ A. L. FROTHINGHAM, ἔ.ά. 351 κ.έ., 358. Ἡ Γοργὼ ὡς Ἀθηνᾶ παρὰ O. GRUPPE, Gr. Myth., 1141 κ.έ., 1197 σημ. 1, 1201.

6. A. L. FROTHINGHAM, ἔ.ά. 358. M. NILSSON, MMR, 1927, 436. GGfR I², 227, 308. P. MONTUORO, Atti Acc. Lincei 1925, 274, 320. LETHABY, JHS 47, 1927, 7. BESIG, 51 κ.έ.

Καθ' ἑαυτὴν ἢ παράστασις τῆς Γοργοῦς ὡς ποτνίας θηρῶν, εἴτε ὡς δηλωτικὴ προτέρας θείας ὑποστάσεως, εἴτε ὡς ἐξωτερικὸν διακοσμητικὸν σχῆμα τοῦ δαίμονος¹ ἐκλαμβάνεται, γενικῶς ἐρμηνεύεται ὡς ἀποτρόπαιος². Ἐνίοτε διευκρινεῖται τὸ ἀποτρόπαιον τοῦτο ὡς εὐεργετικὴ, ἤτοι προστατευτικὴ ιδιότης³, συνήθως ὁμως παρασιωπᾶται ὁ τρόπος, κατὰ τὸν ὁποῖον συμβαίνει νὰ ἀπεικονίζωνται ὑπὸ τὴν αὐτὴν γοργονικὴν μορφήν ἢ εὐεργετικὴ - προστατευτικὴ ιδιότης τῆς θεᾶς καὶ ἡ καταστροφικὴ καὶ θανατηφόρος (ἀπολιθωτικὴ) τοῦ ὄντος τοῦ συγκεκριμένου μύθου. Ὁ Η. Besig ἐρμηνεύει τὸ ἀπολιθωτικὸν ἐκ τοῦ ἀποτροπαίου καὶ ἀντιστρόφως τὸ ἀποτρόπαιον ἐκ τοῦ ἀπολιθωτικοῦ, ἀπὸ μιᾶς ὀρισμένης δὲ ἐποχῆς καὶ ἐντεῦθεν ἐξισοῖ ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τοῦ ἀποτροπαίου ἀπάσας τὰς γοργονικὰς μορφὰς τῆς ἀρχαϊκῆς τέχνης, μυθολογικὰς καὶ μὴ.

Ἡ διαδικασία, ἡ ὁποία ὀδηγεῖ εἰς τοιαύτην γενίκευσιν, κρίνεται ὡς ἰδιαιτέρας σημασίας καὶ θεωρεῖται ἐνταῦθα σκόπιμος ἐκτενεστέρα πῶς ἐξετάσις ταύτης, δεδομένου μάλιστα ὅτι ἡ ἐργασία τοῦ Η. Besig ἀποτελεῖ καὶ τὴν μοναδικὴν ἐπὶ τῆς πρῶιμου ἱστορίας τοῦ θέματος προσπάθειαν συνδυασμοῦ τῶν ὑπαρχουσῶν μαρτυριῶν καὶ περαιτέρω ὑπαγωγῆς αὐτῶν εἰς ἐρμηνευτικὸν σύστημα αὐστηρᾶς ἐννοιολογικῆς ἀλληλουχίας.

Ἐπὶ τριῶν δεδομένων στηρίζει ὁ ἐρευνητὴς τὴν δόμησιν τοῦ συστήματος τῶν γοργονικῶν μορφῶν τοῦ μύθου καὶ τῆς τέχνης. Τὸ πρῶτον δεδομένον εἶναι τὸ θανατηφόρον βλέμμα τοῦ θύματος τοῦ Περσέως⁴, τὸ δεύτερον εἶναι ἡ ὀμηρικὴ γοργεὶα κεφαλῆ, ἀρχικὸς φορεὺς τοῦ κακοποιοῦ βλέμματος καὶ ἀνήκουσα εἰς τὴν Γόργυραν - Γοργῶ, φάσμα τοῦ Ἄδου⁵. Τρίτον δεδομένον εἶναι ἡ ἐνέργεια τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τοῦ ὡς ἄνω κακοποιοῦ φάσματος. Κατὰ τὴν ἐνέργειαν ταύτην ἀποτυποῦνται ἐπὶ προσωπείου τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς κεφαλῆς τοῦ φάσματος καὶ διὰ τοῦ προσωπείου πλέον ὡς «ἐναντίου βλέμματος» («Gegenblick») ἀποτρέπεται τὸ ἀρχικὸν «κακοποιοῦν βλέμμα» («Böser Blick») ⁶.

Εἰς τὴν ἀρχικὴν ὁμως ταύτην σχέσιν, γοργεὶα κεφαλῆ = «κακοποιοῦν βλέμμα» («Böser Blick»), γοργονικὸν προσωπεῖον = «ἐναντίον βλέμμα» («Gegenblick»), παρεμβάλλονται ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 7ου αἰῶνος αἱ παραστάσεις τοῦ Μεδούσης τοῦ ἡσιοδείου μύθου (ἀνάγλυφος ἀμφορέως τοῦ Λού-

E. WILL, RA 27, 1947 I, 63. E. KUNZE, Ol. Ber. III, 102 καὶ AM 78, 1963, 74 κ.έ. BENSON, 53 κ.έ., 59. CHRISTOU, ἔ.ά. 141 - 153.

1. DÜMLER, JdI 2, 1887, 91, 94. Κ. ΓΕΡΟΓΙΑΝΝΗΣ, ΑΕ 1927/8, 154, 164. R. HAMPE, AM 60/61, 1935/36, 270.

2. RODENWALDT, Korkyra II, 135. E. WILL, Korinthiaca, 577. BESIG, 28 - 31. RICCIONI, 166. BENSON, 59.

3. Π.χ. T. P. HOWE, AJA 58, 1954, 214. E. SUHR, Folklore 76, 1965, 96.

4. Ὡς συνάγεται ἐκ τῆς παραστάσεως τοῦ ἀμφορέως τοῦ Λούβρου CA 795. BESIG, 13.

5. BESIG, 14.

6. Ἐνν. τὰ προσωπεῖα τῆς Τίρυνθος, σ. 15.

βρου). Σύγχρονα αὐτῶν γοργόνεια (ένν. τὸ χαλκοῦν γοργόνειον ἐκ τοῦ Καβειρίου)¹, ἐμφανίζοντα τυπολογικὰ γνωρίσματα κοινὰ μετὰ τῶν τῆς κεφαλῆς τῆς Μεδούσης, ἐρμηνεύονται ὑπὸ τοῦ ἐρευνητοῦ ὡς ἀποτρεπτικὰ διὰ ταῦτα ἀκριβῶς τὰ γνωρίσματα, διότι ἔλαβον δηλαδὴ ὁμοῦ μετὰ τῶν ἐξωτερικῶν χαρακτήρων τῆς Μεδούσης τοῦ μύθου καὶ τὸ ἀποτρεπτικὸν περιεχόμενον, ὅπερ νοεῖται ὑποκείμενον εἰς τὴν θανατηφόρον ιδιότητα τοῦ βλέμματός της². Τοῦτο σημαίνει, ἐὰν καλῶς ἐννοοῦμεν, ὅτι, λόγῳ τῆς τυπολογικῆς αὐτῶν ὁμοιότητος, ἀποβαίνουν νῦν τὸ μὲν γοργόνειον ἀποτρόπαιον ἐκ τοῦ μύθου, ἦτοι ἐκ τῆς θανατηφόρου ιδιότητος τῆς Μεδούσης, ἡ δὲ θανατηφόρος ιδιότης τῆς Μεδούσης ἀποτρόπαιος χάριν τοῦ γοργονείου.

Εἰκ. 1. Ἀθῆναι, Ἐθν. Ἀρχ. Μουσείον.
Μετόπη ἐκ τοῦ ναοῦ τοῦ Θέρμου
(κατὰ Payne, NC εἰκ. 230).

Ἡ ἀρχικὴ ἄρα σχέσις καταργεῖται εὐθὺς ἀμέσως καὶ ἐπιχειρεῖται ἐπὶ νέας βάσεως καὶ διὰ τῶν μνημείων τῆς κορινθιακῆς τέχνης³ νὰ εἰκονογραφηθῇ ἡ ἐξελικτικὴ πορεία ἀπὸ τῆς κεφαλῆς εἰς τὸ ἀποτρόπαιον προσωπεῖον. Ἦδη ὁμως κατὰ τὴν Πρώιμον Κορινθιακὴν ἐποχὴν γίνεται αἰσθητόν, ὅτι ἡ ὡς ἀνωτέρω παρεμβληθεῖσα μυθικὴ Μέδουσα ἀποτελεῖ ἐμπόδιον τὸ ἀποτρόπαιον εἰς τὸν κορινθιακὸν χῶρον ἐρμηνεύεται ὡς καταγόμενον ἀπ' εὐθείας ἐκ τῆς παλαιᾶς γοργεῖς κεφαλῆς. Ἐκ τῆς συγκρίσεως τῶν δύο μετοπῶν τοῦ Θέρμου⁴ προκύπτει, κατὰ τὸν ἐρευνητὴν, ὅτι τὸ γοργόνειον (εἰκ. 1) εἶναι

ἀπαισιώτερον καὶ κατὰ συνέπειαν «ἀποτροπαιότερον» τῆς ἐντὸς τῆς κιβίσεως κεφαλῆς τῆς Μεδούσης. (Σημειωθῆτω ὅτι τὸ αὐτὸ δύναται κάλλιστα νὰ λεχθῇ προκειμένου καὶ περὶ τοῦ ζεύγους Μέδουσα τοῦ ἀμφο-

1. Μουσείον τοῦ Λούβρου MNC 1273: DE RIDDER, Louvre I, 20 ἀρ. 96 πίν. 11. RICCIONI, 146 εἰκ. 27.

2. BESIG, 17 - 19.

3. Ὁ ἀπώτερος σκοπὸς τῆς ἐρένης τοῦ H. BESIG εἶναι ἡ ἐρμηνεία τοῦ νοήματος τοῦ ἀετώματος τῆς Κερκύρας (βλ. κατωτέρω).

4. AD 2, πίν. 49 - 53 Περσεύς: AE 1903, 90 πίν. 4. BSA 27, 1925/26, 127. PFUHL, MuZ εἰκ. 482. MATZ, GGK, 237 πίν. 157. H. KÄHLER, Das griechische Metopenbild, πίν. 14. RICCIONI, 140 εἰκ. 19. SCHAUENBURG, 31. SCHEFOLD, Sagenb., 32 πίν. 18. FITTSCHEN, Sagenb., 155 SB 48. Γοργόνειον: AE ἔ.ἀ., 83 πίν. 2. BSA ἔ.ἀ. 129 κ.έ. KÄHLER, ἔ.ἀ. πίν. 16. PAYNE, NC, 80 εἰκ. 23 D.

ρέως τοῦ Λούβρου - γοργόνειον τοῦ Καβειρίου.) Τοῦτο συμβαίνει διότι, ἐνῶ τὸ παλαιὸν ἀποτρόπαιον, τὸ γοργόνειον τοῦ Καβειρίου, ἔλαβε τοὺς χαρακτῆρας αὐτοῦ κυρίως καὶ πρωτίστως ἐκ τοῦ ὄντος τοῦ μύθου (ἐνν. τοῦ συγκεκριμένου ὄντος τοῦ ἀμφορέως τοῦ Λούβρου), τὸ νέον ἀποτρόπαιον, τὸ γοργόνειον τοῦ Θέρμου, ἐδανείσθη τὴν μορφήν αὐτοῦ ἐκ τοῦ ἀρχικοῦ προσωπείου· ἐπ' αὐτοῦ δύναται τις νὰ ἀναγνωρίσῃ τοὺς κυρίους χαρακτῆρας τῶν προσωπειῶν τῆς Τίρυνθος¹ (πίν. 14, 15), εἰς τοὺς ὁποίους ἔχουν προστεθῆ ἠνωρίσματα τῆς ἀνατολικῆς προελεύσεως λεοντείου προτομῆς².

Εἶναι ἤδη ἀνάγκη νὰ παρατηρηθῆ, προκειμένου περὶ τῆς ἀκολουθουμένης ὑπὸ τοῦ ἐρευνητοῦ μεθόδου, ὅτι ἐκάστη τυπολογικὴ ἰδιορρυθμία καὶ ἐργαστηριακὴ, ἢ ἄλλη τις, παραλλαγὴ εἰς τὴν σειρὰν τῶν εἰκονογραφικῶν τύπων δὲν δύναται νὰ θεωρηθῆ ὡς συνεπαγομένη καὶ ἀλλαγὴν περιεχομένου, ἰδίως προκειμένου περὶ μυθολογικῶν μορφῶν. Ἐν τῇ ἐξελιξεί τῆς θεωρίας θὰ δημιουργηθοῦν κατ' ἀνάγκην ἐξαιρέσεις πλείονες τῶν κανόνων, διότι δὲν θὰ εἶναι εὐκόλον νὰ δειχθῆ πάντοτε ἐπὶ τῶν μνημείων εἰς ποῖον σημεῖον περατοῦται ἢ φορεὺς τοῦ «κακοποιοῦ βλέμματος» γοργεῖν κεφαλὴ ἢ τὸ παλαιὸν ἐξ αὐτῆς γεννηθὲν ἀποτρεπτικὸν προσωπεῖον καὶ ἀπὸ ποίου σημεῖου ἄρχεται τὸ μυθικὸν ἢ τὸ νέον ἀποτρόπαιον. Ἐπὶ παραδείγματος, ἤδη εἰς τὸ Πρωτοκορινθιακὸν γοργόνειον τοῦ πλαστικοῦ ἀγγείου τῶν Συρακουσῶν³ δὲν θὰ εἶναι δυνατόν εἰμὴ νὰ ἀναγνωρισθῆ κρᾶμα ἐξ ἀπάντων τῶν συστατικῶν στοιχείων. Εἰς τὸ γοργόνειον τῆς μετόπης τοῦ Θέρμου ἐξ ἄλλου, τὸ ὁποῖον ἀρχικῶς συνεδέθη μετὰ τοῦ ἀρχικοῦ προσωπείου⁴, θὰ ἀναγνωρισθῆ ἐν συνεχείᾳ⁵ μυθικὸν περιεχόμενον, διὰ νὰ ἐρμηνευθῆ ἢ ὑπαρξίς τῶν ὄψεων. Οὗτοι δηλαδὴ θὰ θεωρηθοῦν μεταφερθέντες εἰς τὸ ἀποτρόπαιον ἐκ τῆς νέας μορφῆς τῆς Μεδούσης, ἥτις ὁμως ἀλλαχού⁶ καὶ ἐξ ἄλλων συμφραζομένων εἶχεν ὀρισθῆ ὡς ληφθεῖσα «unter dem Zwang des Apotropäion». Εἰς τὸ γοργόνειον ἐξ ἄλλου τῆς αἰγίδος τῆς Ἀθηνᾶς τοῦ ἀμφορέως τοῦ Ἀνδοκίδου εἰς τὸ Βερολίνον⁷ θὰ ἀναγνωρισθῆ ἐξάρτησις ἐκ τοῦ προσωπείου, ἐνῶ εἰς τὸ σύγχρονον περίπου γοργόνειον τῆς αἰγίδος τῆς Ἀθηνᾶς τοῦ ἀετώματος τῆς Ἐρετρίας⁸ ἐπιστροφή εἰς τὴν κεφαλὴν τῆς μυθικῆς Μεδούσης. Ἀναλόγως καὶ περὶ τῆς μετὰ τῶν ὄψεων συνδεομένης Γοργόδος (Schlangen-

1. Καὶ αὐτοὶ εἰσέτι οἱ παραβλῶπες ὄφθαλμοί, οἱ ὅποιοι ἐρμηνεύονται ὑπὸ τοῦ μελετητοῦ ἐκ τοῦ πρωταρχικοῦ «Böser Blick».

2. BESIG, 22.

3. Αὐτόθι ἀρ. κατ. 19. PAYNE, NC, 80 εἰκ. 23 A.

4. Αὐτόθι 21.

5. Αὐτόθι 34 - 35.

6. Αὐτόθι 28.

7. Ἀριθ. κατ. BESIG, 146.

8. Ἀριθ. κατ. BESIG, 151.

gorgo), ή όποία, όρισθεΐσα άρχικώς ώς άσχετος τοϋ μύθου¹, θά καταστῆ επί τοϋ άετώματος τῆς Κερκύρας και πάλιν Μέδουσα².

Ἄλλ' ὡς ἐπανελάθωμεν εἰς τὴν περαιτέρω ἐξέλιξιν μορφῶν και νοημάτων.

Μεταξὺ τῶν συστατικῶν στοιχείων τοϋ ὡς ἄνω όρισθέντος νέου κορινθιακοῦ άποτροπαιοῦ προέχει μὲν τὸ άρχικόν προσωπεΐον, κατάγεται ὁμως τοῦτο, κατὰ τὸν ἐρευνητὴν, ὡς τύπος και ὡς ἰδέα άποτρεπτική, ἐκ τοϋ διακόσμου τοϋ λατρευτικοῦ κτηρίου³. Τὸ άρχικόν άργεΐον προσωπεΐον μεταβάλλεται εἰς τὴν Πρωτοκορινθιακὴν ἐποχὴν εἰς άποτρεπτικόν γοργόνειον τοποθετούμενον ὡς προστατευτικόν ἔμβλημα ἐπὶ τοϋ άετώματος τῶν ναῶν⁴. Ἄποτρόπαιον νῦν ὄν, ὡς ἐκ τῆς τοιαύτης χρήσεώς του, ἐφαρμόζεται ἐν συνεχείᾳ ἐπὶ γυναικεῖου πτερωτοῦ σώματος και παρέχει τὴν νέαν μορφήν τῆς Μεδούσης. Τοιουτοτρόπως σημειοῦται τομὴ και εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Μεδούσης, ἀφ' ἧς και ἰσχύει αὕτη τοϋ λοιποῦ όριστικῶς ὡς άποτρόπαιος. Εἰς τοῦτο συμβάλλει και ἡ ἰδιοποίησις τοϋ προσιδιάζοντος εἰς τοὺς ἀνατολικοὺς δαίμονας «σχήματος δρόμου».

Εἶναι πλέον σαφές, ὅτι ἡ ὅλη διαδικασία, ἡ ὅποία κατέστησε τὸ άρχικόν, μὴ μυθικόν, προσωπεΐον άποτρόπαιον φόβητρον και ἐκεῖθεν ἐνεσωμάτωσεν αὐτὸ ὡς κεφαλὴν τοϋ μυθικοῦ ὄντος, εἰς τοῦτο άπεσκοπεῖ, εἰς τὸ νὰ καταστῆ δηλαδὴ ἡ κεφαλὴ τῆς Μεδούσης άποτρόπαιος. Ὑπομνησκομεν ὁμως, ὅτι αὕτη ἦτο, κατὰ τὸν ἐρευνητὴν, άποτρόπαιος ἤδη ἐπὶ τοϋ ἀμφορέως τοϋ Λούβρου, ὡς κάτοχος δηλαδὴ τοϋ θανατηφόρου βλέμματος. Τὸ πρᾶγμα θά ἠδύνατο προφανῶς ἄλλως νὰ όρισθῆ, και δὴ και ἐπὶ τῇ βάσει τῆς καθορισθείσης ὑπὸ τοῦ ἰδίου τοϋ ἐρευνητοῦ άρχικῆς σχέσεως και μόνον αὐτῆς. Ἡ Μέδουσα δηλαδὴ μετὰ τοϋ θανατηφόρου αὐτῆς βλέμματος δύναται νὰ εἶναι τὸ ἐξολοθρευόμενον «κακοποιὸν βλέμμα» («Böser Blick»), ἦτοι ἐξ άρχῆς και οὐσιαστικῶς δύναται νὰ ταυτίζεται αὕτη μετὰ τῆς χθονίας Γοργοῦς - Γοργύρας. Ἡ ἀποκεκομμένη κεφαλὴ αὐτῆς, ὡς ἐκ τῆς χρήσεώς της, δύναται νὰ καθίσταται άποτρεπτική, ταυτιζομένη μάλιστα ὡς πρὸς τοῦτο μετὰ τοϋ άρχικοῦ προσωπεΐου, τοῦ ἐκ χρήσεως ἐπίσης άποτρεπτικοῦ. Τὸ αὐτὸ θά ἠδύνατο νὰ ἰσχύσῃ προφανῶς προκειμένου και περὶ τῆς σχέσεως μεταξὺ τῆς Μεδούσης τοϋ ἀμφορέως τοϋ Λούβρου και τοϋ γοργονεΐου τοϋ Καβειρίου⁵. Τὰ πράγματα ὁμως δὲν ἐξετάζονται κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον και ἡ ὡς ἄνω προκύψασα νέα ἐν τῇ εἰκαστικῇ τέχνῃ μορφή τῆς Μεδούσης προϋποθέτει, κατὰ τὸν Η. Besig, και ἀνάλογον μεταβολὴν ἐπὶ τοϋ μυθολογικοῦ ὑποβάθρου της. Τὸ φάσμα τοϋ Ἄδου, ἡ Γοργῶ - Γόργυρα, εἰς τὴν ὅποίαν ἀνήκει ἡ γοργεΐη κεφαλὴ, ἐντοπίζεται ἐν Ἄργει. Ταύτην ἐξολοθρεύει

1. «Unmythisch», BESIG, σ. 52 - 53.

2. Αὐτόθι 59 - 60.

3. Αὐτόθι 24 - 27.

4. Αὐτόθι 12.

5. Βλ. ἀνωτέρω σ. 18 σημ. 1.

ὁ ἀργεῖος Περσεὺς ἐρχόμενος εἰς Ἄδου διὰ τῆς ἀρκαδικῆς Στυγός¹. Εἰς τὴν Ἀρκαδίαν συναντᾷ τὸν ἀρχικὸν μῦθον Ποσειδῶνος - Μεδούσης, κατὰ τὸν ὅποιον ἡ Μέδουσα εἶναι θεὰ ὑπὸ μορφήν φορβάδος². Ἡ ἀργεῖα Γοργῶ εἶναι θνητὴ κατ' ἀνάγκην, ἐφ' ὅσον πρέπει νὰ ἀποκεφαλίσῃ αὐτὴν ὁ Περσεὺς πρὸς αἰτιολόγησιν τῆς ὑπάρξεως τοῦ ἀποτροπαίου προσωπείου. Νῦν ἀποβαίνει θνητὴ καὶ ἡ ἰππία θεὰ Μέδουσα, ὡς ἐνουμένη μετὰ τῆς ἀργεῖας γοργεῖης κεφαλῆς³. Οἱ δύο μῦθοι δηλαδὴ συνδυάζονται, ταυτίζεται ἡ Μέδουσα πρὸς τὴν Γοργῶ καὶ προκύπτει ἡ μορφή Γοργῶ - Μέδουσα⁴. Διὰ τοῦ Πηγάσου καὶ τοῦ Χρυσάορος ἐξ ἄλλου «ἐκκορινθίζεται» ὁ μῦθος⁵, ἐνῶ δι' ἄλλης ὁδοῦ, ὡς ἀρχιτεκτονικὸν δηλαδὴ γοργόνειον⁶, ἡ ἀργεῖα γοργεῖη κεφαλὴ ἀποβαίνει κορινθιακὸν ἀποτρόπαιον. Τοῦτο, συναπτόμενον αὐθαιρέτως καὶ ἀνοργάνως πρὸς ἓν βιαίως κινούμενον πτερωτὸν γυναικεῖον σῶμα, δημιουργεῖ, ὡς ἐλέχθη, τὸν ἀποτρόπαιον δαίμονα, ὅστις εἶναι εἰς τὸ ἐξῆς καὶ μήτηρ τοῦ Πηγάσου⁷.

Ἡ μετάπλασις ἐπομένως τοῦ μῦθου τῆς Μεδούσης, καθ' ἣν ἡ ἀρχικὴ ἰππία θεὰ ἐκπίπτει εἰς ἀποτρόπαιον δαίμονα⁸, δὲν εἶναι οὐσιαστικῶς εἰμὴ διεύρυνσις τῆς ἀποτροπαίου ιδέας τοῦ ἀετώματος. Ὁ ρόλος καὶ ἡ σημασία τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ γοργονεῖου ἐρμηνεύουν συνεπῶς τὸν μῦθον καὶ ἀπάσας τὰς γοργονικὰς μορφὰς τῆς εἰκαστικῆς τέχνης, καθ' ὅτι τὸ αὐτὸ κορινθιακὸν γοργόνειον ἐφημύσθη ἐν συνεχείᾳ ἐπὶ ποικίλων μυθικῶν ὄντων καὶ μάλιστα ἐπὶ τῆς ποτνίας θηρῶν⁹.

Ἐπὶ τῆς ἀνωτέρω βασικῆς θέσεως τῆς μελέτης τοῦ Η. Besig ἀρκεῖ νὰ παρατηρηθῇ τὸ ἐξῆς: Κατ' ἀρχὴν ἡ ὑπαρξίς τοῦ Πρωτοκορινθιακοῦ κυκλικοῦ κορυφαίου ἀκρωτηρίου μετὰ γοργονεῖου συνάγεται ὑπὸ τοῦ ἐρευνητοῦ ἐκ δεδομένων οὐχὶ ἀπολύτως πειστικῶν, ὡς εἶναι τὸ ἐπίσημα τῆς ἀσπίδος τῆς ὄλπης Chigi καὶ ἡ κυκλικὴ μορφή τοῦ γοργονεῖου τῆς μετόπης τοῦ Θέρμου, θεωρεῖται δὲ ἐπιβεβαιουμένη ἀπλῶς καὶ μόνον ἐκ τῆς παρουσίας τῆς ὀφιοπλοκάμου Γοργοῦς ἐπὶ τοῦ ἀετώματος τῆς Κερκύρας, ἐκ τῆς παρουσίας τοῦ γοργονεῖου τῆς αἰγίδος τῆς Ἀθηνᾶς ἐπὶ τοῦ ἀετώματος τῆς Ἐρετρίας καὶ ἐκ τῆς σειρᾶς τῶν νεωτέρων ἀρχιτεκτονικῶν γοργονεῖων τῆς

1. Ἐν Ἀργολίδι ἐν τούτοις ἐντοπίζεται ἕτερα εἰσοδος τοῦ Ἄδου, μετὰ τῆς ὁποίας μάλιστα συνδέεται ὁ Περσεὺς κατ' ἄλλην τινὰ παράδοσιν· βλ. κατωτέρω σ. 118 κ.έ.

2. Besig, 6 - 7.

3. Αὐτόθι 27.

4. Τὴν ταῦτισιν ἔχομεν ἤδη προτείνει ὡς λύσιν ἀπλοποιούσαν, καὶ κυρίως ἐνοποιούσαν, τὰ μέτρα ἐρμηνείας τῶν εἰκονογραφικῶν δεδομένων.

5. Αὐτόθι 8.

6. Αὐτόθι 12.

7. Αὐτόθι 27.

8. Αὐτόθι 28 - 31.

9. Κατὰ τὴν ὡς ἄνω σημειωθεῖσαν μέθοδον αὐτοῦ κατατάσσει ὁ BESIG τοὺς σχετικοὺς τύπους εἰς εἰκόνας τῆς «ποτνίας θηρῶν», τῆς μὴ μυθολογικῆς «Schlangengorgo» καὶ τῆς μετὰ πανθήρων συνδεδεμένης ἀποτροπαίου Μεδούσης, σ. 52 - 53, 67 κ.έ., 70.

Σικελίας. Ἄλλα καὶ ἀσχέτως τῆς ὑπάρξεως ἢ μὴ Πρωτοκορινθιακοῦ γοργονικοῦ ἀκρωτηρίου καὶ ἀσχέτως τοῦ εἴδους τῶν ἐπιχειρημάτων, καὶ μόνῃ ἢ ἔννοια τῆς μαγικῆς ἀπελαστικῆς χρήσεως τῶν ἀρχιτεκτονικῶν γοργονειῶν¹, ἐπὶ τῆς ὁποίας στηρίζεται ἡ ὅλη ἐκτεθεισα θεωρία, ἀποτελεῖ πρὸ πολλοῦ παρφωχημένην ἑρμηνευτικὴν κλεῖδα², ὡς ἐν ἐκτάσει θὰ δεῖξωμεν κατωτέρω. Ὁ τρόπος ἐξ ἄλλου, κατὰ τὸν ὁποῖον ἐξαρτᾶται τὸ περιεχόμενον τῶν γοργονικῶν μορφῶν ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ σχήματος αὐτῶν, μᾶλλον ἀμφιβολίας δημιουργεῖ ὡς πρὸς τὴν ἀποδοχὴν τοῦ λεγομένου ἀποτροπαίου. Εἰς τὸ νέον ἀποτρόπαιον ὑπογραμμίζονται ἰδιαιτέρως οἱ τερατώδεις, καὶ μάλιστα οἱ λεόντειοι χαρακτῆρες³, τὸ δὲ φοβερὸν καὶ τερατώδες τῆς μορφῆς θεωροῦνται ὅτι βαίνουν ἀναποσπᾶστως συνδεδεμένα μετὰ τοῦ ἀποτροπεπτικοῦ περιεχομένου αὐτῆς. Κατὰ ταῦτα τὸ γοργόνειον θὰ ἔπρεπε νὰ παύῃ νὰ εἶναι ἀποτρόπαιον, ἤτοι νὰ παύῃ νὰ ἐκφοβίζῃ καὶ νὰ ἀπομακρύνῃ πνεύματα ἢ ἀνθρώπους, ἀφ' ἧς στιγμῆς θὰ ἔπαυε νὰ εἶναι καὶ εἰδεχθῆς. Τοῦτο ὅμως δὲν συνέβη, κατὰ τὸν H. Besig⁴, διότι ἀμφότερα, τόσον τὸ «γόργειον» ὅσον καὶ τὸ «γελοῖον» πρόσωπον⁵, ἐνήργουν ἀποτροπεπτικῶς, ἢ δὲ διαφορὰ μεταξὺ παλαιότερων ἀγρίων καὶ νεωτέρων ἠπίων γοργονικῶν τύπων ἐξηγεῖται ἐκ τῆς κατανικήσεως τοῦ φόβου τῶν δαιμόνων. Ἄλλα καὶ ἐπὶ τοῦ ἐπιχειρήματος τούτου εἶναι εὐκόλον βεβαίως νὰ παρατηρηθῇ ὅτι ὁ 5ος καὶ ὁ 4ος αἰὼν, ὅποτε ἐπικρατοῦν αἱ ἠπιαὶ καὶ εὐειδεῖς γοργονικαὶ μορφαί, δὲν φοβοῦνται τοὺς δαίμονας ὀλιγώτερον τοῦ 7ου καὶ τοῦ 6ου· τοὐναντίον μάλιστα⁶. Ἄρα, ἢ ἄλλοθεν πηγάζει ἡ δύναμις τοῦ γοργονείου, ἢ ἀλλαχοῦ ἐγκεῖται τὸ νόημα τῆς τερατώδους γοργονικῆς μορφῆς.

Ἡ ἀναθεώρησις ἐπομένως τοῦ παμπαλαίου συμβολισμοῦ τοῦ γοργονείου ὡς ἀποτροπαίου φαίνεται ἐπιβεβλημένη καὶ τοῦτο ὑπεστηρίχθη ἤδη διὰ μεμονωμένων μὲν μέχρι τοῦδε, ἀλλὰ λίαν σοβαρῶν ἀπόψεων⁷. Ἡ κατωτέρω προσπάθεια νέας ἀξιολογήσεως καὶ νέου συνδυασμοῦ τῶν δεδομένων πρὸς τὴν κατεύθυνσιν ταύτην τελεῖται ἐν γνώσει τοῦ προσωρινοῦ πάσης συστηματοποιήσεως ἐν τῇ ἀρχαιολογικῇ ἐρευνῇ, ὡς καὶ τοῦ καθαρῶς θεωρητικοῦ χαρακτῆρος — ὡς ἐκ τῆς φύσεως τοῦ θέματος — μεγάλου μέρους τῶν προτεινομένων ἑρμηνειῶν.

1. Βλ. π.χ. C. ROBERT, Zum Giebel von Korkyra ἐν Nachrichten Königl. Gesell. Göttingen, 1912, 481.

2. Βλ. Σ. ΜΑΡΙΝΑΤΟΝ, ΑΕ 1927/28, 15. Ε. ΚΟΥΝΖΕ, ΑΜ 78, 1963, 74 κ.έ. ΒΕΝΣΟΝ, 48 κ.έ. ΧΡΗΣΤΟΥ, ἔ.ά. 140.

3. BESIG, 24 - 27, 37 - 43.

4. Αὐτόθι 66.

5. ΑΡΙΣΤΟΤ. Ποιητ. 1449 a, 36.

6. Π.χ. ΠΛΑΤ. Πολ. II 346 c, Νόμοι X 909 b καὶ XI 933 a. Πρβ. καὶ NILSSON, GGrR II^a, 255 καὶ 539 κ.έ.

7. Ε. BUSCHOR, Medusa Rondanini, 33. K. SCHEFOLD, Ἑρμηνεῖα Festschrift O. Regenbogen, 28 κ.έ. Τοῦ αὐτοῦ, Gr. K. Rel. Phän., 35 καὶ Sagenb., 49 κ.έ. DÖRIG, Götter u. Titanen, 31. D. OHLY, ΑΜ 77, 1962, 101 κ.έ. Ε. ΚΟΥΝΖΕ, ΑΜ 78, 1963, 75 - 76.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄

Ο ΜΥΘΟΣ ΤΟΥ ΓΟΡΓΟΦΟΝΟΥ ΚΑΙ Ο ΑΝΑΤΟΛΙΚΟΣ ΠΑΡΑΓΩΝ

Ὡς ἐφάνη ἐκ τῆς προηγηθείσης ἐπισκοπήσεως, ἡ πορεία τῆς ἐρεύνης τοῦ μύθου τῶν Γοργόνων κατευθύνεται γενικῶς ἀπὸ τοῦ γοργονείου πρὸς τὴν Μέδουσαν· τὸ γοργόνειον εἶναι τὸ ἀρχικὸν στοιχεῖον καὶ ἐπ' αὐτοῦ στηρίζεται ἡ ἐρμηνεία τοῦ ὄλου μύθου. Ἐπειδὴ ὁμως ἡ τακτικὴ αὕτη ὁδηγεῖ συνήθως εἰς τὴν λύσιν τοῦ μυθικοῦ αἰτίου καὶ περιορίζει εἰς αὐτὴν τὴν ὅλην ἐρμηνευτικὴν προσπάθειαν, κρίνομεν σκόπιμον, ὅπως ἐρευνήσωμεν τὰ τῆς συστάσεως τοῦ μύθου τῶν Γοργόνων ἐκκινούντες ἐκ τοῦ ἐπεισοδίου τοῦ γοργοφόνου Περσέως¹ — ἦτοι ἐκ τῆς καταγωγῆς τοῦ ἥρωος καὶ τοῦ θύματός του, καὶ κυρίως ἐκ τοῦ ἰδιάζοντος χαρακτήρος αὐτοῦ τούτου τοῦ ἐπεισοδίου.

Ἀπαραγνώριστον στοιχεῖον χαρακτηρίζον τὸ ἐπεισόδιον τῆς ἐξολοθρεύσεως τῆς Μεδούσης ὑπὸ τοῦ Περσέως εἶναι τὸ παραμυθιακόν. Τὸ θέμα τοῦ τερατοκτόνου ἥρωος, καθ' ἑαυτὸ καὶ μεθ' ὅλης τῆς σειρᾶς τῶν συνοδουσῶν περιπετειῶν, ὑπάγεται εἰς τὰς διηγήσεις περὶ ὑπερανθρωπίνων καὶ ὑπερφυσικῶν κατορθωμάτων, αἱ ὁποῖαι ἀνέκαθεν ἕτερον τὴν φαντασίαν τῶν λαῶν. Ὑπὸ τὴν ἐποψιν ταύτην ὁ M. Nilsson² ἀνέλυσε τὸ σύνολον τῶν παραμυθιακῶν θεμάτων, τὰ ὁποῖα συνέθεσαν τὴν ὅλην περιπέτειαν τοῦ Περσέως περὶ τὸν ἀρχικὸν πυρῆνα τῆς ἐξολοθρεύσεως τοῦ τέρατος, ἐνῶ πρὸ πολλοῦ ὁ E. S. Hartland³, μὲ ἀφετηρίαν τὰ αὐτὰ παραμυθιακὰ θέματα τοῦ μύθου τοῦ Περσέως ὑπὸ τὴν ὀλοκληρωμένην αὐτοῦ μορφήν, εἶχε πραγματοποιήσει μεγάλης ἐκτάσεως λαογραφικὴν ἔρευναν. Εἰς τοὺς ἄθλους τοῦ ἐτέρου τερατοκτόνου ἥρωος, τοῦ Ἡρακλέους, ἐμελετήθη ὁμοίως τὸ παραμυθιακόν στοιχεῖον ἐκτενῶς ὑπὸ τοῦ B. Schweitzer⁴.

1. Διὰ τὸν αὐτὸν λόγον εἶχεν ὁμοίως προταθῆ ὑπὸ τοῦ E. Will (RA 1947 I, 68), ὅπως ἡ σχέσις τοῦ ἥρωος πρὸς τὸ προσωπεῖον καὶ τὸν δαίμονα ἐξετάζηται οὐχὶ ἀπὸ τῆς πλευρᾶς τοῦ προσωπεῖου, ἀλλὰ ἀπὸ τῆς πλευρᾶς τοῦ ἥρωος.

2. GGrR I², 20.

3. The Legend of Perseus (1894 - 96), κυρίως τόμ. 3 κεφ. XIX, XX.

4. Herakles 1922, 184 κ.έ. (κεφ. Das Heraklesmärchen). Πρβ. καὶ L. RADERMACHER, Rhein. Mus. 66, 1911, 177.

Ὡς παραμυθιακὸν ἐπομένως θέμα, τὸ ἐπεισόδιον τοῦ θανάτου τῆς Μεδοῦσης εὐρίσκεται αὐτὸ καθ' αὐτὸ ἐκτὸς ὀρισμένου τόπου καὶ χρόνου. Συνδεόμενον ὁμως μετὰ τοῦ Περσέως ἐντοπίζεται τοπικῶς καὶ χρονικῶς καὶ ὑπηρετεῖ πλέον μετὰ σκοπιμότητος τὸν θρύλον τοῦ συγκεκριμένου ἥρωος¹. Ἄλλωστε πρὸ παντὸς ἄλλου τὸ θέμα τοῦ θαυμαστοῦ κατορθώματος ἀνήκει εἰς «ἥρωικὴν» γενικῶς ἐποχὴν καὶ σχεδὸν πάντοτε ἀνάγεται εἰς τὸν ᾠρον συγκεκριμένης τινὸς ἱστορικῆς ἀναμνήσεως².

Ὅντως, πολλὰ στοιχεῖα τῆς περὶ τὸν Περσέα παραδόσεως φαίνονται ἐντοπίζοντα τόσον τὸν ἥρωα ὅσον καὶ τὸ κατόρθωμα τοπικῶς καὶ χρονικῶς εἰς τὸν μυκηναϊκὸν ᾠρον³.

Ὁ Περσεὺς εἶναι μυκηναῖος: εἶναι αὐτὸς ὁ ἰδρυτὴς τῆς πόλεως⁴ καὶ ἡ λατρεία αὐτοῦ εἰς τὴν περιοχὴν ταύτην συνεχίζεται μέχρι τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων⁵. Ἡ λιθίνη κεφαλὴ τῆς Μεδοῦσης, ἔργον τῶν Κυκλάπων κατὰ τὸν Πausanias⁶, ὁ τάφος αὐτῆς εἰς τὴν ἀγορὰν τοῦ Ἄργους⁷ καὶ ὁ

1. Ὁ μῦθος τοῦ Περσέως ὡς κρᾶμα ἥρωικῆς παραδόσεως καὶ παραμυθιακῶν θεμάτων ἐν L. RADERMACHER, *Mythos und Sage bei den Griechen*, 1938, 115 κ.έ.

2. Περὶ τοῦ ἱστορικοῦ πυρήνος τῆς ἥρωικῆς παραδόσεως καὶ τῶν περὶ τοὺς ἥρωας θρύλων βλ. NILSSON, *GGrR I*², 24 κ.έ. E. BETHE, *Mythus Sage Märchen*, 1922, 37, 42 κ.έ. L. RADERMACHER, ἔ.ἀ. 69. Ἡ κριτικὴ κατὰ τῆς ἀπόψεως ταύτης ἐν F. HAMPL, *Serta Philologica Aenipontana*, 1961, 37 - 63 καὶ *Anz. f.d. Altertumswiss.* 15, 1962, 11 - 18. Βλ. καὶ A. LESKY, *Gymnasium* 73, 1966, 30. DIRLMEIER, *Der Mythos von König Oedipus*, 54. Διὰ τῶν ὄρων «ἥρωικὴ παράδοσις» καὶ «θρύλος» ἀποδίδονται τὰ Heldensage καὶ *Legende* μετὰ τὴν διαφορὰν ὅτι εἰς τὸν ὄρον «θρύλος» προέχει γενικώτερον ἢ ἔννοια τῆς φανταστικῆς διηγήσεως. Τὸν «μῦθον» ἐννοοῦμεν ἐνταῦθα ὡς τὸ ὀργανικόν, ὀρθολογιστικῶς συντεθειμένον σύνολον πολλῶν συστατικῶν στοιχείων, οἷα ἡ φανταστικὴ διήγησις, ἡ ἐξιστόρησις ἥρωικῶν πράξεων, τὰ διάφορα κοσμολογικὰ καὶ λατρευτικὰ αἷτια. Βλ. NILSSON, ἔ.ἀ. 16 κ.έ. L. RADERMACHER, ἔ.ἀ. 68 - 86 καὶ A. BRELICH, *Gli eroi greci*, 1958, σποράδιον. Γενικώτερον περὶ τοῦ περιεχομένου τοῦ ὄρου «μῦθος» βλ. καὶ K. KERÉNYI, *Die antike Religion*, 1940, 16 κ.έ., 27 κ.έ.

3. Κύριος ὑποστηρικτὴς τῆς θεωρίας ὁ M. NILSSON, *The Mycenaean Origin of Greek Mythology*², 1963, 40 κ.έ. Πρβ. E. WILL, *RA* 1947 I, 66 - 67 καὶ SCHAUENBURG, 137 - 140.

4. ΠΑΥΣ. II 15. 4 καὶ 16. 3. ΑΠΟΛΛΟΑ. Βιβλ. II 4. 4. Βλ. καὶ K. SCHAUENBURG, 126. Ὁ Περσεὺς ὡς ἱστορικὴ προσωπικότης: WILAMOWITZ, *Sitzber. Berl. Akad.* 1925, 242. G. MYLONAS, *Ancient Mycenae*, 15 κ.έ. Πρβ. SCHAUENBURG, 137 - 140.

5. Ἱερὸν τοῦ Περσέως μεταξὺ Μυκηναίων καὶ Ἄργους: ΠΑΥΣ. II 18. 1. Ἀρχαϊκὴ ἐπιγραφή ἀναφέρουσα τοὺς «*ἰαρομνάμονας τὸς ἐς Περσεῖ*» ἐκ Μυκηναίων: IG IV, 493. AE 1892, 67. M. NILSSON, *The Mycenaean Origin of Greek Mythology*, 40 - 41 σημ. 15 καὶ 16. Περὶ τῆς καταγωγῆς τῆς ἠρωολατρείας ἐκ τῆς λατρείας τῶν νεκρῶν κατὰ τοὺς μυκηναϊκοὺς χρόνους, προχείρως NILSSON, *GGrR I*², 378 κ.έ. Ἀναλόγως συνδέεται ὑπὸ τοῦ T. J. DUNBABIN, *Studies Robinson II*, 1176 ὁ Βελλεροφόντης μετὰ τῆς Κορίνθου, λόγῳ τῆς μαρτυρουμένης λατρείας τοῦ ἥρωος ἐν Κορίνθῳ (ΠΑΥΣ. II 2. 4).

6. ΠΑΥΣ. II 20. 7.

7. ΠΑΥΣ. II 21. 5. Ὁ H. BESIG, 7, ἐντοπίζει ἐκ τούτου ἐν Ἄργει τὸ κύριον ἐπεισόδιον τοῦ μῦθου τοῦ Περσέως.

ἀγών κατά τοῦ Διονύσου καί τῶν Μαινάδων εἰς τήν αὐτήν περιοχὴν¹, μεταγενέστεραι βεβαίως μαρτυρίαι, φαίνεται ἐν τούτοις ὅτι ἀπηχοῦν μυκηναϊκὴν πραγματικότητα². Ἰδίως ὁ ἀγών κατά τῶν ὄπαδῶν τοῦ Διονύσου θεωρεῖται ὡς ἀπόδειξις τῆς παλαιότητος τοῦ μύθου τοῦ Περσέως, διότι ἐρμηνεύεται ὡς ἀπηχὼν ἱστορικὰ γεγονότα ἀντιστάσεως τῶν κατοίκων τῆς Ἀργολίδος κατά τῆς εἰσβολῆς τῆς διονυσιακῆς λατρείας³. Ἐκ τῶν πινακίδων τῆς γραμμικῆς γραφῆς Β⁴ παρέχεται, κατά τινες ἀπόψεις, ἡ δυνατότης ἀναγωγῆς τῶν ἀγώνων τούτων εἰς τήν μυκηναϊκὴν ἐποχὴν⁵. Ἀλλὰ καὶ ὁ ἐντόνως λαογραφικὸς χαρακτήρ τῶν συστατικῶν στοιχείων τοῦ μύθου τοῦ Περσέως συνηγορεῖ, κατά τὸν Nilsson⁶, ὑπὲρ τῆς παλαιότητος τοῦ μύθου⁷, ὥστε νὰ μὴ χωρῆ πλέον ἀμφιβολία ὅτι τόσον τὸ ἐπεισόδιον τῆς ἐξολοθρευσεως τοῦ τέρατος, ὅσον καὶ αἱ περὶ τὴν γέννησιν τοῦ ἥρωος περιπέτειαι ἀνήκουν εἰς τοὺς μυκηναϊκοὺς χρόνους⁸.

Ἐπὲρ τῆς ἀνωτέρω ἀπόψεως θὰ ἠδύνατο μὲν νὰ ἐπικαλεσθῆ τις τὸ γενικώτερον ἐπιχείρημα ὅτι ὁ χρόνος τῆς δημιουργίας τοῦ θρύλου καὶ τῆς θαυμαστῆς διηγήσεως συμβαίνει ἐνίοτε νὰ μὴ ἀπέχη πολὺ τοῦ χρόνου τοῦ ἱστορικοῦ συμβάντος, ἡ δὲ συγκινοῦσα τὸν λαὸν προσωπικότης νὰ ἠρωοποιῆται καὶ νὰ μυθοποιῆται διὰ φανταστικοῦ στοιχείου οὕσα εἰσέτι ἐν τῇ ζωῇ⁹. Ὅτι ὁμοίως ἤδη εἰς τὴν μυκηναϊκὴν ἐποχὴν τὸ κατόρθωμα τοῦ Περσέως εἶχε λάβει τὴν πρώτην αὐτοῦ μυθικὴν μορφήν, ἢ, ἀκριβέστερον, ὅτι

1. ΠΑΥΣ. Π 20. 4 καὶ 22. 1 καὶ 23. 7. NONNOS, Διονυσιακά XLVII, 475 - 740. Σχολ. Ἰλ. Ξ 319.

2. Σ. ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ, AE 1927/28, 24. Ἦδη ὁ K. LEVEZOW, Über die Entwicklung des Gorgoneneids, 1832 ὁμίλει περὶ μυκηναϊκοῦ ἀποτροπαίου.

3. WILAMOWITZ, GdH II, 65. Ἀναλόγως πρὸς τοὺς μύθους τοῦ Πενθέως καὶ τοῦ Λυκούργου.

4. VENTRIS - CHADWICK, Documents in Mycenaean Greek, 1956, 127. R. HAMPE, Die homerische Welt im Lichte der neuesten Ausgrabungen, Gymnasium 63, 1956, 52 - 53.

5. K. KERÉNYI, Die Herkunft der Dionysos religion nach dem heutigen Stand der Forschung ἐν Arbeitsgemeinschaft für Forschung des Landes Nordrhein-Westfalen 58, 1956, 10, 12 κ.έ., 79. Τοῦ α ὀ τ ο ὕ, Herr der wilden Tiere? Symbolae Osloenses 33, 1957, 132. T. B. L. WEBSTER, From Mycenae to Homer, 49 κ.έ. Τοῦ α ὀ τ ο ὕ, Die mykenische Vorgeschichte des griech. Dramas, AuA 8, 1959, 7 κ.έ., 12 κ.έ. VAN HOORN, Mnem. 12, 1959, 193 κ.έ. F. MATZ, Göttererscheinungen und Kultbild im minoischen Kreta, 447. LESKY, Anz. d. phil. - hist. Kl. d. österreich. Akad. 6, 1951, 11. SCHAUBENBURG, 139 - 140.

6. Ἐν The Mycenaean Origin of Greek Mythology, 40 κ.έ.

7. Ἄλλως ὁ E. BETHE, βλ. κατωτέρω σημ. 9.

8. Ἀποτελεῖ ἄλλωστε ἀξίωμα διὰ τὸν M. NILSSON ἡ κατά τὴν μυκηναϊκὴν ἐποχὴν δημιουργία τῶν μεγάλων ἐλληνικῶν μύθων — τῶν κυρίων τοῦλάχιστον συστατικῶν αὐτῶν: GGRI², 24 - 25. Πρβ. F. DIRLMEIER, Der Mythos von König Oedipus, 46 καὶ S. MORENZ, Die orientalische Herkunft der Perseus - Andromedasage, FuF 36, 1962, 308, ὅπου θεωροῦνται μυκηναϊκαὶ καὶ αἱ ἀρχαὶ τοῦ μύθου τῆς Ἀνδρομέδας. Περὶ τῆς ἀσκηθείσης ὑπὸ τοῦ F. HAMPL κριτικῆς βλ. σ. 24 σημ. 2.

9. Βλ. καὶ E. BETHE, Mythos Sage Märchen, 1922, 42 κ.έ., 52.

τοῦτο εἶχεν ἀποτελέσει θέμα ἐνὸς ἥρωικοῦ ἔσματος («Heldenlied») — ἂν δεχθῶμεν μίαν τοιαύτην πρῶιμον μορφήν ἥρωικῆς ποιήσεως¹ — διὰ τοῦ ὁποίου καὶ ἐφυλάχθη ζωηρῶς εἰς τὴν ἱστορικὴν μνήμην τοῦ λαοῦ, τοῦτο δύναται νὰ ὑποστηριχθῆ μόνον ἐκ τῆς ἐναργείας, μετὰ τῆς ὁποίας στοιχεῖα τοσοῦτον παρφημένης πραγματικότητος διειρηθήσαν ἐντὸς τῆς μεταγενεστέρως περὶ τὸν Περσέα μυθικῆς παραδόσεως. Διότι ἄλλως αἱ μυκηναϊκαὶ προβαθμίδες τοῦ μύθου παραμένουν ὑποθετικά. Τὸ ὁμηρικὸν ἔπος γνωρίζει τὸν ἥρωα καὶ τὴν γενεαλογίαν του². Ἀναφέρει ἐπίσης «γοργεῖν κεφαλὴν» καὶ δεινὸν τι τέρας, εἰς τὸ ὅποιον αὕτη ἀνήκει³, πλὴν ὅμως ἀσχέτως τοῦ ἥρωος καὶ ἄνευ συγκεκριμένου μυθολογικοῦ περιεχομένου. Τοῦτο σημαίνει προφανῶς ὅτι τὸ μυθικὸν ἐπεισόδιον τῆς ἀποδειροτομήσεως τῆς Μεδούσης ἀγνοεῖται ὑπὸ τοῦ Ὀμήρου, ὡς γενικῶς ἀγνοεῖται ἀργότερον, κατὰ τὸν 7ον καὶ τὸν 6ον αἰῶνα, καὶ ὑπὸ τῆς εἰκαστικῆς τέχνης τῆς Ἰωνίας. Πάντως οὐδὲν περὶ μυκηναϊκῆς καταγωγῆς τοῦ θέματος δύναται νὰ συναχθῆ ἐκ τῶν σχετικῶν ὁμηρικῶν χωρίων, πρῶτον, διότι ταῦτα ἀναφέρονται εἰς τὴν σύγχρονον τοῦ ποιητοῦ πραγματικότητα — ἂν μὴ καὶ εἰς ἔτι μεταγενεστέραν⁴ — καὶ δεύτερον, διότι γενικώτερον ἀμφισβητεῖται ἡ συμβολὴ τοῦ ὁμηρικοῦ ἔπους ὡς πηγῆς ἥρωικῶν παραδόσεων ἀναγομένων ἀπ' εὐθείας εἰς τοὺς μυκηναϊκοὺς χρόνους⁵.

Ἡ εἰκαστικὴ τέχνη δὲν διαφωτίζει ἡμᾶς περισσότερο. Ἡ Γοργὼ δὲν συγκαταλέγεται μετὰ τῶν θεμάτων τῆς κρητομυκηναϊκῆς τέχνης, ἐν προκειμένῳ φανταστικῶν ὄντων, ὡς ἐπὶ παραδείγματος ὁ κένταυρος⁶, ἡ

1. M. NILSSON, *The Mycenaean Origin*. . . , 40 κ.έ. W. SCHADEWALDT, *Von Homers Welt und Werk*², 1951, 59. K. SCHEFOLD, *Archäologisches zum Stil Homers*, *Mus. Helv.* 12, 1955, 141 καὶ *Griech. Kunst als religiöses Phänomen*, 17. M. BOWRA, *Homer and his Followers*, 1955, βιβλιοκρ. A. HEUBECK, *Gnomon* 29, 1957, 44 κ.έ. T. B. L. WEBSTER, *Homer and Eastern Poetry*, *Minos* 4, 1956, 104, *From Mycenae to Homer*, 91 κ.έ., 159 κ.έ. καὶ *Die Nachfahren Nestors*, 1961, 57 κ.έ. F. DIRLMEIER, *Der Mythos von König Oedipus*, 7 κ.έ., 46. A. LESKY, *Gymnasium* 73, 1966, 30. Μετ' ἐπιφυλάξεως δέχεται τὴν διατήρησιν τῆς παραδόσεως τῆς προφορικῆς ἥρωικῆς ποιήσεως ἀπὸ τῶν ὑστέρων μυκηναϊκῶν χρόνων μέχρι τοῦ 700 π.Χ. ὁ G. S. KIRK, *The Songs of Homer*, 1962, 57 - 58.

2. Ἰλ. Ξ 319 - 320: *Δανάης καλλισφύρου Ἀκρισιῶνης, ἡ τέκε Περσῆα, πάντων ἀριδείκτεον ἀνδρῶν*. Περὶ τοῦ Περσηιάδου Σθενέλου ἐν Ἰλ. T 116, 123.

3. Βλ. ἀνωτέρω σ. 12 σημ. 6.

4. Περὶ τῆς χρονολογήσεως καὶ τῆς γνησιότητος τοῦ χωρίου Ἰλ. Λ 36 βλ. A. FURTWÄNGLER, *Kl. Schr.* I, 384 καὶ ROSCHER, *Myth. Lex.*, 1702. REICHEL, *Homerische Waffen*, 1901, 41. G. LIPPOLD, *Münchn. Arch. Studien zu A. Furtwängler*, 1909, 471. O. GRUPPE, *Gr. Myth.*, 1201 σημ. 5. LORIMER, *Homer and the Monuments*, 1950, 190 - 1, 481 - 2. G. S. KIRK, ἔ. ἀ. 186. W. SCHADEWALDT, *Iliasstudien*², 1966, 35 κ.έ.

5. RHYS CARPENTER, *Folk-tale, Fiction and Saga in the Homeric Epics*, βιβλιοκρ. *AJA* 52, 1948, 291 κ.έ. A. HEUBECK, *Gnomon* 29, 1957, 43. F. HAMPL, *Mus. Helv.* 17, 1960, 84.

6. EVANS, *Scripta Minoa* I, 11 εἰκ. 5 b. C. BLEGEN, *Prosymna*, 277 ἀρ. 11 πίν. 145 εἰκ. 589. A. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ, *Μυκηναϊκὴ σφραγιδογλυφία*, 1966, 17. Εἰσέρχονται πρῶιμότερον

σφίγξ¹, ὁ γρύψ², τὰ ὅποια λησμονηθέντα κατὰ τοὺς «σκοτεινοὺς χρόνους» ἀνευρέθησαν καὶ ἀνεβίωσαν εἰς τὴν ἑλληνικὴν τέχνην, ἀφ' ὅτου ἀποκατεστάθη ἡ παλαιὰ ὁδὸς πρὸς τὰς ἀνατολικὰς πηγὰς τῶν. Τὰ δυσειδῆ ἐξ ἄλλου προσωπεῖα τὰ εἰκονιζόμενα ἐπὶ σειρᾶς MM I - MM III σφραγίδων³, ἔχοντα πολλὰ στοιχεῖα κοινὰ μετὰ τοῦ ἑλληνικοῦ γοργονεῖου, δύνανται νὰ χαρακτηρίζωνται ὡς γοργόνεια⁴, χωρὶς ὅμως τοῦτο καὶ νὰ σημαίνει, ὅτι ἤδη εἰς τὴν MM ἐποχὴν συνεδέοντο μετὰ μυθικοῦ τινος ὄντος καὶ δὴ καὶ τῆς Μεδούσης. Ὑπετέθη ὅτι αἱ μορφαὶ τῶν φυλακτηρίων τούτων μετεβλήθησαν συνειδητῶς ἐν τῷ χώρῳ τῆς λατρείας εἰς προσωπεῖα⁵ τῆς χθονίας μινωικῆς θεᾶς τῶν ὄφρων,

τῶν ἄλλων μυθικῶν ὄντων εἰς τὸ θεματολόγιον τῆς γεωμετρικῆς τέχνης: D. OHLY, Gr. Goldbleche des 8. Jahrh., 80. R. TÖLLE, Reigentänze, 96.

1. A. DESSENE, Le Sphinx, 1957, 122 κ.έ. H. WALTER, Sphingen, AuA 9, 1960, 63 κ.έ. A. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ, ἔ.ά. 18 κ.έ.

2. BSA 49, 1954, 239. A.M. BISI, Il Grifone, 1965. A. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ, ἔ.ά. 20 κ.έ.

3. α. Τετράπλευρος πρισματικὴ σφραγίς, P. of M. I, 276, 277 εἰκ. 207 c 2. P. of M. III, 419 εἰκ. 284. AE 1927/28, 17-18 εἰκ. 7.

β. Ὁμοία σφραγίς Συλλ. Γιαμαλάκη 3337: Κρητ. Χρον. 3, 1949, 64 ἀρ. 1 πίν. A. A. ΧΕΝΑΚΙ - ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ, Les cachets minoens de la Coll. Giamalakis, Études Crét. X, 1958, ἀρ. 109b πίν. 4, 20. H. BIESANTZ, MarbWPr. 1958, 9 κ.έ. ἀρ. κατ. 25.

γ. Ὁμοία σφραγίς Συλλ. Γιαμαλάκη 3328: Κρητ. Χρον. ἔ.ά. ἀρ. 2 πίν. A. ΧΕΝΑΚΙ - ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ, ἔ.ά. ἀρ. 112a πίν. 4, 19. H. BIESANTZ, ἔ.ά. ἀρ. 24 πίν. 13, 24.

δ. Ὁμοία σφραγίς Συλλ. Γιαμαλάκη 3234: Κρητ. Χρον. ἔ.ά. ἀρ. 45. A. ΧΕΝΑΚΙ - ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ, ἔ.ά. ἀρ. 99 b πίν. 19. H. BIESANTZ, ἔ.ά. ἀρ. 26 πίν. 13, 26.

ε. Σφραγιδόλιθος ἐκ Μόχλου: R. SEAGER, Mochlos, 58 εἰκ. 27. AE 1927/28, 17 εἰκ. 6. H. BIESANTZ, ἔ.ά. ἀρ. 27 πίν. 14, 27.

ϛ. Σφραγιδόλιθος ἐκ Φαιστοῦ: Mon. Ant. 14, 622 εἰκ. 96. M. NILSSON, MMR², 234 εἰκ. 117. AE 1927/28, 18. T.B.L. WEBSTER, AuA 8, 1959, εἰκ. 4.

ζ. Σφραγιδόλιθος ἐκ Μόχλου: R. SEAGER, Mochlos, 91 εἰκ. 53. AE 1927/28, 18.

η. Σφραγιδόλιθος Μουσ. Ἡρακλείου ἀρ. 619: AE 1907, 167 ἀρ. 45 πίν. 7, 45. P. of M. I, 673 εἰκ. 492 b. BCH 70, 1946, 85 σημ. 4 εἰκ. 7 b. H. BIESANTZ, ἔ.ά. ἀρ. 20 πίν. 13, 20.

θ. Σφραγιδόλιθος Μουσ. Ἡρακλείου: P. of M. I, 673 εἰκ. 492 d.

ι. Σφραγιδόλιθος Συλλ. Γιαμαλάκη 3122: A. ΧΕΝΑΚΙ - ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ, ἔ.ά. ἀρ. 183 πίν. 22. H. BIESANTZ, ἔ.ά. ἀρ. 21 πίν. 13, 21.

ια. Σφραγιδόλιθος ἐκ Μαλλίων: CHAPOUTIER, Mél. Glotz I, 185 ἀρ. 2 εἰκ. 2 b. E. WILL, RA 1947 I, 60 εἰκ. 2. H. BIESANTZ, ἔ.ά. ἀρ. 22.

ιβ. Σφραγιδόλιθος εἰς Ὁξφόρδην Ashm. Mus. 1938, 794. P. of M. I, 277 εἰκ. 207 c. H. BIESANTZ, ἔ.ά. ἀρ. 23 πίν. 13, 23.

ιγ. Σφραγιδόλιθος Συλλ. A.B. COOK: A. B. COOK, Zeus III, 845 εἰκ. 659.

ιδ. Σειρὰ ἀμυγδαλοειδῶν σφραγιδολίθων Συλλ. Γιαμαλάκη ἀρ. 3308, 3087, 3026: A. ΧΕΝΑΚΙ - ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ, ἔ.ά. ἀρ. κατ. 396, 397, 398 σ. 67 πίν. XXX.

ιε. Ὁρισμένα ἐκ τῶν σφραγισμάτων τῆς Ζάκρου, ὡς π.χ. JHS 22, 1902, πίν. 7, 44, 45. H. BIESANTZ, ἔ.ά. πίν. 14, 29.

ιϛ'. Τὰ ὄντα τῶν μηλιακῶν ἀγγελίων: Phylakori, πίν. 14. AE 1927/28, 22-23 εἰκ. 9.

4. Σ. ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ, AE 1927/28, 18. Κρητ. Χρον. ἔ.ά. 83. H. BIESANTZ, ἔ.ά. 12.

5. Περὶ πραγματικῶν μινωικῶν λατρευτικῶν προσωπειῶν βλ. N. PLATON, Mélanges Ch. Picard, 833 κ.έ.

ὅτι μετεφέρθησαν μετ' αὐτῆς εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν καὶ τὴν Κύπρον μετὰ τὴν πτῶσιν τοῦ μυκηναϊκοῦ κόσμου καὶ ὅτι ἐκεῖθεν ἐπανῆλθον εἰς τὴν Ἑλλάδα συνδεδεμένα μετὰ τοῦ μύθου τοῦ Περσέως¹. Ἀσχέτως ὅμως τῆς ὑποθέσεως ταύτης, τὰ μινωικά φυλακτήρια, οἷα ὑπάρχουν, οὐδὲν μαρτυροῦν περὶ τοῦ μύθου τοῦ γοργοφόνου καὶ ὁ βαθμὸς τῆς συμβολῆς των εἰς τὴν καταγωγὴν τοῦ τύπου τῆς κεφαλῆς τῆς μυθικῆς Μεδούσης περιορίζεται τοῦλάχιστον διὰ τὴν ἔλλειψιν τῶν μεταβατικῶν μνημείων².

Εἰς παρομοίας περιπτώσεις, κατὰ τὰς ὁποίας ἀποβαίνει δυσχερῆς ὁ ἐντοπισμὸς τῶν πρώτων ἀρχῶν ἐνὸς μύθου ἐντὸς τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου, προσφέρεται συνήθως ὡς εὐκόλος λύσις ὁ δανεισμὸς τοῦ μύθου ἐν τῷ συνόλῳ ἢ ἐν μέρει ἐκ τινος ξένου πολιτισμοῦ³. Τοιαύτη λύσις ἐζητήθη καὶ διὰ τὸ ἐπεισόδιον Περσέως - Μεδούσης, τοῦ ὁποίου τὸ πρότυπον ἀνεγνωρίσθη γενικῶς εἰς τὸν ἀγῶνα τοῦ Gilgamesh κατὰ τοῦ τέρατος Humbaba (ἢ Huwawa)⁴. Τὸ ἔπος τοῦ Gilgamesh χρονολογεῖται εἰς τὰς διαφόρους αὐτοῦ παραλλαγὰς ἀπὸ τῆς 3ης π.Χ. χιλιετηρίδος (σουμεριακὴ ἀπόδοσις) μέχρι τοῦ 7ου π.Χ. αἰῶνος (ἀσσυριακὴ ἀπόδοσις)⁵, ἐπειδὴ δὲ πολλὰ στοιχεῖα αὐτοῦ εὐρέθησαν πλήρως ἀφωμοιωμένα ἐντὸς τοῦ ὁμηρικοῦ ἔπους, φαίνεται πιθανὸν νὰ ἔγινε γνωστὸν εἰς τοὺς Ἕλληνας καὶ τὸ περιστατικὸν τῆς Humbaba ἤδη ἀπὸ τῆς μυκηναϊκῆς ἐποχῆς. Δάνειον ἐπομένως ἐκ τῆς ἀνατολικῆς ποιήσεως κατὰ τοὺς μυκηναϊκοὺς χρόνους καὶ δημιούργημα τῶν στενῶν δεσμῶν τῶν προελληνικῶν πολιτισμῶν τῆς ἀνατολικῆς Μεσογείου⁶ θὰ ἠδύνατο νὰ θεωρηθῆ καὶ ὁ μῦθος τοῦ Περσέως, ὡς ἀκριβῶς καὶ οἱ μῦθοι τῶν ἄλλων τερατοκτόνων ἡρώων, τοῦ Ἑρακλέους καὶ τοῦ Βελλεροφόντου⁷. Ἄλλωστε καὶ τὸ ἐπεισόδιον Περσέως - Ἄνδρομέδας ἐχαρακτηρίσθη ἤδη ὡς δάνειον τῶν μυκηναϊκῶν χρόνων ἐκ τῆς θρησκείας καὶ

1. Τυπολογικῶς ἐξηρητημένα ἐκ τῆς ἀθωρικῆς κεφαλῆς: Σ. ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ, ἔ.ἀ. 26 κ.έ., κυρίως 29 καὶ 36. Ἀθωρικά προτομαὶ ἐν Κύπρῳ: R. ΠΕΤΤΑΖΖΟΝΙ, *Boll. d'Arte*, 1922, 497 - 8 εἰκ. 16, 17.

2. BESIG, 5 - 6.

3. Πρβ. καὶ E. WILL, ἔ.ἀ. 69 - 70.

4. Κυρίως βλ. C. HOPKINS, *AJA* 38, 1934, 341 κ.έ. (πρβ. καὶ J. H. CROON, *JHS* 75, 1955, 12 κ.έ.). R. D. BARNETT, *Éléments Orientaux - Strasbourg*, 145 κ.έ. R. C. THOMPSON, *The Epic of Gilgamesh*, 1930.

5. TH. BAUER, *JNES* 16, 1957, 258. Ἀπόσπασμα ἀνῆκον εἰς τὸν 6ον π.Χ. αἰ.: Rhein. Mus. 98, 1955, 34 κ.έ. Ὁ θάνατος τῆς Huwawa εἰς σουμεριακὰ κείμενα τῶν ἀρχῶν τῆς 2ας π.Χ. χιλιετηρίδος: βλ. σχετικῶς CYRUS H. GORDON, *ANET* 1950, 44 - 52. H. FRANKFORT, *Cylinder Seals*, 1965, 63. T. B. L. WEBSTER, *Minos* 4, 1956, 108 - 109.

6. WEBSTER, ἔ.ἀ. 104 κ.έ., κυρίως 115. A. HEUBECK, *Gymnasium* 62, 1955, 516. DORNSEIF, *L'Ant. Class.* 6, 1937, 231 κ.έ.

7. R. HERBIG, *Herakles im Orient*, *Corolla Curtius*, 405 κ.έ. G. R. LEVY, *JHS* 54, 1934, 40 κ.έ. DUNBABIN, *Eastern Neighbours*, 52 - 53 καὶ *Studies Robinson II*, 1164 κ.έ., 1174 κ.έ. L. MALTEN, *JdI* 40, 1925, 121 κ.έ. A. ROES, *JHS* 54, 1934, 21 κ.έ. E. WILL, *Korinthiaca*, 1955, 145 κ.έ. M. L. SCHMITT, *AJA* 70, 1966, 341 - 347.

της μυθολογίας του συρο - αιγυπτιακού χώρου¹. Ἐτι περαιτέρω καὶ ἐπειδὴ ἡ ἀναζήτησις τῆς ἐπιδράσεως τῆς ἀνατολικῆς ποιήσεως τῆς 3ης καὶ τῆς 2ας χιλιετηρίδος δὲν περιορίζεται πλέον μόνον εἰς τὸ περιεχόμενον πολλῶν πρωίμων ἑλληνικῶν μύθων, ἀλλ' ἐπεκτείνεται καὶ εἰς αὐτὴν τὴν μορφήν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔπους², δύναται νὰ ὑποτεθῆ ὅτι ὁ μῦθος τοῦ τερατοκτόνου ἦρωος «μετεφράσθη»³, ὡς καὶ ἄλλα ἐπεισόδια τῶν ἀνατολικῶν ἐπῶν, κατὰ τοὺς μυκηναϊκοὺς χρόνους καὶ ἐκεῖθεν ὁμοῦ μετ' ἄλλων στοιχείων τῆς μυκηναϊκῆς παραδόσεως ἐπέζησε προφορικῶς μέχρι τοῦ 8ου αἰῶνος. Ἄλλ' ἤδη καὶ μόνη ἡ μεσολαβούσα τεραστία χρονικὴ ἀπόστασις δημιουργεῖ εὐλόγους ἐνδοιασμοὺς ὡς πρὸς τὴν ἀποδοχὴν τῆς ἀπόψεως ταύτης⁴. Διὰ τὸν αὐτὸν λόγον ἄλλωστε καὶ ἐπειδὴ ἐπίσης ἐθεωρήθη ἀναγκαία προϋπόθεσις διὰ τὴν γνωριμίαν τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου μετὰ τῶν ἀνατολικῶν ἐπῶν ἡ προσαρμογὴ τοῦ προελληνικοῦ συστήματος γραφῆς πρὸς τὸ φοινικικόν⁵, ἡ πλειονότης τῶν ἐρευνητῶν μόνον εἰς τὸν 8ον καὶ τὸν πρῶμον 7ον αἰῶνα ἠδυνήθη νὰ ἐντοπίσῃ τὸν χρόνον εἰσαγωγῆς τῶν ἀνατολικῶν μύθων εἰς τὸν ἑλληνικὸν ᾠδον⁶, ὅποτε βεβαίως καὶ ἡ ὑπαρξίς σχετικῶν ἀρχαιολογικῶν μαρτυριῶν ἐπέτρεπεν ἀσφαλεῖς συγκρίσεις καὶ συμπεράσματα. Κατ' ἀνάγκην λοιπὸν περιορίζεται μετὰ τὴν φιλολογικὴν καὶ ἡ καθαρῶς ἀρχαιολο-

1. S. MORENZ, FuF 36, 1962, 307 κ.έ.

2. R. D. BARNETT, JHS 65, 1945, 100 καὶ Studies to Hetty Goldman, 216 κ.έ. H. G. GÜTERBOCK, AJA 52, 1948, 123 κ.έ. W. ALBRIGHT, AJA 54, 1950, 162 κ.έ. A. HEUBECK, Gymnasium 62, 1955, 516. F. DIRLMEIER, Rhein. Mus. 98, 1955, 19 κ.έ. T. B. L. WEBSTER, From Mycenae to Homer, 64 κ.έ. καὶ Minos 4, 1956, 108, 111 κ.έ. P. WALCOT, Hesiod and the Near East, 1966, βιβλιοκρ. A. LESKY, Gnomon 40, 1968, 225.

3. Κατὰ τὸν DUNBABIN, Eastern Neighbours, 56.

4. Πρβ. A. HEUBECK, ἔ.α. 516.

5. F. DIRLMEIER, Rhein. Mus. 98, 1955, 35 - 36. Περὶ τῆς καταγωγῆς τοῦ ἑλληνικοῦ ἀλφαβήτου προχείρως βλ. R. CARPENTER, AJA 37, 1933, 8 - 29. R.M. COOK, JHS 66, 1946, 89. RAUBITSCHKE, Gnomon 1954, 121 καὶ σειρὰν ἄρθρων ἐν G. PFOHL, Das Alphabet Entstehung und Entwicklung der griechischen Schrift, 1968, τῆς σειρᾶς Wege der Forschung, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt τόμ. 88. Σημειωτέον πάντως ὅτι εἰς τὸν τομέα τῆς γραφῆς καὶ τῆς γλώσσης ἔργα ὡς π.χ. τὸ περίπτων τῆς Περαιτῆς (Kadmos 3, 1964, 149 κ.έ. 4, 1965, 5 κ.έ. 5, 1966, 44 κ.έ., 47 κ.έ., 58 κ.έ., 118 κ.έ.) παρέχουν νέα σπουδαιότατα κριτήρια πρὸς καθορισμὸν τοῦ βαθμοῦ ἀνταλλαγῆς πνευματικῶν ἀγαθῶν μεταξὺ τοῦ Κρητομυκηναϊκοῦ κόσμου καὶ τῆς Ἀνατολῆς.

6. Ἐπιφυλακτικὸς παραμένει ὁ A. LESKY (Saeculum 6, 1955, 50 κ.έ.) ὡς πρὸς τὸν χρόνον τῶν δανείων. Ὁ A. HEUBECK (ἔ.α. 517 κ.έ.) τάσσειται ὑπὲρ τοῦ α' ἡμίσεος τοῦ 8ου αἰῶνος. Πρβ. ἐπίσης E.O. FORRER, Mélanges F. Cumont IV, 1936, 687 κ.έ. F. VIAN, Éléments Orientaux-Strasbourg, 35. Ὁ DUNBABIN, Eastern Neighbours, 56 εὐρίσκων παρ' Ἡσιόδῳ ἀναφομοίωτα εἰσέτι στοιχεῖα τῶν ἀνατολικῶν ἐπῶν συμπεραίνει ὅτι τὰ ἔπη ταῦτα ἐδιδάχθησαν οἱ Ἕλληνες εἰς τὴν Ἀνατολὴν τὸ πρῶτον κατὰ τὸν 8ον ἢ τὸν 7ον αἰῶνα. Ἀντιθέτως κατὰ τὸν M. C. ASTOUR, Hellenosemitica, 1965, 220 ἡ ἐνσωμάτωσις τῶν ἀνατολικῶν στοιχείων εἰς τὸ Ἡσιόδειον ἔπος προϋποθέτει μακρὰν ἐπεξεργασίαν αὐτῶν ὑπὸ τῶν ἱερατικῶν κύκλων τῆς Βοιωτίας καὶ συνεπῶς εἰσαγωγὴν τῶν ἤδη ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ καμμείου ἀποικισμοῦ.

γική πλευρά τῆς περὶ Humbaba - Gilgamesh θεωρίας εἰς τὴν ἀνατολίζουσαν περίοδον, ἂν καὶ τὰ μνημεῖα, τὰ ὅποια θεωροῦνται ὡς πρότυπα τῶν ἑλληνικῶν παραστάσεων, χρονολογοῦνται ἤδη ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς 3ης χιλιετηρίδος.

Οἱ ὑποστηρίζοντες τὴν θεωρίαν ἐπισημαίνουν θεματικὰς ἀντιστοιχίας ἀφ' ἐνὸς εἰς τὰς κεφαλὰς τῆς Humbaba (πήλινα μεμονωμένα προσωπεῖα¹ καὶ παραστάσεις τῶν ἐπὶ μεσοποταμιακῶν σφραγιδοκυλίνδρων²) καὶ ἀφ' ἑτέρου εἰς τὸν ὀλόσωμον δαίμονα σειρᾶς ἀσσυροβαβυλωνιακῶν ἔργων, κυρίως πηλίνων πλακιδίων³ (πίν. 1α), ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὸ προσφιλὲς εἰς τὴν Μεσοποταμίαν θέμα τοῦ παλαιόντος πρὸς τέρατα θεοῦ ἢ ἥρωος⁴. Ὁ βαθμὸς τῆς ἐξαρτήσεως, τὸ εἶδος τῶν ἀνατολικῶν δανείων, ὁ χρόνος καὶ ὁ τρόπος πραγματοποιήσεώς τῶν εἶναι εἰσέτι ἀντικείμενον ἀμφισβητήσεων. Ὁ C. Hopkins⁵ ἐξήρτησε πλήρως τὴν δημιουργίαν τοῦ ἑλληνικοῦ μύθου καὶ τῶν ἐν τῇ τέχνῃ μορφῶν του ἐκ τῆς ἐπιδράσεως ἔργων τῆς ἀσσυριακῆς τέχνης. Ὁ μῦθος τοῦ Περσέως καὶ ἡ παράστασις τῆς ὀλοσώμου Μεδούσης δὲν ἐνεφανίσθησαν κατ' αὐτὸν εἰς τὴν Ἑλλάδα εἰμὴ μόνον κατὰ τὸ β' ἡμισυ τοῦ 7ου αἰῶνος, ὅτε ἀκριβῶς ἡ Συρία⁶ εὕρισκετο εἰς τὸ μέγιστον τῆς ἀκμῆς της ὑπὸ τοὺς Ἀσσυρίους, ἤσκειτο ζωηρὰ ἐπίδρασις τῆς ἀσσυριακῆς τέχνης ἐπὶ τῆς ἑλληνικῆς⁷ καὶ ὁ μῦθος τοῦ Gilgamesh ἦτο λίαν δημοφιλὴς εἰς τὴν Ἀνατολήν, ἂν κρίνῃ τις ἐκ τοῦ πλήθους τῶν σχε-

1. S. SMITH, *The Face of Humbaba*, *Liverpool Annales* 11, 1924, 107 - 114. A. GIULIANO, *L'origine di un tipo di Gorgone*, *ASAtene* 21/22, 1959/60, 231 - 237 ἄρ. κατ. 2, 5, 6, 7, ἐνθα καὶ ἡ παλαιότερα βιβλιογραφία. Πρόσθετος R. OPIFICIUS, *Das Altbabylonische Terracottarelieff*, 1961, ἄρ. κατ. 283, 466 - 469, 484 - 486. M. - TH. BARRELET, *Figurines et reliefs, en terre cuite de la Mésopotamie antique I*, 1968, ἄρ. κατ. 177, 759, 760. Πρβ. OPPENHEIM, *Der Tell Halaf*, πίν. 36 καὶ HOGARTH, *Carchemisch I*, πίν. B 13. FRANKFORT, *The Art and Architecture of the Ancient Orient*, 57 πίν. 58 A.

2. Π.χ. Syria 37, 1960, 215 κ.έ. A. MOORTGAT, *Vorderasiatische Rollsigel*, 36 ἄρ. 305. E. PORADA, *Corpus of Ancient Near Eastern Seals I*, *Morgan Library Coll.* ἄρ. 399, 440, 517.

3. OPIFICIUS, ἔ.ἀ. ἄρ. κατ. 458 - 465. BARRELET, ἔ.ἀ. ἄρ. κατ. 174, 175, 176, 758.

4. W. H. WARD, *The Seal Cylinders of Western Asia*, κεφ. X σ. 59 - 75, κεφ. XXIX σ. 169 - 170, κεφ. XXVI σ. 197 - 212. R. OPIFICIUS, ἔ.ἀ. ἄρ. κατ. 487 - 489. Ὡς Humbaba, Gilgamesh καὶ Enkidu ἠρμηνεύθη καὶ τὸ σύμπλεγμα δύο ἀνδρῶν καταβαλλόντων γενειῶντα δαίμονα ἐπὶ παραστάσεων μνημείων τοῦ Tell Halaf (Tell Halaf III, πίν. 102), τοῦ Carchemisch (Carchemisch I, πίν. B 15) καὶ τῆς Nimrud (M. E. L. MALLOWAN, *Nimrud and its Remains*, 538 πίν. 457. R. D. BARNETT, *Éléments Orientaux-Strasbourg*, 147.

5. AJA 38, 1934, 341 κ.έ. Τελευταίως ὑπεστηρίχθη ἡ θεωρία τοῦ C. Hopkins ὑπὸ τοῦ G. Rizza ἐν G. RIZZA - V. S. M. SCRINARI, *Il santuario sull'acropoli di Gortina I*, 1968, 261.

6. Σημειωτέον ὅτι εἰς τὴν Β. Συρίαν ἐντοπίζεται τὸ ἐπιεσόδιον Gilgamesh - Humbaba κατὰ τὴν παλαιοτάτην ἤδη, σουμεριακὴν, ἀπόδοσιν τοῦ ἔπους: R. D. BARNETT, *Studies Hetty Goldman*, 223. HOPKINS, ἔ.ἀ. 347.

7. PAYNE, NC, 67 κ.έ. E. AKURGAL, *Späthethitische Bildkunst*, 77. P. AMANDRY, *REA* 53, 1951, 328 κ.έ. DUNBABIN, *Eastern Neighbours*, 47 κ.έ. καὶ *AE* 1953/54 II, 256 κ.έ. F. SALVIAT, *BCH* 86, 1962, 116 κ.έ. GABELMANN, *Studien*, 7 κ.έ., 14 κ.έ., 41, 61 κ.έ. J. BOARDMAN, *The Greeks Overseas*, 81.

τικῶν κειμένων τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Assurbanipal. Εἰς ἐπίρρωσιν τῆς θεωρίας συνεσχέτισθη ὑπὸ τοῦ ἐρευνητοῦ τὸ βαβυλωνιακὸν πλακίδιον Orpitz¹, φέρον παράστασιν θανατώσεως μετωπικῶς ἀπεικονιζομένου δαίμονος, πρὸς τὸ παρεμφερὲς θέμα τοῦ κυπριακοῦ κυλίνδρου τοῦ Βερολίνου², τὸ ὁποῖον ἠρμηνεύθη ὡς ἀποκεφαλισμὸς τῆς Μεδούσης. Ἐτονίσθη ὡς πρὸς τὸ δεῦτερον ἔργον ἡ συμβολὴ τῆς Κύπρου εἰς τὴν μεταβίβασιν ἀνατολικῶν θεμάτων πρὸς τὴν Δύσιν καὶ ἐν συνεχείᾳ ἀνεγνωρίσθησαν εἰς τὰς Γοργόνας τοῦ ναοῦ τῆς Κερκύρας καὶ τοῦ ναοῦ C τοῦ Σελινοῦντος παραλλαγαὶ ἀσσυριακοῦ τύπου δαίμονος.

Κριτικὴ ἡσκήθη ἤδη κατὰ τῆς θεωρίας τοῦ Hopkins· ἐστράφη κυρίως κατὰ τοῦ ἰσχυροῦ βαθμοῦ ἐξαρτήσεως τοῦ ἑλληνικοῦ μύθου ἐκ τοῦ κύκλου τοῦ Gilgamesh καὶ ὑπεγράμμισεν ὀρθῶς ὅτι τὰ ξένα δάνεια περιορίσθησαν μόνον εἰς τὸ εἰκονογραφικὸν θέμα³. Σημαντικώτερον ἐν τούτοις εἶναι τὸ

Εἰκ. 2. Ἀνάπτυγμα τῆς κυρίας παραστάσεως τοῦ Πρωτοαττικοῦ ἀμοφορέως τοῦ Μουσείου τῆς Ἐλευσίνας.

γεγονὸς ὅτι ὁ ἐρευνητῆς χάριν τῆς θεωρίας του περὶ ἀσσυριακοῦ παράγοντος παρέβλεπεν ὀλόκληρον τὴν πρῶμιον φάσιν τῆς ἱστορίας τοῦ ἑλληνικοῦ μύθου, ἡ ὁποία καὶ ὀρίζει τὰς πραγματικὰς ἀρχάς του. Καὶ ὁ μῦθος καὶ αἱ παραστάσεις τοῦ ὀλοσώμου δαίμονος ὑπάρχουν εἰς τὸν ἑλληνικὸν χῶρον ἐνωρίτερον τῶν μέσων τοῦ 7ου αἰῶνος. Καὶ ἂν ἦτο δυνατόν νὰ παραβλέψωμεν αὐτὴν αὐτὴν τὴν ἡσιόδειον μαρτυρίαν ἔτι δὲ νὰ θεωρήσωμεν τὴν ὀμηρικὴν γοργεῖν κεφαλὴν, τὰς Γοργόνας τῆς σφραγίδος τοῦ Ἄργου (πίν. 4β) (σ. 13 σημ. 6), τὴν Γοργῶ τοῦ ἐλάσματος τῆς Ἀκροπόλεως

1. Βερολίνον ἀρ. 7246. ORPITZ, *AfO* 4, 1928/29, 207 - 13. HOPKINS, ἔ.ἀ. 349 κ.έ. εἰκ. 4. R. ORPITZ, *Das Altbabylonische Terracottarelieff* ἀρ. κατ. 489 πίν. 13 σ. 225. R. D. BARNETT, *Éléments Orientaux-Strasbourg*, 147. Πρβ. E. PORADA, *Morgan Collection*, 82 καὶ H. J. KANTOR, *JNES* 21, 1962, 114.

2. Βερολίνον, Verz. d. vorderasiat. Altertümer, 1889, 75 ἀρ. 2145. FURTWÄNGLER, *AG* πίν. V, 43. W.H. WARD, *The Seal Cylinders of Western Asia*, 211 κ.έ. HOPKINS, ἔ.ἀ. 351 εἰκ. 5. BESIG, ἀρ. κατ. 202. R. HAMPE, *AM* 60/61, 1935/36, 298 ἀρ. 45. RICCIONI, 142. SCHAUBENBURG, 22.

3. J. H. CROON, *JHS* 75, 1955, 12 κ.έ. T. P. HOWE, *AJA* 58, 1954, 217.

(πίν. 4α) (σ. 38 σημ. 6) και ἄπαντα τὰ πρὸ τῶν μέσων τοῦ 7ου αἰῶνος γοργόνεια ὡς ἀσχέτους πρὸς τὸν συγκεκριμένον μῦθον μορφάς, θὰ ἦρκει και μόνον ὁ ἀνάγλυφος ἀμφορεὺς CA 795 τοῦ Λούβρου (πίν. 5α) (σ. 14 σημ. 4) ἢ ὁ ἀμφορεὺς τῆς Ἐλευσίνας (εἰκ. 2) (σ. 13 σημ. 8) — ἀμφοτέροι χρονολογούμενοι εἰς τὸ β' τέταρτον τοῦ 7ου αἰῶνος — διὰ νὰ ἀρνηθῶμεν ὄχι μόνον τὴν ὄψιμον ὑπὸ τοῦ Hopkins χρονολόγησιν τοῦ μύθου, ἀλλὰ ἐν πολλοῖς και αὐτὰ τὰ προταθέντα εἰκονογραφικὰ παράλληλα. Διότι εἰς ἔργα ὡς αἱ Γοργόνες τοῦ ἀετώματος τῆς Κερκύρας και τῶν μετοπῶν τῶν Συρακουσῶν και τοῦ Σελινοῦντος, αἱ ὁποῖαι, ἂν μὴ τι ἄλλο, τοῦλάχιστον συνεχίζου ἀπὸ εἰκονογραφικῆς πλευρᾶς μίαν ἤδη πλουσίαν ἐντὸς τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου παράδοσιν, δὲν νοεῖται ἀναζητήσις ἀσσυριακῶν στοιχείων, οἷα ἐπιχειρεῖται ὑπὸ τοῦ Hopkins, και ἂν ἀκόμη ἀνεγνωρίζοντο ἀντιστοιχίαι εἰς τινα ἐξωτερικὰ σχήματα¹. Ἄν ὑπάρχη ἐπίδρασις ἀσσυριακῶν προτύπων, πρέπει νὰ ἀναζητηθῆ τοῦλάχιστον ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ 8ου αἰῶνος. Ἡ ἄμεσος ἐπαφὴ τῶν Ἑλλήνων μετὰ τῶν ἀσσυριακῶν δυνάμεων ἐπραγματοποιήθη μὲν εἰς τὰ παράλια τῆς Συρίας κυρίως ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 7ου αἰῶνος², προηγεῖται ὅμως ἡ γνωριμία μετὰ τῶν προϊόντων τῆς ἀσσυριακῆς τέχνης τοῦλάχιστον ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ 8ου αἰῶνος, ἂν μὴ και ἐνωρίτερον³. Ἐξ ἄλλου ὁ χώρος τῆς Συρίας και τῆς Παλαιστίνης ἐτέλει ὑπὸ ἀσσυριακὴν ἐπιρροὴν ἀπὸ τοῦ 9ου ἤδη αἰῶνος⁴, ἡ δὲ παρουσία τῶν Ἑλλήνων εἰς τὴν Συρίαν, Κιλικίαν και Παλαιστίνην εἶναι βεβαία διὰ τὸν αὐτὸν 9ον αἰῶνα⁵. Τοῦλάχιστον ὡς πρὸς τὸν τύπον τῆς κεφαλῆς τοῦ δαίμονος θὰ εἶχομεν νὰ προτείνωμεν πρωιμώτερα και πειστικώτερα τῶν τοῦ Hopkins παραδείγματα: τὸν τύπον τοῦ γοργονείου τῶν πλακιδίων τῆς Γόρτυνος⁶ (πίν. 3γ), μετὰ τῆς ὄλως χαρακτηριστικῆς διὰ τὸ προσωπεῖον τῆς Humbaba πτυχωτῆς ἀποδό-

1. Εἰς τὰ αὐτὰ ἔργα ἐξ ἄλλου ὁ B. GOLDMAN, Berytus 14, 1961, 15 ἀναγνωρίζει χαρακτηριστικὰ τῶν δαιμονικῶν προσωπείων τῶν χαλκῶν δίσκων τοῦ Luristan.

2. R. M. COOK, JHS 66, 1946, 82 κ.έ. G. HANFMANN, AJA 52, 1948, 142 κ.έ. J. BOARDMAN, BSA 52, 1957, 5 κ.έ. και Anatolian Studies 9, 1959, 163 κ.έ.

3. R. D. BARNETT, Studies Hetty Goldman, 236 και τελευταίως H. - V. HERRMANN, JdI 81, 1966, 132 - 135.

4. W. F. ALBRIGHT, Northeast-Mediterranean Dark Ages and the Early Iron Age Art of Syria ἐν Studies Hetty Goldman, 147 κ.έ.

5. M. ROBERTSON, JHS 60, 1940, 2 κ.έ. G. HANFMANN, AJA 53, 1949, 223. DESBOUROUGH, Protogeometric Pottery, 327 - 8. CH. CLAIRMONT, Berytus 11, 1954/55, 98 κ.έ. H. GOLDMAN, Tarsus III, 110 κ.έ. G. HANFMANN, Studies Hetty Goldman, 167, 174, 183. DUNBABIN, Eastern Neighbours, 27 - 33, 72. A. DESSENE, Le Sphinx, 193 κ.έ.

6. Τεμάχια ὀκτὼ ἀναθηματικῶν πλακιδίων μὲ παράστασιν ἀναγλύφου γοργονείου: ASAteue 17/18, 1955/56, 265 εἰκ. 70c. RICCONI, 146 εἰκ. 30. ASAteue 21/22, 1959/60, 235 εἰκ. 7. RIZZA - SCRINARI, ἔ.ἀ. 260 - 261 κατ. 183 ἀρ. 215. Τὰ ἀνασκαφικὰ δεδομένα δὲν βοηθοῦν εἰς ἀκριβῆ χρονολόγησιν τοῦ τύπου· διὰ συγκρίσεως πρὸς κορινθιακοὺς τύπους χρονολογεῖ τοῦτον ὁ GIULIANO (ASAteue 21/22, 1959/60, 235) εἰς τὸ α' ἡμισυ τοῦ 7ου αἰῶνος.

σεως τῆς ἐπιφανείας του, καὶ τὸ λίθινον γοργόνειον τῆς Ἀξοῦ εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς Ρεθύμνης¹ (πίν. 3α), ἐὰν εἰς τὸ τελευταῖον τοῦτο ἐξελαμβάνοντο οἱ ἐλικοειδεῖς ὑπὸ τὸν πώγωνα βόστρυχοι ὡς μετάπλασις τῶν ἐξ ἴσου χαρακτηριστικῶν τῶν ἀσσυρο-βαβυλωνιακῶν δαιμόνων Humbaba καὶ Pazuzu σιγμοειδῶν «twisted tufts»². Οἱ αὐτοὶ βόστρυχοι, οἱ ὅποιοι ἀνευρίσκονται καὶ εἰς ἄλλα μυθικὰ ὄντα ἐπὶ τῶν ὀρθοστατῶν τοῦ Tell Halaf³, ἀπαντοῦν καὶ εἰς τὴν Γοργῶ τοῦ πινακίου τῆς Καμείρου⁴ (πίν. 6α), ὅπου καὶ ἐξηγούνται ἐκ τῆς θέσεως τῆς Ρόδου ὡς σημείου ἀνταλλαγῆς ἑλληνικῶν καὶ ὕστερο-χεττιτικῶν, ἐκ Β. Συρίας, πολιτιστικῶν στοιχείων κατὰ τὸν 7ον αἰῶνα⁵. Διατηροῦνται εἰσέτι μετὰ τὰ μέσα τοῦ βου αἰῶνος, ὁμοῦ μετὰ τῶν πτυχωτῶν παρείδων τοῦ τύπου τῆς Humbaba τοῦ πλακιδίου ΑΟ 9034 τοῦ Λούβρου⁶ (πίν. 1α), εἰς τὸν δαίμονα τοῦ χρυσοῦ πλακιδίου τῶν Δελφῶν⁷ (πίν. 3β), εἰς τὸν ὅποιον θὰ ἀνεγνωρίζοντο ἐπίσης ροδιακὰ - ἰωνικὰ καὶ ἐκεῖθεν ἀσσυριακὰ καὶ συρο-φοινικικὰ στοιχεῖα⁸.

Ἄλλὰ καὶ αὐτὸ τοῦτο τὸ εἰκονογραφικὸν πρότυπον τῆς Humbaba, ἂν καὶ τὸ ἐπικρατέστερον μεταξὺ τῶν ἀνατολικῶν θεωριῶν, δὲν θεωρεῖται ἀπολύτως πειστικόν. Ἡ ἀπουσία ἐκ τοῦ προτύπου τούτου βασικῶν γνωρισμάτων τοῦ ὄντος τοῦ ἑλληνικοῦ μύθου, ὡς ἡ κρεμαμένη γλῶσσα, οἱ ζωῶδεις καὶ δὴ οἱ λεόντειοι χαρακτῆρες τοῦ προσώπου, αἱ πτέρυγες, οἱ ὄφεις, ἡ ἐνέργεια

1. Ὑψος 0,36 μ., πλάτος 0,28 μ. Περισυνελέγη εἰς Ἀξὸν ὑπὸ τοῦ Ἐφόρου Ἀρχαιοτήτων κ. Στ. Ἀλεξίου, τὸν ὅποιον εὐχαριστῶ θερμῶς διὰ τὴν ἄδειαν τῆς δημοσιεύσεως.

2. HOPKINS, ἔ.ἀ. 349 - 350.

3. Π.χ. A. MOORTGAT, Tell Halaf III, 1955, A₃ 150 πίν. 87 a.

4. Βρετανικὸν Μουσεῖον A 748: JHS 6, 1885, πίν. 59. G. RADET, Kybébé, 45 εἰκ. 59. E. BUSCHOR, Gr. Vasen², 80 εἰκ. 60. PAYNE, NC, 230 σημ. 5. JdI 52, 1937, 184 - 185 σημ. 5. W. SCHIERING, Werkstätten orientalisierender Keramik auf Rhodos, 35, 65, 103 κ.έ. X. ΚΑΡΔΑΡΑ, Ροδιακὴ ἀγγειογραφία, 204 κ.έ. ARIAS - HIRMER, Vasenkunst, πίν. 29. AM 78, 1963, 76. SPARTZ, 80, 90 ἄρ. κατ. 176.

5. Περὶ τοῦ φοινικικοῦ μεσολαβητικοῦ παράγοντος βλ. A. HEUBECK, Gymnasium 62, 1955, 520 - 521 καὶ X. ΚΑΡΔΑΡΑ, ἔ.ἀ. 56, περὶ δὲ τοῦ φρυγικοῦ X. ΚΑΡΔΑΡΑ, ἔ.ἀ. 42 κ.έ., 47 κ.έ., 50· ἐν σ. 53 καὶ 56 περὶ τῶν ἀμέσων ἐπαφῶν τῆς Ρόδου μετὰ τῆς Β. Συρίας κατὰ τὸν 7ον αἰῶνα.

6. ASAtene 21/22, 1959/60, 234 εἰκ. 4. OFIFICIUS, ἔ.ἀ. ἄρ. κατ. 462. BARRELET, ἔ.ἀ. ἄρ. κατ. 758.

7. BCH 63, 1939, 96 πίν. 23, 2 καὶ 3. AM 77, 1962, 35 κ.έ. Berytus 14, 1961 πίν. XV, 2.

8. Καὶ τὸ πρῶμιότατον γοργόνειον τοῦ χαλκοῦ ἐλάσματος τοῦ Καβειρίου εἰς τὸ Λοῦβρον (σ. 18 σημ. 1) ἂν παραβάλλωμεν πρὸς τὸ προσωπεῖον τῆς Humbaba ἄρ. 116624 τοῦ Βρετανικοῦ Μουσεῖου (ASAtene 21/22, 1959/60, ἄρ. κατ. 2 εἰκ. 3, ὅπου καὶ ἡ παλαιότερα βιβλιογραφία) δὲν δυνάμεθα νὰ μὴ σημειώσωμεν τὰς φανεράς εἰκονογραφικὰς ἀντιστοιχίας εἰς τὸ μορφάζον στόμα μετὰ συνεσφιγμένων ὀδόντων καὶ ἄνευ προτεταμένης γλώσσης ἢ εἰς τὴν σχηματοποίησιν τῶν βοστρύχων τοῦ μετώπου καὶ τῆς ἐρρυτιδωμένης ἐπιφανείας ὀλοκλήρου τοῦ προσώπου. Σημειωτέον πάντως ὅτι εἰς τὸ προσωπεῖον τῆς Humbaba ἀνεγνωρίσθησαν τὰ πρότυπα καὶ αὐτῶν εἰσέτι τῶν «ρυσῶν» εἰδεχθῶν προσωπεῖων τοῦ ἱεροῦ τῆς Ὁρθίας: R. D. BARNETT, Éléments Orientaux - Strasbourg, 147 πίν. I καὶ II. J. BOARDMAN, The Greeks Overseas, 94. RIZZA - SCRINARI, ἔ.ἀ. 261.

των ὀφθαλμῶν, τὸ σχῆμα τοῦ Knielauf, ἔστρεψε τὴν ἔρευναν πρὸς τὴν κατεύθυνσιν ἄλλων δαιμόνων. Ἡ Labartu ἢ Lamashtu τῶν δίσκων τοῦ Luristan (πίν. 2)¹, ὁ Pazuzu² (πίν. 1β) καὶ ἄλλοι λεοντοκέφαλοι δαίμονες τοῦ ἀνατολικοῦ θεματολογίου³, ὡς καὶ σειρὰ παρομοίων τεράτων τῆς Ἰνδικῆς καὶ τῆς κινεζικῆς τέχνης⁴ — διὰ νὰ ἀντιπαρέλθωμεν τὰς παλαιότερας περὶ τῶν αἰγυπτίων Bes καὶ Hathor θεωρίας⁵ — προσέφερον κατὰ καιροὺς πρὸς σύγκρισιν ἕκαστος ἓνα ἢ καὶ περισσότερα κοινὰ μετὰ τῆς Μεδούσης εἰκονογραφικὰ στοιχεῖα· ἡ Labartu τοὺς ζώδεις χαρακτήρας, τοὺς ὄφεις, τὸ Knielauf⁶, ὁ Pazuzu τὰ λεόντεια χαρακτηριστικὰ καὶ τὰς πτέρυγας, ὁ Bes καὶ τὰ ἄλλα τέρατα τὴν κρεμαμένην γλῶσσαν.

1. B. GOLDMAN, *Berytus* 14, 1961, 1 κ.έ. Ἡ χαρακτηριστικὴ κλειστὴ κατηγορία τῶν χαλκῶν τοῦ Luristan χρονολογεῖται μετὰ τὸ 900 καὶ 560 π.Χ., αἱ δὲ ἀρχαὶ τοῦ «πολιτισμοῦ» τοῦ Luristan τοποθετοῦνται εἰς τὸ 1200 π.Χ., χωρὶς βεβαίως αἱ χρονολογίαι αὗται νὰ εἶναι ἀπόλυτοι· βλ. J. POTRATZ, *Luristanbronzen - Die einstmalige Sammlung Prof. Sarre Berlin*, 1968, 70 κ.έ. H. - V. HERRMANN, *JdI* 83, 1968, 25 σημ. 89, ὅπου καὶ περὶ τῶν εἰσαγωγῶν καὶ μιμήσεων ἔργων ἐκ Luristan εἰς τὴν Ἑλλάδα τοῦ 7ου αἰῶνος. Γενικώτερον βλ. καὶ A. GODARD, *Die Kunst des Iran*, 1964.

2. Ὡς εἰκονίζει τοῦτον π.χ. τὸ χαλκοῦν ἀσσυριακὸν ἀγαλμάτιον τοῦ Λούβρου (H. SCHMÖKEL, *Ur Assur and Babylon*, πίν. 81. PERROT - CHIRIEZ, *Histoire de l'Art* II, 496. Πρβ. καὶ *Berytus* 14, 1961, πίν. VII, 3) ἢ τὸ ἐξ ἀββεστολίθου πλακίδιον ND 484 τῶν ἀρχῶν τοῦ 7ου αἰῶνος ἐκ Nimrud (M. E. L. MALLOWAN, *Nimrud and its Remains* I, 117, 118 εἰκ. 60).

3. Π.χ. A. MOORTGAT, *Vorderasiatische Rollsiegel* ἀρ. 227. H. FRANKFORT, *Cylinder Seals*, πίν. 19 g, i. R. OFFIGIUS, *Das Altbabylonische Terracottarelieff*, ἀρ. 470. E. PORADA, *Morgan Library Collection*, ἀρ. 380 - 381.

4. E. SUHR, *Folklore* 76, 1965, 90 κ.έ. (βλ. καὶ σ. 9 σημ. 1).

5. R. PETTAZZONI, *Boll. d'Arte* 1, 1922, 491 - 510. J. SIX, *De Gorgone*. Βλ. καὶ RICCIONI, 135, 139 - 141.

6. Διὰ τὴν διάδοσιν τῶν τύπων τῶν δαιμόνων τοῦ Luristan ἀνά τὴν Μεσόγειον καὶ δὴ καὶ μετὰ τὸν ἔτρουσικῶν Γοργόνων πρβ. τὸν γοργονόμορφον δαίμονα τοῦ δίσκου τοῦ Orvieto (*Arch. Zeit.* 35, 1877, 110 εἰκ. 11. B. GOLDMAN, ἔ.ά. πίν. VI, 1. v. VACANO, *Die Etrusker*, 183 εἰκ. 79) πρὸς τὸν ἄρρενα δαίμονα τῶν δισκαρίων A. GODARD, *Die Kunst des Iran*, 26 κ.έ., ἢ τὴν Γοργὴν τοῦ ἄρματος τῆς Perugia (GIGLIOLI, *L'arte Etrusca* πίν. 87, 3. v. VACANO, ἔ.ά. πίν. 94. MÜHLESTEIN, *Kunst der Etrusker* I, πίν. 121. DUCATI, *Storia dell'arte Etrusca*, 278) πρὸς τὴν τίκτουσαν δαίμονα τῶν δίσκων, A. GODARD, ἔ.ά. εἰκ. 61. B. GOLDMAN, ἔ.ά. πίν. VIII, 3. Γενικώτερον περὶ τῶν ἐκ Luristan ἐπιδράσεων ἐπὶ τῆς ἔτρουσικῆς τέχνης βλ. C. HOPKINS, *Berytus* 11, 1954/55, 76 κ.έ. A. ROES, *JHS* 54, 1934, 24 καὶ *Studies Robinson* II, 1155 κ.έ. G. A. WAINWRIGHT, *Anatolian Studies* 9, 1959, 197 κ.έ. Ὁ B. GOLDMAN, ἔ.ά. ὑπεγράμμισεν ἐπίσης τὴν στενὴν ἐξάρτησιν τοῦ ἑλληνικοῦ γοργονεῖου εἰς τὴν χρῆσιν αὐτοῦ ὡς ἐμβλήματος ἀσπίδος ὄχι μόνον ἐκ τῶν λεοντοκεφάλων ἀσσυριακῶν ἀσπίδων ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν χαλκῶν δίσκων τοῦ Luristan, ἔνθα τὸ πρῶτον χρησιμοποιεῖται ἡ κεφαλὴ τοῦ δαίμονος ὡς ἀποτρόπαιον σχῆμα (βλ. A. GODARD, ἔ.ά. εἰκ. 44, 47, 48, 50 - 56 πίν. 22). Ἡ Κρήτη λόγῳ τῶν ἀρχαιολογικῶν δεδομένων τῶν ἀσπίδων τοῦ Ἰδαίου (E. KUNZE, *Kretische Bronzereliefs*, 1931. F. MATZ, *Gnomon* 9, 1933, 457 κ.έ.) καὶ δειγμάτων τινῶν ἐκ τῶν χαλκῶν τοῦ Luristan (BROCK, *Fortetsa*, ἀρ. 1570 πίν. 114. *BSA* 57, 1962, 30 πίν. 3b. Βλ. καὶ DUNBABIN, *Eastern Neighbours*, 42. BOARDMAN, *The Greeks Overseas*, 89.

Καί ἤδη ὁ ἀριθμὸς μόνον τῶν προταθέντων προτύπων, χορεία ὄλη ἀνατολικῶν τεράτων, κλονίζει ἀρκούντως τὴν ἀνατολικὴν ὑπόθεσιν· ἀποδεικνύει ὅτι δὲν ὑπάρχει εἰς τὴν Ἐνατολήν εἰς ὠρισμένος τύπος δαίμονος, τοῦ ὁποίου ἡ Γοργὼ θὰ ἀπετέλει ἀντίγραφον, πάρισον ἢ μετάπλασιν, ὡς τοῦτο συνέβη κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον διὰ πολλὰ θέματα τῆς τέχνης τοῦ 7ου αἰῶνος¹. Ἡ Γοργὼ εἶναι ἐξ ἀρχῆς καὶ ἐξ ὀλοκλήρου ἑλληνικὴ δημιουργία ὡς μορφή καὶ περιεχόμενον. Τὰ πολυσυζητηθέντα ἀνατολικά παράλληλα συνίστανται εἰς τινὰ ἐξωτερικὰ καὶ μεμονωμένα στοιχεῖα, ὡς τὰ προαναφερθέντα εἰκονογραφικά, τὰ ὁποῖα ἐπιλεγέντα ἐκ διαφόρων τύπων τεράτων υἰοθετήθησαν ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων καλλιτεχνῶν τοῦ 7ου αἰῶνος πρὸς ἀκριβεστέραν διαγραφὴν ἢ πλουτισμὸν τῆς εἰκόνας τοῦ οἰκείου μυθικοῦ ὄντος. Τὰ ξένα δάνεια μετεπλάσθησαν² καὶ συντεθέντα πρὸς ἕτερα, καθαρῶς ἑλληνικῆς ἐμπνεύσεως, εἰκονογραφικά στοιχεῖα ἀπετέλεσαν τύπους ἐξ ὀλοκλήρου ἑλληνικούς, ὅπωςδὴποτε δὲ τοῦτο οὐχὶ κατὰ τὸ ἀρχικὸν στάδιον τῆς ἱστορίας τοῦ θέματος εἰς τὴν Ἑλλάδα.

Τὰ πλέον εὐγλωττα παραδείγματα προσφέρουν γοργονικά τινὰ ὄντα ὁμάδος σφραγιδολίθων, οἱ ὁποῖοι μετὰ μεγάλης πιθανότητος θεωροῦνται προϊόντα ἐργαστηρίων ἐν Κύπρῳ. Ὡς ἐκ τῆς θέσεως συνεπῶς τῆς νήσου καὶ τοῦ μεσολαβητικοῦ αὐτῆς ρόλου εἰς τὴν ἀνταλλαγὴν πολιτιστικῶν ἀγαθῶν μεταξὺ Ἐνατολῆς καὶ Δύσεως³ ἀποκτᾷ ἡ μαρτυρία τῶν ἔργων τούτων ἔτι μεγαλυτέραν σημασίαν. Εἰς τὴν τελευταίαν σχετικὴν δημοσίευσίν του ὁ J. Boardman⁴ ἔδειξεν ὅτι ἡ ὀφιοπλόκαμος πτερωτὴ Μέδουσα μετὰ σώματος κενταύρου, ἥτις εἰκονίζεται κρατοῦσα ἀπὸ τῶν ἐμπροσθίων σκελῶν ἀνωρθωμένον καὶ προσβλέποντα αὐτὴν λέοντα⁵, ὡς θέμα μὲν ἀνάγεται εἰς τοὺς κυνηγούς δαίμονας τοῦ ἀνατολικοῦ θεματολογίου, εἰς τὰς λεπτομερείας δὲ δύναται νὰ παραλληλισθῇ πρὸς τοὺς κυνηγούς λεόντων Bes καὶ Ἡρακλέα νεωτέρων ἑλληνο-φοινικικῶν σφραγίδων. Ἡ διάταξις ἐπίσης τῶν ὄψεων τῆς κεφαλῆς παρεβλήθη πρὸς ἀνάλογον κεφαλῶν τοῦ Bes ἐπὶ αἰγυ-

HERRMANN, JdI 83, 1968, 26 - 27) ἐχαρακτηρίσθη καὶ εἰς τὴν παρούσαν περίπτωσιν ὡς σημαντικὸς ἐνδιάμεσος σταθμὸς.

1. Βλ. ἐν προκειμένῳ τὴν περὶ τῆς Χιμαίρας μελέτην τοῦ T. J. DUNBABIN, Studies Robinson II, 1164 κ.έ.

2. Πρβ. H. WALTER, AuA 9, 1960, 63 κ.έ. Γενικώτερον περὶ τῆς ἐπιλογῆς καὶ μεταπλάσεως τῶν εἰσαγομένων θεμάτων πρβ. I. SCHEIBLER, Die symmetrische Bildform, 36 - 38. H. KYRIELEIS, MarbWPr. 1966, 25.

3. P. AMANDRY, Studies Hetty Goldman, 256 - 257. P. DEMARGNE, La Crète dédalique, 328 - 330. G. HANFMANN, AJA 52, 1948, 142 καὶ 55, 1951, 424 κ.έ. A. DESSENNE, ἔ.ἀ. 192.

4. J. BOARDMAN, Archaic Greek Gems, 1968, 27 κ.έ.

5. FURTWÄGLER, AG πίν. VII, 40. G. RICHTER, Engraved Gems, 1968, ἀρ. 145. J. BOARDMAN, ἔ.ἀ. ἀρ. κατ. 31, 32, 33 πίν. II. Πρβ. καὶ ἀρ. 34, 35, 36 σιληνόμορφον δηλαδὴ πτερωτὸν κένταυρον κρατοῦντα κάπρον ἐπὶ τοῦ ἐνὸς παραδείγματος καὶ τράγον ἐπὶ τοῦ ἐτέρου (FURTWÄGLER, AG III, 444 εἰκ. 220 καὶ AG I, πίν. VII, 39 καὶ 41).

πτο - φοινικικῶν ἔργων. Αὐτὴ αὐτὴ ὅμως ἡ ὄφιοπλόκαμος κεφαλὴ εἶναι πρωτίστως γνώρισμα τῆς ἑλληνικῆς Μεδούσης· ὁμοίως καὶ περὶ τῶν πετρῶν πεδίλων, τὰ ὅποια εἶναι ἀποκλειστικῶς ἑλληνικὴ ἐπινόησις¹. Θὰ ἠδύνατο νὰ προστεθῆ ἐπίσης ὅτι τὸ ἵππιον σῶμα ἔχει ἤδη πρὸ τῶν μέσων τοῦ 7ου αἰῶνος ἡ Μέδουσα τοῦ ἀναγλύφου ἀμφορέως τοῦ Λούβρου (πίν. 5α), τὸ δὲ ἀνοικτὸν ποδῆρες ἔνδυμα, τὸ ὅποιον ἀφήνει ἀκάλυπτον τὸ προβαλλόμενον σκέλος καὶ εἶναι γνωστὸν εἰς βαβυλωνιακοὺς σφραγιδοκυλίνδρους², εἰς ἐλεφάντινα τῆς Nimrud³ καὶ εἰς κοσμήματα τῆς Κύπρου τοῦ 5ου αἰῶνος⁴ — διὰ νὰ σημειώσωμεν τρεῖς χαρακτηριστικὸς σταθμοὺς εἰς τὴν Ἀνατολὴν — φέρουν ἤδη κατὰ τὸν 7ον αἰῶνα αἱ Γοργόνες τῶν ἑλληνικῶν ἐργαστηρίων⁵. Λεπτομέρειαι καὶ γενικὸς τόνος τῆς συνθέσεως ἐξαρτῶνται ἐκ φοινικικῶν ἔργων⁶, ἐνῶ ἡ εἰκονογραφία παραμένει πρωτίστως ἑλληνικὴ. Νεώτεραι Γοργόνες ἐξ ἄλλου τῆς αὐτῆς κατηγορίας ἔργων τοῦ β' ἡμίσεος τοῦ 6ου αἰῶνος, εἰκονιζόμεναι ἐν δρόμῳ, γυμναὶ καὶ μὲ ὄφεις ἀνὰ χεῖρας⁷, εἶναι καθαρῶς ἑλληνικαὶ μορφαί, αἱ ὅποιαὶ τυπολογικῶς θὰ ἠδύναντο νὰ συσχετισθοῦν πρὸς τὴν γυμνὴν καὶ μὲ ὄφεις ἀνὰ χεῖρας Lamashu παλαιότερων ἀνατολικῶν ἔργων⁸. Συγκρίσεις πάντως τινῶν ἐξ αὐτῶν μὲ ἑλληνο-φοινικικὰς παραστάσεις τοῦ Bes, ὡς πρὸς τὸν τρόπον κρατήσεως ἑνὸς τεραστίου ὄφεως δι' ἀμφοτέρων τῶν χειρῶν⁹ καὶ ὡς πρὸς τὸν τύπον τοῦ προσώπου, εἶναι ἄνευ οὐσιώδους σημασίας, καθ' ὅτι ἀπαντοῦν ἀμφοτέρω εἰς παλαιότερα ἀττικὰ ἔργα¹⁰. Εἰς τὰς ἀνωτέρω παρατηρήσεις

1. N. YALOURIS, BCH 77, 1953, 293 κ.έ. J. BOARDMAN, ἔ.ά. 39.

2. Βλ. π.χ. E. PORADA, Corpus of Ancient Near Eastern Seals, ἀρ. 392 - 419.

3. G. LOUD, The Megiddo Ivories, ἀρ. 44 πίν. 11.

4. DÜMMLER, JdI 2, 1887, 85 κ.έ. πίν. 8.

5. Ἦτοι αἱ Γοργόνες τοῦ ἀμφορέως τῆς Ἐλευσίνος (εἰκ. 2) κατὰ τὸ β' τέταρτον τοῦ 7ου αἰῶνος καὶ τοῦ ἀναγλύφου κρατήρος τοῦ Ἡραίου τοῦ Ἄργους (πίν. 5β) κατὰ τὸ γ' τέταρτον τοῦ αἰῶνος (Συλλογὴ τῆς Ἀμερικανικῆς Σχολῆς Κλασσικῶν Σπουδῶν ἐν Ἀθήναις: Hesperia 21, 1952, 275 κ.έ. πίν. 72, 3. 23, 1954, 122 πίν. 26. SCHAUENBURG, 33. G. BECKEL, Götterbeistand, 33. FITTSCHEN, Sagend., 154 SB 46) καὶ τοῦ πινακίου τῆς Καμείρου (πίν. 6α) κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ τελευταίου τετάρτου.

6. FURTWÄGLER, AG II, 35. BOARDMAN, ἔ.ά. 9, 27 - 30.

7. BOARDMAN, ἔ.ά. ἀρ. κατ. 38 πίν. II (ARNDT A 1376), 46 πίν. III (Λονδίνον-Castellani), 49 πίν. IV (Γενεύη, Hamilton - Gray), 50 (AG πίν. VII, 36), 51 (AG πίν. VII, 37).

8. Π.χ. τοῦ ἐκ Luristan δίσκου τῆς Γενεύης (Μοσεῖον Τέχνης καὶ Ἱστορίας): Berytus 14, 1961, 1 κ.έ. πίν. 1b (πίν. 2).

9. Ὡς τοῦτο δηλαδὴ ἀπαντᾷ εἰς τοὺς σφραγιδολίθους τοῦ Cagliari 19886 καὶ τῆς Νέας Ὑόρκης N. E. Dept. 41.160.560 (AG πίν. XV, 64. BOARDMAN, ἔ.ά. ἀρ. κατ. 44 καὶ 45 πίν. IV).

10. Π.χ. εἰς τὴν Γοργὴ τῆς μελανομόρφου ὕδριας τῆς Βιέννης (Μοσεῖον Ἱστορικῶν τῆς Τέχνης IV 3614) τοῦ β' τετάρτου τοῦ 6ου αἰῶνος: BEAZLEY, ABV 106. SCHAUENBURG, πίν. 10, i' πρβ. καὶ KUNZE, Schildb., 68, εἰς τὴν σύγχρονον περίπου κύλικα ἀρ. 335 τοῦ Βατικανοῦ: ALBIZZATI, Vasi del Vaticano, πίν. 36. BEAZLEY, ABV 57, εἰς τὸ πινάκιον τοῦ ζωγράφου τῶν Γοργόνων τοῦ δίνου τοῦ Λούβρου ἐν Baltimore, Walters Art Gallery: AM 62, 1937, πίν. 65 τοῦ τέλους τοῦ α' τετάρτου καὶ εἰς ἀττικὰ νομίσματα τοῦ γ' τετάρτου τοῦ αἰῶνος (π.χ. ΒAntBesch. 38, 1963, 46 εἰκ. 33). Πρβ. BOARDMAN, ἔ.ά. σ. 34.

πρέπει να προστεθῆ ὅτι τὰ παλαιότερα τῶν ἔργων τούτων δὲν ὑπερβαίνουν τὸ β' τέταρτον τοῦ βου αἰῶνος· τὰ εἰκονογραφικὰ των πρότυπα εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα προηγούνται τοῦλάχιστον κατὰ ἑκατὸν ἔτη καὶ ἐπὶ πλέον εἶναι καθαρῶς ἑλληνικαὶ δημιουργαίαι.

Γενικῶς ἀπουσιάζουν τὰ ἀνατολικά στοιχεῖα ἐκ τῆς πρώτης φάσεως τῆς ἱστορίας τοῦ δαίμονος εἰς τὴν ἑλληνικὴν τέχνην. Καὶ τοῦτο εἶναι ἀποφασιστικὸν διὰ τὴν ἰσχὺν τῆς ἀνατολικῆς θεωρίας· διότι δὲν ἀρκεῖ νὰ εὑρεθῆ τὸ εἰκονογραφικὸν παράλληλον εἰς τὴν Ἀνατολήν, ὁ πιθανὸς μεσολαβητικὸς παράγων ἢ ἡ ὁδός, τὴν ὁποίαν ἠκολούθησαν τὰ εἰσηγμένα ἔργα, πρέπει νὰ ὑπάρχουν ὁ εὐλόγος χρονικὸς συσχετισμὸς καὶ οἱ ἐνδιάμεσοι μεταβατικοὶ τύποι κατὰ τὸ ἀρχικὸν στάδιον. Ὁ γνήσιος ἑλληνικὸς τύπος γοργονεῖου ἔχει ὀριστικῶς ἐπικρατήσῃ ἀπὸ τοῦ β' τετάρτου τοῦ 7ου αἰῶνος συγχρόνως σχεδὸν εἰς ἅπαντα τὰ ἐργαστήρια· τὰ πρωιμώτερα τῶν γοργονεῖων τοῦ λακωνικοῦ¹, τοῦ κορινθιακοῦ², τοῦ κυκλαδικοῦ³ καὶ τοῦ ἀττικοῦ⁴ ἐργαστηρίου ἔχουν κοινὰ καὶ πλήρως διαμορφωμένα τὰ βασικὰ γνωρίσματα: τὸ τεταμένον ἡμιάνοικτον στόμα, τὴν κρεμαμένην γλῶσσαν, τὸ γένειον, τοὺς διεσταλμένους ὀφθαλμοὺς καὶ ἐν μέρει τοὺς χαυλιόδοντας. Εἰς τὴν Ἀργολίδα μάλιστα, ὅπου ἐντοπίζεται τὸ ὅλως ἀρχικὸν στάδιον τοῦ θέματος (σ. 38), ἐμφανίζονται ἤδη ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ αἰῶνος ἅπαντα τὰ ἀνωτέρω γνωρίσματα μὲ ἰδιαιτέραν μάλιστα ἀγριότητα καὶ ἔντασιν⁵. Οὔτε εἰς τὰς λεπτομερεῖας οὔτε εἰς τὴν σύνθεσιν τούτων ὑπάρχει τι τὸ ἀνατολικόν, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἐλάχιστα θὰ συνέβαινε εἰς τὴν ἀρχικὴν φάσιν ἐνὸς

1. Π.χ. τὸ γοργονεῖον ἐπὶ τῆς μῆς τῶν πλευρῶν τῆς τετραπλεύρου, ἐλεφαντίνης σφραγίδος ἐκ τοῦ ἱεροῦ τῆς Ὀρθίας (ΑΟ, 228 πίν. 139 I καὶ ο) καὶ ἡ γοργονικὴ κεφαλὴ τῆς δισωμάτου σιγγῶς ἐπὶ τῆς στρογγύλης σφραγίδος τοῦ Ἡραίου τοῦ Ἄργους (πίν. 11β) (Argive Heraeum II, 351 ἀρ. κατ. καὶ εἰκ. 5). Πιθανώτατα προϊόντα τοῦ αὐτοῦ ἐργαστηρίου, λόγῳ τῶν τυπολογικῶν καὶ τεχνοτροπικῶν ὁμοιοτήτων. Τὰ κοινὰ γνωρίσματα τοῦ ἐπιμήκους στενοῦ προσώπου, τοῦ λίαν χαμηλοῦ μετώπου, τῶν ἐντόνων ὀφθαλμῶν καὶ ὀφρύων καὶ τοῦ μακροῦ πάγωνος, ὡς καὶ ὁ σχηματισμὸς τῆς κόμης ἐπιτρέπουν τὴν χρονολογικὴν ἔνταξιν ἀμφοτέρων εἰς τὴν Πρωτοδαιδαλικὴν ὁμάδα τοῦ JENKINS (Dedolica, πίν. I, 1, 4, 7 καὶ BSA 33, 1932/33, 66 κ.ε. πίν. 7, 2 - 5), ἤτοι πρὸς τὸ τέλος τοῦ α' τετάρτου τοῦ 7ου αἰ.

2. Τὰ Πρωτοκορινθιακὰ γοργονεῖα τοῦ πλαστικοῦ ἀγγείου τῶν Συρακουσῶν (PAYNE, NC, 80 εἰκ. 23A), τοῦ ἀρυβάλλου Macmillan (PAYNE, ἔ.α. εἰκ. 23B) καὶ τοῦ ἀρυβάλλου τῆς Γέλας (PAYNE, ἔ.α. 80, 81). Εἰς τὸ γοργονεῖον τῶν Συρακουσῶν ὁ B. GOLDMAN, Berytus 19, 1961, 15 ἀναγνωρίζει χαρακτηριστικὰ τῶν προσωπέων τῶν δίσκων τοῦ Luristan.

3. Π.χ. τὸ ἐπίσημα τῆς ἀσπίδος τοῦ Ἀχιλλέως ἐπὶ τοῦ μηλιακοῦ ἀμφορέως τῆς Μυκόνου τοῦ 670 π.Χ.: CH. DUGAS, Délos 17, 1935, πίν. 12, 13 ἀρ. 19. SCHEFOLD, Sagenb. πίν. 24C.

4. Ἡ κεφαλὴ τῆς Γοργῶς τοῦ χαλκοῦ ἐλάσματος τῆς Ἀκροπόλεως εἰς τὸ Ἐθνικὸν Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον ἀρ. 13050 (βλ. κατωτέρω σ. 38 σημ. 6).

5. Ἐννοοῦμεν τὰ τερατώδη ἀναθηματικὰ προσωπεῖα τῆς Τίρυνθος (πίν. 14-15) (G. KARO, Führer durch Tiryns, 47 - 48 εἰκ. 17. HAMPE, Sagenb., 63 πίν. 42) καὶ τὰ τυπολογικῶς ἐξαρτώμενα ἐκ τούτων πρόσωπα τῶν Γοργόνων τῆς σφραγίδος τοῦ Ἡραίου τοῦ Ἄργους (σ. 13 σημ. 6) (πίν. 4β).

είσηγμένου θέματος. Ἐξ ἄλλου αἱ παλαιότεραι ὄλων γοργονικαὶ κεφαλαὶ τῆς Τίρυνθος (πίν. 14, 15) καὶ ἐκ μόνης τῆς χρήσεως τῶν ὡς πραγματικῶν λατρευτικῶν προσωπειῶν θὰ ἠδύναντο νὰ ἐγγυηθοῦν περὶ τῆς ἐγγενοῦς προελεύσεως τῶν ἑλληνικῶν γοργονείων καὶ περὶ τοῦ πρωτοτύπου χαρακτηῆρος θέματος καὶ μορφῶν. Ἐπίσης τὸ ὅλως ἰδιάζον εἰκονογραφικὸν πρότυπον τοῦ γοργονείου τοῦ ἀμφορέως τῆς Ἐλευσίνας (εἰκ. 2), ὁ μετὰ προτομῶν γρυπῶν λέβης¹, εἶναι καθαρῶς ἑλληνικὸν δημιούργημα τοῦ τελευταίου τετάρτου τοῦ 8ου αἰῶνος², ἢ δὲ ἐλευθέρα μετάπλασις τούτου κατὰ τὸ β' τέταρτον τοῦ 7ου αἰῶνος εἰς κεφαλὴν τοῦ δαίμονος εἶναι ἀποκλειστικὴ ἐπινόησις τῆς δημιουργικῆς φαντασίας τοῦ ἀττικοῦ ἀγγειογράφου. Ὅμοίως καὶ περὶ τοῦ ὄλοσώμου γοργείου δαίμονος. Ὁ ἐπικρατῶν ἀπὸ τοῦ α' ἤδη τετάρτου τοῦ 7ου αἰῶνος εἰς ἅπαντα σχεδὸν τὰ ἐργαστήρια³ τύπος ἰσταμένης θηλείας πεπλοφόρου ἢ γενικῶς μετὰ ποδήρους ἐνδύματος μορφῆς, ἥτις ἐν κινήσει ἀποδίδεται «τανύπους»⁴ καὶ οὐχὶ «ἐν σχήματι δρόμου» («Knielauf»)⁵, ἥτοι ὁ τύπος τῆς σφραγίδος τοῦ Ἡραίου τοῦ Ἄργους (πίν. 4β), τοῦ χαλκοῦ ἐλάσματος τῆς Ἀκροπόλεως⁶ (πίν. 4α), τοῦ ἀναγλύφου ἀμφορέως

1. Γ. ΜΥΛΩΝΑΣ, Ὁ πρωτοαττικὸς ἀμφορὸς τῆς Ἐλευσίνας, 86 κ.έ.

2. H. - V. HERRMANN, Die Kessel der orientalisierenden Zeit (Ol. Forsch. VI, 1966, 97 κ.έ., 148).

3. Καὶ οὐχὶ κατ' ἀποκλειστικότητα εἰς τὸ ἰωνικόν, ὡς συνήθως ὑποστηρίζεται: E. KUNZE, Ol. Ber. III, 102 σημ. 2. CHR. CHRISTOU, Potnia Theron, 1968, 151. MARANGOU, Lakon. Elfenb., 75.

4. ΣΟΦ. Αἴας 837. ΕΥΣΤΑΘ. Σχολ. Ἰλ. 454: *διὰ τὸ οἶον μακροσκελὲς καὶ οὕτω πλατὺ τῆς διαβάσεως καὶ ταχὺ καὶ ἐνκίνητον.*

5. E. SCHMIDT, Der Knielauf und die Darstellung des Laufens und Fliegens in der älteren griechischen Kunst ἐν Studien A. Furtwängler, 1909. L. GRÜNDEL, Die Darstellung des Laufens in der griechischen Kunst, 1934, 11 κ.έ.

6. Χαλκοῦν σφυρήλατον ἔλασμα μὲ περίτμητον μορφήν Γοργοῦς ἐντὸς στεφάνης: Ἐθνικὸν Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον ἀρ. 13050: E. ΤΟΥΛΟΥΡΑ, BCH 93, 1969, 862 κ.έ. πίν. 20 μετὰ τῆς παλαιότερας βιβλιογραφίας. Εἶναι τὸ παλαιότερον εἶγμα, τὸ ὁποῖον διασώζει πλήρη τὴν μορφήν τοῦ ὄλοσώμου δαίμονος. Ἴσταται κατ' ἐνώπιον, οἱ πόδες ἀποδίδονται ἐστραμμένοι πρὸς τὰ δεξιὰ. Τὸ ἐνδύμα κατέρχεται μέχρι τῶν σφυρῶν περίπου καὶ κοσμεῖται δι' ἐγχαράκτου διαγράμμου, ὡς ἀκριβῶς καὶ ὁ χιτῶν τῶν διδύμων Γοργόνων τῆς σφραγίδος τοῦ Ἄργους. Οἶονεἰ ἐκφυόμενον ἐκ τῆς ζώνης ἀνέρχεται πρὸ τοῦ στήθους ζευγὸς δρεπανοειδῶν πτερύγων. Αἱ χεῖρες δὲν σώζονται. Τεραστία κεφαλὴ ἐπικάθηται ἄνευ λαμποῦ ἐπὶ τῶν ὤμων, πρὸς τοὺς ὁποίους κατέρχονται τρεῖς δεξιὰ καὶ τέσσαρες ἀριστερὰ βόστρυχοι ἐκατέρωθεν τοῦ προσώπου. Τοῦτο εἶναι ἐπίμηκες μετὰ χαμηλοῦ μετώπου, μεγάλων ὀφθαλμῶν καὶ παχειῶν ὀφρύων εἰς συνεχομένην γραμμὴν μετὰ τῆς βραχείας ρινός. Ἀπὸ τοῦ ἡμιοικίου στόματος ἐξέχουν ἢ κρεμαμένη γλῶσσα καὶ δύο ζεύγη τεραστίων χαυλιοδόντων. Ὁ πάγων, δισχιδῆς, πλαισιοῦται ὑπὸ γενείου. Ἐλαφρῶς ἐκτυπα τὰ ἐπὶ μέρους χαρακτηριστικὰ τοῦ προσώπου τονίζονται δι' ἐγχαράκτων περιγραμμάτων ἢ προκαλουμένη πλαστικὴ ἐντύπωσις, ἰδίως τῆς περὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς χώρας, εἶναι ἐντονος. Ὁ εἰκονογραφικὸς τύπος, τὰ ἐπὶ μέρους σχήματα καὶ ἡ πλαστικὴ ἀπόδοσις τούτων ἐνθυμίζουσι ζωηρῶς τὰς πτερωτὰς γυναικείας μορφὰς τινῶν ἐκ τῶν πρωιμοτέρων ἑλεφαντί-

του Λούβρου (πίν. 5α), του άμφορέως της Έλευσίνας (είκ. 2), του άναγλύφου κρατήρος του Άργους (πίν. 5β), του πινακίου της Καμείρου (πίν. 6α) και του έλεφαντίνου πλακιδίου του ιεροϋ της Όρθίας¹ είναι ό αρχικός, καθαρως έλληνικός τύπος. Ό μετά βραχείος χιτωνίσκου και καμψίπους («έν σχήματι δρόμου») γόργειος δαίμων, όστις όρθως έξηρητήθη έξ άνατολικών θεμάτων², είναι νεώτερος τύπος και άπαντᾷ μόνον από του τελευταίου τετάρτου του 7ου αιώνας και έφεξῆς. Ό επίσης άνατολικής καταγωγής θεωρούμενος τύπος του κρατουόντος όφεις ανά χείρας γοργείου δαίμονος³ δέν διαδίδεται ειμή μόνον κατά τὰ μέσα του 6ου αιώνας. Είς τὸ ίωνικόν έν τέλει έργαστήριον, όπου λόγω γεωγραφικής θέσεως θα άνέμενε τις πλουσίαν άνατολικήν επίδρασιν, τὰ γοργόνεια τὰ όποία άπαντοϋν είναι νεώτερα, χρονολογούμενα από του β' τετάρτου του 6ου αιώνας και έφεξῆς, και καθαρως έλληνικοί τύποι εις καταφανῆ έξάρτησιν εκ των άττικων⁴.

νων πλακιδίων του ιεροϋ της Όρθίας (MARANGOU, Lak. Elfenb., άρ. kat. 1, 2, 4 σ. 9 κ.έ., 11 κ.έ. είκ. 1, 2, 6): ό αυτός ακριβως τύπος των πρό του στήθους διερχομένων δρεπανοειδών πτερύγων, αί αυτάί σωματικαί άναλογίαι με τόν βραχύν άνω κορμόν και τήν όγκώδη άνευ λαιμού κεφαλήν, τὸ αυτό επίμηκες βαρὺ πρόσωπον με τούς μακρούς βοστρύχους εις τὰ πλάγια, τὸ χαμηλόν μέτωπον και τούς μεγάλους έξέχοντας όφθαλμούς. Πάντα τὰ στοιχεία ταϋτα, ως και τὸ κοινόν γνώρισμα των ισχυρως τονισμένων άλλ' άνευ όργανικής μεταξϋ των συναρμογής χαρακτηριστικων του προσώπου, πείθουν ότι και ἡ χρονική βαθμίς των έργων είναι ἡ αυτή. Ἡ χρονολόγησις συνεπώς της Γοργούς της Άκροπόλεως εις τὸ τέλος του α' τετάρτου του 7ου αιώνας φαίνεται νά είναι ἡ ένδεδειγμένη. Συγκρίσεις προς τας συγχρόνους Γοργόνας της σφραγίδος του Ἡραίου του Άργους (πίν. 4β) και προς τὸ γοργόνειον της τετραπλεύρου σφραγίδος του ιεροϋ της Όρθίας (σ. 37 σημ. 1) ύπογραμμίζουν τήν τυπολογικήν διαφοροποίησιν του γοργονικοϋ προσώπου από έργαστηρίου εις έργαστήριον. Ότι ό τύπος του προσώπου της χαλκής Γοργούς της Άκροπόλεως επιζῆ μέχρι των άρχων του επομένου αιώνας εις τήν Άττικήν, δεικνύει ἡ μαρμαρίνη διάδοχος αυτής εις τὸ Μουσείον της Άκροπόλεως άρ. 701 (H. SCHRADER, Die archaischen Marmorbildwerke der Akropolis, 319 κ.έ. άρ. kat. 441 πίν. 184. Βλ. κατωτέρω σ. 86 σημ. 2).

1. Έθνικόν Άρχαιολογικόν Μουσείον άρ. 15365. ΑΟ, 213 πίν. 106, 1. MARANGOU, έ.ά. 72 κ.έ. είκ. 55, ένθα ἡ παλαιότερα βιβλιογραφία και νέα πρότασις περί του τρόπου συμπληρώσεως της κεφαλής του Περσέως (βλ. κατωτέρω σ. 101 σημ. 8).

2. Κ. ΓΕΡΟΓΙΑΝΝΗΣ, ΑΕ 1927/28, 163 κ.έ. BESIG, 29. KUNZE, Schildb., 65 κ.έ. και ΑΜ 78, 1963, 74 σημ. 1. H. J. KANTOR, JNES 21, 1962, 104, 110.

3. BESIG, 52 κ.έ. B. GOLDMAN, Berytus 14, 1961, 1 κ.έ., 15 κ.έ. Ό E. KUNZE συνδυάζει τὸ θέμα τουτο με τήν κράτησιν των έξωσμένων όφεων και άρνεΐται άνατολικήν προέλευσιν: Schildb., 68. Ol. Ber. III, 101 σημ. 1 (βλ. και κατωτέρω σ. 53).

4. Πρβ. π.χ. τὰ παλαιότερα μεταξϋ αυτών γοργόνεια των χαλκων άσπίδων του Ἡραίου της Σάμου (ΑΔ 18, 1963, Χρονικά, 292 πίν. 337 b) και της Όλυμπίας (Ol. Ber. I, 56 πίν. 13 και τελευταίως L. DREES, Olympia πίν. 44) προς τὸ άττικόν γοργόνειον του πινακίου της Walters Art Gallery (σ. 36 σημ. 10). Βλ. επίσης σχετικούς παραλληλισμούς έν J. M. HEMELRIJK, ΒΑntBesch. 38, 1963, 45 - 48, όπου και ἡ παλαιότερα βιβλιογραφία, ως και κατωτέρω σ. 50. Ἡ τελευταίως ύπό του K. FITTSCHEN, Sagend., 157 σημ. 767 χαρακτηρησθεΐσα ως γοργόνειον άνάγλυφος κεφαλή επί τεμαχίου πηλίνου ύποκρητηρίου εκ Μιλῆτου (Ist. Mitt. 9/10, 1959/60, 56 πίν. 56) του 8ου αιώνας φέρει βλα-

Κατ' ἐξαιρέσιν ἡ Κρήτη παρουσιάζει ἐνωρίτατα σημαντικὰ στοιχεῖα ξένης προελεύσεως. Αἱ ἀθωρικαὶ προτομαὶ κρητικῶν γεωμετρικῶν ἀγγείων¹, σπουδαῖον ἐπιχείρημα διὰ τοὺς ὑποστηρίζοντας τὴν ἐκ τῆς ἀθωρικῆς κεφαλῆς καταγωγὴν τοῦ γοργονεῖου², καὶ τὰ προαναφερθέντα γοργόνεια τῆς Γόρτυνος καὶ τῆς Ρεθύμνης (πίν. 3α καὶ γ), ἀνήκοντα εἰς τὸ ἀ΄ ἡμισυ καὶ ἀμέσως μετὰ τὰ μέσα τοῦ 7ου αἰῶνος ἀντιστοίχως, θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ἀποτελέσουν μίαν εἰσέτι ἐπιβεβαίωσιν τῆς πολλαχόθεν ἤδη διαπιστωθείσης οὐσιαστικῆς συμβολῆς τῆς νήσου εἰς τὴν ἐπεξεργασίαν καὶ μεταβίβασιν πρὸς τὴν κυρίως Ἑλλάδα ἀνατολικῶν θεμάτων καὶ μάλιστα ἐκ Β. Συρίας καὶ Κύπρου³. Πλὴν ὅμως τὰ παραδείγματα ταῦτα παραμένουν μεμονωμένα⁴, οἱ δὲ δι' αὐτῶν ἐκπροσωποῦμενοι τύποι δὲν ἐπηρέασαν τὰ ἐργαστήρια τῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδος, εἰς τὰ ὅποια καὶ ἀνήκει κατὰ πρῶτον λόγον ἡ ἱστορία τοῦ θέματος. Ὁ Α. Giuliano⁵ θεωρεῖ τὰ γοργόνεια τῆς Γόρτυνος ὡς τοὺς ἀμέσους προδρόμους τῶν κορινθιακῶν γοργονείων. Ἀπλῆ ὅμως σύγκρισις τούτων πρὸς τὸ σύγχρονον περίπου Πρωτοκορινθιακὸν γοργόνειον τοῦ πλαστικοῦ ἀγγείου τῶν Συρακουσῶν⁶ μετὰ τοῦ τεραστίου ἀνοιγματος τοῦ τερατάδου στόματος, ἀποκλείει οἰανδήποτε μεταξὺ αὐτῶν τυπολογικὴν συγγένειαν.

Ἐτι ἀσθενεστέρα ἀποδεικνύεται ἡ θεωρία περὶ ἀνατολικῆς καταγωγῆς τοῦ ἥρωος⁷. Ἐστηρίχθη εἰς τὴν μεμονωμένην μαρτυρίαν τοῦ Ἡροδότου (VII 150) περὶ Περσέως γενάρχου τῶν Περσῶν⁸, εἰς τὰ τοῦ ὀπλισμοῦ τοῦ ἥρωος, ἦτοι εἰς τὴν γλωσσολογικῶς κυπριακῆς προελεύσεως κίβισιν⁹ καὶ τὴν γενικώτερον γνωστὴν ἐκ τῆς Ἀνατολῆς ἄρπην¹⁰, εἰς τὴν πιθανὴν

στοσπεῖρας μᾶλλον καὶ οὐχὶ ὄφεις. Ἐπὶ πλέον τελεῖ τυπολογικῶς μὲν ὑπὸ ἄμεσον ἐξάρτησιν ἐξ ἀνατολικῶν ἔργων, ὡς π.χ. οἱ ὀρθοστάται τοῦ Tell Halaf (Tell Halaf A₃ I πίν. 10, A₃ 150 πίν. 87, Ba2 πίν. 104) καὶ οἱ δίσκοι τοῦ Luristan — κυρίως ὁ ὑπ' ἀριθ. 18955 τῆς Γενεύης (σ. 36 σημ. 8 πίν. 2), ὡς θέμα δὲ οὐδόπως διαφέρει τῶν παρομοίων κεφαλῶν τῶν MM σφραγιδολίθων 3337, 3328, 3234 τῆς Συλλογῆς Γιαμαλάκη (σ. 27 σημ. 3 β-δ), αἱ ὁποῖαι ἔχουν ἐπίσης ἐρμηνευθῆ ὡς γοργόνεια. Πραγματικῶς ὅμως εἰς ἀμφοτέρας τὰς περιπτώσεις δὲν πρόκειται εἰμὴ περὶ μετωπικῶν Rankenprotomen — προδρόμων τῶν Rankenwesen τῆς ἀρχαϊκῆς τέχνης.

1. D. LEVI, AJA 49, 1945, 320 - 321.

2. Βλ. σ. 28 σημ. 1 καὶ σ. 34 σημ. 5.

3. E. KUNZE, Kretische Bronzereliefs, 1931, κυρίως σ. 260 κ.έ. καὶ AM 57, 1932, 135. P. DEMARGNE, La Crète dédalique, 1947, 230 κ.έ. R. D. BARNETT, Studies Hetty Goldman, 230, 236 καὶ Éléments Orientaux - Strasbourg, 152. DESSENE, Le Sphinx, 199 κ.έ.

4. Ἐπὶ πλέον ἀπουσιάζουν ἐκ τῆς κρητικῆς τέχνης παραστάσεις τοῦ ὀλοσώμου δαίμονος καὶ τοῦ μύθου.

5. ASAtene 21/22, 1959/60, 235 κ.έ.

6. Βλ. σ. 19 σημ. 3.

7. Σχετικῶς βλ. SCHAUENBURG, 132 - 137.

8. P. KRETSCHMER, Miscellanea Academica Berolinensia II, 1, 182 κ.έ.

9. AE 1927/28, 16. Γ. ΜΥΛΩΝΑΣ, Ὁ πρωτοαττικὸς ἀμφορεὺς τῆς Ἐλευσίως, 95.

10. HOPKINS, 348. AA 1933, 755 εἰκ. 1. Saeculum 6, 1955, 43. H. BOSSERT, Altanatolien, εἰκ. 1121. R. D. BARNETT, Éléments Orientaux-Strasbourg, 148.

φρυγικήν προέλευσιν τοῦ ὀνόματος τοῦ Ἀκρισίου¹ καὶ εἰς τὴν σχέσιν τοῦ ἥρωος μετὰ τοῦ Πηγάσου καὶ τοῦ Χρυσάορος. Ἐκ τούτων ἡ μὲν μαρτυρία τοῦ Ἡροδότου εἶναι σαφῶς «αἰτιον» πολιτικῆς σκοπιμότητος, οἱ δὲ Πήγασος καὶ Χρυσάωρ προέρχονται ἐκ τοῦ μύθου τοῦ Βελλεροφόντου, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἐξ ἄλλου ἀπεδείχθησαν ἑλληνικοὶ². Τὰ ἄλλα στοιχεῖα δὲν ἀνήκουν εἰς τὰ ἀρχικὰ συστατικὰ τοῦ μύθου. Ἡ ἄρπη μάλιστα, ἡ ὁποία ἀποδίδεται καὶ εἰς ἄλλους ἥρωας³, εἰς οὐδεμίαν τῶν πρῶιμων παραστάσεων τῆς ἀποδειροτομήσεως ἢ τῆς διώξεως ἀπαντᾷ⁴ ἐμφανιζομένη πρὸς τὸ τέλος τοῦ βου αἰῶνος⁵ δὲν ἐπικρατεῖ παρά μόνον εἰς τὴν ἀττικήν ἐρυθρόμορφον ἀγγειογραφίαν⁶.

Ὡς πρὸς τὰ εἰκονογραφικὰ πρότυπα τῆς παραστάσεως τῆς ἀποδειροτομήσεως τῆς Μεδούσης, εἰς τὰ ὅποια καὶ περιορίζουν τελικῶς τὴν ἐξ Ἀνατολῆς ἐξάρτησιν τοῦ ἑλληνικοῦ μύθου πολλοὶ ἐρευνηταί, ἐπιστρατεύεται συνήθως ἡ μαρτυρία τοῦ κυλίνδρου τοῦ Βερολίνου (σ. 31 σημ. 2). Τούτου ἐξετιμήθη ὑπὲρ τὸ δέον ἡ σημασία ὡς ἀποδεικνύοντος δῆθεν καταγω-

1. P. KRETSCHMER, ἔ.ἀ. Ἐπὶ τῆς θέσεως ἐπανερχεται ὁ R. D. BARNETT, ἔ.ἀ.

2. T. J. DUNBABIN, *Studies Robinson* II, 1170 - 1171, 1173. Παρερχόμεθα τὴν μαρτυρίαν νομισμάτων τοῦ 5ου αἰ., περὶ τῶν ὁποίων ὁ G. KLEINER, *Pontische Reichmünzen*, *Ist. Mitt.* 6, 1955, 15 κ. ἔ. Ὅ,τι θὰ ἠδύνατο ἴσως νὰ στηρίξη ἐντοπισμὸν τῶν Γοργόνων εἰς τὴν Ἀνατολήν εἶναι μόνον τὸ ἐν ΑἴΓΧ. Προμ., 291: *πρὸς ἀνατολὰς φλογῶπας ἡλίον*.

3. Εἰς τὸν Ἡρακλέα κατὰ τὴν ἐξολόθρευσιν τῆς Ὑδρας' πρβ. J. BOARDMAN, *Archaic Gems*, 39.

4. Εἰς τὰς παραστάσεις τῆς ἀποδειροτομήσεως ἐπὶ τοῦ ἀναγλύφου ἀφορέως CA 795 τοῦ Λούβρου (πίν. 5α) (σ. 14 σημ. 4), τοῦ ἐλάσματος τῆς Ἀκροπόλεως εἰς τὸ Ἐθνικὸν Μουσεῖον τῶν μέσων τοῦ 7ου αἰῶνος, ἐὰν πρόκειται περὶ τοῦ Περσέως (JHS 13, 1892/3, 262 εἰκ. 29, 269 εἰκ. 33. FITTSCHEN, *Sagend.*, 153 SB 44 μετὰ τῆς παλαιότερας βιβλιογραφίας), τῶν δύο ἐλεφαντίνων πλακιδίων τῶν ἱερῶν τῆς Ὀρθίας (σ. 39 σημ. 1) καὶ τῆς Σάμου τοῦ τελευταίου τετάρτου τοῦ αἰῶνος (R. HAMPE, *AM* 60/61, 1935/36, 288 πίν. 99,2. MATZ, *GGrK*, 497 κ.ἔ. πίν. 233b. RICCIONI, 164 κ.ἔ. εἰκ. 49. SCHEFOLD, *Sagenb.*, 33 πίν. 17. B. FREYER - SCHAUBENBURG, *Elfenbeine aus dem samischen Heraion*, 4 ἀρ. 5, 30 κ.ἔ. πίν. 6α), τοῦ ἐλάσματος B 975 τῆς Ὀλυμπίας (KUNZE, *Schildb.*, XXIX δ πίν. 56, 57) τοῦ β' τετάρτου τοῦ βου αἰ., τῆς ὄλπης τοῦ Ἀμάσιος εἰς τὸ Βρετανικὸν Μουσεῖον (πίν. 13α) (B 471. PFUHL, *MuZ*, εἰκ. 216. J. M. WOODWARD, *Perseus*, πίν. 13. S. ΚΑΡΟΥΖΟΥ, *The Amasis Painter*, 10, 33 ἀρ. κατ. 35 πίν. XV, 1) καὶ εἰς ἐκεῖνας τῆς διώξεως ἐπὶ τοῦ ἀναγλύφου κρατῆρος τοῦ Ἡραίου τοῦ Ἄργους (πίν. 5β) (σ. 36 σημ. 5), τῆς μετόπης τοῦ Θέρμου (σ. 18 σημ. 4), τοῦ ἐξ Αἰγίνης λουτηρίου F 1682 τοῦ Βερολίνου (CV I πίν. 46 - 47. MATZ, *GGrK*, πίν. 235. BECKEL, *Götterbeistand*, 32 κ.ἔ. SCHEFOLD, *Sagenb.*, 52 πίν. 44a. FITTSCHEN, *Sagend.*, 155 SB 51), τοῦ δίνου τοῦ Λούβρου E 874 (πίν. 13β) (CV III Hd, 14 - 16. BEAZLEY, *ABV* 8,1. BROMMER, *Vasenlisten*, 209 A1. WOODWARD, ἔ.ἀ. πίν. 6. SCHEFOLD, *Sagenb.*, πίν. 45), τῆς κύλικος τοῦ Βρετανικοῦ Μουσεῖου B 380 (εἰκ. 11) (CV III He 8, 1c. BEAZLEY, *ABV* 55, 91. BROMMER, ἔ.ἀ. 209 A2. WOODWARD, ἔ.ἀ. πίν. 8. BCH 77, 1953, 306 ἀρ. 12 εἰκ. 9. RICCIONI, 152 εἰκ. 39) κλπ. ὁ ἥρωος εἶναι ὀπλισμένος διὰ ξίφους.

5. Π.χ. ἐπὶ τοῦ μελανομόρφου σκύφου τῆς Συλλογῆς Robinson: *AJA* 60, 1956, 16 πίν. 13. SCHAUBENBURG, 23.

6. Πρβ. BESIG, 97 ἀρ. κατ. 202.

γὴν τοῦ θέματος Περσεὺς - Μέδουσα ἐκ τοῦ ἀνατολικοῦ Gilgamesh - Humbaba¹. Πλὴν ὅμως εἶναι νεώτερον ἔργον κυπριακοῦ ἐργαστηρίου τοῦ τέλους τοῦ βου αἰῶνος, εἰς τὸ ὁποῖον, ὡς καὶ εἰς τοὺς προαναφερθέντας σφραγιδολίθους, ἀνατολικῆς προελεύσεως εἰκονογραφικαὶ λεπτομέρειαι ἔχουν ἐνσωματωθῆ εἰς βασικοὺς ἑλληνικοὺς τύπους². Ἡ κεφαλὴ τοῦ δαίμονος μάλιστα δύναται νὰ συγκριθῆ πρὸς σύγχρονα κυπριακὰ γοργόνεια³, τὰ ὁποῖα εἶναι καθαρῶς ἑλληνικὰ ἔργα ἀναγόμενα ἀπ' εὐθείας εἰς τὸν χαρακτηριστικῶς σαρκώδη τύπον τῶν ἰωνικῶν γοργονείων⁴.

Γενικῶς δὲν εὐρέθη εἰς τὸ θεματολόγιον τῆς Ἀνατολῆς τερατοκτόνος, εἰς τὸν ὁποῖον θὰ ἀνεγνωρίζετο ὁ πρόδρομος καὶ τὸ ἀσφαλὲς πρότυπον τοῦ γοργοφόνου Περσέως. Καὶ αὐτοὶ οἱ κύριοι ὑποστηρικταὶ τῆς ἀνατολικῆς θεωρίας ἠναγκάσθησαν διὰ τὴν ἔλλειψιν πειστικῶν παραλλήλων νὰ δεχθοῦν ὅτι οἱ Ἕλληνες ἐνεπνεύσθησαν τὸ θέμα τοῦ ἀποκεφαλισμοῦ τῆς Μεδούσης ἐκ τοῦ κοινοτάτου εἰς τὴν Ἀνατολὴν θέματος τῶν ἀγῶνων θεῶν καὶ ἡρώων κατὰ τεράτων ἐν γένει⁵. Ἀλλὰ τοιοῦτους ἐξολοθρευτὰς τεράτων ἔχει νὰ παρουσιάσῃ ἡ ἑλληνικὴ τέχνη ἀπὸ τῶν γεωμετρικῶν χρόνων. Εἰκονογραφικῶς ἡ πρωιμωτάτη παράστασις τοῦ κατορθώματος τοῦ Περσέως ἐπὶ τοῦ ἀναγλύφου ἀμφορέως τοῦ Λούβρου (πίν. 5α) ὑπάγεται εἰς τὰ προσφιλεῖς τῆς τέχνης τοῦ ὑστέρου 8ου καὶ τοῦ πρωίμου 7ου αἰῶνος θέματα ἀγῶνων θεῶν καὶ ἡρώων κατὰ κενταύρων⁶, ὡς ἰδέα δὲ ἔχει τὰς ρίζας τῆς εἰς τὴν περὶ τῆς φύσεως τοῦ δαίμονος πίστιν, ὡς θὰ δεῖξωμεν καὶ κατωτέρω. Ἡ πίστις αὕτη πηγάζει πάλιν ἐκ τοῦ μυθικοῦ - λατρευτικοῦ χώρου⁷, εἰς τὰ προβλήματα τοῦ ὁποῖου δυσκόλως χωροῦν λύσεις ἀνατολικῶν δανείων. Ἀλλὰ, καὶ ἂν ἀκόμη αἱ πρῶται ἑλληνικαὶ παραστάσεις τοῦ ἐπεισοδίου ἦτο δυνατόν νὰ ἀναχθοῦν εἰς ἀσφαλῆ ἀνατολικά πρότυπα, τοῦτο δὲν θὰ ἐσημαινέτο βεβαίως καὶ ὅτι εἰς ἐκ τῶν σπουδαιότερων ἑλληνικῶν μύθων ἐγεννήθη τὸ πρῶτον ὡς προσπάθεια ἐρμηνείας μιᾶς ξένης εἰκόνας. Διηγήσεις περὶ ἡρώων ἐξολοθρευτῶν τεράτων εἶναι κοινὰ εἰς τὰς λαϊκὰς πίστεις παν-

1. Ἡ ἐρμηνεία αὕτη ἀμφισβητεῖται ὑπὸ ἄλλων ἐρευνητῶν ὁ W. H. WARD, *The Seal Cylinders*, 211 ἀναγνωρίζει πάλιν Διὸς καὶ Γίγαντος ἢ γενικῶς θεοῦ καὶ δαίμονος, ἢ δὲ G. RICCIONI, 142 ὑπαινίσσεται σχέσιν τινὰ πρὸς τὴν λατρείαν. Πρβ. CH. PICARD, RA 12, 1938, 2, 5 κ.έ.

2. Πρβ. BESIG, ἔ.ἀ.

3. RICCIONI, 147 κ.έ. εἰκ. 31 - 34. BOARDMANN, ἔ.ἀ. 36 - 37 ἀρ. κατ. 66 - 69, ὅπου τὰ κυπριακὰ δείγματα παραβάλλονται πρὸς συγγενῆ ἑλληνο-φοινικικὰ ἐκ Θάρρου.

4. Βλ. J. M. HEMELRIJK, *BAntBesch.* 38, 1963, 45 - 48, ὅπου καὶ ἡ παλαιότερα βιβλιογραφία περὶ τῶν ἰωνικῶν γοργονείων.

5. HOPKINS, 351 - 352 καὶ 356 - 367. Πρβ. H. J. KANTOR, *JNES* 21, 1962, 114 - 116, ἡ ὁποία ἀναζητεῖ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἑλληνικοῦ θέματος εἰς τὰς σφραγίδας τῶν Mitanni τοῦ 15ου αἰῶνος καὶ καταλήγει εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι εἶναι «complicated to suggest relationship».

6. Περὶ τοῦ θέματος βλ. τελευταίως FITTSCHEN, *Sagend.*, 88 κ.έ. καὶ κυρίως 93 κ.έ., ἐνθα πλήρης κατάλογος τῶν μέχρι τοῦδε παραστάσεων τοῦ θέματος.

7. Πρβ. καὶ FITTSCHEN, ἔ.ἀ. 127 - 128.

τὸς πολιτισμοῦ· εἰδικῶς ὁ μῦθος τοῦ γοργοφόνου Περσέως εἶναι ἐξ ὀλοκλήρου ἑλληνικὸν δημιούργημα τῆς ὑστέρας γεωμετρικῆς ἐποχῆς.

Ὡς ἀφήγησις ἄθλου πρὸς προβολὴν ὠρισμένου ἥρωος ὁ μῦθος τοῦ Περσέως ἀνήκει εἰς τὴν ἐποχὴν τῆς συστηματοποιήσεως καὶ διαδόσεως τῶν μύθων τοῦ ἥρωικοῦ παρελθόντος, φαινομένου, τὸ ὁποῖον ταυτίζεται πρὸς τὴν ἀνθησιν τῆς ἥρωικῆς ποιήσεως¹ καὶ συμβαδίζει μετὰ τῆς ἐξαπλώσεως τῆς ἥρωολατρείας². Κατὰ τὸ πρῶμον τοῦτο στάδιον, εἰς τὸ ὁποῖον ἀνάγεται προφανῶς καὶ ἡ λατρεία τοῦ Περσέως εἰς τὰς Μυκῆνας, συντίθεται ἡ γενεαλογία τοῦ ἥρωος, ἀπαριθμοῦνται οἱ ἄθλοι, προβάλλονται αἱ ἱκανότητες καὶ ἐν γένει διαγράφεται ἡ προσωπικότης αὐτοῦ ὑπὸ τὸ πνεῦμα, ὑπὸ τὸ ὁποῖον ἡ Ἰλιάς ἀναφέρει τὸν ἄθλον τοῦ Βελλεροφόντου (Ζ 152 - 211) καὶ καθ' ὃν τρόπον ἡ τέχνη τοῦ 8ου αἰῶνος ἀπεικονίζει ἐκείνους τοῦ ἐτέρου μυκηναίου ἥρωος, τοῦ Ἡρακλέους³. Ἀπὸ τῆς πλευρᾶς δηλαδὴ τῆς προβολῆς τῆς «ἀρετῆς» τοῦ ἥρωος συνδέεται τὸ ἐπεισόδιον τοῦ γοργοφόνου μετὰ τοῦ ἥρωικοῦ χαρακτήρος τῆς ὑστέρας γεωμετρικῆς ἐποχῆς. Ἐξ Ἰσου καλῶς συνάπτεται ὁμοίως καὶ μετὰ τοῦ κοσμογονικοῦ πνεύματος τῆς αὐτῆς ἐποχῆς, ἀπὸ τῆς πλευρᾶς δηλαδὴ αὐτῆς ταύτης τῆς ἀναμετρήσεως πρὸς τὸ τέρας· διότι ὁ μῦθος τοῦ τερατοκτόνου ἥρωος εἶναι χαρακτηριστικὸν δημιούργημα τοῦ κοσμογονικοῦ καὶ ἐν συνεχείᾳ ἰσχυρῶς ἀνθρωποκεντρικοῦ πνεύματος τοῦ 8ου αἰῶνος. Τὸ πνεῦμα τοῦτο ἐγέννησε τοὺς ἐξολοθρευτὰς τῶν τεράτων καὶ τῶν δαιμόνων καὶ πρόεβαλεν αὐτοὺς ὡς φορεῖς μιᾶς νέας ἐν τῷ κόσμῳ τάξεως. Ὁ Περσεύς, ὁ Ἡρακλῆς καὶ ὁ Βελλεροφόντης ἐξολοθρεύουν ἐν τῇ «Θεογονίᾳ» τὸ γένος τῆς Κητοῦς καὶ τοῦ Φόρκου, τὴν Μέδουσαν (στ. 280), τὸν Γηρυονέα (στ. 287 - 294), τὸν Ὀρθον (στ. 293), τὸν Κέρβερον καὶ τὴν Ὑδραν (στ. 311 - 318), τὴν Χίμαιραν

1. Προχείρως W. SCHADEWALDT, *Von Homers Welt und Werk* (σποράδη). G. S. KIRK, *The Songs of Homer*, 57.

2. Σημειοῦμεν τὰς μαρτυρίας, τὰς ὁποίας παρέχουν ἐν προκειμένῳ οἱ θολωτοὶ τάφοι τοῦ Μενιδίου (JdI 1899, 103 κ.έ.) καὶ τῆς Κλυταμνήστρας (SCHLIEMAN, *Mycenae*, πίν. 20 - 21. A. WACE, *BSA* 25, 1921/23, 366), οἱ θαλαμῶτοι τάφοι ἀρ. 520, 522, 527 τῶν Μυκηναίων (A. WACE, *Chamber Tombs*, 23, 32, 95), οἱ θαλαμῶτοι τάφοι τῆς Προσύμνης (AE 1937, 1, 377 κ.έ.), τὰ ἱερά τοῦ Μενελαίου (BSA 15, 1908/9, 150 κ.έ.) καὶ τῶν Ἀμυκλῶν (Ἔργον 1960, 167 κ.έ., 1961, 172 κ.έ.). Πρβ. J. M. COOK, *The Cult of Agamemnon at Mycenae*, Γέρας Ἄ. Κεραμοπούλλου, 112 κ.έ. G. MYLONAS, *Studies Robinson I*, 102 κ.έ. NILSSON, *GGrR I*², 378 κ.έ.

3. B. SCHWEITZER, *Herakles*, 158 κ.έ. HAMPE, *Sagenb.*, 41 κ.έ. F. BROMMER, *Herakles*, 8 - 9, 12 - 13, 21, 25. T. B. L. WEBSTER, *BSA* 50, 1955, 38 κ.έ., 40. J. FINK, *AuA* 9, 1960, 73 κ.έ. Περὶ τῆς σχέσεως τῆς γεωμετρικῆς τέχνης πρὸς τὸν κόσμον τοῦ ἡρωικοῦ ἔπους βλ.: R. HAMPE, *Die Gleichnisse Homers und die Bildkunst seiner Zeit*, 1952. K. SCHEFFOLD, *Archäologisches zum Stil Homers*, *Mus. Helv.* 12, 1955, 132 κ.έ. W. SCHADEWALDT, *Von Homers Welt und Werk*⁴, 95 κ.έ. N. ΚΟΝΤΟΛΕΟΝΤΟΣ, *Τέχνη καὶ μίμησις κατὰ τοὺς πρῶμους ἑλληνικοὺς χρόνους*, Ἐπιστημ. Ἐπετηρὶς Φιλολ. Σχολῆς Παν/μίου Ἀθηνῶν 1956/57, 297 κ.έ. K. FRIS JOHANSEN, *The Iliad in the Early Greek Art*, 1967, 22 κ.έ.

(στ. 325), τὸν Λέοντα τῆς Νεμέας (στ. 327 - 332), καὶ τοῦτο δὲν εἶναι τυχαῖον. Οἱ ἄθλοι τῶν διογενῶν Περσέως καὶ Ἑρακλέους καὶ τοῦ γόνου τοῦ Ποσειδῶνος Βελλεροφόντου¹ λαμβάνουν νῦν διαστάσεις ἀναμετρήσεως μεταξὺ παλαιῶν καὶ νέων δυνάμεων ἐν τῷ κόσμῳ καὶ ἐντάσσονται εἰς τὸν χῶρον τῆς κοσμογονικῆς πάλης παρὰ τὴν νίκην τοῦ Ἀπόλλωνος ἐπὶ τοῦ Πύθωνος², τοῦ Διὸς ἐπὶ τοῦ Τυφῶνος καὶ τῶν Τιτάνων³, τῶν νέων ἐν γένει θεῶν ἐπὶ τῶν παλαιῶν γηγενῶν δαιμόνων⁴. Κατὰ μίαν ἐκδοχὴν, τὴν ὁποῖαν διέσωσαν μέχρις ἡμῶν οἱ στίχοι τοῦ «Ἴωνος», τὸ ἐπεισόδιον τοῦ θανάτου τῆς Γοργοῦς ἀπεριφράστως συγκαταλέγεται μεταξὺ τῶν κοσμογονικῶν τούτων ἀναμετρήσεων. Τὸν γοργοφόνον ἦρωα ὑποκαθιστᾷ γοργοφόνος θεὰ καὶ ἡ Γοργώ, ὡς τέκνον τῆς Γῆς, ἐξολοθρεύεται ὑπὸ τῆς Ἀθηνᾶς (στ. 1053). Καὶ εἰς τὴν μίαν περίπτωσιν καὶ εἰς τὴν ἄλλην τὸ τέρας ὑπάγεται εἰς τὴν παλαιὰν ἐκπεσοῦσαν τάξιν τῶν χθονίων δυνάμεων καὶ ἐναντίον τούτου κινεῖται ὁ γοργοφόνος, θεὸς ἢ ἦρωας ἀδιακρίτως. Θεοὶ καὶ ἦρωες παλαίουν ἀπὸ κοινοῦ κατὰ τῶν φορέων τῶν γυμνῶν, ἀλόγων δυνάμεων τῆς Γῆς πρὸς ἐγκαθίδρυσιν τῆς νέας, ἐντόνως ἀνθρωποκεντρικῆς τάξεως τοῦ κόσμου.

Ἡ τοιαύτη κοσμοθεωρία εὐρίσκει τὴν φιλολογικὴν αὐτῆς ἔκφρασιν περὶ τὰ τέλη τοῦ 8ου αἰῶνος εἰς τὴν ἡσιόδειον «Θεογονίαν». Διότι δύνανται μὲν οἱ κοσμογονικοὶ μῦθοι νὰ ἔχουν βαθυτάτας ρίζας εἰς τοὺς παμπάλαιους ἀνατολικοὺς πολιτισμοὺς⁵, ὡς βίωμα ὅμως τῆς Ἑλληνικῆς πραγματικότητος ἀνήκουν εἰς τὸν 8ον αἰῶνα καὶ μάλιστα εἰς τὰ ἀγροτικά αὐτοῦ στρώματα, ὡς διατηροῦντες μεγαλύτερον βαθμὸν «πρωτογονισμοῦ»⁶.

Ἐξόχως χαρακτηριστικὸν παράδειγμα τοῦ ὡς ἄνω διττοῦ τρόπου ἐκφράσεως τοῦ περιεχομένου τῆς ὑστερας γεωμετρικῆς ἐποχῆς προσφέρει ἡ παράδοσις περὶ τοῦ ἔργου τοῦ ποιητοῦ Εὐμήλου εἰς τὴν Κόρινθον κατὰ τὸν ὕστερον 8ον αἰῶνα. Εἰς τὸν ποιητὴν ἀποδίδεται «Τιτανομαχία» ἀφ' ἑνὸς

1. E. WILL, *Korinthiaca*, 147.

2. *Δαιμόνιος θῆρ, αἰνὸς ὄφις*: ΚΑΛΛΙΜ. Ὑμν. Ἀπόλλ. 100 - 101.

3. DÖRIG, *Götter u. Titanen*, 37 κ.έ. E. BUSCHOR, *AJA* 38, 1934, 128.

4. Οἱ ἦρωες ὡς σύμβολα τῆς νίκης κατὰ τοῦ κακοῦ ἢ ὡς σωτῆρες τοῦ κόσμου ἀπὸ τῶν κακῶν: SCHAUENBURG, 127. J. FINK, *Herakles Held und Heiland*, *AuA* 9, 1960, 73 κ.έ.

5. Ἐκ τῆς ἐκτενοῦς βιβλιογραφίας ἀντιπροσωπευτικῶς: E.O. FORRER, *Mélanges Cumont*, 1936, 710. R.D. BARNETT, *JHS* 65, 1945, 100 καὶ *Studies Hetty Goldman*, 216 κ.έ. H. G. GÜTERBOCK, *AJA* 52, 1948, 123 κ.έ. HÖLSCHER, *Hermes* 81, 1953, 409. A. HEUBECK, *Gymnasium* 62, 1955, 519. A. LESKY, *Saeculum* 6, 1955, 35 κ.έ. καὶ *Eranos* 52, 1954, 8. F. DIRLMEIER, *Rhein. Mus.* 98, 1955, 18 κ.έ. STEINER, *AuA* 6, 1957, 171 κ.έ. A. GOETZE, *Kulturgeschichte des Alten Orients*, 1957, 174 σημ. 6. H. G. GÜTERBOCK, *Kumarbi*, 1946, καὶ *The Song of Ullikummi*, 1952. R. WALCOT, *REG* 75, 1962, 13 κ.έ. R. HAMPE, *GGA* 1963, 127. *Éléments Orientaux-Strasbourg*, 26 κ.έ. (F. VIAN) καὶ 39 κ.έ. (H. SCHWABL).

6. Κατὰ τὸν F. DIRLMEIER, *Der Mythos des Königs Oedipus*, 18, 26 κ.έ., 33 κ.έ. τὰ θέματα τῆς ἡσιοδείου Θεογονίας ἀνήκουν εἰς τὴν βοιωτικὴν κληρονομίαν τῆς 2ας π.Χ. χιλιετηρίδος.

— προφανῶς προησιόδειος¹ — καὶ «Κορινθιακά» ἢ «Κορινθία συγγραφή» ἀφ' ἑτέρου, ἦτοι κωδικοποίησις καὶ ἀνακατάταξις τῆς κληρονομίας τοῦ ἥρωικοῦ παρελθόντος τῆς πόλεως τῆς Κορίνθου πρὸς «ἐνδοξοποίησιν» αὐτῆς². Ἐν ἀνάλογον τῶν «Κορινθιακῶν» γενεαλογικὸν ἐπικὸν ποίημα θὰ ἠδύνατο εὐλόγως νὰ ἀναζητηθῆ καὶ εἰς τὴν Ἄργολίδα καὶ μάλιστα ἀναφερόμενον εἰς τὰ τοῦ οἴκου τοῦ Περσέως· ἢ ἀνώνυμος «Φορωνίς», πραγματευομένη τὴν προϊστορίαν τοῦ τόπου³, δὲν θὰ ἦτο ἴσως ἄσχετος. Τὰ παλαιότερα ἄλλωστε γοργονικὰ πρόσωπα τῆς εἰκαστικῆς τέχνης, αἱ κεφαλαὶ τῆς Τίρυνθος καὶ αἱ Γοργόνες τῆς σφραγίδος τοῦ Ἑραίου τοῦ Ἄργου, προέρχονται ἐκ τῆς περιοχῆς ταύτης, εἰς τὴν ὁποίαν θὰ ἐπαναφέρουν ἡμᾶς καὶ ἄλλαι ἐνδείξεις.

Εἰς τὸν πνευματικὸν ἐπομένως χῶρον τὸν ὀριζόμενον μεταξὺ τῆς Ἰλιάδος καὶ τῆς Θεογονίας εὐρίσκονται αἱ ἀρχαὶ τοῦ μύθου τοῦ γοργοφόνου. Ἡ μορφή μάλιστα, ὑπὸ τὴν ὁποίαν μαρτυρεῖται οὗτος εἰς τοὺς στίχους τῆς Θεογονίας, προδίδει ἐν προκεχωρημένον ἤδη στάδιον, κατὰ τὸ ὅποιον ὁ ἀρχικὸς ἥρωικὸς χαρακτήρ ἔχει πλέον περιέλθει εἰς δευτέραν μοῖραν. Διότι εἰς τὸ σύνθετον σχῆμα τοῦ ἠσιόδειου μύθου εἶναι φανερόν ὅτι τὴν προέχουσαν θέσιν δὲν κατέχει πλέον ὁ ἦρωας ἀλλὰ τὸ θῦμα. Ἡ γενεαλογία τῆς Μεδούσης, ἢ ἔνωσις αὐτῆς μετὰ τοῦ Ποσειδῶνος καὶ ἡ ὑπαρξις τῶν ἀθανάτων ἀδελφῶν, ὡς περιγράφονται, μαρτυροῦν ἰδιαιτέρον ἐνδιαφέρον περὶ τῆς ὀντότητός της. Οὐδόλως σημαίνουν συγκερασμὸν στοιχείων προερχομένων ἐξ ἄλλων μύθων, ὡς συνήθως ἐκλαμβάνονται, ἀλλὰ ἐμπλουτισμὸν τοῦ ἀρχικοῦ ἥρωικοῦ ἐπεισοδίου τοῦ Περσέως δι' ἐνσωματώσεως εἰς τοῦτο τῆς «ἱστορίας» τῆς Γοργοῦς, σειρᾶς δηλαδὴ μυθικῶν εἰκόνων, διὰ τῶν ὁποίων ἀποκαλύπτεται ἡ φύσις τοῦ ὄντος. Τί σημαίνει ἢ στροφή αὕτη θὰ ἴδωμεν κατωτέρω.

1. DÖRIG, Götter u. Titanen, 40.

2. DÖRIG, ἔ.ἀ. 10 - 11. T. J. DUNBABIN, The Early History of Corinth ἐν JHS 68, 1948, 66 κ.έ.

3. A. LESKY, Geschichte der griechischen Literatur I, 100.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'

Η ΓΟΡΓΩ ΕΝ ΤΗ ΤΕΧΝῃ

1. Εικονογραφικά.

Πρὶν ἢ χωρήσωμεν εἰς τὴν διερεύνησιν τοῦ νοήματος, τὸ ὁποῖον ἔχει ἡ παρουσία τοῦ γοργείου δαίμονος εἰς τὴν ἑλληνικὴν τέχνην καὶ τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ καὶ τὸ κύριον ἀντικείμενον τῆς παρούσης μελέτης, εἶναι ἀνάγκη νὰ θεωρήσωμεν δι' ὀλίγων τὰ τῆς εἰκονογραφίας του.

Εἰς κανονικοὺς τύπους δαιμόνων μὲ ἀνθρώπινον σῶμα ἀφ' ἑνός καὶ εἰς μεικτὰ γοργονόμορφα τέρατα ἀφ' ἑτέρου, διακρίνονται βασικῶς αἱ Γοργόνες τῆς ἀρχαϊκῆς τέχνης. Κατὰ τὸν 7ον αἰῶνα τὰ παλαιότερα παραδείγματα τῆς πρώτης κατηγορίας, τὰ ὁποῖα ἀπαντῶμεν κατὰ σειρὰν ἐπὶ τοῦ ἐλάσματος τῆς Ἀκροπόλεως (πίν. 4α, πρβ. σ. 38 σημ. 6), τῆς σφραγίδος τοῦ Ἑραίου (πίν. 4β, πρβ. σ. 13 σημ. 6), τοῦ ἀμφορέως τῆς Ἑλευσίνας (εἰκ. 2, πρβ. σ. 13 σημ. 8), τοῦ ἀναγλύφου κρατήρος τοῦ Ἄργου (πίν. 5β, πρβ. σ. 36 σημ. 5), τοῦ πινακίου τῆς Καμείρου (πίν. 6α, πρβ. σ. 33 σημ. 4), τοῦ ἔλεφαντίνου πλακιδίου τοῦ ἱεροῦ τῆς Ὀρθίας (σ. 39 σημ. 1) καὶ τοῦ ἀδημοσιεύτου χαλκίνου στηρίγματος Β 7000 τῆς Ὀλυμπίας¹ (πίν. 10), εἶναι γυναικεῖαι μορφαὶ φέρουσαι ποδῆρη χιτῶνα ἢ ἀνοικτὸν πέπλον· ἐξαιρουμένων τῶν Γοργόνων τῆς Ἑλευσίνας καὶ τῆς Ὀλυμπίας, εἶναι περωταὶ — μεθ' ἑνός συνήθως ζεύγους δρεπανοειδῶν πτερύγων. Εἰς τὴν μορφήν τοῦ πινακίου τῆς Καμείρου, κατὰ τὴν στροφὴν τοῦ γ' πρὸς τὸ τελευταῖον τέταρτον τοῦ αἰῶνος, ἐφαρμόζεται διπλοῦν ζεύγος πτερύγων. Τὸ θέμα θεωρεῖται συνήθως ἰωνικῆς προελεύσεως² κατὰ τὸν βον αἰῶνα ἐν τούτοις πλὴν τῶν ἰωνικῶν σφραγιδολίθων³ καὶ τῶν «χαλκιδικῶν» ἀγγείων⁴ διπλαῖ πτέρυγες ἀπαντοῦν εὐρύτατα

1. Ἀναφέρεται κατόπιν εὐγενοῦς παραχωρήσεως τοῦ καθηγητοῦ κ. Ε. KUNZE· βλ. καὶ σ. 64.

2. KUNZE, Schildb., 67.

3. J. BOARDMAN, *Archaic Gems* ἀρ. κατ. 38 (ARNDT A1376), 44 (Cagliari 19886), 45 (Νέα Ὑόρκη Ν. Ε. Dept. 41.160.560), 46 (Λονδίνον - Castellani), 47 (Λονδίνον - Castellani), 236 (Leningrad) πίν. II, III, IV, XV.

4. A. RUMPF, *Chalkidische Vasen*, ἀρ. 19 πίν. 39 (σκόφος Ἐθνικοῦ Μουσείου Κοπεγχάγης ἀρ. 64), ἀρ. 28 πίν. 55 - 57 (ἀμφορεὺς Ταρκυνίας RC 5653), ἀρ. 151 πίν. 141 (ὄδρια Orvieto 192), ἀρ. 152 πίν. 145, 146 (ὄδρια Ταρκυνίας RC 5655).

μεταξύ τῶν Γοργόνων τῶν πελοποννησιακῶν¹ καὶ τῶν ἀττικῶν² ἐργαστηρίων κεραμεικῆς καὶ χαλκοτεχνίας. Ἰωνικῆς ἐπίσης προελεύσεως θεωρεῖται γενικῶς ὁ ὅλος τύπος τοῦ μετὰ ποδήρους ἐνδύματος δαίμονος³. Ἀλλὰ καὶ πάλιν τὰ προαναφερθέντα παραδείγματα δὲν στηρίζουν τοιοῦτον γεωγραφι-

Εἰκ. 3. Ἐκ τοῦ ἀρυβάλλου Β 6194 τοῦ Μουσείου τῆς Δήλου.

κὸν περιορισμὸν· μόνον κατὰ τὸν βον αἰῶνα ὁ ποδήρης χιτὼν χαρακτηρίζεται πρωτίστως μὲν ἀλλ' οὐχὶ κατ' ἀποκλειστικότητα Γοργόνας ἰωνικῶν ἐργαστηρίων⁴.

Ὁ ἐπικρατῶν κατὰ τὸν βον αἰῶνα ἕτερος ὀρθόδοξος τύπος πτερωτοῦ

1. Βλ. π.χ. τὰς Γοργόνας τῶν ΜΚ καὶ ΥΚ ἀγγείων (PAYNE, NC, 81), τὰ χαλκᾶ ἀγάλματα τῆς Περαχώρας (Ἐθνικὸν Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον ἀρ. 16150, 16149: Perachora I, πίν. 34 καὶ 42) καὶ τὰς Γοργόνας τῶν χαλκῶν ἐλασμάτων τῆς Ὀλυμπίας: KUNZE, Schildb., ἀρ. XXXVIIγ (παρένθ. πίν. 4), XXIIXγ (παρένθ. πίν. 4), XIX (παρένθ. πίν. 4), VIIε (πίν. 23), VIIα (πίν. 25), XXXγ (πίν. 54).

2. Βλ. π.χ. τὴν ὄλπην τοῦ Ἀμάσιος εἰς τὸ Βρετανικὸν Μουσεῖον (σ. 41 σημ. 4) (πίν. 13α), τὴν κύλικα ἐξ Ἰαλυσοῦ (Clara Rhodos 8, εἰκ. 63 πίν. II) καὶ τὴν κύλικα Β 380 τοῦ Βρετανικοῦ Μουσείου (εἰκ. 11) (σ. 41 σημ. 4).

3. KUNZE, *Ol. Ber.* III, 102 σημ. 2. AM 78, 1963, 76 σημ. 10. CH. CHRISTOU, *Potnia Theon*, 151. MARANGOU, *Lakon. Elfenb.*, 75.

4. Σημ. π.χ. τὴν Γοργῶν τμήματος ζωφόρου ἐκ τοῦ Διδυμίου: PONTREMOLI-HAUSSOULIER, *Didymes*, 196 πίν. XX. MENDEL, *Catalogue I*, ἀρ. 230, σ. 555 κ.έ. WIEGAND, *Didyma I*, 125 πίν. 215. DEMANGEL, *La frise ionique*, 381. *Ist. Mitt.* 15, 1965, 32 πίν. 15. G. LIPPOLD, *HdArch.* 54 κ.έ. πίν. 7,3) καὶ ἐκείνας τῶν σφραγιδολίθων τῆς Βοστώνης (συλλ. Warren:

καμψίποδος δαίμονος μετά βραχέος χιτωνίσκου ἀπαντᾷ μετά βεβαιότητος ἀπὸ τοῦ τελευταίου τετάρτου τοῦ 7ου αἰῶνος. Εἰς τὰ πρωιμότερα παραδείγματα συγκαταλέγονται συνήθως λιταὶ μορφαί· εἰς τὸν Πρώμιον Κορινθιακὸν ἀρύβαλλον τῆς Δήλου¹ (εἰκ. 3), τὸ ἔλασμα Β 1897 τῆς Ὀλυμπίας² (εἰκ. 4) καὶ τὸν ἀμφορέα τοῦ Νέσσου³, ἐπὶ παραδείγματι, ὁ δαίμων εἶναι

Εἰκ. 4. Ἐκ τοῦ ἐλάσματος Β 1897 τοῦ Μουσείου τῆς Ὀλυμπίας.

ἀνυπόδητος καὶ ἄνευ ἐξαρτήματός τινος ἢ συμβόλου. Περί τὰ τέλη ὁμοῦ τοῦ 7ου αἰῶνος καὶ ἐξ ἐπιδράσεως τῆς εἰκονογραφίας τοῦ Περσέως ἐφοδιάζεται εἰς τὸ ἀττικὸν καὶ τὸ κορινθιακὸν ἐργαστήριον διὰ «πτεροέντων πεδίλων» (ἀκριβέστερον πτερωτῶν ἐνδρομίδων)⁴, ἀπὸ δὲ τῶν ἀρχῶν τοῦ ἐπομένου διὰ ζεύγους ἐζωσμένων ὀφθαλμῶν. Τὸ δεύτερον τοῦτο στοιχεῖον καθιεροῦται διὰ τοῦ ἀετώματος τῆς Κερκύρας (σ. 85 σημ. 4) καὶ ἀποβαίνει συνήθης εἰς τὰς Ὑστεροκορινθιακὰς Γοργόνας ἀπὸ τοῦ β' τετάρτου καὶ κυρίως ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ αἰῶνος προσφέρουν τὰ ἐρ-

γαστήρια τῆς Πελοποννήσου, τῆς Ἀττικῆς, τῆς Βοιωτίας, τῶν Κυκλάδων καὶ

FURTWÄNGLER, AG πίν. VI, 48. G. RADET, Kybébe, 44. BOARDMAN, ἔ.ἀ. 41 σημ. 13), τοῦ Cagliari (AG πίν. XV, 64. BOARDMAN, ἔ.ἀ. ἀρ. κατ. 44) καὶ τοῦ Leningrad ἐκ Παντικαπαίου (AG πίν. VIII, 52. BESIG, ἀρ. κατ. 166. RICCIONI, 157 εἰκ. 40. BOARDMAN, ἔ.ἀ. 90 ἀρ. κατ. 236 πίν. XV)· ἐπίσης τὴν Γοργῶν τοῦ χαλκιδικοῦ σκύφου ἀρ. 64 τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου τῆς Κοπεγχάγης (σ. 46 σημ. 4) καὶ τὰς ἀττικὰς γοργόνας τοῦ μελανομόρφου ἀμφορέως Β 281 τοῦ Βρετανικοῦ Μουσείου (CV III He 60,4. BEAZLEY, ABV 606, 13. BROMMER, Vasenlisten, 210 A 10. SCHAUENBURG, πίν. 10, 3), τῆς μελανομόρφου πυξίδος τοῦ Λούβρου CA 2588 (R. HAMPE, AM 60/61, 1935/36, εἰκ. 8. J. M. WOODWARD, Perseus, πίν. 21. BROMMER, ἔ.ἀ. A 16. RICCIONI, εἰκ. 76), τῆς ἐρυθρομόρφου στάμνου τοῦ Λούβρου G 180 (SCHAUENBURG, πίν. 13, 2 κλπ.

1. B 6194 Délos X, πίν. 26, 330. PAYNE, NC ἀρ. 600 εἰκ. 24 C.

2. KUNZE, Schildb., 66 ἀρ. II β πίν. 10.

3. Ἐθνικὸν Ἀρχαιολογικὸν Μοσεῖον 1002. AD I, πίν. 57. BEAZLEY, ABV, 4, 1. MATZ, GGK, πίν. 50. SCHEFOLD, Sagenb., πίν. 59. Σ. ΠΑΠΑΣΠΥΡΙΔΗ-ΚΑΡΟΥΖΟΥ, Ἄγγελια τοῦ Ἀναγρουδντος, 123 κ.ἐ. πίν. 81 κ.ἐ. Περί τῶν ἀποδιδόμενων εἰς τὸν αὐτὸν ζωγράφον τεμαχίων ἀγγείων μετὰ παραστάσεων ὁμοίου θέματος βλ. FITTSCHEN, Sagend., 155 κ.ἐ. SB 52 - 54.

4. Γοργῶν τοῦ πινακίου ἀρ. 19171 τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου ἐκ Βάρης (AA 1937, 115 εἰκ. 8. JHS 57, 1937 πίν. 6, 1. BCH 61, 1937, 334. BEAZLEY, ABV 21, 4. BROMMER, Vasenlisten 211, A 7) καὶ Μέδουσα τῆς «μετόπης» τοῦ Ἀθηναίου τῶν Συρακουσῶν (βλ. σ. 85 σημ. 5) ἀμφότεραι με πτερωτὰς ἐνδρομίδας τοῦ τύπου Β («ἀττικῶν»: Ν. ΥΑΛΟΥΡΙΣ, BCH

τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος πλουσίαν σειρὰν σχετικῶν παραδειγμάτων¹. Συνήθως αἱ κεφαλαὶ τῶν δρακόντων αἰωροῦνται ἐλευθεραὶ πρὸ τοῦ στήθους τοῦ δαίμονος ἢ κρατοῦνται δι' ἀμφοτέρων τῶν χειρῶν ἐκατέρωθεν τοῦ κόμβου τῆς ὀσφύος². Οὐχὶ σπανίως ὅμως φέρονται πρὸς τὴν ράχιν καὶ ὀρθοῦνται ὀπισθεν τῶν ὤμων, αἱ δὲ οὐραὶ κρέμονται ἐνίοτε ἀπὸ τῶν νώτων τοῦ δαίμονος κατερχόμεναι μεταξὺ τῶν σκελῶν μέχρι τοῦ ἐδάφους³.

*Ἔργα ὡς π.χ. ὁ δῖνος E 874 τοῦ Μουσείου τοῦ Λούβρου περὶ τὸ 590 π.Χ. (σ. 41 σημ. 4, πίν. 13β) καὶ τὸ ἀέτωμα τῆς Κερκύρας περὶ τὸ 575 π.Χ. ἐπέβαλον προφανῶς καὶ τὸν τύπον τοῦ «ὀφιοπλοκάμου» δαίμονος. Δύο συνήθως τὸν ἀριθμὸν οἱ ἐκφυόμενοι ἐκ τῆς κεφαλῆς ὄφεις εἰς ἔργα τοῦ τελευταίου τετάρτου τοῦ 7ου αἰῶνος⁴ πολλαπλασιάζονται καὶ πλαισιοῦν ἐν σχήματι διαδήματος τὰ γοργονικά πρόσωπα ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ ἐπομένου αἰῶνος. Σημειοῦνται τοῦλάχιστον ὀκτῶ εἰς τὸ Λακωνικὸν II πινάκιον τοῦ Μουσείου τῆς Σπάρτης⁵, ὀκτῶ εἰς τὸ χαλκοῦν ἔλασμα B 1636 τῆς

77, 1953, 312). Εἰς τὸν κρατῆρα τοῦ Ἄργους κατὰ τὸ γ' τέταρτον τοῦ αἰῶνος αἱ διώκτρια Γοργόνες εἶναι ἀνυπόδητοι, ἐνθ' ὃ ἦρας φέρει ἤδη πτερόεντα πέδιλα. Εἰς τοὺς ἀμφορεῖς τοῦ Λούβρου καὶ τῆς Ἐλευσίνας αἱ Γοργόνες εἶναι ἐπίσης ἀνυπόδητοι, ἐνθ' ἤδη σημειοῦνται τὰ σπειροειδῆ ἔξαρτήματα τῶν ἐνδρομίδων τοῦ ἦρωος, τὰ ὁποῖα εἰς τὸν κρατῆρα τοῦ Ἄργους καὶ τὴν μετόπην τοῦ Θέρμου θὰ μετατραποῦν εἰς περὰ πρβ. N. YALOURIS, ἔ.ἀ. 313 καὶ KUNZE, *Schildb.*, 67 κ.έ.

1. Βλ. π.χ. τὰ ὑπ' ἀριθ. B 1643 καὶ B 1881 ἐλάσματα τῆς Ὀλυμπίας (KUNZE, *Schildb.*, VIIe πίν. 23 καὶ XXXγ πίν. 54), τὰς λαβὰς τοῦ κρατῆρος 4209 τῆς Φλωρεντίας (FR I, πίν. 1 - 2), τὴν ὄλην B 471 (πίν. 13α) καὶ τὴν κύλικα B 380 τοῦ Βρετανικοῦ Μουσείου (εἰκ. 11 σ. 41 σημ. 4), τὴν ὑπ' ἀριθ. 10708 χαλκῆν Γοργῶ τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου ἐκ Βοιωτίας, τὸ ὑπ' ἀρ. 244 μηλιακὸν πλακίδιον τοῦ Ἐθν. Μουσ. τῆς Κοπεγχάγης (HIGGINS, *Greek Terracottas*, πίν. 36 B), τὸν ἀναθηματικὸν πίνακα τοῦ Ἀκράγαντος (*Rivista* 1960, 169 εἰκ. 52), τὸν βωμίσκον τῆς Γέλας (RM 66, 1959, πίν. 31, 1) κλπ. Πρβ. BESIG, 53. KUNZE, *Schildb.*, 68. Εἶναι ἀβέβαιον ἂν ἐπὶ τοῦ ἀναγλύφου τῆς Πάρου (Löwy, *Archäol. - Epigr. Mitteil. aus Österreich* 11, 1887, 155 πίν. V, 2. G. RÖSCH, *Altertümliche Marmorwerke von Paros*, 1914, 4) οἱ ὄφεις εἶναι ἐζωσμένοι ἢ κρατοῦνται ἐλευθέρως.

2. ἐπὶ δὲ ζώνησι δράκοντε δοιῶ ἀπηρωεῦντ' ἐπικυρτώοντε κάρηνα.

3. Ὑπ' ἀριθ. 52244 MK πλαστικὸν ἀγγεῖον τοῦ Μουσείου τῶν Συρακουσῶν μὲ μορφήν ἐφίππου Γοργῶς (πίν. 9β) (FA 5, 1950, 161 ἀρ. 1807 εἰκ. 35. NSc. 76, 1951, 325 - 326 εἰκ. 51. LANGLOTZ, *Die Kunst der Westgriechen*, πίν. 12), YK οἰνοχόη 3755 τοῦ Μουσείου τῆς Φλωρεντίας (PAYNE, NC ἀρ. 1389 εἰκ. 27 D), μελανόμορφος λήκυθος 277 τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῶν Παρισίων (CV 46, 1 - 2. WOODWARD, ἔ.ἀ. πίν. 11. BROMMER, ἔ.ἀ. 209 A 6), μελανόμορφος κύλιξ B 380 τοῦ Βρετανικοῦ Μουσείου (εἰκ. 11, σ. 41 σημ. 4), ἀνάγλυφος βωμίσκος ἐκ Γέλας (ἀνωτέρω σημ. 1).

4. Εἰς τὰς μετόπας τοῦ Θέρμου (εἰκ. 1) (PAYNE, NC, 80 εἰκ. 23 D) καὶ τῆς Καλυδῶνος (ΑΔ 10, 1926 Παράρτ. 36 εἰκ. 12. KÄHLER, *Metopenbild*, 28), εἰς τὴν Γοργῶ τοῦ χαλκοῦ σκέλους τρίποδος B 7000 τῆς Ὀλυμπίας (πίν. 10) καὶ εἰς τὰ ἐλεφάντινα πλακίδια τῶν ἱερῶν τῆς Ὀρθίας (σ. 39 σημ. 1) καὶ τοῦ Ἡραίου τῆς Σάμου (σ. 41 σημ. 4).

5. ΑΟ εἰκ. 49. BSA 34, 1933/34, 124, 128 πίν. 32a. Πρβ. καὶ τὴν Λακωνικὴν III κύλικα τοῦ Βρετανικοῦ Μουσείου B 5: BSA ἔ.ἀ. 131, 171 πίν. 37a. Συνήθως τὰ λακωνικά γοργόνεια ἀντὶ ὄψεων φέρουν ζευγῶν κεράτων, ὅπερ καὶ ἀποτελεῖ χαρακτηριστικὸν αὐτῶν γνῶρισμα: Θ. ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΑ, ΑΔ 19, 1964, 118 κ.έ.

᾽Ολυμπίας¹, δέκα εἰς τὸ ἀέτωμα τῆς Κερκύρας, ἕξ εἰς ἔργα τοῦ ζωγράφου τοῦ δίνου τοῦ Λούβρου², δέκα ὀκτὼ τοῦλάχιστον εἰς τὸ πελοποννησιακοῦ - ἀττικοῦ τύπου γοργόνειον τοῦ ἀδημοσιεύτου ἐπισήματος Β 4772 τῆς ᾽Ολυμπίας καὶ ἀνὰ ὀκτὼ εἰς ἀγγεῖα τοῦ Κλειτίου³, τοῦ ζωγράφου C⁴, τοῦ κύκλου τοῦ Ἄμασιος⁵ κλπ. Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ κορινθιακὸν ἐργαστήριον, ἔνθα σπανίζει τὸ θέμα, εἰς τὸ ἀττικὸν εἶναι λίαν διαδεδομένον· ἤδη πρὸ τῶν μέσων τοῦ 7ου αἰῶνος ἔχομεν εἰς τὸν ἀμφορέα τῆς Ἐλευσίνας τὸ πρῶτον ἴσως παράδειγμα⁶ «δρακοντομάλλων» Γοργόνων. Σταθερῶς ὁμως τὸ διάδημα τῶν ὄψεων χαρακτηρίζει τὰ ἰωνικά γοργόνεια. Μέγας ἀριθμὸς ὄψεων (συνήθως ἄνω τῶν δέκα) σπειροειδῶς ἐλισσομένων καὶ εἰς τυποποιημένην ἀκτινοειδῆ διάταξιν καθιεροῦται ὑπὸ τῶν καλλιτεχνῶν τῆς ἀνατολικῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τοῦ β' τετάρτου τοῦ βου αἰῶνος⁷· ἡ πηγὴ ἐμπνεύσεώς των εὐρίσκεται προφανῶς εἰς ἔργα ὡς ἡ Γοργὼ τῆς Κερκύρας καὶ τὰ προαναφερθέντα προϊόντα τῆς ἀττικῆς ἀγγειογραφίας.

Ἴδιορρυθμίαν τοῦ ἀττικοῦ ἐργαστηρίου ἀποτελοῦν περὶ τὰ μέσα τοῦ βου αἰῶνος αἱ «θηρόπεπλοι»⁸ Γοργόνες· προστίθεται δηλαδὴ δορὰ ζώου εἰς τὴν ἀμφίεσιν τοῦ δαίμονος, ἡ ὁποία φορεῖται λοξῶς ἀπὸ τοῦ ὄμου καὶ ζώνεται εἰς τὴν μέσην διὰ τῶν ὄψεων, ὁσάκις ὑπάρχουν⁹.

Ἄπαντα ὁμοῦ τὰ ἀνωτέρω εἰκονογραφικὰ στοιχεῖα ἀπαντοῦν τὸ πρῶτον εἰς τὴν Γοργῶ τοῦ ἀετώματος τῆς Κερκύρας καὶ ἀργότερον εἰς τὴν Μέδουσαν τῆς ὀλπης τοῦ Ἄμασιος εἰς τὸ Βρετανικὸν Μουσεῖον (πίν. 13α)· τοσοῦτον ὁμως πλούσιοι τύποι σπανίζουν καὶ γίνεται συνήθως ἐπιλογὴ μετὰ τῶν δευτερευόντων γνωρισμάτων. Ἐξ ἄλλου δὲν λείπουν καὶ οἱ ὀλιγώτερον κανονικοὶ τύποι — κυρίως ἐκ τῶν περιφερειακῶν ἐργαστηρίων. Γυ-

1. KUNZE, Schildb., XXVI πίν. 55 παρένθ. πίν. 5, 5-6. Πρβ. τὴν Γοργῶ τοῦ ἐλάσματος Β 1881 (XXXγ πίν. 54) καὶ τὸ ἐνθυμίζον κορινθιακοῦς τύπου ἀδημοσιεύτου γοργόνειον Β 4880.

2. Ἦτοι εἰς τὸν δῖνον Ε 874 τοῦ Λούβρου (πίν. 13β, σ. 41 σημ. 4) καὶ τὸ πινάκιον τῆς Walters Art Gallery (σ. 36 σημ. 10).

3. Κρατὴρ ἀρ. 4209 τοῦ Μουσεῖου τῆς Φλωρεντίας (ἀνωτέρω σ. 49 σημ. 1).

4. Κύλιξ ἀρ. 335 τοῦ Βατικανοῦ (ἀνωτέρω σ. 36 σημ. 10).

5. Κύλιξ ἐξ Ἰαλυσσοῦ (ἀνωτέρω σ. 47 σημ. 2).

6. Ἄν δὲν εἶναι δηλαδὴ ὄφις τὸ σημειούμενον παρὰ τὴν κεφαλὴν τῆς ἐτέρας τῶν Γοργόνων τῆς σφραγίδος τοῦ Ἡραίου τοῦ Ἄργους (πίν. 4β) στέλεχος καὶ ἂν τινες τῶν ὀπῶν τῶν προσωπειῶν τῆς Τίρυνθος δὲν προωρίζοντο διὰ τὴν στερέωσιν τοιοῦτων ἐξαρτημάτων (βλ. κατωτέρω σ. 82).

7. Βλ. ἀνωτέρω σ. 39. Πρόσθετες τὸ γοργόνειον τῆς κύλικος τοῦ β' τετάρτου τοῦ βου αἰῶνος ἐκ τοῦ Ἡραίου τῆς Σάμου μετὰ δέκα τεσσάρων ὄψεων: ΑΜ 59, 1934 παρένθ. πίν. ΧΙ

8. *Ἐρινύες θηρόπεπλοι*, ΟΡΦ. Ὑμν. 69, 7.

9. Κύλιξ ἀρ. 335 τοῦ Βατικανοῦ (σ. 36 σημ. 10). Πήλινος πίναξ ἐκ τοῦ ἱεροῦ τῆς Νύμφης νοτιῶς τῆς Ἀκροπόλεως (Ἔργον 1957, 8 εἰκ. 5). Ὀλπη Β 471 τοῦ Βρετανικοῦ Μουσεῖου (πίν. 13α, σ. 41 σημ. 4). Κύλιξ ἐξ Ἰαλυσσοῦ (σ. 47 σημ. 2). Ὑδρία ἀρ. 1146 Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσεῖου ἐξ Ἐρετρίας (ΑἴΑ 45, 1941, 64 κ.ε. εἰκ. 1). Ἀμφορεὺς Μ 136 Βιέννης (ΑἴΑ αὐτόθι εἰκ. 3). Ἀμφορεὺς F 230 τοῦ Λούβρου (CV 4 III Η πίν. 43,3) κλπ.

μνή, τριχωτή, μετὰ δρεπανοειδῶν πτερύγων καμψίπους Γοργῶ εἰκονίζεται εἰς σφραγιδόλιθον ἐκ Μήλου τοῦ 600 π.Χ. περίπου¹ (εἰκ. 5). Γυμναί ἐπίσης θεωροῦνται διὰ τὴν ἔντονον δῆλωσιν τῶν μαστῶν Γοργόνες τινὲς ἰωνικῶν σφραγιδολίθων τοῦ ὑστερέου βου αἰῶνος². Ἄπτεροι, μετὰ ποδήρους ἐνδύματος καὶ ἄνευ ὄψεων εἶναι συνήθως αἱ ἐτρουσκικαὶ Γοργόνες — προ-

Εἰκ. 5. Σφραγιδόλιθος ἐκ Μήλου.

εκτάσεις κορινθιακῶν τύπων πρὸ τῶν μέσων τοῦ αἰῶνος καὶ ἰωνικῶν ἀπὸ τῶν μέσων καὶ ἐντεῦθεν³. Μεταξὺ αὐτῶν συγκαταλέγονται ἐπίσης ὄλως ἰδιάζοντες τύποι, ὡς ἡ Γοργῶ τῆς bucchero οἰνοχόης ἀρ. 47 τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου τοῦ Palermo⁴ (πίν. 7β), φέρουσα περίζωμα μόνον καὶ πτέρυγας ἐκφυομένας ἀπὸ τῆς ὀσφύος, ὁ γοργονόμορφος δαίμων τοῦ χαλκίνου δίσκου τοῦ Orvieto⁵ (εἰκ. 6), ἄρρην γυμνὸς ἀπὸ τῆς ὀσφύος καὶ κάτω, καὶ

αἱ Γοργόνες τῶν πηλίνων πλακιδίων τῆς Καίρης (Cerveteri), ὀφιοπλόκαμοι καὶ τριχωταί⁶. Ἡ μιξογένεια τῶν μορφῶν καὶ τὸ κρᾶμα κορινθιακῶν, ἰωνικῶν, ἀνατολικῶν καὶ ἐγχωρίων εἰκονογραφικῶν καὶ τυπολογικῶν στοιχείων, τὰ ὁποῖα χαρακτηρίζουν τοὺς δαίμονας τούτους⁷, ἀποτελοῦν γενικώτερα γνωρίσματα τῆς ἐτρουσκικῆς τέχνης τοῦ βου αἰῶνος.

1. FURTWÄNGLER, AG πίν. V, 31. BESIG, ἀρ. κατ. 160. J. BOARDMAN, *Island Gems*, ἀρ. κατ. 179.

2. Βλ. ἀνωτέρω σ. 36.

3. Βλ. π.χ. τὰς Γοργόνας α) τοῦ bucchero κρατῆρος ἀρ. 88225 τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου τῆς Φλωρεντίας ἐκ Sttonia (Pitigliano): *Boll. d'Arte* 2, 1922/23, 180 εἰκ. 5. PAYNE, NC 85 σημ. 1. AM 78, 1963, 77 σημ. 12 (πίν. 8β), β) τοῦ χαλκίνου ἐκ Perugia ἄρματος τοῦ Μονάχου: MÜHLESTEIN, *Kunst der Etrusker I*, πίν. 161 εἰκ. 12. DUCATI, *Storia dell'arte Etrusca*, 278. GIGLIOLI, *L'arte Etrusca*, πίν. 87, 3. v. VACANO, *Die Etrusker*, πίν. 94. W. L. BROWN, *The Etruscan Lion*, 81 σημ. 3 (πίν. 7α), γ) τοῦ χαλκίνου ἐκ Vulci τρίποδος τοῦ Βερολίνου: NEUGEBAUER, *Führer durch das Antiquarium I*, 77 πίν. 19. GIGLIOLI, ἔ.ἀ. πίν. 103. *JdI* 58, 1943, 218 εἰκ. 11.

4. GIGLIOLI, ἔ. ἀ. πίν. 53. V. TUSA, *Arch. Class.* 8, 1956, 147 πίν. 35 - 40. T. DORN, *RM* 66, 1959, 52.

5. *Arch. Zeit* 35, 1877, 110 εἰκ. 11. *Berytus* 14, 1961, πίν. VI, 1. v. VACANO, ἔ.ἀ. 183 εἰκ. 79.

6. Εἰς τὸ Μοῦσεῖον τῆς Villa Giulia: M. MORETTI, *Arch. Class.* 9, 1957, 18 κ.έ. F. RONCALLI, *Le lastre dipinti da Cerveteri*, 64 κ.έ. ἀρ. 46, 47, πίν. XXV, XXVI.

7. Σημ. π.χ. εἰς τὰ πλακίδια τῆς Καίρης τὸν κορινθιακὸν τύπον τῶν γοργονικῶν προσώπων μετὰ χαρακτηριστικῶς ἰωνικοῦ διαδήματος ὄψεων, τὴν ἐναλλάξ χρῆσιν βραχείος καὶ ποδήρους χιτῶνος, τὸ τριχωτὸν σῶμα καὶ τὰ δύο γοργόνεια, τὰ ὁποῖα κρατεῖ ἐπὶ τοῦ στήθους τῆς ἡ Μέδουσα, προφανῶς κατὰ τινὰ ἐξόχως ἐνδιαφέρουσαν μετάπλασιν τοῦ ὀρθοδόξου ἑλληνικοῦ μύθου τῆς γεννήσεως τῶν τέκνων τῆς.

Οί άνωτέρω τύποι χρησιμοποιούνται άνευ διαφοροποίησεως πρὸς άπεικόνισιν τόσον τῶν Γοργόνων τῶν συγκεκριμένων έπεισοδίων τοῦ άποκεφαλισμοῦ τῆς Μεδούσης καὶ τῆς διώξεως τοῦ Περσέως, ὅσον καὶ τῆς Γοργοῦς μεμονωμένης καὶ άσχέτου οίασδήποτε συγκεκριμένης μυθικῆς δράσεως. Συνεπεία τούτου ήρμηνεύθησαν κατὰ καιροῦς πᾶσαι άδιακρίτως αὶ παραστάσεις τῶν μεμονωμένων Γοργόνων ὡς άποσπασματικά καὶ τοῦ έπεισοδίου

Εἰκ. 6. Χαλκοῦν έλασμα ἐξ Orvieto.

τῆς διώξεως, ήτοι ὡς εἰκόνες μιᾶς τῶν διωκτριῶν άδελφῶν¹. Πρὸς τὴν αὐτὴν κατεύθυνσιν ὠδήγησε καὶ ή συναφῆς παρερμηνεία τοῦ «σχήματος δρόμου» ὡς άφηγηματικῶν, δηλωτικῶν δηλαδὴ πραγματικῆς βιαίας κινήσεως ἐντὸς τοῦ συγκεκριμένου χώρου πρὸς ὠρισμένον σκοπόν², παρὰ τὸ γεγονός ὅτι ὑπὸ τὸ σχῆμα τοῦτο άπεικονίζετο καὶ ή Μέδουσα κατὰ τὴν στιγμὴν τοῦ άποκεφαλισμοῦ τῆς³ καὶ ἐν συμπλέγματι μετὰ τῶν τέκνων τῆς⁴ καὶ

1. BESIG, 44 - 45. BROMMER, Vasenlisten, 211, 214. HAMPE, AM 60/61, 1935/36, 270. N. HIMMELMANN - WILDSCHÜTZ, Abh. Mainz 1967, 80.

2. BESIG, 45. BENSON, 53. HAMPE, GGA 220, 1968, 25. Πρβ. καὶ L. GRÜNDEL, Die Darstellung des Laufens, 11 κ.έ.

3. Π.χ. ἐπὶ τοῦ έλάσματος B 975 τῆς Ὀλυμπίας (KUNZE, Schildb. XXIXδ, πίν. 56, 57), ἐπὶ τῆς μετόπης τοῦ ναοῦ C τοῦ Σελινοῦντος (BESIG, 70. G. LIPPOLD, HdArch, 91 πίν. 29, 1), ἐπὶ τῆς ὄλης B 471 τοῦ Βρετανικοῦ Μουσείου (πίν. 13α).

4. Ἐπὶ τοῦ έλάσματος B 1911 τῆς Ὀλυμπίας: KUNZE, Schildb., XIVc πίν. 39. Πρβ. Schildb., 65 - 66 καὶ AM 78, 1963, 79.

μετά θηρίων¹, και παρά τὸ γεγονός ἐπίσης ὅτι αἱ πραγματικῶς τρέχουσαι διώκτρια τῶν πρῶιμων παραστάσεων τοῦ ἐπεισοδίου ἀπεικονίζοντο τανύποδες². Ἀπόλυτοι χαρακτηρισμοὶ εἶναι βεβαίως ἀδύνατοι· ὅπωςδήποτε ὅμως εἶναι καὶ ἀμφίβολον ἂν αἱ μεμονωμένοι Γοργόνες τῶν «χαλκιδικῶν» π.χ. ἀγγείων 1479 τοῦ Ermitage³, 64 τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου τῆς Κοπεγχάγης, RC 5653 καὶ 5655 τῆς Ταρκυνίας (εἰκ. 7, πρβ. σ. 46 σημ. 4) ὑπονοοῦν

Εἰκ. 7. Ἐκ τῆς ὑδρίας RC 5655 τῆς Ταρκυνίας.

δίωξιν, οἳ μάλιστα ἀπεικονίζονται ἐνταῦθα ἐν τῷ μέσῳ δαιμονικῶν ὄντων (σφιγγῶν, δρακόντων), καὶ ἂν ἢ μεθ' ὑψωμένων βραχιόνων Γοργῶ τοῦ ΠΚ ἀρυβάλλου τῆς Δήλου (εἰκ. 3) εἶναι ἄλλο τι ἢ ἡ εἰκὼν τοῦ φορέως τοῦ γοργονικοῦ προσώπου ἐν τῇ δαιμονικῇ αὐτοῦ ἐπιφανείᾳ. Μεμονωμένοι Γοργόνες μετὰ συμβόλων ἀνά χεῖρας εἶναι ἐπίσης εἰκόνες τοῦ δαίμονος ἀνεξάρτητοι τῶν ἐπεισοδίων τοῦ μύθου τοῦ Περσέως, συντεθειμένοι δὲ εἰς συμπλέγματα μετὰ ζώων ἢ δαιμονικῶν ὄντων ἀνήκουν ἀσφαλίστατα εἰς τὴν κατηγορίαν ταύτην.

Τὸ πλέον διαδεδομένον μετὰ τῶν κρατουμένων ὑπὸ τῆς Γοργοῦς συμβόλων εἶναι οἱ ὄφεις, εἰς εἰς ἑκατέραν χεῖρα ἢ εἰς δι' ἀμφοτέρων τῶν χειρῶν. Ὁ τύπος, ἀσχέτως τῶν προταθειῶν μινωικῶν καταβολῶν του⁴, θεωρεῖται γενικώτερον ἀνατολικῆς προελεύσεως⁵· ἐκ τῆς εἰκονογραφίας

1. Ἐπὶ τοῦ ἐλάσματος B 960 τῆς Ὀλυμπίας: Ol. Ber. III, 101 εἰκ. 92 πίν. 33. Πρβ. καὶ AM 78, 1963, 74 σημ. 1.

2. Αἱ Γοργόνες δηλαδὴ τοῦ ἀμορέως τῆς Ἐλευσίνας (εἰκ. 2) καὶ τοῦ ἀναγλύφου κρατήρος τοῦ Ἄργους (πίν. 5β).

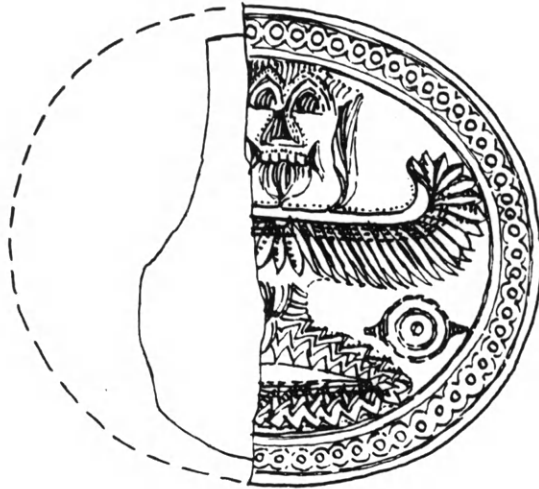
3. A. RUMPF, Chalkidische Vasen, ἀρ. 104 πίν. 108, 110.

4. AE 1927/28, 27 κ. ἐ. (Σ. ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ).

5. Τελευταίως ΜΑΡΑΝΓΟΥ, Lakon. Elfenb., 24 σημ. 138, 140, 141. Βλ. καὶ σ. 39 σημ. 3.

τοῦ δαίμονος Lamashtu (πίν. 2) ἠντλήθησαν τελευταίως τὰ πειστικώτερα παράλληλα, μολονότι ὁ χρονολογικὸς συσχετισμὸς τούτων δημιουργεῖ ἐπιφυλάξεις ὡς πρὸς τὴν πραγματικότητα τῶν δανείων¹. Πάντως τὰ περισσότερα παραδείγματα δρακοντοφόρων Γοργόνων συνδέονται ἀμέσως ἢ ἐμμέσως μὲ ἰωνικὰ ἐργαστήρια τοῦ βου αἰῶνος².

Ἔοφιν εἰς τὴν μίαν χεῖρα καὶ κλάδον εἰς τὴν ἑτέραν κρατεῖ ἡ Γοργὼ τοῦ

Εἰκ. 8. Ἀθήναι, Ἔθν. Ἀρχ. Μουσεῖον 15637. Ἐκ τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἀρτέμιδος Ὀρθίας.

ἀμφορέως τοῦ Würzburg³, ἀνὰ ἓνα δὲ στέφανον ἐκεῖνη τῆς μελανομόρφου ὕδριας ἀρ. 1146 τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσεῖου⁴. Τὸ τελευταῖον παράδειγμα εἶναι μοναδικὸν καὶ προέρχεται ἴσως ἐκ συγχύσεως τοῦ τύπου τοῦ καμψίποδος πτερωτοῦ δαίμονος πρὸς ἀναλόγους μορφὰς Νικῶν. Εἰς τὸ ἐπίσης μοναδικὸν παράδειγμα, τὸ ὁποῖον προσφέρει ἡ ὀφθαλμοτῆ κύλιξ ἀρ. 3385

1. Ὄταν διαδίδεται ὁ τύπος μεταξὺ τῶν ἐλληνικῶν Γοργόνων, ἡ ἄνοδος τῶν Ἀχαιμενιδῶν ἔχει θέσει τέλος εἰς τὴν παραγωγὴν τῶν ἐργαστηρίων τοῦ Luristan, τὰ ὅποια πρὸ παντὸς ἄλλου συνετέλεσαν εἰς τὴν διάδοσίν του (B. GOLDMAN). Βλ. καὶ σ. 36.

2. Βλ. π.χ. τὰς παραστάσεις τῆς ἰωνικῆς situla εἰς τὸ Βρετανικὸν Μουσεῖον (CV 8, II Dm πίν. 3, 1), τοῦ χρυσοῦ πλακιδίου τῶν Δελφῶν (πίν. 3β, σ. 33 σημ. 7), τῆς ὕδριας τοῦ Orvieto ἀρ. 192 (σ. 46 σημ. 4), τῶν ἐλασμάτων τῆς Ὀλυμπίας Β 417, Β 1888 (KUNZE, Schildb., XX β παρένθ. πίν. 4, 6. XVIc πίν. 40), τῶν κνημίδων τοῦ Βρετανικοῦ Μουσεῖου (G. RICHTER, Handbook⁴, εἰκ. 297), τῶν σφραγιδολίθων ARNDT A 1376, Λονδίνου-Castellani, Παντικαπαίου (σ. 46 σημ. 3) κλπ. Εἰς ὄφις κρατούμενος δι' ἀμφοτέρων τῶν χειρῶν ἐπὶ τῶν ἰωνικῶν σφραγιδολίθων τοῦ Cagliari καὶ τῆς Ν. Ὑόρκης (σ. 36 σημ. 9) πρβ. καὶ τὴν Γοργὼ τῆς ὕδριας τῆς Βιέννης IV 3614 (σ. 36 σημ. 10).

3. E. LANGLOTZ, Griechische Vasen in Würzburg, ἀρ. 797 πίν. 231.

4. Ἀνωτέρω σ. 50 σημ. 9.

της Γλυπτοθήκης Ny Carlsberg¹, ή Γοργώ υποβαστάζει πρό του στήθους νεβρόν. Τò θέμα αποδίδεται ένταύθα κατά τò γνωστόν αντίθετικόν σχήμα του δισωμάτου όντος. Δύο αντίστερνοι πτερωταί και καμψίποδες μορφαί φέρουσαι κεκοσμημένον χιτωνίσκον και πτερωτάς ένδρομίδας συνάπτονται είς κοινήν τεραστίαν γοργονικήν κεφαλήν. Δηλοϋνται δύο βραχίονες, ανά είς είς έκαστον σώμα, υποβαστάζοντες από κοινού τò μετά συνεσταλμένων σκελών ζών και μία τρίτη χείρ κρατούσα τούτο από του λαιμού. Έγράφη ότι τήν παράδοξον ταύτην σύνθεσιν υπέβαλεν είς τόν δημιουργόν της ή έν τῷ μύθω ύπαρξίς του ζεύγους τών αδελφών της Μεδούσης Γοργόνων. Είς τήν πραγματικότητα δέν απεικονίζεται παρά ó δαίμων Γοργώ ανεξάρτητος οίουδήποτε συγκεκριμένου μυθολογικού περιεχομένου. Είς τόν διπλασιασμόν και τήν ανάπτυξιν της μορφής του είς αντίθετικόν σύμπλεγμα υπόκειται ή κοινή είς όλας τάς όμοίας έραλδικάς συνθέσεις της άρχαϊκής τέχνης έπιθυμία έπιτάσεως της έκ της ισχύος του δαιμονικού όντος γεννωμένης έντυπώσεως². Η ανά χείρας κράτησις της νεαρῆς έλάφου έπιτρέπει παραλληλισμόν πρός γνωστους τύπους άρχαϊκών είδωλίων της Άρτέμιδος έκ Κερκύρας³, ή δέ περισφίγουσα τόν λαιμόν του ζώου τρίτη χείρ του δαίμονος ένθυμίζει τήν καθ' όμοιον τρόπον κρατούσαν έλαφον πότιαν θηρών της έτέρας τών λαβών του κρατήρος τών Έργοτίμου και Κλειτίου⁴. Τόσον διά τήν Άρτεμιν ή τήν πότιαν, όσον και διά τήν Γοργώ τò ζών επέχει θέσιν «χαρακτηριστικού», ή δέ εικονογραφική αύτη προσέγγίσις μεταξύ ποτνιας θηρών και Γοργουδς δέν είναι ούτε τυχαία ούτε ή μοναδική.

Κατά τόν οικείον είς τήν πρώιμον άρχαϊκήν τέχνην τύπον της ποτνιας πτηνών αποδίδεται ή Γοργώ του πινακίου της Καμείρου (πίν. 6α, πρβ. σ. 33 σημ. 4), βαδίζουσα πρός τά δεξιά και κρατούσα από τών λαιμών ανά έν υδρόβιον. Πτηνά, τά όποία κρατοϋνται βιαίως από τών λαιμών και άνθιστάμενα άπωθούν διά τών ποδών των τούς μηρούς της «δμητείρας», άπαντοϋν ήδη από τών άρχών του 7ου αϊώνος είς τήν παράστασιν της ποτνιας πτηνών τών πηλίνων πλακών έξ Άργους και Μυκηνών⁵. Κατά τò γ' τέ-

1. Opus Nobile-Festschrift U. Jantzen, 1969, 125 κ.έ. πίν. 19 - 20 (V. POULSEN).

2. I. SCHEIBLER, Die symmetrische Bildform, 38 και 27, όπου και γενικώτερον περί του τύπου τούτου τών συμμετρικών συνθέσεων πρβ. PAYNE, NC, 51 και τελευταίως Α. ΛΕΜΠΕΣΗ, Κρητ. Χρον. 21, 1969, 105 κ.έ. Τήν ύπάρχουσαν επί του θέματος μονογραφίαν του V. SLOMANN, Bicoorporates, 1967, δέν ήδυνήθην νά συμβουλευθώ.

3. LECHAT, BCH 15, 1891, πίν. III εικ. 8.

4. ARIAS - HIRMER, Tausend Jahre griechische Vasenkunst, πίν. 46. SCHEFOLD, Sagenb., πίν. 49.

5. MOLLARD-BESQUES, Catalogue raisonné des figurines et reliefs en terre cuite-Louvre, 26 άρ. Β 154 πίν. 19. SPARTZ, άρ. κατ. 71 (Μυκηνών). BCH 78, 1954, 180 εικ. 44. SPARTZ, άρ. κατ. 72 (Άργους). Πτηνά, τά όποία κρατοϋνται από τών λαιμών και προσβλέπουν τήν πότιαν, είτε άνυψούμενα ύπ' αύτης, είτε καθήμενα επί του έδάφους, άπαντοϋν από τών άρχών του β' τετάρτου του 7ου αϊώνος και είς τά έλεφάντινα πλακίδια του ίεροϋ της

ταρτον του αιῶνος το θέμα επαναλαμβάνεται επί τινων χρυσῶν ροδιακῶν πλακιδίων¹, εἰς δὲ τὸ μολύβδινον πλακίδιον τῆς Λακωνικῆς II ομάδος², σύγχρονον ἢ κατὰ τι νεώτερον τοῦ πινακίου τῆς Καμείρου, ἀνεύρσκεται καὶ τὸ πλησιέστερον ὄλων παράλληλον ὡς πρὸς τὸν τύπον τῶν ὑδροβίων καὶ τὴν ζωηρότητα τῆς κινήσεώς των. Μοναδικὸς ὁπωσδήποτε ἔναντι τῶν ἄλλων παραδειγμάτων εἶναι ὁ τρόπος, κατὰ τὸν ὁποῖον προβάλλεται τὸ μέγεθος καὶ ἡ ἐν γένει ἰσχὺς τῆς κεντρικῆς μορφῆς τῆς συνθέσεως τοῦ πινακίου· συνεπεία τούτου περιορίζεται καὶ μορφικῶς ἡ λειτουργία τῶν πτηνῶν εἰς τὴν τοῦ ἀπλοῦ συμβόλου.

Ὅμοιον χαρακτῆρα ἔχουν καὶ οἱ δύο λέοντες, τοὺς ὁποίους ὡς θηροφόρος πότνια κρατεῖ ἀναστροφους ἀπὸ τῶν ὀπισθίων σκελῶν ἡ Γοργῶ τοῦ ἰωνικοῦ σφραγιδολίου τῆς Συλλογῆς Warren³. Τὸ θέμα ἔχει πλουσίαν παράδοσιν εἰς τὴν τέχνην τῶν Κυκλάδων, τῆς ἡπειρωτικῆς καὶ κυρίως τῆς ἀνατολικῆς Ἑλλάδος καθ' ὄλον τὸν 7ον αἰῶνα⁴, ὥστε εἰς τὸ τέλος τοῦ βου, ὁπότε χρονολογεῖται ὁ σφραγιδόλιθος, νὰ μὴ παρίσταται ἀνάγκη νὰ ἀνατρέξωμεν εἰς τὰ συνήθως προτεινόμενα παραδείγματα ἀνατολικῶν προτύπων⁵.

Ἐτεροι, ἰωνικῆς ἐπίσης προελεύσεως, σφραγιδόλιθοι τοῦ β' ἡμίσεος τοῦ

¹ Ὀρθίας: SPARTZ, 64 κ.έ. ἀρ. κατ. 74, 75, 76, 78. MARANGOY, Lakon. Elfenb., 9 κ.έ., 15 κ.έ., 19, 25, ἀρ. κατ. 1, 2, 4, 5.

1. BLINKENBERG, Lindos, πίν. 17 ἀρ. 472. REICHEL, Griechische Goldreliefs, ἀρ. 72. SPARTZ, 88 ἀρ. κατ. 163, 164, 165.

2. AO, 273 εἰκ. 126 b. SPARTZ, 69 ἀρ. κατ. 91.

3. Ἐν Βοστώνῃ σ. 47 σημ. 4.

4. Βλ. π.χ. τὸν ἀμφορέα ἐκ Ρηνείας εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς Μυκόνου (BCH 84, 1960, 359 κ.έ. εἰκ. 5. SPARTZ, 50 κ.έ. ἀρ. κατ. 47), τὸ ἔλασμα ἀρ. 6444 τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου ἐξ Ὀλυμπίας (Olympia IV, 100 ἀρ. 696 εἰκ. 38. MATZ, GGK, πίν. 290. SPARTZ, ἀρ. κατ. 135), τὸ ἐλεφάντινον πλακίδιον ἀρ. 15512 τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου ἐκ τοῦ ἱεροῦ τῆς Ὀρθίας (AO, πίν. 92, 2. MARANGOY, ἔ.α. 11 κ.έ. ἀρ. κατ. 4 εἰκ. 6) καὶ τὴν σειρὰν τῶν χρυσῶν ροδιακῶν πλακιδίων (REICHEL, ἔ.α. 60 κ.έ. πίν. XIX - XXII. SPARTZ, 86 κ.έ. ἀρ. κατ. 150 - 162, 166 - 169).

5. Βλ. κυρίως SPARTZ, 50 κ.έ. Ὑπὸ ὁμοίαν σύνθεσιν ἀπαντᾷ ὁ δαίμων ἐπὶ τῆς χαλκῆς παρωπίδος ἀρ. 15070 τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου ἐξ Ἐρετρίας (E. ΝΙΚΙ, RA 1933 I, 145 κ.έ. SPARTZ, ἀρ. κατ. 49). Κατ' ἀναλογίαν πρὸς ὅμοιον εὑρημα ἐκ Σάμου (Μουσεῖον Βαθέος B 149. RODENWALDT, Neue deutsche Ausgrabungen, 37 πίν. 8, 3. BLINKENBERG, Lindos I, 753 εἰκ. 77. ΝΙΚΙ, ἔ.α. εἰκ. 1 b. SPARTZ, ἀρ. κατ. 173) χρονολογεῖται πρὸ τῶν μέσων τοῦ 7ου αἰῶνος καὶ θεωρεῖται προῖον ὑστεροχρῆτιτικῆς τέχνης εἰσηγμένον ἐκ τῆς Ἀνατολῆς (H.-V. HERRMANN, JdI 81, 1966, 138). Ὑπὸ τῶν E. ΝΙΚΙ, ἔ.α., P. AMANDRY, Syria 24, 1944/45, 169 σημ. 6 καὶ BESIG, 52 ἐθεωρήθη ὅτι τὸ εἰκονιζόμενον ὄν εἶχε γοργονικὸν πρόσωπον, τοῦτο δὲ κατ' ἀναλογίαν πρὸς μεταγενεστέρως ἐλληνικὰς παραστάσεις, ὡς ἡ τοῦ σφραγιδολίου Warren. Τὸ πρόσωπον ὁμοῦ τοῦ δαίμονος εἶναι ἐξ ὀλοκλήρου ἀποκεκρουμένον, ἡ δὲ ἀπαραγνώριστος ἀνατολικὴ προέλευσις τοῦ ἔργου ἀποκλείει συμπλήρωσιν διὰ γοργονεῖου. Ὀρθῶς ἄρα ἡ E. SPARTZ, 51 κ.έ. καὶ ὁ H.-V. HERRMANN, ἔ.α. σημ. 193 ἀπέρριψαν τὴν παλαιότεραν ἐρμηνείαν καὶ ἀνεγνώρισαν καὶ εἰς τὸ δεῖγμα τῆς Ἐρετρίας τὸν ὑστεροχρῆτιτικὸν «πόσιν θηρῶν» τοῦ δειγματος τῆς Σάμου.

βου αἰῶνος παριστοῦν τὴν Γοργῶ συμπλεκομένην μεθ' ἑνὸς λέοντος. Ὁ δαίμων, πτερωτὸς καὶ καμψίπους εἰς τὰ παραδείγματα τῆς Βιέννης¹ καὶ τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῶν Παρισίων², φέρει τὴν δεξιὰν χεῖρα ἐπὶ τῆς ἀποστρεφομένης κεφαλῆς τοῦ πρὸ αὐτοῦ ἀνωρθωμένου λέοντος, οἶονεὶ κρατῶν τοῦτον ἀπὸ τῆς πλουσίας χαίτης. Τὸ θηρίον στηρίζεται ἐπὶ τοῦ ἑνὸς τῶν ὀπισθίων σκελῶν, ἐνῶ διὰ τοῦ ἑτέρου ἀπωθεῖ τὸ προτεταμένον σκέλος τοῦ δαίμονος καὶ διὰ τῶν δύο ἐμπροσθίων τὸν ὑψωμένον ἐπὶ τῆς κεφαλῆς του βραχίονα. Τὸ σύμπλεγμα μαρτυρεῖ σύντηξιν δύο θεμάτων, τοῦ θέματος τοῦ παλαίοντος λεοντοφόνου ἥρωος καὶ ἐκείνου τοῦ κυριάρχου πόσιος θηρῶν. Ἀμφότερα ἀπαντοῦν εἰς σειρὰν ἀνατολικῶν καὶ ἑλληνικῶν παραστάσεων, μεταξὺ τῶν ὁποίων θὰ ἠδύναντο νὰ ἀναφερθοῦν διὰ τὰς ὁμοιότητος τῆς συνθέσεως καὶ τῶν εἰκονογραφικῶν λεπτομερειῶν, ὁ πόσις θηρῶν τοῦ ἀσσυριακοῦ σφραγιδολίου VA 2144 τοῦ Βερολίνου³ καὶ οἱ νεώτεροι θηροκτόνοι τῶν ἀναγλύφων τῆς Περσεπόλεως⁴, τοῦ τάφου τῶν λεόντων ἐν Ξάνθῳ⁵ καὶ τῶν χαλκῶν ἐλασμάτων τῆς Ὀλυμπίας⁶.

Γοργῶ καὶ ἀνωρθωμένος πρὸ αὐτῆς λέων ἀπεικονίζεται καὶ ἐπὶ τεσσάρων ἑτέρων σφραγιδολίων⁷. Ἡ Γοργῶ ἔχει ἐνταῦθα σῶμα κενταύρου καὶ ὁ λέων προσβλέπει αὐτὴν ὑψῶνων πρὸς τὴν κεφαλὴν της τὸ ἐν ἐμπρόσθιον σκέλος· ἀμφότερα κρατεῖ ὁ δαίμων οἶονεὶ τιθασεύων τὸ θηρίον. Εἰκονογραφικῶς τὸ θέμα ἀνάγεται καὶ πάλιν εἰς συμπλέγματα λεοντοφόνων τῆς ἀνατολικῆς καὶ τῆς ἀρχαϊκῆς ἑλληνικῆς τέχνης, ὡς π.χ. τὰ τῶν ἐλασμάτων τοῦ Καβουσίου⁸ καὶ τῆς Ὀλυμπίας B 972⁹. Ὁρθίους ἐν τούτοις λέοντας κρατούμενους ἀπὸ τοῦ ὑψωμένου ἐμπροσθίου σκέλους ἀπαντῶμεν καὶ εἰς τὰς παραστάσεις τοῦ πόσιος θηρῶν τοῦ ἀσσυριακοῦ σφραγιδολίου VA 739 τοῦ

1. Ἄρ. IX 169. BOARDMAN, *Achaic Gems*, ἀρ. κατ. 52 πίν. III (FURTW. AG πίν. VII, 38).

2. Ἄρ. I 12. BOARDMAN, ἔ.ἀ. ἀρ. κατ. 53 πίν. III.

3. A. MOORTGAT, *Vorderasiatische Rollsigel*, ἀρ. κατ. 732 πίν. 86. Τὸ θέμα ἀπαντᾷ ἤδη ἐπὶ τῶν ὀρθοστατῶν τοῦ Tell Halaf: OPPENHEIM, *Der Tell Halaf*, πίν. 21 b.

4. F. SARRE, *Die Kunst des Alten Persien*, πίν. 17.

5. E. AKURGAL, *Griechische Reliefs des 6. Jhs. aus Lykien*, 19 κ.έ. πίν. 3, 4 εἰκ. 4.

6. Βλ. π.χ. τὸ ἐλασμα B 1010 τοῦ α' τετάρτου τοῦ βου αἰ. (KUNZE, *Schildb.*, III, 7d πίν. 15) μετ' ἀναλόγου συμπλέγματος Θησέως καὶ Μινωταύρου.

7. Ὑπ' ἀρ. 01.7558 τῆς Βοστώνης: G. RICHTER, *Engraved Gems*, ἀρ. κατ. καὶ εἰκ. 145, ὑπ' ἀρ. WA 103307 τοῦ Λονδίνου: BOARDMAN, ἔ.ἀ. ἀρ. κατ. 32 πίν. II καὶ δύο εἰσέτι δειγμάτων ἀγνώστου τόπου φυλάξεως: BOARDMAN, ἔ.ἀ. ἀρ. κατ. 31 πίν. II (FURTW. AG πίν. VII, 40) καὶ ἀρ. κατ. 33 (FURTW. AG, 101 ἀρ. I). Βλ. καὶ σ. 35 σημ. 5.

8. KUNZE, *Kt. Br.*, 218 εἰκ. 31 πίν. 56e. MATZ, *GGrK*, 479 πίν. 282a. SPARTZ, 56 κ.έ. ἀρ. κατ. 54. Πρβ. καὶ χρυσοῦν ἐλασμα ἐκ τάφου τοῦ Κανιαλί-Τεκκὲ εἰς τὸ Μουσεῖον Ἡρακλείου: BSA 49, 1954, 217, 226 ἀρ. κατ. 3 εἰκ. 2 πίν. 28.

9. KUNZE, *Schildb.*, XLIIγ πίν. 66.

Βερολίνου¹ και τῆς ποτνίας θηρῶν μολυβδίνου Λακωνικοῦ I συμπλέγματος τοῦ ἱεροῦ τῆς Ὁρθίας².

Μετὰ θηρῶν συντίθεται ἡ Γοργῶ και εἰς ἐραλδικὰ τρίμορφα σχήματα. Ἐπὶ τοῦ ὄχανου B 960 τῆς Ὀλυμπίας (πίν. 6β), τοῦ β' τετάρτου τοῦ βου αἰῶνος³, πτερωτὴ και καμψίπους ἐναγκαλίζεται ζευγος ὀρθουμένων ἐκατέρωθεν αὐτῆς λεόντων. Οὗτοι ἀποστρέφουν τὰς κεφαλὰς και φέρουν ἠνωμένα τὰ ἐμπρόσθια σκέλη πρὸς τὴν κεφαλὴν τοῦ δαίμονος. Καμψίπους μεταξὺ δύο λεόντων τιθασευτῆς αὐτῶν δαίμων ἀπαντᾷ κατὰ τὸν 9ον αἰῶνα εἰς τὰς βάσεις τοῦ Sendchirli και τοῦ Carchemish⁴. Εἰς τὴν ἑλληνικὴν ὁμως τέχνην ὁ τύπος τοῦ συμπλέγματος τοῦ ὄχανου τῆς Ὀλυμπίας μαρτυρεῖται δι' ἐνὸς μόνου εἰσέτι παραδείγματος· εἰς τὸ ἐλεφάντινον πλακίδιον τοῦ ἱεροῦ τῆς Ὁρθίας ἀρ. 15353 τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου⁵, τὸ ὁποῖον χρονολογεῖται κατὰ τὸ τελευταῖον τέταρτον τοῦ 7ου αἰῶνος, καμψίπους ἄρρην δαίμων συλλαμβάνει καθ' ὅμοιον τρόπον τοὺς ἐκατέρωθεν αὐτοῦ ὀρθουμένους γρῦπα και πτερωτὸν λέοντα. Τὸ πλησιέστερον μετὰ τὸ λακωνικὸν πλακίδιον εἰκονογραφικὸν παράλληλον παρέχει ἡ σύνθεσις τῆς ποτνίας θηρῶν, τὴν ὁποῖαν ἀποδίδουν τρία χρυσᾶ περιάπτα, δύο τοῦ γ' τετάρτου τοῦ 7ου αἰῶνος εἰς τὴν Συλλογὴν Σταθάτου⁶ και ἓν, κατὰ τι νεώτερον, εἰς τὸ Βερολίνον⁷. Εἶναι προϊόντα κορινθιακοῦ ἢ ἀργολικοῦ ἐργαστηρίου, ὅπου ἀνήκει και τὸ ὄχανον τῆς Ὀλυμπίας, αἱ δὲ μεταξὺ των διαφοραὶ ἔγκεινται εἰς τὸν τύπον τῆς κεντρικῆς μορφῆς, ἡ ὁποία ἐπὶ τῶν περιάπτων εἶναι ἄπτερος, μετωπικῶς ἰσταμένη πότνια, περιπτυσσομένη τὰ ὑψωμένα σκέλη και οὐχὶ τοὺς λαιμοὺς τῶν ζώων.

Ὡς πότνια θηρῶν παραδίδεται ἡ Γοργῶ και ἐπὶ τοῦ χαλκοῦ ἐλάσματος 720 R τοῦ Μουσείου τοῦ Μονάχου ἐκ Perugia⁸ (πίν. 7α)· εἶναι προῖον ἐτρουσκικοῦ ἐργαστηρίου τοῦ β' ἡμίσεος τοῦ βου αἰῶνος ὑπὸ ἰωνικὴν ἐπίδρασιν και ἀνήκει εἰς διακόσμησιν ἄρματος. Ὁ δαίμων εἶναι ἄπτερος, φέρει ποδῆρες κολπούμενον ἔνδυμα ἀνασεστυρμένον μέχρι τῶν γονάτων και ὀκλάζει μετ' ἰσχυρῶς διεστώτων σκελῶν. Διὰ τῶν τεταμένων χειρῶν κρατεῖ ἀπὸ τῶν λαιμῶν, οἶονεὶ ἀποπνίγων αὐτούς, ἀνὰ ἓνα ὀρθούμενον λέοντα. Τὰ θηρία προσβλέπουν βρυχώμενα τὴν Γοργῶ, φέρουν ἐπὶ τῶν βραχιόνων τῆς

1. MOORTGAT, ἔ.ἀ. ἀρ. κατ. 742 πίν. 87.

2. AO, 260 εἰκ. 119. SPARTZ, 68 κ.έ. ἀρ. κατ. 87.

3. Ol. Ber. III, 101 εἰκ. 92 πίν. 33. BCH 64/65, 1940/41, 244 εἰκ. 13. AM 78, 1963 παρ. 90. πίν. 36. SPARTZ, 80 ἀρ. κατ. 137.

4. Sendchirli IV πίν. 64. C.L. WOOLEY, Carchemish I, B25. H. BOSSERT, Altanatolien, πίν. 232, 901, 204, 830. B. SCHWEITZER, Ausgewählte Schriften II, 30 πίν. 13, 1, 2.

5. AO, πίν. 105. SPARTZ, 67 κ.έ. ἀρ. κατ. 82. MARANGOU, ἔ.ἀ. 77 κ.έ. ἀρ. κατ. 36 εἰκ. 62.

6. P. AMANDRY, Collection Stathatos, Les Bijoux Antiques, 29 κ.έ. ἀρ. 43 - 44 πίν. 10. SPARTZ, 63 ἀρ. κατ. 73a.

7. GREIFENHAGEN, Antike Kunstwerke¹, 1960, 30, 44 πίν. 92,2. SPARTZ, 63 ἀρ. κατ. 73b.

8. Μουσεῖον Ἀρχαίας Μικροτεχνίας ἀρ. 720 R. Βλ. ἀνωτ. σ. 51 σημ. 3.

τὰ ἐμπρόσθια σκέλη καὶ ἀπωθοῦν αὐτὴν δι' ἐνὸς τῶν ὀπισθίων. Σύνθεσις ὀκλαζούσης ποτνίας θηρῶν δὲν μαρτυρεῖται ἄλλοθεν εἰμὴ μόνον εἰς τινα ἐκ τῶν χαλκῶν δίσκων τοῦ Luristan (σ. 34 σημ. 6), ὅπου μάλιστα ἡ ὁμοίως ὀκλάζουσα μεταξὺ αἰγᾶργων δαίμων ἀποδίδεται σαφῶς ὡς τίκτουσα. Μεταξὺ τῶν χαλκῶν τοῦ Luristan ἀπαντῶμεν ἐξ ἄλλου καὶ τὸ αὐτὸ ἀκριβῶς ἐραλδικὸν σχῆμα τοῦ ἄρματος τῆς Perugia: τὴν κατὰ μέτωπον γυναικείαν μορφήν, ἣτις συλλαμβάνει ἀπὸ τῶν λαιμῶν τοὺς βρυχωμένους ἐκατέρωθεν αὐτῆς ὀρθίους λέοντας¹. Ἡ ἐπίδρασις τῶν προϊόντων τῆς μεταλλοτεχνίας τοῦ Luristan ἐπὶ τῶν θεμάτων τῆς ἐτρουσκικῆς τέχνης γενικώτερον ἔχει ἤδη πολλαπλῶς διαπιστωθῆ (σ. 34 σημ. 6). Τὸ θέμα πάντως τῆς συλλήψεως τοῦ ζώου ἀπὸ τοῦ λαιμοῦ ἀπαντᾷ καὶ εἰς σειρὰν ὀλόκληρον ἀνατολικῶν καὶ ἑλληνικῶν ἔργων ὡς σχῆμα ἐκφραστικὸν τῆς ἐπιβολῆς τῆς δυνάμεως τῆς ποτνίας θηρῶν ἢ τοῦ θηροκτόνου ἥρωος. Ἐπὶ ἔλεφαντίνων πυξίδων τοῦ 8ου αἰῶνος ἐκ Nimrud² καὶ ἐπὶ χαλκῶν ἐλασμάτων τοῦ β' τετάρτου καὶ τῶν μέσων τοῦ 6ου αἰῶνος ἐξ Ὀλυμπίας³ λεοντοφόνοι ἥρωες ἀποπνίγουν τὸν ὀρθοῦμενον πρὸ αὐτῶν λέοντα ὡς ἡ Γοργὼ τῆς Perugia τὰ ἐκατέρωθεν αὐτῆς βρυχώμενα θηρία. Ὁ πόσις θηρῶν τοῦ ἀσσυριακοῦ σφραγιδολίου VA 2736 τοῦ Βερολίνου⁴ καὶ αἱ πότνια θηρῶν τοῦ β' ἡμίσεος τοῦ 7ου αἰῶνος ἐπὶ τοῦ ἐξ ἠλέκτρου ἀναγλύφου τοῦ Κανιαλί - Τεκκέ⁵ καὶ ἐπὶ τοῦ Λακωνικοῦ II μολυβδίνου τοῦ ἱεροῦ τῆς Ὀρθίας⁶ συλλαμβάνουν ἐπίσης ἀπὸ τοῦ λαιμοῦ τοὺς ἐκατέρωθεν αὐτῶν ὀρθοῦμένους λέοντας, ἡ δὲ πότνια τῆς ἐτέρας τῶν λαβῶν τοῦ κρατῆρος τῶν Ἐργοτίμου καὶ Κλειτίου τὴν προσβλέπουσαν αὐτὴν ἔλαφον⁷.

Ἡμίτομα ἀντωπῶν λεόντων ὑποῦνται ὀπισθεν τῆς κεφαλῆς τῆς Γοργῶς, οἴοντι ἀναφύομενα ἐξ αὐτῆς, ἐπὶ τῆς λαβῆς τῆς bucchero οἰνοχόης ἀρ. 47 τοῦ Palermo⁸ (πίν. 7β). Ἡ παράστασις ἀποτελεῖ συντετμημένην ἀπόδοσιν τριμόρφου συνθέσεως ποτνίας θηρῶν⁹. Ὁ δαίμων παρίσταται μὲ χα-

1. J. POTRATZ, Luristanbronzen-Die einstmalige Sammlung Prof. Sarre-Berlin, πίν. 38-41 εἰκ. 241 - 259.

2. Ἄρ. 118177 καὶ 126512 τοῦ Βρετανικοῦ Μουσείου: R. D. BARNETT, The Nimrud Ivories, 191 ἀρ. κατ. S.2 καὶ S.4a-g πίν. XXII.

3. B 972 καὶ B 1650: Schildb. XLIIγ καὶ XXVIII γ πίν. 66 καὶ 53.

4. MOORTGAT, ἔ.ἀ. ἀρ. κατ. 741 πίν. 87. Πρβ. καὶ τὸ θέμα τοῦ μυκηναϊκοῦ σφραγιδολίου τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου: Corpus d. Minoischen u. Mykenischen Siegel I, ἀρ. 89. Α. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ, Μυκηναϊκὴ Σφραγιδογλυφία, 72 πίν. 3γ.

5. JHS 64, 1944, 84 κ.έ. πίν. 10. BSA 49, 1954, 216, 227 ἀρ. 46 πίν. 27. SPARTZ, 58 ἀρ. κατ. 64.

6. AO, 261 εἰκ. 121 c. SPARTZ, 68 κ.έ. ἀρ. κατ. 85.

7. Βλ. σ. 55 σημ. 4. Πρβ. καὶ τὸν ἀμφορέα, ἀρ. 361 τοῦ Βατικανοῦ: ALBIZZATI, Vasi del Vaticano 6, 146 πίν. 48.

8. Arch. Class. 8, 1956, πίν. 40, 2. Βλ. σ. 51.

9. Πρβ. τὴν ὑπ' ἀρ. 6675 χαλκὴν λαβὴν τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου μὲ ὅμοιον ζεῦγος ἀντινώτων ἴπων: DE RIDDER, Catalogue des bronzes trouvés sur l'Acro-

ρακτηριστικόν διὰ τὸν πρώιμον βον αἰῶνα κορινθιάζοντα τύπον προσώπου, ἐλαφρῶς καμψίπους καὶ ἀνατείνων τὰς χεῖρας. Ἡ χειρονομία εἶναι ἄσχετος πρὸς τὴν παρουσίαν τῶν λεόντων εἶναι δηλωτικὴ τῆς ἐπιφανείας τοῦ δαίμονος καὶ ἀπαντᾷ μὲ τὸ αὐτὸ νόημα τόσον εἰς τὴν Πρώιμον Κορινθιακὴν Γοργῶ τοῦ ἀρυβάλλου τῆς Δήλου (εἰκ. 3) ὅσον καὶ εἰς τὴν πρωιμωτάτην πότνιαν θηρῶν τοῦ ἀναγλύφου ἀμφορέως τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου 5898¹.

Μετὰ λέοντος καὶ πάνθηρος συντίθεται ὁ γόργειος δαίμων καὶ ἐπὶ τοῦ χαλκοῦ δίσκου τοῦ Orvieto (σ. 51, εἰκ. 6.). Οὗτος εἶναι ἄρρην, ἄπτερος καὶ καμψίπους, φέρων ἐπίβλημα ἐκ δορᾶς ἐξικνούμενον μέχρι τῆς ὀσφύος καὶ ταινίαν περισφιγγούσαν τὸ μέτωπον. Ἐπὶ τῶν βραχιόνων καὶ τῶν ὤμων αὐτοῦ βαίνουν ἐκατέρωθεν εἰς λέων καὶ εἰς πάνθηρ· μεταξύ τῶν ποδῶν του εἰκονίζεται πτηνὸν ραμφιζόμενον. Πρόκειται περὶ παραλλαγῆς τοῦ θέματος τοῦ πόσιος θηρῶν, ἡ ὁποία καταργεῖ τὸ στοιχεῖον τῆς δυναμικῆς σχέσεως μεταξύ τῶν μορφῶν καὶ προβάλλει μᾶλλον τὴν ιδιότητα τῶν θηρῶν ὡς «χαρακτηριστικοῦ» τοῦ δαίμονος παρὰ τὴν τοῦ δαίμονος ὡς κυριάρχου αὐτῶν. Μορφικῶς αἱ ἀρχαὶ τῆς συνθέσεως τοῦ δίσκου τοῦ Orvieto, ὅστις ἀποδίδεται εἰς ἐτρουσκικὸν ἐργαστήριον τοῦ βου αἰῶνος, θὰ ἠδύνατο νὰ ἀναγνωρισθοῦν εἰς τὸ χαλκοῦν ἐκ Luristan περίπτον τῆς Φορτέτσας², ἐπὶ τοῦ ὁποίου ὑπάρχει παράστασις ποτνίας θηρῶν μὲ λέοντας βαίνοντας καθ' ὅμοιον τρόπον καὶ εἰς τὴν αὐτὴν θέσιν, ὡς οἱ θῆρες τοῦ Orvieto. Ἐπὶ δίσκων τοῦ Luristan ἀνευρίσκομεν ἐπίσης τὸ θέμα τοῦ γυμνοῦ καμψίποδος ἄρρενος δαίμονος (σ. 34 σημ. 6), ἐσημειώσαμεν δὲ ἤδη τὴν σημάσιαν τῶν ἀνατολικῶν τούτων στοιχείων εἰς τὴν ἐτρουσκικὴν τέχνην.

Συμμετρικὸν τρίμορφον ἀποτελεῖ μετὰ πανθήρων καὶ ἡ Γοργῶ τοῦ ἀετώματος τῆς Κερκύρας. Ὁ δαίμων δὲν ἐγγίζει τὰ ζῶα, ἡ ἐσωτερικὴ ἐν τούτοις σύνδεσις τῶν μορφῶν εἶναι ἀναμφισβήτητος³. Οἱ πάνθηρες ἀνήκουν εἰς τὴν Γοργῶ, ὡς π.χ. ἀνήκουν εἰς τὴν μεταξύ αὐτῶν πότνιαν οἱ λέοντες τοῦ ἀμφορέως 5898 τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου καὶ τοῦ πηλίνου πλακιδίου τοῦ

pole, 160 ἀρ. 454 εἰκ. 118. Mus. Helv. 7, 1950, 51 εἰκ. 10. H. JUCKER, Bronzehenkel u. Bronzehydria in Pesaro, 54 πίν. 40, 2. MARANGOU, ἔ.ἀ. εἰκ. 45.

1. AE 3, 1892, πίν. 8, 9 (WOLTERS). AM 26, 1901, 253 κ.έ. (WIDE). HAMPE, Sagenb., 56. F. R. GRACE, Archaic Sculpture in Boeotia, εἰκ. 9. AJA 49, 1945, 323 κ.έ. (LEVI). SCHÄFER, Reliefpithoi, 79 κ.έ. AJA 64, 1960, 347 κ.έ., 349 (ΚΑΡΑΡΑ). SCHEFOLD, Sagenb., πίν. 12. SPARTZ, ἀρ. κατ. 45. Τεμάχιον ὁμοίου ἐκ Τήνου: AA 1939, 259 εἰκ. 16. SPARTZ, ἀρ. κατ. 46. Ν. Μ. ΚΟΝΤΟΛΕΩΝ, Ἀφιέρωμα εἰς Ἄμαντον, 435 κ.έ., 444.

2. AA 1933, 308, 304 εἰκ. 16. JHS 1933, 295 εἰκ. 19. BROCK, Fortetsa 136, 199 ἀρ. 1570 πίν. 114. SPARTZ, ἀρ. κατ. 56. H.-V. HERRMANN, JdI 83, 1968, 26 - 27 εἰκ. 20. Χρονολογεῖται μεταξύ τῶν μέσων τοῦ 9ου καὶ τῶν μέσων τοῦ 8ου αἰῶνος. Βλ. καὶ σ. 34 σημ. 6.

3. Πρβ. KUNZE, AM 78, 1963, 76 - 77. H. J. KANTOR, JNES 21, 1962, 1, 111. CHR. CHRISTOU, Potnia Theron, 138 - 139. I. SCHEIBLER, Die symmetrische Bildform, 31. Τοιαύτην σχέσιν ἀπορρίπτει ὁ R. HAMPE (AM 60/61, 1935/36, 270 καὶ GGA 220, 1968, 24 κ.έ.) δεχόμενος ἐραλδικὸν μόνον διακοσμητικὸν σχῆμα. Ἀναλόγως καὶ οἱ BENSON, 53 καὶ SPARTZ, 76 δεχόμενοι ἀνεξάρτητα μεταξύ των ἀποτρεπτικὰ θέματα.

Μουσείου Ἡρακλείου ἐκ Γόρτυνος¹, καίτοι μὴ ἐγγίζοντες αὐτήν. Διὰ λανθάνοντος ἐπίσης σχήματος ἀσκήσεως κυριαρχίας συνδέεται καὶ ἡ Γοργὼ τεμαχίου ζωφόρου ἐκ τοῦ Διδυμαίου (σ. 47 σημ. 4) πρὸς τὸν ἀποστρέφοντα τὴν κεφαλὴν ἐνώπιον αὐτῆς λέοντα, εἴτε τρίμορφον συμμετρικὴν δεχθῶμεν τὴν σύνθεσιν, εἴτε δίμορφον κατὰ τὰ συμπλέγματα τῶν συγχρόνων σφραγιδολίθων τῆς Βιέννης καὶ τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῶν Παρισίων².

Ὅμοιως ἀνήκουν εἰς τὴν Γοργὼ καὶ οἱ ἐλευθέρας ἐκατέρωθεν αὐτῆς ὀρθούμενοι ὄφεις τῆς «χαλκιδικῆς» ὕδριας RC 5655 ἐκ Ταρκυνίας (σ. 46 σημ. 4, εἰκ. 7). Τὸ θέμα τοῦτο δὲν εἶναι οὐσιαστικῶς διάφορον ἐκείνου τῆς ἀνὰ χεῖρας κρατήσεως τῶν ὄφεων - συμβόλων³, ἔχει δὲ τὸ εἰκονογραφικόν του πάρισον καὶ πάλιν μεταξὺ τῶν παραστάσεων τῆς Ποτνίας ἐπὶ τοῦ πηλίνου πίνακος τοῦ Ἀρείου Πάγου⁴ καὶ τοῦ ἐλεφαντίνου πλακιδίου ἀρ. 15503 τοῦ ἱεροῦ τῆς Ὀρθίας⁵ οἱ ὄφεις πλαισιοῦν καθ' ὅμοιον τρόπον τὴν εἰκονιζομένην χθονίαν θεότητα.

Συντετημένον τύπον ὁμοίας συμμετρικῆς συνθέσεως ἀναγνωρίζομεν εἰς τὸ θέμα τῆς πλαστικῆς διακοσμήσεως τοῦ ὑπ' ἀριθ. 2460 χαλκοῦ κώθωνος τοῦ Μουσείου τοῦ Ἡρακλείου⁶ παρίσταται προτομὴ Γοργούδς, ἐκατέρωθεν τῆς ὁποίας ὀρθοῦν τὰς κεφαλὰς τῶν μεγαλοπρεπεῖς συσπειρωμένοι ὄφεις. Κατ' ἀνάλογον τρόπον προβάλλονται ὄφεις καὶ ἐκατέρωθεν τῆς κεφαλῆς τῆς ποτνίας θηρῶν τῆς ὕδριας τοῦ Grächwil⁷, ἔργου ἀνήκοντος, ὡς καὶ ὁ κώθων τοῦ Ἡρακλείου, εἰς τὸν κύκλον ἐπιρροῆς τῶν λακωνικῶν ἐργαστηρίων χαλκοτεχνίας.

Ὡς πότνια ἵππων ἐμφανίζεται ἡ Γοργὼ ἐπὶ τῶν λαβῶν τοῦ bucchero κρατῆρος ἀρ. 88225 τοῦ Μουσείου τῆς Φλωρεντίας (πίν. 8β, πρβ. σ. 51 σημ. 3). Ἰσταμένη κατ' ἐνώπιον ἐναγκαλίζεται ζεῦγος ἀντωπῶν ἵππων ἀνωρθωμένων εἰς τὰ ὀπίσθια σκέλη. Εἰς τὴν σύνθεσιν καὶ τὰς εἰκονογραφικὰς

1. ASAtene 33/34, 1955/56, 256, 261 εἰκ. 57c. SPARTZ, ἀρ. κατ. 62. Περὶ κρητομυκηναϊκῆς καταγωγῆς τοῦ τύπου τούτου τῆς συμμετρικῆς συνθέσεως βλ. NILSSON, GGfR I², 294 κ.έ. SCHÄFER, Reliefrithoi, 79 κ.έ. SCHEIBLER, ἔ.ά. 41 - 42. Α. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ, Μυκηναϊκὴ Σφραγιδολογία, 70 κ.έ. πίν. 5α.

2. Βλ. σ. 57. Εἰς ἀνάλογον σύνθεσιν ἀναπαριστᾷ ὁ H. SCHRADER τὴν Γοργὼ τῶν ἀκρωτηρίων τοῦ παλαιότερου ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως: JdI 43, 1928, 54 κ.έ., 67. Πρβ. καὶ W. H. SCHUCHHARDT, AA 1934, 124 κ.έ. Πιθανὸς ὁ τύπος τῆς συνθέσεως καὶ διὰ τὴν Γοργὼ τοῦ χαλκοῦ περιτημένου ἐλάσματος τῆς Ἀκροπόλεως (σ. 38 σημ. 6).

3. Χαρακτῆρα συμβόλου ἔχει καὶ ὁ ἐλισσόμενος ὑπὸ τοὺς πόδας καμψίποδος Γοργούδς ὄφς τοῦ μελανομόρφου ἀμφορέως F 230 τοῦ Λούβρου: CV 4 III H πίν. 43, 3.

4. Hesperia 2, 1933, 604 ἀρ. 277 εἰκ. 72, 73. MATZ, GGrK, 482 πίν. 283a. U. HAUSMANN, Griechische Weihreliefs, 16 σημ. 21 εἰκ. 6.

5. AO, 207 πίν. 93,2. MARANGOU, Lakon. Elfenb., 19 κ.έ., 21 κ.έ., 23 κ.έ. ἀρ. κατ. 6 εἰκ. 14.

6. Τοῦ τελευταίου τετάρτου τοῦ 6ου αἰῶνος: BSA 57, 1962, 28 κ.έ. πίν. 2. AA 19, 1964, 118, 119 ἀρ. κατ. 40.

7. H. A. CAHN, Publications de l'Université de Dijon XVI, 1958, 21 κ.έ. H. BLOESCH, Antike Kunst in der Schweiz, 22 κ.έ. H. JUCKER, Bronzehenkel und Bronzehydria in Pesaro, 23 κ.έ. Τελευταίως βλ. MARANGOU, ἔ.ά. 24.

λεπτομερείας συνδυάζονται στοιχειᾶ ἐκ τῶν παραστάσεων τῆς κατὰ μέτωπον εἰκονιζομένης ποτνίας ἵππων τῶν πηλίνων ἀναγλύφων τῆς Γόρτυνος¹ καὶ τοῦ Πριναῖ² καὶ ἐκείνων τοῦ ἐναγκαλιζομένου τοὺς ἵππους πόσιος τῶν πλακιδίων τῆς Λατοῦς³ καὶ τοῦ ἐλάσματος Β 1002 τῆς Ὀλυμπίας⁴. Ἡ Γοργὼ τῆς Φλωρεντίας χρονολογεῖται εἰς τὸ α' ἡμισυ τοῦ βου αἰῶνος καὶ ἔχει τὸν αὐτὸν κορινθιάζοντα τύπον προσώπου ὡς καὶ ὁ σύγχρονος περίπου δαίμων τῆς οἰνοχόης τοῦ Palermo.

Σύντημσιν τῆς συνθέσεως, ἤτοι περιορισμὸν τοῦ τριμόρφου εἰς τὰς προτομάς τῆς Γοργοῦς καὶ τῶν ἐκατέρωθεν αὐτῆς ἵππων, ἀποτελοῦν αἱ παραστάσεις τῶν λαβῶν τοῦ bucchero θυμιατηρίου(;) ἀρ. 3467 τοῦ Μουσείου τῆς Φλωρεντίας (πίν. 9α) καὶ τῶν δύο ὑστεροαρχαϊκῶν χαλκίνων ὕδριων τοῦ Σικάγου⁵ καὶ τῆς Νεαπόλεως⁶ (πίν. 8α)· προτομαὶ ἵππων πλαισιοῦν ἐνταῦθα τὴν γοργοκικὴν κεφαλὴν, οἰοῦν ἀναφυόμεναι ἐκ τοῦ λαιμοῦ ἢ ἐκ τῶν ὠμων τοῦ ὄντος. Αἱ παραστάσεις χρονολογοῦνται εἰς τὸ β' ἡμισυ τοῦ βου αἰῶνος καὶ εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 5ου ἀντιστοίχως, ἔχουν δὲ τὰς προδρόμους τῶν εἰς ὁμοίως συνεπτυγμένας ἐραλδικὰς συνθέσεις ποτνίας ἵππων τοῦ 7ου καὶ τοῦ πρώιμου βου⁷: ἐκείνας τοῦ ἐλεφαντίνου⁸ καὶ τῶν πηλίνων συμπλεγμάτων τοῦ ἱεροῦ τῆς Ὀρθίας⁹ καὶ ἐκείνας τῶν χαλκίνων ὁμοίων τῆς

1. ASAtene 33/34, 1955/56, 256, 266 εἰκ. 61. SPARTZ, 61 ἀρ. κατ. 68.

2. ASAtene 1, 1914, 67 κ.έ. εἰκ. 36 - 38. Hesperia 14, 1945, 14, 31 πίν. 31, 3, 32. SPARTZ, 61 ἀρ. κατ. 67.

3. BCH 53, 1929, 422 εἰκ. 35 πίν. 30, 1, 3. ASAtene 13/14, 1930/31, 104 κ.έ. εἰκ. 33. SPARTZ, 60 ἀρ. κατ. 69.

4. Ol. Ber. III, 81 ἀρ. 7 εἰκ. 94. KUNZE, Schildb., 24, 61, 233, ἀρ. XXI b πίν. 48 παρένθ. πίν. 5, 1. SPARTZ, 79 ἀρ. κατ. 136. Περὶ τοῦ θέματος τῆς ποτνίας καὶ τοῦ δεσπότη ἵππων βλ. N. YALOURIS, Athena als Herrin der Pferde, Mus. Helv. 7, 1950, κυρίως 88 κ.έ. SCHÄFER, Reliefpithoi, 34. H. JUCKER, Bronzehenkel und Bronzhydria in Pesaro, Studia Oliveriana 13/14, 1965/66, κυρίως 52 κ.έ. καὶ Antike Kunst 8, 1964, 7 κ.έ. I. M. BLASQUEZ MARTINEZ, El Despotas Theron, Atti d. VII Congr. Intern. di Arch. Class. II, 206 κ.έ. H.-V. HERRMANN, JdI 79, 1964, 50 κ.έ. σημ. 183.

5. SCHAUENBURG, 47 πίν. 20, 2.

6. RM 38/39, 1923/24, 378 κ.έ. εἰκ. 16. W. LAMB, Greek and Roman Bronzes, πίν. 73b. LANGLOTZ, Die Kunst der Westgriechen, ἀρ. 93.

7. Ἡ Ε. SPARTZ, 69 κ.έ., ἀρνεῖται τὸν χαρακτηρισμὸν τῆς «ποτνίας ἵππων», τὸν ὁποῖον ἀποδίδουν εἰς τὰς συνεπτυγμένας ταύτας συνθέσεις οἱ DAWKINS, AO, 149 καὶ THOMPSON, JHS 29, 1909, 290 κ.έ. καὶ ὁ ὁποῖος ἄλλωστε ἔχει γίνεαι γενικώτερον ἀποδεκτός: PICARD, Ephèse et Claros, 440 σημ. 6, 515 σημ. 3, 4. YALOURIS, ἔ.ἀ. 93. H. JUCKER, ἔ.ἀ. (Pesaro) 53 κ.έ. MARANGOU, ἔ.ἀ. 60.

8. Ἐθνικὸν Μουσεῖον ἀρ. 15792. AO, 241 κ.έ. πίν. 172, 1. MARANGOU, ἔ.ἀ. 58 κ.έ. ἀρ. κατ. 28 εἰκ. 44 μετὰ τῆς παλαιότερας βιβλιογραφίας.

9. AO, 149 πίν. 32, 4, 5. JHS 29, 1909, 290. R.A. HIGGINS, Br. Mus. Cat. of Terracottas I, ἀρ. 1034 πίν. 142. Συναφὲς εἶναι τὸ θέμα γυναικείας μορφῆς ἱσταμένης μεταξὺ δύο προτομῶν ἵππων, τὸ ὁποῖον ἀπαντῶμεν μετὰ τῶν μολυβδίνων ἀναθημάτων τοῦ ἱεροῦ τῆς Ὀρθίας: AO, 266 εἰκ. 123 πίν. 186, 8, 194, 37, 40. JHS 29, 1909, 291 εἰκ. 7. SPARTZ, 69 - 70. Περὶ τῆς ἀνατολικῆς προελεύσεως τοῦ θέματος, περὶ ἧς παλαιότερον ROSTONTZEFF,

¹ Ἀκροπόλεως ¹ καὶ τῆς Συλλογῆς N. Schimmel ².

Τὸ ὄλως ἰδιάζον σύμπλεγμα τοῦ Μέσου Κορινθιακοῦ πλαστικοῦ ἀγγείου ἀρ. 52244 τοῦ Μουσείου τῶν Συρακουσῶν (σ. 49 σημ. 3, πίν. 9β) παριστᾷ τὸν δαίμονα περιεζωσμένον ὄφεις καὶ ἱπεύοντα. Ἡ παράστασις ἡρμηνεύθη ὡς Μέδουσα ἱπεύουσα τὸν Πήγασον ³. Ὡς προτομαὶ Πηγᾶσου ἐκατέρωθεν τῆς κεφαλῆς τῆς Μεδούσης ἡρμηνεύθησαν ἄλλωστε καὶ αἱ παραστάσεις τῶν λαβῶν τῶν ὑδριῶν τοῦ Σικάγου καὶ τῆς Νεαπόλεως — ἴσως διότι ἐξελήφθησαν ὡς πτέρυγες τῶν ἵππων οἱ ἐκτεινόμενοι εἰς τὰ πλάγια βόστρυχοι τῆς κεφαλῆς τοῦ δαίμονος ⁴. Πλὴν ὁμως ἡ παρουσία τοῦ ἵππου παρὰ τὴν Γοργῶ δὲν ἐντάσσει αὐτὴν ἀπαραιτήτως εἰς τὸν χῶρον τοῦ συγκεκριμένου μυθικοῦ ἐπεισοδίου· εἰς τὴν πραγματικότητα πρόκειται ἀπλῶς περὶ ἀπεικονίσεων τοῦ δαίμονος εἰς τὴν ἱππίαν αὐτοῦ ὑπόστασιν (Daseinsbilder). Ἡ πίστις περὶ τῆς ἱππίας, τοὔτεστι χθονίας, φύσεως τῆς Γοργῶς εἶναι βασικὴ καὶ ὑπόκειται ἢ αὐτὴ τόσον εἰς τὴν ἐφιππον μορφήν τοῦ ἀγγείου τῶν Συρακουσῶν, ὅσον καὶ εἰς τὰ ἐραλδικὰ συμπλέγματα

Syria 12, 1931, 54 κ.έ. εἰκ. 2, βλ. τελευταίως ἐν ἐκτάσει H.-V. HERRMANN, JdI 83, 1968, 18 - 22 εἰκ. 11 - 15.

1. Ἐθνικὸν Ἀρχαιολογικὸν Μοσεῖον ἀρ. 6675. Βλ. καὶ σ. 59 σημ. 9.

2. AJA 68, 1964, 185 κ.έ. πίν. 64. Antike Kunst 7, 1964, 6. H. HOFFMANN, Norbert Schimmel Collection, 1964, ἀρ. 9. H. JUCKER, ἔ.ά. 61 κ.έ. πίν. 35. ΜΑΡΑΝΓΟΥ, ἔ.ά. σημ. 342.

3. Οὕτως ὀρίζεται ἐν Fasti Archeologici 5, 1950, 161 ἀρ. 1807. BROMMER, Vasenlisten, 208. NSc. 76, 1951, 325. SCHAUBENBURG, 43. BCH 87, 1963, 435 (J. DUCAT). Kunstwerke der Antike, Münzen u. Medaillen AG Basel, Auktion, 34, 6-5-1967, ἀρ. 104. Διαφόρως ὑπὸ τοῦ E. LANGLOTZ, Die Kunst der Westgriechen, 58 (βλ. καὶ σ. 79). Ὡς Μέδουσαν ἱπεύουσαν τὸν Πήγασον παρηρμήνευσεν ὁ E. PARIBENI (The Riding Gorgon, Essays in Memory of Karl Lehmann, 1964, 152 κ.έ.) τὸ θέμα τοῦ χαλκίνου ἀγαλματίου τῆς Ζυρίχης ἐκ Baden (Aequae Helveticae). Πραγματικῶς πρόκειται περὶ ἐλάφου, ὡς ἄλλωστε ἀναφέρεται καὶ εἰς τὰς παλαιότερας δημοσιεύσεις (P. WOLTERS, Bonn. Jahrb. 118, 1909, 257 κ.έ. H. A. CAHN, Publications de l'Université de Dijon XVI, 1958, 27), τὸ πλῆθος ὁμως καὶ τὸ εἶδος τῶν νεωτέρων προσθηκῶν (βλ. κυρίως P. WOLTERS, ἔ.ά.) καθιστοῦν ἀδύνατον τὴν ἀποκατάστασιν τῆς ἀρχικῆς μορφῆς τοῦ ἔργου. Τοῦτο εὐρέθη εἰς ρωμαϊκὸν στῦλον ἀνασκαφῶν, ἡ δὲ μορφή ἀθύρματος («νευροσπάστου») με χαρακτηριστὰ φυλακτηρίου, ὑπὸ τὴν ὁποίαν διεσώθη, ἀρμόζει ἀπολύτως εἰς τὸ πνεῦμα τῆς ὑστέρως ἀρχαιότητος. Ἐὰν ὑπάρχη εἰς τὸ ὄλον σύμπλεγμα ἐν ἀρχαιότερον τμήμα, τοῦτο οὔτε παλαιότερον τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνος (πρβ. P. WOLTERS, ἔ.ά. 265) οὔτε προῖον ἐλληνικοῦ ἐργαστηρίου δύναται νὰ εἶναι. Εἶναι προφανὴς ἡ ἀρχαϊστικὴ τεχνοτροπία τῆς κεφαλῆς τοῦ δαίμονος, τῆς ὁποίας οὐδὲν τυπολογικὸν παράλληλον δύναται νὰ σημειωθῆ μεταξὺ τῶν ἐλληνικῶν πλαστικῶν γοργονείων τοῦ ὑστέρου βου αἰῶνος (πρβ. π.χ. τὰ χάλκινα ἀγαλμάτια τῆς Περαχώρας, τὸ γοργόνειον τῆς αἰγίδος τῆς Ἀθηνᾶς εἰς τὸ ἀέτωμα τῆς Ἐρετρίας, τὰς ἀκροκεράμους τῆς Μ. Ἑλλάδος: H. BESIG, ἀρ. κατ. 151, 227 - 237. D. VAN BUREN, Archaic Fictile Revetments in Sicily and Magna Graecia, πίν. XIV. R. HAMPE - H. GROENGIENSSSEN, Aus der Sammlung des Arch. Institutes der Universität Heidelberg, 98 - 99 πίν. 15). Προφανῶς πρόκειται περὶ ἐτρουσκικοῦ ἔργου.

4. SCHAUBENBURG, 44. B. FREYER-SCHAUBENBURG, Elfenbeine aus dem samischen Heraion, 41. LANGLOTZ, ἔ.ά. 30.

«ποτνίας ἵππων» τῶν λαβῶν τῶν ἀγγείων τῆς Φλωρεντίας, τοῦ Σικάγου καὶ τῆς Νεαπόλεως, εἰς τὴν κενταυροειδῆ μορφήν ἐπὶ τοῦ ἀμοφορέως CA 795 τοῦ Λούβρου καὶ ἐπὶ τῶν νεωτέρων ἰωνικῶν σφραγιδολίθων, ὡς καὶ εἰς τὰς ἡσιοδεῖους ἐν τέλει εἰκόνας τῆς ἐνώσεως τῆς Μεδούσης μετὰ τοῦ Ποσειδῶνος καὶ τῆς γεννήσεως τοῦ Πηγᾶσου. Εἰς τὸ σύμπλεγμα μάλιστα τῶν Συρακουσῶν ὁ καλλιτέχνης ἀποδίδει ἱπεύουσαν τὴν Γοργῶ ἔχων κατὰ νοῦν τὸν ἀνδρόγυνον πρωτίστως χαρακτῆρα τοῦ δαίμονος¹ καὶ οὐχὶ τὴν θηλείαν ὑπόστασιν τῆς ἐνωθείσης μετὰ τοῦ ἱππίου Ποσειδῶνος Μεδούσης, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον εὐλόγως θὰ ἠδύνατό τις νὰ ὑποθέσῃ, ἂν ἡ Γοργῶ ἐκάθητο κατὰ πλευρὰν ἐπὶ τοῦ ἵππου². Ὁ δαίμων ἱπεύει τὸ ζῶον καὶ ἀσκεῖ κυριαρχίαν ἐπ' αὐτοῦ, ὡς καὶ εἰς τὸ ἐραλδικὸν σύμπλεγμα τοῦ «πόσιος ἵππων»³, τὸ δὲ ζῶον καὶ ὡς ὑποζύγιον τοῦ δαίμονος παραμένει πρωτίστως «χαρακτηριστικὸν» (Attribut) αὐτοῦ.

Ὡς «χαρακτηριστικὸν» πρέπει προφανῶς νὰ νοηθῇ καὶ ὁ περωτὸς ἵππος, τὸν ὁποῖον ἐναγκαλίζεται ἡ Γοργῶ τοῦ τρίποδος B 7000 τῆς Ὀλυμπίας (πίν. 10). Ὁ δαίμων, τοῦ ὁποῖου ἡ ἐξαιρετικῆς ἀγριότητος καὶ πάντως μνημειώδης μορφή ἐντάσσεται εἰς τὸν κύκλον τῶν λακωνικῶν ἐργαστηρίων τοῦ τέλους τοῦ 7ου αἰῶνος, μεταξὺ τῶν γοργονείων τοῦ πλακιδίου 15506 (πίν. 11α) καὶ τῆς ὑδρίας ἐκ Trebenische⁴, εἶναι ἄπτερος, φέρει ποδῆρη χιτῶνα καὶ σχεδὸν ὀκλάζει καθήμενος ἐπὶ ἰωνικοῦ «κιονοκράνου». Πρὸ τῶν ἐστραμμένων πρὸς τὰ δεξιὰ σκελῶν του ὀρθοῦται περωτὸς ἵππος, τὸν ὁποῖον οὗτος ὑποβαστάζει δι' ἀμφοτέρων τῶν χειρῶν. Ἡ ὀκλάζουσα στάσις εἶναι ὑποβλητικῆ τοῦ χθονίου χαρακτῆρος τοῦ ὄντος, ἀναμφισβητήτως δὲ καὶ ἡ παρουσία τοῦ ζώου⁵.

1. Τὴν ἐντύπωσιν τοῦ ἀνδρόγυνου ὄντος ἐνισχύουν εἰς τὰς περισσοτέρας τῶν παραστάσεων τοῦ δαίμονος τὸ γένειον, ὁ μύσταξ καὶ ὁ βραχὺς χιτῶν.

2. Περὶ παραστάσεων θηλειῶν θεοτήτων ἐπὶ ζῶων ὀχουμένων ὑποδηλουσῶν ἱερογαμίαν μετὰ ζωομόρφου θεοῦ βλ. V. BÉRARD, De l'origine des cultes arcadiens, 123 κ.έ. W. TEGHNAU, JdI 52, 1937, 90.

3. Παραστάσεις ἐπίππων θεοτήτων, εἰς τὰς ὁποίας ὁ ἵππος ἰσχύει πρωτίστως ὡς προσδιοριστικὸν τῆς φύσεως τῆς θεότητος εἰκονογραφικὸν στοιχεῖον, ἀνεγνωρίσθησαν εἰς σειρὰν προϊμῶν ἑλληνικῶν εἰδωλίων με ἐπίππους γυναικείας μορφᾶς· βλ. τελευταίως MARANGOU, Lakon. Elfenb., σημ. 346 (σ. 61 σημ. 356 - 359 εἰδικώτερον περὶ τῶν ἱππίων θεοτήτων). Ἡ διερεύνησις τοῦ θέματος ἔχει ἐπεκταθῆ πρὸς τὸν μυκηναϊκὸν (D. LEVI, La dea micenea a cavallo, Stud. Robinson I, 108 κ.έ. πίν. 4a) καὶ πρὸς τὸν ἀνατολικὸν χῶρον (LECLANT, Syria 37, 1960, 1 κ.έ. κυρίως 61. HANFMAN, Syria 38, 1961, 243 κ.έ.).

4. Θ. ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΑ, ΑΔ 19, 1964, 118 κ.έ. ἀρ. κατ. 7, 31 πίν. 68α, 71.

5. Σημειωτέον ὅτι ὡς «Attribut» τῆς Γοργοῦς εἶχε χαρακτηρίσει παλαιότερον ὁ C. ROBERT, Hermeneutik, 1919, 149 καὶ τὸν Πήγασον τοῦ ἀετώματος τῆς Κερκύρας· τὸν χαρακτηρισμὸν ἐδέχθη τελευταίως ὁ E. KUNZE ἐν AM 78, 1963, 78 - 79. Ἡ ἀποψις δύναται ἀσφαλῶς νὰ ὑποστηριχθῇ πειστικώτερον διὰ τοῦ στηρίγματος B 7000 τῆς Ὀλυμπίας, τῶν πλακῶν τῶν Συρακουσῶν (σ. 85 σημ. 5. Περὶ τῆς προταθείσης ὑπὸ τῆς S. BENSON συμπληρώσεως διὰ τῆς προσθήκης τοῦ Χρυσάορος βλ. BSR 22, 1954, 122 κ.έ. AM 78, 1963, 79 σημ. 22) καὶ τῆς Γέλας (MonAnt. 17, 1906, 568 κ.έ. πίν. 48, 1) καὶ τῆς μετόπης τοῦ ναοῦ C τοῦ Σελινοῦντος (σ. 52 σημ. 3).

Ἡ κατηγορία τῶν μεικτῶν γοργοειδῶν τεράτων εἶναι ἀριθμητικῶς περιορισμένη. Μεταξὺ τῶν πρωιμωτέρων παραδειγμάτων εἶναι ἡ ὑπ' ἀριθ. 15637 ὀστεῖνη σφραγὶς ἐκ τοῦ ἱεροῦ τῆς Ὀρθίας· χρονολογεῖται εἰς τὸ β' τέταρτον τοῦ 7ου αἰῶνος καὶ φέρει παράστασιν γοργομορφου περωτοῦ δράκοντος¹ (εἰκ. 8). Ἀναλόγους ἀνθρωπομόρφους περωτὰς μορφὰς μὲ κορμὸν ἀπολήγοντα εἰς οὐρὰν ὄψεως συναντῶμεν εἰς τὴν κορινθιακὴν ἀγγειογραφίαν ἀπὸ τοῦ τελευταίου τετάρτου τοῦ 7ου αἰῶνος καὶ ἐξῆς². Πρόκειται περὶ τοῦ ὄντος τὸ ὁποῖον ἐκ νεωτέρων παραστάσεων ἐταυτίσθη πρὸς τὸν μυθικὸν Τυφῶνα³. Ὅπωςδὴποτε δὲν δυνάμεθα νὰ γνωρίζωμεν ἂν ὁ σχεδιάσας τὸ γοργονόμορφον τέρας τῆς λακωνικῆς σφραγίδος εἶχε κατὰ νοῦν τὸν Τυφῶνα ἢ τὴν Ἐχιδναν, ἕτερον χθόνιον τέρας, τέκνον τῆς Κητοῦς καὶ τοῦ Φόρκυος, ὡς αἱ μυθικαὶ Γοργόνες, καὶ σύντροφον τοῦ Τυφῶνος μὲ ὁμοίως διφυᾶ μορφήν⁴. Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ περὶ τῶν νεωτέρων ἐπιβιώσεων τοῦ ὄντος τῆς σφραγίδος, τὰς ὁποίας ἀναγνωρίζομεν εἰς τὰς ὀφιοπόδας καὶ περωτὰς ἐνίοτε Γοργόνας τῶν λαβῶν τῶν χαλκῶν «λακωνικῶν» κρατήρων τοῦ β' ἡμίσεος τοῦ βου αἰῶνος⁵ (πίν. 12a). Τὰ ὄντα ταῦτα, τῶν ὁποίων ὁ γυναικεῖος κορμὸς ἀπολήγει εἰς δύο ὄφεις, υἰοθετοῦν ἐπίσης τὸν συνήθη κατὰ τὸν βον αἰῶνα τύπον τοῦ ὀφιοπόδος Τυφῶνος⁶, μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι τὰ σκέλη - ὄφεις τῶν Γοργόνων ἀπολήγουν εἰς κεφαλὴν καὶ οὐχὶ εἰς οὐρὰν ὄψεως.

Μεταξὺ τῶν πλέον ἐπιβλητικῶν μορφῶν τεράτων τῆς ἀρχαϊκῆς τέχνης, τὸ τοῦ λακωνικοῦ ἔλεφαντίνου πλακιδίου ἀρ. 15506 τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου⁷ (πίν. 11a) συνδυάζει κορμὸν σφιγγὸς μετὰ γοργονικῆς κεφαλῆς. Τὸ αὐτὸ

1. AO, 230 πίν. 145, 2. MARANGOY, ἔ.ἀ. 140 εἰκ. 99.

2. PAYNE, NC, 76 κ.έ. ἀρ. κατ. 97 (ἀλάβαστρον Βρυξελλῶν), 98a πίν. 15,4,5 (ἀλάβαστρον Συρακουσῶν), 98 πίν. 15,10 (ἀλάβαστρον Συρακουσῶν), 531 πίν. 24,1 (σφαιρικὸς ἀρύβαλλος Ἐθνικοῦ Μουσείου ἀρ. 314) κλπ.

3. Βλ. π.χ. τὰς παραστάσεις τῶν χαλκῶν ἐλασμάτων B 1636, B 1802, B 1888, B 1803, B 316, B 315, B 1643, B 1975, B 1973 τῆς Ὀλυμπίας τοῦ α' ἡμίσεος τοῦ βου αἰῶνος (KUNZE, Schildb. XXVI γ πίν. 55 παρένθ. πίν. 6. I d πίν. 6,7. XVI d πίν. 40. XV c πίν. 42, 43. L b πίν. 66. XL γ. VII c πίν. 22,33. Xb πίν. 30,32. XLVII a πίν. 67).

4. ΗΣΙΟΔ. Θεογ. 295, 298, 306.

5. Κρατὴρ ἐκ Trebenishte - Μουσεῖον Σόφιας: B. FILOW, Die archaische Nekropole von Trebenishte, πίν. 7, 8. Κρατὴρ ἐκ Trebenishte - Μουσεῖον Βελιγραδίου: AA 1930, 299 ἀρ. 13 εἰκ. 17,18,21. R. JOFFROY, Le trésor de Vix πίν. XXI. Κρατὴρ ἐκ Vix-Μουσεῖον Châtillon-sur-Seine: JOFFROY, ἔ.ἀ. πίν. V, VI, 1, VIII. Κρατὴρ Μουσείου Μονάχου: AA 1910, 50 εἰκ. 3. FILOW, ἔ.ἀ. εἰκ. 37 - 38 b. JOFFROY, ἔ.ἀ. πίν. XXII, 1. Λαβὴ Βρετανικοῦ Μουσείου: JOFFROY, ἔ.ἀ. πίν. XXIII, 1. Λαβὴ Μουσείου τοῦ Λούβρου: JOFFROY, ἔ.ἀ. πίν. XXII, 2. Περὶ τούτων βλ. κυρίως A. RUMPF, Κρατὴρ Λακωνικὸς ἐν Charites, 127 - 135. Πρβ. καὶ Θ. ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΑ, ΑΔ 19, 1964, 118 κ.έ. ἀρ. κατ. 34 - 39.

6. Βλ. ἀνωτέρω σημ. 3.

7. AO πίν. 102. MARANGOY, ἔ.ἀ. 39, 41 κ.έ. ἀρ. κατ. 17 εἰκ. 33, 37 μετὰ τῆς παλαιότερας βιβλιογραφίας. Χρονολογεῖται περὶ τὸ 625 π.Χ.

θέμα αναγνωρίζομεν καὶ εἰς τὴν κατὰ μίαν πεντηκονταετίαν περίπου παλαιότεραν ἑλεφαντίνην σφραγίδα ἐκ τοῦ Ἡραίου τοῦ Ἄργους (πίν. 11β), ἢ ὅποια πιθανώτατα εἶναι ἐπίσης ἔργον λακωνικοῦ ἐργαστηρίου¹ δύο ἀντιθετικῶς τοποθετημένοι κορμοὶ σφιγγὸς ἐνοῦνται εἰς κοινὴν κεφαλὴν, ἢ ὅποια, διαφόρως πρὸς τὰ νεώτερα γνωστὰ παραδείγματα τοῦ θέματος εἰς τὸ κορινθιακὸν ἐργαστήριον², εἶναι γοργοειδῆς. Προϋπόθεσις τῶν τοιού-

Εἰκ. 9. Ἐκ ΠΚ. ἀλαβάστρου τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου τῶν Συρακουσῶν.

των συμμετρικῶν συνθέσεων εἶναι τὸ μετωπικὸν πρόσωπον καὶ ἢ διὰ τούτου καὶ τοῦ διπλοῦ σώματος ἐπιβολὴ τῆς δαιμονικῆς ἰσχύος τῶν εἰκονιζομένων ὄντων³. Δὲν ἀποτελεῖ ἄρα παράδοξον ἀπὸ τῆς πλευρᾶς ταύτης ἢ ἐφαρμογὴ τοῦ κατ' ἐξοχὴν μετωπικοῦ προσώπου, τοῦ γοργοειδοῦς, εἰς σῶμα σφιγγὸς.

Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ περὶ τοῦ θέματος τοῦ Πρωίμου Κορινθιακοῦ ἀλαβάστρου τῶν Συρακουσῶν⁴· τὴν γοργοειδῆ κεφαλὴν φέρει ἐνταῦθα δισώμα-

1. Βλ. ἀνωτέρω σ. 37 σημ. 1. Πελοποννησιακὸν ἐργαστήριον δέχονται οἱ F. MATZ, GGK, 502, I. SCHEIBLER, *Die symmetrische Bildform*, 27 σημ. 115 καὶ J. BOARDMAN, *Island Gems*, 145 πίν. 18a ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν RAYNE, NC, 51 σημ. 8, ὅστις ὁμιλεῖ περὶ ἰωνικοῦ ἐργαστηρίου.

2. Βλ. π.χ. τὸ ὅμοιον θέμα ἐπὶ τῆς οἰνοχόης Chigi καὶ ἐπὶ τοῦ ἀλαβάστρου τοῦ Βρετανικοῦ Μουσείου: RAYNE, NC, ἀρ. κατ. 39 καὶ 94. Τελευταίως (Α. ΛΕΜΠΕΣΗ, *Κρητ. Χρον.* 21, 1969, 105) ἡμφεσβητήθη ἢ προτεραιότης τῶν πελοποννησιακῶν ἐργαστηρίων εἰς τὴν δημιουργίαν τοῦ εἴδους τούτου τῶν ἐραλδικῶν συνθέσεων (βλ. SCHEIBLER, ἔ.ἀ. 27). Ἴσως διότι δὲν ἐλήφθη ὑπ' ὄψιν ἡ μαρτυρία τῆς σφραγίδος τοῦ Ἡραίου.

3. Πρβ. Α. ΛΕΜΠΕΣΗ, ἔ.ἀ. 106 - 107.

4. RAYNE, NC, 51 εἰκ. 12 ἀρ. κατ. 440.

τον ὄν μὲ κορμόν πτηνοῦ καὶ πόδας λέοντος (εἰκ. 9). Τὸ παράδειγμα εἶναι μοναδικόν· σχετικὰ πάντως εἶναι τὰ δισώματα πτηνὰ (σειρήνες;) μὲ κεφαλὴν πάνθηρος, τὰ ὁποῖα εἰκονίζονται ἐπὶ τοῦ Πρωίμου Κορινθιακοῦ ἀρυβάλλου τοῦ Λούβρου Α 449 καὶ τοῦ Ὑστέρου Κορινθιακοῦ ἀλαβάστρου τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου 291 εἰς ὁμοίαν ἐραλδικὴν σύνθεσιν¹. Θὰ ἠδύνατο μάλιστα νὰ ὑποστηριχθῆ ὅτι ἐν προκειμένῳ τὸ δαιμονικὸν ὄν φέρει ἐναλλάξ καὶ ἀδιακρίτως τὸ πρόσωπον τῆς Γοργοῦς ἢ τοῦ πάνθηρος, διότι ἀμφότερα ταῦτα εἶναι τὰ κατ' ἐξοχὴν μετωπικά δαιμονικά πρόσωπα τῆς ἀρχαϊκῆς τέχνης. Ἡ ἀντίληψις αὕτη ὑπόκειται προφανῶς καὶ εἰς τὸ θέμα τοῦ Μέσου Κορινθιακοῦ πλαστικοῦ ἀγγείου τοῦ ἐμπορίου ἀρχαιοτήτων τῆς Βασιλείας²: παριστᾷ καθήμενον πάνθηρα, τοῦ ὁποῖου ἡ κεφαλὴ εἶναι γοργονική (πίν. 11γ).

Τὸ γοργοειδὲς τέρας, τὸ ὁποῖον εἰκονίζεται ἐπὶ τοῦ χαλκοῦ περιτημένου ἐλάσματος (ἐπισήματος ἀσπίδος) Β 4990 τῆς Ὀλυμπίας, ἀποτελεῖ μοναδικὸν συνδυασμὸν ἑτεροειδῶν ὄντων³ (πίν. 12β). Ὁ κορμὸς εἶναι ἀνθρώπινος, φέρει ζευγὸς δρεπανοειδῶν πτερύγων καὶ ἀπολήγει εἰς οὐρὰν ἰχθύος. Ἀπὸ τοῦ ἰχθυοσχήμου κάτω τμήματος ἐκφύεται ζευγὸς ἐμπροσθίων σκελῶν λέοντος· αἱ χεῖρες κρατοῦν ἀνὰ ἓνα ὄφιν καὶ ἡ γοργοπροσώπος κεφαλὴ φέρει δίλοφον κράνος. Χρονολογεῖται πρὸς τὸ τέλος τοῦ βου αἰῶνος, λόγῳ δὲ τῆς συσσωρεύσεως τοσούτων ἑτεροειδῶν στοιχείων φαίνεται μᾶλλον προῖόν ἐργαστηρίου τῆς Κάτω Ἰταλίας.

2. Ὀντολογία

Δὲν γνωρίζομεν ποίαν σημασίαν εἶχον τὰ γόργεια τέρατα τῶν ἀρχαϊκῶν χρόνων διὰ τοὺς συγχρόνους τῶν ἐκτὸς τῶν πλαισίων τοῦ συγκεκριμένου μύθου. Πάντως, ἐπειδὴ παραδίδεται ὅτι ἡ Ἔρις εἰκονίζετο ἐπὶ τῆς λάρνακος τοῦ Κυψέλου *αἰσχίστη τὸ εἶδος εἰκονία*⁴, ὅπερ πιθανότατα σημαίνει ὅτι εἶχε γοργονικὴν μορφήν ἐν ὄλῳ ἢ ἐν μέρει⁵, ὅτι ὁ Φόβος εἶχε παραπλήσιον λεόντειον κεφαλὴν ἐπὶ τῆς ἀσπίδος τοῦ Ἀγαμέμνονος τῆς αὐτῆς λάρνακος⁶, ὅτι αἱ Κῆρες τῆς «Ἀσπίδος» ἦσαν *δεινωπαί, βλοσυραί τε, διαφοραί τ' ἄπληταί τε*⁷, ἡ δὲ Κῆρ τῆς λάρνακος εἰκονίζετο *ὀδόντας*

1. ΡΑΥΝΕ, NC, ἀρ. κατ. 543 καὶ 1210.

2. Kunstwerke der Antike, Münzen und Medaillen, Basel Auktion 34 (6 Mai 1967) ἀρ. 104 πίν. 26 σ. 49.

3. ΑΔ 17, 1961/62, Χρονικά 119 πίν. 136.

4. ΠΑΥΣ. V 19.2. Εἰκονίζετο ἐπίσης ἐπὶ τῆς ἀσπίδος τῆς Ἀθηνᾶς μετὰ τοῦ Φόβου, τῆς Ἰωκῆς καὶ τῆς Γοργοῦς (Ιλ. Ε 740) καὶ ἐπὶ τῆς ἀσπίδος τοῦ Ἡρακλέους (Ἀσπίς στ. 148).

5. W. v. MASSOW, AM 41, 1916, 80 κ.έ.

6. ΠΑΥΣ. V 19. 6.

7. Στ. 250.

ἔχουσα οὐδὲν ἡμερωτέρους τοῦ θηρίου¹, ἐπειδὴ ἐν συνεχείᾳ γοργονικὴν ὄψιν ἔχει καὶ ἡ Κήρ ἢ Ἄρπυια τῆς μελανομόρφου ὕδριας τοῦ Βερολίνου², παρεμφερῆ δὲ καὶ τὸ συρόμενον ὑπὸ τοῦ Ἑρακλέους τέρας ἐπὶ θραύσματος μελανομόρφου σκύφου ἐκ τῆς Ἀκροπόλεως³ (εἰκ. 11), ἐπειδὴ αἱ Εὐμενίδες ἐμφανίζονται παρ' Αἰσχύλῳ *γοργόνων δίκη*⁴, ἀποκαλοῦνται δὲ *δεινωῶπες* παρὰ Σοφοκλεῖ, *γοργῶπες* παρ' Εὐριπίδῃ⁵ καὶ ἐπειδὴ τέλος ἡ ἐπὶ τοῦ τάφου τοῦ Κοροΐβου εἰκονιζομένη Ποινὴ ἦτο προφανῶς γοργοειδής⁶, δύναται τις νὰ συμπεράνῃ ὅτι διάφοροι, φοβεραὶ διὰ τὸν ἄνθρωπον, δυνάμεις ἔλαβον κατὰ καιροὺς τὸ σχῆμα τοῦ γοργείου τέρατος.

Ὅντως, ὅ,τι κοινὸν φαίνεται ἐκ πρώτης ὄψεως νὰ συνδέῃ τὰς ἀνωτέρω μορφὰς καὶ ἐννοίας εἶναι ὅτι αὗται ἀποτελοῦν ἀπότοκα φόβου, καὶ μάλιστα τοῦ φυσικοῦ, συγκεκριμένου φόβου, ὅστις συνέχει τὸν ἄνθρωπον πρὸ τοῦ θανάτου καὶ τῶν φθοροποιῶν ἐν γένει δυνάμεων τῆς ζωῆς. Οἱ γοργονόμορφοι δηλαδὴ δράκοντες, λέοντες, πάνθηρες, σειρήνες κλπ. ἐκ πρώτης ὄψεως φαίνονται λαμβάνοντες γοργονικὴν μορφήν ὡς ἐνσαρκώσεις τοῦ φυσικοῦ φόβου τοῦ ἀνθρώπου πρὸ τῶν δυναμένων νὰ προέλθουν ἐξ αὐτῶν κινδύνων ἢ, ἄλλως πως διατυπωμένου τοῦ πράγματος, φαίνεται φυσικὸν νὰ ἐκφράζῃ ἡ ἀρχαϊκὴ τέχνη τὸ συναίσθημα τοῦ φόβου ἀποδίδουσα εἰς τοὺς ἐκάστοτε φορεῖς τούτου ἰδιαζόντως τρομερὰν καὶ τερατώδη μορφήν καὶ μάλιστα γοργονικὴν, δεδομένου ὅτι ἀνέκαθεν ἡ ἐννοία τοῦ γοργείου ἐταυτίσθη πρὸς τὴν ἐννοίαν τοῦ φοβεροῦ⁷.

Πλὴν ὁμως εἶναι ἀμφίβολον, ἂν ἅπαντα τὰ προαναφερθέντα γοργονικὰ ὄντα ἴσχυον πρωτίστως ὡς ἐχθρικά, ὡς εἶναι ἐπίσης ἀμφίβολον, ἂν οἱ λέοντες, αἱ σειρήνες, αἱ σφίγγες κλπ. καθίσταντο ἔτι πλέον φοβεροὶ καὶ ἐπικίνδυνοι λαμβάνοντες γοργονικὸν πρόσωπον. Τοιοῦτόν τι θὰ ἦτο ἴσως δυνατόν νὰ ὑποστηριχθῇ, ἐὰν ἐξελαμβάνετο καὶ ἡ ἐξ ἀρχῆς παρουσία τῶν τεράτων καὶ ἐν γένει τῶν φανταστικῶν ὄντων ἐν τῇ ἀρχαϊκῇ τέχνῃ ὡς γεννημάτων τρόμου, ὅπερ καὶ ἀποκλείεται. Μόνον ἐντὸς συγκεκριμένου τινὸς μύθου τῆς

1. ΠΑΥΣ. V 19. 6.

2. JdI 1, 1886, 210 κ.έ. L. MALTEN, JdI 29, 1914, 240. D. OHLY, AM 77, 1962, 104 σημ. 55. G. WEICKER, Der Seelenvogel, 6 εἰκ. 1. Ἡ Γοργὼ ὡς Κήρ: J. E. HARRISON, Prolegomena, 187 κ.έ.

3. GRAEF - LANGLOTZ I, 147 ἀρ. 1306. BESIG, 15 - 16.

4. Χοηφ. 1048, πρβ. καὶ Εὐμ. 48.

5. ΣΟΦ. Οἰδ. ἐπὶ Κολ. 84. EYP. Ὅρ. 261. *Φοβερωῶπες* ἐν ΟΡΦ. Ὑμν. 70, 8.

6. ΠΑΥΣ. I 43. 7. Πρβ. L. PETERSEN, Zur Geschichte der Personifikation, 88 σημ. 16. Ἐξομοιοῦται δηλαδὴ ἡ Ποινὴ πρὸς τὴν Μέδουσαν, θνητὸν τέρας κατὰ τὸν μῦθον ἐξολοθρευόμενον ὑπὸ ἥρωος καὶ χθόνιον δαίμονα ἐπὶ ἐπιτυμβίων μνημείων. Ὡς πρὸς τὴν Ποινὴν δὲν θὰ ἦτο ἐπίσης ἄσχετος ἡ ὑπόμνησις τῶν ὁμοιοτήτων αὐτῆς μετὰ τῆς ἀνατολικῆς σαρκοβόρου Lamashu, δαίμονος ἀρπάζοντος ὁμοίως «τοὺς παῖδας ἀπὸ τῶν μητέρων» (Berytus 14, 1961, 6 κ.έ.).

7. Ὡς ἤδη ὑπεδηλώθη περὶ τῶν σχετικῶν ὁμηρικῶν χωρίων βλ. ἀνωτέρω σ. 12 καὶ 26

τάξεως τῶν ἥρωικῶν, τῶν ὁποίων τὸ νόημα ἐξεθέσαμεν εἰς τὸ προηγούμενον κεφάλαιον, ἐξολοθρεύονται ὡς ἐχθρικὰ ἢ ἀπλῶς διώκονται¹. Ἄλλως, εὐρισκόμενα δηλαδὴ ἐκτὸς τῆς δράσεως τοῦ ὀρισμένου μυθικοῦ ἐπεισοδίου, ὑφίστανται ὡς αὐτοδύναμα ὄντα ἰδιαίτερου πνευματικοῦ περιεχομένου².

«Πέλωρα» καλοῦνται ὑπὸ τῆς πρώιμου ποιήσεως αἱ Σειρήνες, αἱ Γοργόνες, ἡ Σφίγξ, ὁ Λέων, ἡ Ὑδρα, ἡ Χίμαιρα, ἡ Ἐχίδνα, ὁ Τυφὼν κ.ο.κ. καὶ ὡς τοιαῦτα ἱεραρχοῦνται χαρακτηριστικῶς ὑπὸ τοῦ μύθου τῆς «Θεογονίας» εἰς τὴν τάξιν τῶν ἐκγόνων τῆς Κητοῦς καὶ τοῦ Φόρκου καὶ ἐκεῖθεν τῆς Γαίας - ἐξάκις καλουμένης ἐν τῇ «Θεογονίᾳ» *πελώρης*³. Ἔτι σημαντικώτερον, ὁ ὄρος συνοδεύεται κατὰ κανόνα ὑπὸ τοῦ ἐπιθέτου «δεινός», τοῦτο δὲ οὐδὲν ἕτερον δηλοῖ εἰμὴ τὸ «δέος» πρὸ τοῦ μεγέθους τῆς ἰσχύος τῶν ὄντων τούτων: *ἰσχύς δ' ἀπλητος, κρατερή, μεγάλῳ ἐπὶ εἶδει*⁴. Τὸ δέος τοῦτο ἀποτελεῖ προφανῶς διάφορον τοῦ φόβου μέγεθος· διότι φόβος μὲν εἶναι ἢ *παρὰντίκα πτόησις*⁵ ἐκ συγκεκριμένου τινὸς παθήματος ἢ ἀπειλῆς, δέος δὲ γενικώτερα καὶ διαρκεστέρα ψυχικὴ πραγματικότης, μετὰ τῆς ὁποίας συμβαδίζουν αἰσχύνη, αἰδῶς καὶ σέβας⁶. Ὅμοίως καὶ περὶ τοῦ ἐπιθέτου «δεινός»: ἀναποσπάστως συνδεδεμένον μετὰ τῆς ἐννοίας τῆς ἰσχύος⁷, συνυπάρχει ἐξ ἴσου μετὰ τῶν ἐννοιῶν τῆς αἰδοῦς, τοῦ θάμβους, τῆς καταπλήξεως⁸.

Ἐκ τούτων ἤδη συνάγεται, ὅτι τὰ χαρακτηριζόμενα ὡς *δεινὰ πέλωρα* ὄντα μετροῦν πρωτίστως ἀπὸ πλευρᾶς ἰσχύος καὶ συγκλονιστικῆς ἐπιβολῆς αὐτῶν ἐπὶ τῆς ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου, ὅπερ ἄλλωστε ἐπιβεβαιοῦται διὰ τῶν εἰκόνων αὐτῶν ἐν τῇ πρώιμῳ ἀρχαϊκῇ τέχνῃ. Ἡ διαπίστωσις αὕτη οὐδὲν ἕτερον σημαίνει ἢ ὅτι ἡ δεινότης εἶναι τὸ ἀρχικὸν γνώρισμα τῶν πρώιμων ἐλληνικῶν πελώρων καὶ οὐχί, ὡς ἐκ πρώτης ὄψεως θὰ ἐφαίνετο, ἢ ἀπειλή καὶ ὁ συγκεκριμένος κίνδυνος ἐκ τοῦ σκοτεινοῦ καὶ ἀλόγου τῶν δυνάμεων, τὰς ὁποίας ταῦτα ἐνσαρκώνουν.

Προκειμένου νῦν περὶ τῶν προαναφερθέντων γοργοειδῶν τεράτων ἔχει διατυπωθῆ γενικῶς ἢ γνώμη ὅτι αἱ τρομακτικαὶ μορφαὶ καθιστοῦν ἰδιαίτερος αἰσθητὴν τὴν ἐνέργειαν τῆς ὀπισθεν αὐτῶν κρυπτομένης δυνά-

1. Ἡ Σφίγξ, ὁ Λέων, αἱ Ἄρπυιαι. Μόνον ἐν τῷ πλαισίῳ τοῦ ὀρισμένου ἐκάστοτε μύθου δύναται νὰ ἰσχύσῃ τὸ γραφὲν ὑπὸ τοῦ T. J. DUNBABIN, *The Greeks and their Eastern Neighbours*, 55 ὅτι διὰ τοὺς Ἕλληνας τὸ μεικτὸν ὄν ἰσχυσεὺν ὡς τέρας «to be attacked».

2. «Geistwesen»: H. WALTER, *AuA* 9, 1960, 65.

3. Στ. 159, 173, 479, 505, 731, 821.

4. Θεογονία 153.

5. ΑΜΜΩΝΙΟΥ, Περὶ ὁμοίων καὶ διαφορῶν λέξεων, 128.

6. *Δέος . . . αἰσχύνη θ' ὁμοῦ*, ΣΟΦ. Αἴας 1079. *Ἴνα γὰρ δέος, ἐνθα καὶ αἰδῶς*, ΠΛΑΤ. Εὐθύφρων 12 b. *Τὴν αἰδῶς τε ἰδὲ χλωρὸν δέος εἶλεν*, ΟΜΗΡ. Ὑμνος εἰς Δῆμητρα 190.

7. Πρβ. τὸ ὀμηρικὸν *δεινὸν σάκος* Ἰλ. Η 245.

8. *Δεινὴ τε καὶ αἰδοίη θεός*, Ἰλ. Σ 394. *Αἰδοίός τε μοί ἐσσι, φίλε ἐκνυρέ, δεινός τε*, Ἰλ. Γ 172. *Φίλιός . . . δεινός τ' αἰδοίός τε*, Ὀδ. θ 22.

μεως¹. Θὰ ἐλέγομεν ἀκριβέστερον ὅτι ἡ γοργονική ὄψις ἐφαρμοζομένη ἐπὶ τῶν ἀνωτέρω πελώρων νοεῖται ὑπηρετοῦσα τὴν ἐνυπάρχουσαν δεινότητα ὡς ἐντόνωσ ἐκφραστικὸν ταύτης μέσον. Τὴν λειτουργίαν ταύτην τῆς γοργονικῆς μορφῆς θὰ καταστήσῃ σαφεστέραν ἢ ἐν συνεχείᾳ διερεῦνησις τοῦ νοήματος ἐτέρου φορέως τῆς, τῆς ποτνίας θηρῶν².

Ἄσχετως τῆς μορφῆς τοῦ ἀσκούντος τοῦτο, τὸ σχῆμα τῆς ἐπιβολῆς ἐπὶ τῶν ζώων χαρακτηρίζει ὄντα ἐνσαρκούντα δυνάμεις κυριαρχούσας γενικώτερον ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ κόσμου³. Συνδεδόμενον πρωτίστως μετὰ γυναικείας μορφῆς, ταυτιζομένης πρὸς τὴν «Πότνιαν Γῆν» ἢ τὴν «Πότνιαν Χθόνα»⁴,

1. W. SCHADEWALDT, *Plasstudien*, 1966. 36 περὶ τῶν τρομακτικῶν μορφῶν ἐπὶ τῆς ἀσπίδος τοῦ Ἁγαμέμνονος ἐν Ἴλ. Α 36.

2. Ἐπὶ τοῦ ἀμφισβητουμένου νοήματος τοῦ θέματος τῆς γοργομορφου ποτνίας θηρῶν βλ. π.χ. NILSSON, *GGrR* I², 227, 308 (πότνια θηρῶν μετὰ γοργονικοῦ προσώπου). SPARTZ, 81 (ἀποτρόπαιος Γοργὼ παρακωλύουσα τὴν καταστροφικὴν ἀγριότητα τῶν θηρίων). BESIG, 29. KANTOR, *JNES* 21, 1962, 111 (διακοσμητικὸν σχῆμα ἀνατολικῆς προελεύσεως). DÜMMLER, *JdI* 2, 1887, 91, 94. ΓΕΡΟΓΙΑΝΝΗΣ, *AE* 1927/28, 158 («ἐκτροπὸν» παραστάσεις, ἐντὸς τῶν ὁποίων συγχέονται οἱ εἰκονογραφικοὶ τύποι τῆς Γοργοῦς καὶ τῆς ποτνίας θηρῶν).

3. Τὸ θέμα δὲν πρέπει νὰ ἐρμηνεύηται διὰ τῶν περιορισμένων ἐννοιῶν τῆς κυνηγοῦ, τῆς φύλακος, τῆς προστατίδος ἢ τῆς καταστρεπτικῆς τῶν ζώων θεότητος, ὡς π.χ. παρὰ D. LASSEUR, *Les déesses armées*, 178 κ.έ. B. GOLDMAN, *Berytus* 14, 1961, 15 κ.έ.

4. Ἔπιτῆς *Πότνια Χθών*, ΔΙΣΧ. Χοηφ. 722. *Μᾶτερ Πότνια*, ΣΟΦ. Φιλ. 395. *Πότνια Γῆ, Ζαγρεῦ τε θεῶν πανυπέρτατε πάντων*, ἀπόσπασμα ἐκ τῆς Ἀλκμαιονίδος παρὰ ΕΥΥΜ. GUD. (Ὁ Ζαγρεὺς ὡς πόσις θηρῶν-πάρεδρος τῆς ποτνίας θηρῶν ἐν Κ. ΚΕΡΕΝΥΙ, *Herr der wilden Tiere*, *Symbolae Osloenses* 33, 1957, 129. Ὁμοίως καὶ περὶ τοῦ Διονύσου, ΜΑΡΑΝΓΟΥ, *Lakon. Elfenb.*, 34 μετὰ τῆς παλαιότερας βιβλιογραφίας). Ὁ ὄρος «πότνια θηρῶν» ἐν Ἴλ. Φ 470 περὶ τῆς Ἀρτέμιδος Ἀγροτέρας. Περὶ τοῦ εὐρυτέρου περιεχομένου τοῦ ὀνόματος, τῆς ταυτίσεως αὐτοῦ πρὸς τὴν γνωστὴν ἐκ τῆς εἰκαστικῆς τέχνης μορφήν τῆς δμητέρας τῶν ζώων καὶ περὶ τῶν εἰδικωτέρων χρήσεων αὐτοῦ ἐν τῇ λατρείᾳ ὡς ἐπιθέτου ὀρισμένων θεοτήτων βλ. F. STUDNICZKA, *Kyrene*, 1890, 153 κ.έ. KRUSE, *RE* XXII₁ 1186-1187 καὶ B. C. DIETRICH, *Hermes* 90, 1962, 143-144. Συνοπτικῶς περὶ τοῦ θέματος βλ. κυρίως E. SPARTZ, *Das Wappenbild des Herrn und der Herrin der Tiere in der minoisch-mykenischen und frühgriechischen Kunst*, 1962. ΧΡ. ΧΡΙΣΤΟΥ, *Potnia Theron*, 1968. Γενικῶς περὶ τῆς Μητρὸς Θεᾶς βλ. τὸν ἀφιερωθέντα εἰς τὸ θέμα τόμον τοῦ *Eranos Jahrbuch* 1938. Ἐπίσης H. BLOESCH, *Antike Kunst in der Schweiz*, 28 κ.έ. H. JUCKER, *Das Bildnis im Blätterkelch*, 1961, 195 κ.έ. καὶ *Bronzehenkel und Bronzehydria in Pesaro*, 1966, 35 κ.έ. Περὶ εἰδικωτέρων πῶς θεμάτων, ὡς π.χ. τῆς «Ποτνίας ταύρων» ἢ τῆς «Ποτνίας ἀνδρῶν τε θεῶν τε» βλ. CH. PICARD, *Mélanges Holleaux*, 175 κ.έ. W. TECHNAU, *JdI* 52, 1937, 76 κ.έ., 89 κ.έ. LEHMANN - HARTLEBEN, *AJA* 53, 1939, 669 κ.έ. D. LEVI, 49, 1945, 277 κ.έ., 324. CH. PICARD, *RHR* 98, 1928, 60 κ.έ. Ἡ τυπολογία τοῦ θέματος εἰς τὴν Ἀνατολὴν ἐν: H. J. KANTOR, *JNES* 21, 1962, 101 κ.έ. Περὶ τῆς κρητομυκηναϊκῆς ποτνίας θηρῶν βλ. Α. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ, *Μυκηναϊκὴ σφραγιδογλυφία*, 1966, 70 κ.έ., περὶ δὲ τῆς ἐξ αὐτῆς καταγωγῆς τῆς ἑλληνικῆς Ἀρτέμιδος βλ. G. BRUNS, *Die Jägerin Artemis*, 1 κ.έ., 5. B. SCHWEITZER, *Gnomon* 1928, 190. K. HOENN, *Artemis*, 25 κ.έ., 55 κ.έ. G. RADET, *Kybébé*, 34 κ.έ. PRINZ, *AM* 35, 1910, 149. CH. PICARD, *Ephèse et Claros*, 501 κ.έ. N. NILSSON, *GGrR* I², 296, 308 κ.έ. *MMR*², 506 κ.έ. H. GALLET DE SANTERRE, *Délos primitive et archaïque*, 131 σμ. 3.

ἀποτελεῖ ἐν τῇ τέχνῃ τοῦ 7ου καὶ τοῦ πρωίμου βου αἰῶνος¹ συμβολικὴν ἔκφρασιν τῆς καθολικῆς καὶ κυριαρχικῆς ἰσχύος τῆς ἐν τῇ φύσει δυνάμεως.

Ὁ ὀρισμὸς δὲν εἶναι τυχαῖος· στηρίζεται ἀποκλειστικῶς ἐπὶ τοῦ πνευματικοῦ περιεχομένου τῆς ἐποχῆς, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνήκει τὸ θέμα, καὶ εἶναι περιεκτικώτερος τῶν συνήθως διδομένων.

Ὡς πρὸς τὴν ἔννοιαν τῆς δυνάμεως σημειωτέον κατὰ πρῶτον ὅτι ἀποκλείεται ἐξ αὐτῆς οἰαδῆποτε μαγικὴ ἀντίληψις². Πρόκειται περὶ κοσμικοῦ - θρησκευτικοῦ μεγέθους ἐνσαρκουμένου ἐν τῇ τέχνῃ καὶ ἐν τῷ μύθῳ εἰς μορφὰς φυσικῆς ρώμης καὶ ἰσχύος. Ἐν τῇ «Θεογονίᾳ» συγκεκριμένως ἰσχύει αὕτη πρωτίστως ὡς κοσμικόν, φυσικὸν μέγεθος. Ἐκφραζομένη ἀρχικῶς ἐν τῇ κινητικῇ αὐτῆς ὑποστάσει διὰ τοῦ μυθικοῦ συμβόλου τῆς κοσμογονικῆς συγκρούσεως, ρυθμίζει ἀκολουθῶς τὴν τάξιν τοῦ κόσμου. Διότι οἱ θεοὶ τοῦ Ἡσιόδου εἶναι πρωτίστως ἐνσαρκώσεις τῶν δυνάμεων τῆς φύσεως καὶ ὁ κόσμος αὐτοῦ εἶναι ἐν τῇ πραγματικότητι κλειστὸν σύστημα ἱεραρχημένων ὑπὸ τὴν Δίκην τοῦ Διὸς δυνάμεων. Καὶ αὐταὶ αἱ ἐπὶ ἠθικοῦ καὶ πνευματικοῦ πεδίου ἐνεργοῦσαι δυνάμεις τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς³ εἶναι ἀρχικῶς κοσμικαὶ δυνάμεις, ἡ δὲ Δίκη, προϋπάρχουσα τοῦ Διὸς, εἶναι ἐνσάρκωσις τοῦ διέποντος τὸ κοσμικὸν γίνεσθαι νόμου⁴. Ὁ Ζεὺς ἐν τέλει, ὡς τελεία ἐνσάρκωσις τῆς θείας δυνάμεως, ἰσχύει πρωτίστως ὡς ρυθμιστικὴ τῆς τάξεως τοῦ κόσμου μονάς, ὅπερ σημαίνει, ὅτι ἡ δύναμις, καὶ ὡς θρησκευτικὴ εἰσέτι ἐμπειρία, μόνον πραγματοποιουμένη ἐν τῷ κόσμῳ νοεῖται. Ὁ κόσμος πάλιν ἐκλαμβάνεται ὡς πραγματικόν, φυσικὸν καὶ οὐχὶ ὑπερβατικὸν μέγεθος. Κατ' ἀνάλογον τρόπον συμβαίνει ἐνίοτε καὶ παρ' Ὀμήρῳ νὰ ταυτίζεται ἡ ἐνέργεια τοῦ θεοῦ πρὸς τὴν ἐνέργειαν τῶν δυνάμεων τῆς φύσεως⁵, φαίνεται δὲ ἡ ἀντίληψις αὕτη νὰ ἔχῃ γενικωτέραν ἰσχὴν ἐντὸς τῆς πρωίμου ἑλληνικῆς σκέψεως, καθ' ὅτι καὶ ὡς φιλοσοφικὴ ἀξία ἀργότερον, ἀφ' ἑνὸς μὲν δὲν ἀποχωρίζεται βασικῶς τοῦ θρησκευτικοῦ βιώματος, ἀφ' ἑτέρου δὲ παραμένει μέχρις ἑνὸς σημείου φυσικὸς παράγων⁶.

Ἡ ἀποκάλυψις τῆς δυνάμεως ὡς κυριαρχικῆς ἐν τῷ κόσμῳ, καὶ τὰνάπαλιν, τοῦ κόσμου ὡς φορέως τῆς δυνάμεως, ἀποτελεῖ ἐντὸς τοῦ πρωίμου ἑλ-

1. Ἡ πότνια θηρῶν τοῦ Ζωγράφου τοῦ Ἀμάσιος ἀνήκει εἰς τὰ μεμονωμένα τελευταῖα δείγματα τοῦ θέματος: ὑπ' ἀριθ. 118 ἀφορεῖς τοῦ Orvieto (συλλ. Faina), W. TECHNAU, RM 53, 1938, 101 πίν. 23, 2. BEAZLEY, ABV 151 ἀρ. 14.

2. Π.χ. τύπου Mana: προχείρως: K. BETH, Religion und Magie², 1927, 206 - 328. G. VAN DER LEEUW, Phänomenologie der Religion², 1956, 3 κ.έ. NILSSON, GGrR I², 48 κ.έ.

3. Θεογονία 211 κ.έ., 226 κ.έ.

4. Πρβ. καὶ H. DILLER, Hesiod und die Anfänge der griechischen Philosophie, AuA 2, 1946, 148.

5. E. BRUNIUS - NILSSON, ΔΑΙΜΟΝΙΕ, 1955, 120, 130, 133.

6. Π.χ. ΠΑΡΜΕΝ. ἀπ. 12, 3 (H. DIELS, Die Fragmente der Vorsokratiker, 1956 I, 243, 2), ΕΜΠΕΔ. ἀπ. 126 (DIELS: I, 362, 9) καὶ 59 (DIELS: I, 333, 21). Πρβ. καὶ H. DILLER, ἔ.ἀ. 149.

ληνικού κόσμου βίωμα του 7ου κυρίως αιώνας¹. Καί τον 8ον αιώνα συνεκί-
νει ή εκδήλωσις τής δυνάμεως — πρωτίστως όμως ως ἀρετή των θεών και
του κόσμου των ήρώων² και ως βία εις τον χῶρον τής ἀμέσου ἀνθρωπίνης
ἐμπειρίας³. Ἦδη διὰ τής «Θεογονίας» μετετέθη αὐτή εις τον κοσμικόν
χῶρον και κατέστη οὐσία των δαιμονικῶν ὄντων, διὰ των ὁποίων ἐπληρώθη
οὗτος. Ὁ 7ος αἶων ἐν συνεχείᾳ ἐστράφη ἰσχυρότερον πρὸς τον περιβάλλ-
λοντα φυσικόν κόσμον και ἀπεκάλυψε τὴν δύναμιν εις τὰς μορφὰς αὐτοῦ,
οὐχι δὲ ως συγκεκριμένην ἐνέργειαν, ἀλλὰ μᾶλλον ως διαρκῆ και μόνιμον
οὐσίαν αὐτῶν⁴. Οὕτως ἀπέβησαν και αἱ μορφαὶ τής τέχνης κατ' ἐξοχὴν
φορεῖς δυνάμεως, ὄχι τόσον διὰ τὸ ἐξωτερικόν μέγεθος και τὰ ἐπὶ μέρους
γνωρίσματα των εἰκονιζομένων θεμάτων (ζῶων, τεράτων και δαιμονικῶν
ὄντων), ὅσον διὰ τὴν ἐσωτερικὴν ἄρθρωσιν, τὴν πυκνότητα και τὴν στερε-
ότητα αὐτῶν, ἥτοι ως σχήματα ἰσχυρᾶς και συμπευκνωμένης αἰσθήσεως
ζωῆς⁵. Ἡ τοιαύτη ἐν τῷ κόσμῳ δύναμις ἐξασφαλίζει τὴν ἐνότητα και τὴν
συνοχὴν των μορφῶν του: ὁ πρῶτος ἀρχαϊκὸς κόσμος εἶναι καθολικὸς
και ἀδιάσπαστος ἐν τῇ δυνάμει του⁶. Χαρακτηριστικῶς μόνον παρατηροῦ-
μεν ἐνταῦθα ὅτι, ἐξόχως συμβολικῆ τής τοιαύτης ἐμπειρίας μορφῆ, ἡ «πό-
τνια θηρῶν» εἰκονίζεται εις συνθέσεις, οἷαι π.χ. τοῦ βοιωτικοῦ ἀμφορέως
5839 τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου⁷, των ἐλεφαντίνων πλακιδίων ἀρ. 15512 και
15503 τοῦ ἱεροῦ τής Ὀρθίας⁸ και τής ὕδριας τοῦ Grächwil (στ. 61 σημ. 7), ἐξου-
σιάζουσα ταυτοχρόνως ἐπὶ τής χθονίας, τής θαλασσίας και τής οὐρανίας
ζωῆς⁹, ὡς αὐτὴ αὐτὴ δηλαδὴ ἡ Φύσις, ἡ ὁποία καθολικὴ και ἐνιαία συνέ-
χει ἐν αὐτῇ τὰ πάντα. Ἀντιστοίχως ἐκτείνεται και ἐν τῇ μυθικῇ ἀφηγήσει
τής «Θεογονίας» τὸ κράτος τής Ἐκάτης ἐν γαίῃ τε και οὐρανῷ ἠδὲ θαλάσ-
σῃ¹⁰, ἐνῶ ἐν τῇ φυσικῇ φιλοσοφίᾳ ἡ ἀναζήτησις τής ἀρχῆς των ὄντων

1. N. M. ΚΟΝΤΟΛΕΟΝΤΟΣ, Τέχνη και μίμησις κατὰ τοὺς πρῶτους ἑλληνικοὺς χρό-
νους, Ἐπιστ. Ἐπετηρὶς Φίλοσ. Σχολῆς Παν/μίου Ἀθηνῶν, 1956/57, κυρίως σ. 298 κ.έ.

2. Ἀρετή, τιμὴ τε βίη τε, Ἰλ. I 498.

3. W. SCHADEWALDT, Von Homers Welt und Werk⁴, 145.

4. BRUNO SNELL, Die Entdeckung des Geistes³, 71 κ.έ.

5. Πρβ. E. BUSCHOR, Medusa Rondanini, 33. Musen des Jenseits, 42. Die Plastik der
Griechen, 1958, 24 κ.έ. AM 47, 1922, 92 κ.έ. E. KUNZE, AM 78, 1963, 76. ΚΟΝΤΟΛΕΩΝ,
ἔ.ά. 303.

6. Πρβ. ΚΟΝΤΟΛΕΟΝΤΑ, ἔ.ά. 304.

7. AE 3, 1892, πίν. 10. HAMPE, Sagenb., πίν. 17. K. HOENN, Artemis, 24 εἰκ. 1. NILSSON,
GGrR I², 308 κ.έ. πίν. 30, 3. ARIAS - HIRMER, Gr. Vasenkunst, πίν. 11.

8. AO πίν. 92,2 και 93,2. MARANGOU, ἔ.ά. 11 κ.έ. ἀρ. κατ. 4 εἰκ. 6, 19 κ.έ., 23 κ.έ. και
ἀρ. κατ. 6 εἰκ. 14.

9. Πρβ. και W. TECHNAU, JdI 52, 1937, 83.

10. Θεογονία 427. PFISTER, Die Hekatepisode in Hesiods Theogonie, Phil. 84, 1928, 1 κ.έ.
Περὶ τής παντοδυναμίας τής Ἐκάτης ἐν τῇ Θεογονίᾳ (στ. 411 κ.έ.) βλ. O. KERN, Die
Religion der Griechen I, 1926, 246, περὶ τής πιθανῆς δὲ σχέσεως αὐτῆς μετὰ τής Ποτνίας
τοῦ προαναφερθέντος βοιωτικοῦ ἀμφορέως βλ. O. KERN, AM 50, 1925, 160 κ.έ. TH. KRAUS,
Hekate, 24 σημ. 79. NILSSON, GGrR I², 723 σημ. 1.

προϋποθέτει ὁμοίως τὸν κόσμον σύνολον κλειστὸν καὶ ἐνιαίως διεπόμενον¹.

Κατόπιν τῶν ἀνωτέρω, νομίζομεν ὅτι δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν ὅτι, ὡς ὁ Ἡσίοδος εἶχεν ὀργανώσει ἐνιαῖον τὸν μυθικὸν αὐτοῦ κόσμον ὑπὸ τὴν Δίκην τοῦ Διὸς καὶ ὡς ἀργότερον ἡ φυσικὴ φιλοσοφία ἐζήτησε διὰ τῶν ἰδίων αὐτῆς ἀρχῶν ἀνάλογον ρυθμιστικὴν τοῦ κόσμου μονάδα, οὕτω καὶ ἡ τέχνη τοῦ 7ου αἰῶνος κατέστησεν ἐνδιαμέσως τὴν εἰκόνα τῆς Ποτνίας ἐκφραστικὴν τῆς δυνάμεως ὡς τῆς συνεχούσης τὰς μορφὰς τοῦ ζωικοῦ κόσμου μονάδος. Θεωροῦντες ἐν συνεχείᾳ τὴν Πότνιαν εἰδικώτερον ὡς μορφήν θρησκευτικῆς ἐμπειρίας, δυνάμεθα ἐπίσης νὰ ὀρίσωμεν αὐτὴν ὡς τὴν κατ' ἐξοχὴν «Δαίμονα» — τοῦτο δέ, ὄχι μόνον διότι αὕτη πρὸ παντὸς ἄλλου ἰσχύει ὡς φορεὺς δυνάμεως καὶ μάλιστα φυσικῆς καὶ ἐνεργοῦ², ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν καθολικότητα τῆς ἰσχύος καὶ τὸ ἄλλως πως ἀκαθόριστον καὶ ἀδιάρθρωτον τῆς δυνάμεως τὴν ὁποίαν ἐνέχει³, διὰ τὸ συλλογικόν⁴, τὸ ἀπρόσωπον καὶ πολυπρόσωπον αὐτῆς (καθ' ὅσον στερεῖται ἰδίου μύθου πρὸς προσδιορισμὸν ἰδίας προσωπικότητος), διὰ τὸ ποσοτικῶς ἀπεριόριστον καὶ ποιοτικῶς ἀόριστον τῆς ἐνεργείας τῆς⁵, διὰ τὸ μυστικὸν ἐν τέλει καὶ σκοτεινὸν τῆς ἀκαταλύτου ὑπάρξεώς τῆς⁶.

Ἐπὶ τῶν ἀνωτέρω σημειωτέα δύο τινά: πρῶτον, ἡ καθολικότης καὶ τὸ ἀδιάρθρωτον τῆς ἰσχύος τῆς Ποτνίας δὲν σημαίνουν πανθεισμὸν ἢ μονοθεισμὸν⁷ καί, δεύτερον, εἶναι ἀνάγκη ἡ Πότνια ὡς μορφή τῆς τέχνης νὰ νοηταὶ κεχωρισμένως τῆς Ποτνίας ὡς μορφῆς λατρείας προκειμένου τοῦ καθορισμοῦ τοῦ βαθυτέρου νοήματός τῆς. Ἐν τῇ λατρείᾳ, ἐφ' ὅσον ἤδη δέχεται αὕτη λατρείαν τινὰ ὑπὸ ὀρισμένην προσωπικότητα καὶ ὄνομα, ἤτοι ὡς πρῶτος Ἄρτεμις, Δημήτηρ, Ἥρα κ.ο.κ.⁸, ἰσχύει ὡς θεά. Ἀντιθέτως ἐν τῇ τέχνῃ

1. BRUNO SNELL, *Die Entdeckung des Geistes*³, 190 - 191.

2. E. BRUNIUS - NILSSON, ΔΑΙΜΟΝΙΕ, 133. G. FRANÇOIS, *Le polythéisme et l'emploi au singulier des mots «θεός», «δαίμων»*, 1957, 34 κ.έ.

3. NILSSON, ἔ.ἀ. 217, 219. WILAMOWITZ, *GdH I*, 357 κ.έ. W. SCHADEWALDT, *Von Homers Welt und Werk*⁴, 316. G. FRANÇOIS, ἔ.ἀ. 35 κ.έ., 45.

4. M. DETIENNE, *La notion de Daimon dans le Pythagorisme ancien*, 1963, 17. *Gnomon* 1963, 180 κ.έ.

5. E. BRUNIUS - NILSSON, ἔ.ἀ. 132. M. DETIENNE, ἔ.ἀ. 13, 26 κ.έ.

6. Συνοπτικῶς W. SCHADEWALDT, ἔ.ἀ. 316. NILSSON, *GGfR I*², 216 - 222. Πρβ. καὶ F. A. WILFORD, Δαίμων in *Homer en Numen* 12, 1965, 222 κ.έ., 227.

7. Πρβ. NILSSON, ἔ.ἀ. 220 - 221.

8. Ἐκ τῶν ἱερῶν, ἐκ τῶν ὁποίων προέρχονται παραστάσεις τῆς ποτνίας θηρῶν (βλ. π.χ. M. S. THOMPSON, *JHS* 29, 1909, 286 κ.έ. MARANGOU, ἔ.ἀ. 17 σημ. 76), καὶ ἐκ τῶν παραστάσεων, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἀπεικονίζεται αὕτη ὁμοῦ μετὰ λάτρων ἢ ὑπηρετῶν τῆς οὕτω π.χ. χαρακτηρίζεται ὡς Ὀρθία ἢ πότνια θηρῶν τοῦ ἐκ τοῦ ὁμωνύμου ἱεροῦ μολυβδίνου συμπλέγματος *AO*, 259 κ.έ. εἰκ. 120, ὡς Ἄρτεμις δὲ (N. ΚΟΝΤΟΛΕΩΝ, Ἀφιέρωμα εἰς Ἄμαντον, 435 κ.έ. πρβ. καὶ SCHÄFER, *Reliefpithoi*, 80 κ.έ.) ἢ Ἥρα (E. BUSCHOR, *Bildnisstufen*, 232. X. ΚΑΡΔΑΡΑ, *AJA* 64, 1960, 349 - 350) ἢ Πότνια τοῦ ἀναγλύφου ἀμφορέως τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου 5898 (βλ. ἀνωτέρω σ. 60).

οὐδέποτε ἢ παράστασις αὐτῆς εἶναι ἀφηγηματικὴ, ὡς συμβαίνει κατὰ κανόνα προκειμένου περὶ τῶν ἀρχαϊκῶν παραστάσεων τῶν προσωπικῶν θεῶν¹ οὐδέποτε συνδέεται μετὰ συγκεκριμένης τινὸς δράσεως ἢ μυθικοῦ τινος ἐπεισοδίου. Εἶναι εἰκὼν αὐτῆς καθ' αὐτήν, ὑπηρετεῖ τὴν ἀποκάλυψιν τῆς οὐσίας της, σημαίνει ἐν τέλει τὴν «ἐπιφάνειαν» αὐτῆς. Τοῦτο ἤδη προεξοφλεῖ δαιμονικὸν χαρακτήρα, διότι τὰ δαιμονικά πρωτίστως ὄντα εἰκονίζονται ἐν τῇ τέχνῃ καθ' ἑαυτά, οἷα ἐν διαρκείᾳ εἶναι καὶ ὑπάρχουν, ἐκτὸς τοῦ περιορισμένου χώρου τῆς συγκεκριμένης δράσεως. Ὅπου ἀπαντᾷ τοιαυτὴ «δράσις», ἐπὶ παραδείγματι εἰς τὴν ἐπίθεσιν τῶν θηρῶν καὶ τὸν σπαραγμὸν τῶν θυμάτων των², δὲν ἀποτελεῖ ὀρισμένον καὶ συγκεκριμένον ἐπεισόδιον, ἀλλὰ «χαρακτηριστικόν» ἐκφράζον τὴν δυναμικὴν ὑπόστασιν αὐτῶν ἐν τῷ κόσμῳ. Ἡ Πότνια ἄρα εἶναι δαίμων, ἐφ' ὅσον δύναται νὰ εἰκονίζηται ὡς «ἐπιφαινομένη», καὶ ἀντιστρόφως, δύναται νὰ «ἐπιφαίνεται» καὶ νὰ ὑπάρχη καθ' ἑαυτὴν ἐπειδὴ εἶναι δαίμων. Παραστάσεις τῆς «ποτνίας θηρῶν» ὑπὸ τὸ συμβατικὸν σχῆμα τῆς ἐπιφανείας³, ὡς αἱ τῶν ἀναγλύφων ἀμφορέων τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου 5898 (σ. 60) καὶ τοῦ πίνακος τῆς Ἀρχαίας Ἀγορᾶς (σ. 61) στηρίζουν τὴν ἀνωτέρω ἄποψιν.

Πρὸς ἀκριβεστέραν διευκρίνησιν τοῦ ὅρου σημειωτέον ὅτι ἡ ἔννοια «δαίμων» εἶναι γενικωτέρα καὶ περιεκτικωτέρα τῆς ἐννοίας «θεός»⁴. Σημαίνει πρωτίστως τὴν ἐλέγχουσαν τὸν φυσικὸν κόσμον δύναμιν, ἐνῶ ἡ δευτέρα ἀναφέρεται εἰδικώτερον εἰς τὴν μορφήν συγκεκριμένης τινὸς καὶ σαφῶς περιγεγραμμένης ὄντοτης. Ἡ διαφοροποίησις αὕτη ὑπάρχει βασικῶς ἤδη παρ' Ὀμήρω⁵, ἐνῶ παρ' Ἡσιόδω⁶ ὁ ὅρος «δαίμων» λαμβάνει ἤδη τὸ περιορισμένον νόημα τοῦ *μεταξὺ θεοῦ τε καὶ θητοῦ*⁷ ὄντος, τὸ

1. Πρβ. N. HIMMELMANN - WILDSCHÜTZ, Zur Eigenart des klassischen Götterbildes, 20 κ.έ., 22.

2. Ἐξέλιξιν ἀπὸ τῆς «Daseinsform» εἰς τὴν πραγματικὴν «dramatischen Aktion» ἀναγνωρίζει εἰς τὰ πρῶμα ταῦτα συμπλέγματα ὁ W. H. SCHUCHHARDT, Archaische Giebelkompositionen, 1940, 18 κ.έ. Πρβ. καὶ L. BUDDE ἐν Antike Plastik II, 1963, 60 κ.έ.

3. ΣΤ. ΑΛΕΞΙΟΥ, Ἡ μινωικὴ θεὰ μεθ' ὑψωμένων χειρῶν, Κρητικά Χρονικά 12, 1958, 181 κ.έ., 243 κ.έ. H.-V. HERRMANN, AM 77, 1962, 30 σημ. 119.

4. Γενικῶς περὶ τοῦ νοήματος τοῦ ὅρου βλ. NILSSON, GGrR I², 216 κ.έ. SCHEFOLD, Gr. K. Rel. Phän., 32 κ.έ.

5. Παρ' Ὀμήρω ὁμοῦς οὐχὶ σπανίως χρησιμοποιεῖται τὸ «δαίμων» εἰδικώτερον, ἤτοι ὡς συνώνυμον τοῦ «θεός» καὶ τῆς συγκεκριμένης θεϊκῆς δυνάμεως, ἐνῶ πάλιν τὰ «θεός» καὶ «Ζεὺς» περιληπτικῶς καὶ ἀορίστως περὶ τῆς ὑπερφυσικῆς δυνάμεως· πρβ. M. NILSSON, ἔ.ἀ. 217 κ.έ. καὶ Götter und Psychologie bei Homer, ARW 22, 1924, 363 κ.έ. E. BRUNIUS - NILSSON, ἔ.ἀ. 115 κ.έ. G. FRANÇOIS, ἔ.ἀ. 22 - 55. W. KULLMANN, Das Wirken der Götter in der Ilias, 1956, 49. W. SCHADEWALDT, ἔ.ἀ. 316. WILAMOWITZ, GdH I, 362 - 369. Studi pubblicati dall' Instituto Italiano per la storia antica XI, 1953, 115 κ.έ. (UGO BIANCHI, Διὸς αἴσα). F. A. WILFORD, Numen 12, 1965, 217 κ.έ.

6. Θεογονία 991, Ἔργα 122. M. DETIENNE, ἔ.ἀ. 93 κ.έ. G. FRANÇOIS, ἔ.ἀ. 38. WILAMOWITZ, GdH I, 366.

7. ΠΛΑΤ. Συμπ. 202 E.

ὁποῖον καὶ τελικῶς θὰ ἐπικρατήσῃ μέχρι τῶν νεωτέρων χρόνων¹. Μόνον παρ' Ἐμπεδοκλεῖ ἀπαντᾷ ὁ ὄρος μετὰ περιεχομένου συγγενοῦς πρὸς τὸ ἀποδοθῆν εἰς τὴν Πότνιαν, ὡς κοσμικὴ δηλαδὴ δύναμις. Ἐν τῷ ἀποσπάσματι Β 59 (Diels, I 333, 21) «δαίμονες» ἀποκαλοῦνται αἱ δύο κοσμογονικαὶ δυνάμεις, ἡ Φιλότης καὶ τὸ Νεῖκος, εἰς δὲ τὴν μεγαλειώδη εἰκόνα τῆς ἐνώσεως αὐτῶν (*ἐμίσγητο δαίμονι δαίμων*) ἀνευρίσκεται ἡ ἰδέα τῆς συγκρούσεως τῶν κοσμικῶν δυνάμεων, τὴν ὁποῖαν ὁ Ἡσίοδος εἶχεν ἐκφράσει διὰ σειρᾶς μυθικῶν εἰκόνων. Τὰ *πέλωρα* ἐν τῇ «Θεογονίᾳ», ἂν καὶ δὲν χαρακτηρίζονται ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ αὐτῆς ὡς δαίμονες, εἶναι κατ' ἐξοχὴν δαίμονες *δεινοί τε, κρατεροί τε, βίην ὑπέροπλον ἔχοντες*², ἡ δὲ Πότνια τῆς εἰκαστικῆς τέχνης, ὡς ἄλλη *Γαῖα πελώρη*, εἶναι ὁμοίως δαίμων ἀσκῶν ἐπιβολὴν τῆς δυνάμεώς του.

Τοῦτο ἀκριβῶς τὸ κυριαρχικὸν τῆς δυνάμεως συνιστᾷ τὴν ἐσωτερικὴν περὶ τοῦ κόσμου ἐμπειρίαν τοῦ πρωίμου ἀρχαῖκου ἀνθρώπου³, προσδιορίζει δὲ ἐν συνεχείᾳ καὶ τὴν ἔναντι τῶν φορέων αὐτῆς πνευματικὴν - θρησκευτικὴν τοποθέτησιν τούτου. Μονολεκτικῶς θὰ ἠδύνατο νὰ χαρακτηρισθῇ αὕτη ὡς *ἄπισ*⁴ καὶ *δέος*, καθ' ὅτι ἡ δύναμις νοεῖται ἐν συναρτήσει μετὰ τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου, τὴν ὁποῖαν καὶ καθορίζει — ἂν καὶ τοῦτο ὄχι ὑπὸ στενὴν θρησκευτικὴν ἢ μαγικὴν ἔννοιαν. Τὸ ὁμηρικὸν ἔπος περιορίζει τὸ δαιμονικὸν εἰς ἐπέμβασιν τῆς ἐξωανθρωπίνης δυνάμεως ἐπὶ τῶν τυχῶν τῶν ἡρώων καὶ οὕτω εἰς πρόξενον εὐτυχίας ἢ δυστυχίας⁵. Ὁ δημιουργὸς ὅμως τοῦ 7ου αἰῶνος ἀπεικονίζει τοὺς ἐπὶ μέρους «δαίμονας» γνωρίζων ὅτι ὁ κύκλος τῶν δυνάμεων, ὁ ὁποῖος κρύπτεται ὀπισθεν αὐτῶν, εἶναι ἡ μυστικὴ οὐσία τοῦ κόσμου, ἐντὸς τοῦ ὁποῖου καὶ αὐτὸς οὗτος ὑπάρχει καὶ κινεῖται⁶. Ὑπὸ τοιοῦτον βίωμα ἀποβαίνουν «δειναί» αἱ μορφαὶ τῆς τέχνης ἢ, ἄλλως, πληροῦνται αὐταὶ «δαιμονικότητος»⁷. Ὅ,τι χαρακτηρίζεται ἄρα ὡς «δαιμονικόν» περιεχόμενον τῆς πρωίμου ἀρχαϊκῆς τέχνης προϋποθέτει τὴν ἐξ ἀντικειμένου γνῶσιν τῆς δυνάμεως, ὡς οὐσίας τῶν μορφῶν τοῦ φυσικοῦ κόσμου, καὶ ἐν τῷ ἅμα τὸ ἐξ αὐτῆς προκῦπτον δέος. Πηγάζει

1. NILSSON, GGGr II², 539 κ.έ.

2. Θεογονία 670.

3. Ἀπὸ τῆς «δυναμικῆς» καὶ «δραματικῆς» εἰκόνας τῆς φύσεως ἐντὸς τοῦ ὁμηρικοῦ ἔπους (W. SCHADEWALDT, ἔ.ἀ. 144 κ.έ.) μέχρι τῶν συμπλεγμάτων τῶν σπαρασσομένων ζῶων τῶν αἰετωμάτων τῆς Ἀκροπόλεως ὑπάρχει ἀναμέτρσις καὶ ἐπιβολὴ δυνάμεων.

4. ΗΡΟΔ. ΙΧ 76. Πρβ. καὶ Κ. ΚΕΡΕΝΥΙ, *Die antike Religion*, 97.

5. W. KULLMANN, ἔ.ἀ. 49 κ.έ. F. A. WILFORD, ἔ.ἀ. 220 κ.έ.

6. Οὕτω ἀντιτίθενται καὶ πάλιν ἐν τῷ κόσμῳ τὸ «οὐσιαστικόν» πρὸς τὸ «δραστικόν», τὸ καθ' αὐτὸ ἀνθρώπινον πρὸς τὸ ἡρωικόν, τὸ πνεῦμα τοῦ 7ου αἰῶνος πρὸς τὸ πνεῦμα τοῦ 8ου· πρβ. W. SCHADEWALDT, ἔ.ἀ. 199 - 200.

7. Βλ. κυρίως Κ. SCHEFOLD, *Das Dämonische in der griechischen Kunst*, Ἐρμηνεῖα, *Festschrift O. Regenbogen*, 1952, 31 κ.έ. καὶ *Die griechische Kunst als religiöses Phänomen*, 1959, 32 κ.έ.

δηλαδή εκ θρησκευτικοῦ βιώματος καὶ δύναται νὰ γνωσθῆ τόσον διὰ τῆς νοήσεως, ὅσον καὶ δι' ἀμέσου βιώσεώς του ἐν τῇ τέχνῃ καὶ ἐν τῇ θρησκείᾳ.

Κατόπιν τούτων δύναται πλέον καὶ νὰ λεχθῆ ὅτι αὕτη ἀκριβῶς ἡ ἐποχὴ, ἣτις ἐνδιαφέρεται νὰ συλλάβῃ καὶ νὰ μορφοποιήσῃ τὴν ἀσύλληπτον οὐσίαν τῶν ἐγκοσμίων ὄντων, δημιουργεῖ ὡς ἐκφραστικὴν τῆς ὡς ἄνω ὀρισθείσης δαιμονικῆς δεινότητος τῆς Ποτνίας τὴν γοργονικὴν μορφήν. Ὡς δηλαδή ἕκαστον τῶν μυθικῶν ὄντων τῆς ἀρχαϊκῆς τέχνης δύναται νὰ προσλάβῃ συμπτωματικῶς γοργονικὴν ὄψιν¹, ἵνα ἐκφράσῃ δι' αὐτῆς ἐντονώτερον τὴν δαιμονικὴν αὐτοῦ ἰσχύον, καθ' ὅμοιον τρόπον καὶ ἡ πότνια θηρῶν² δύναται συμπτωματικῶς νὰ λαμβάνῃ γοργονικὴν ὄψιν πρὸς ἀμεσώτεραν, ἐναργεστέραν καὶ πλέον συγκλονιστικὴν ἐπιβολὴν τῆς «δεινότητός» τῆς ἢ, ἄλλως, τῆς πτοούσης δαιμονικῆς οὐσίας τῆς³. Διότι τὸ νὰ ὀμιλῶμεν περὶ διττῆς ὑποστάσεως ἢ λειτουργίας, ζωοποιοῦ καὶ θανατηφόρου, τῆς ποτνίας θηρῶν καὶ νὰ ὀρίζωμεν ἐν συνεχείᾳ ὡς περιεχόμενον τῆς γοργονομόρφου ποτνίας θηρῶν τὸν συγκεκριμένον φόβον, τὸν ὁποῖον γεννᾷ ἡ σκοτεινὴ λειτουργία αὐτῆς ὡς θεᾶς τοῦ θανάτου, τοῦτο ἀποτελεῖ προφανῶς ἐξ ἴσου μονομερῆ καὶ περιορισμένην ἀντίληψιν τοῦ νοήματος τῆς γοργονικῆς μορφῆς ὅσον καὶ τὸ νὰ θεωρήσωμεν τὴν ἀρχαϊκὴν ἐποχὴν, ἣτις ἀνήγαγεν εἰς σύμβολόν της σχεδὸν τὴν μορφήν ταύτην, ὡς κατεχομένην ὑπὸ τοῦ φόβου τοῦ θανάτου⁴.

Πέρα τῆς ἀνωτέρω λειτουργίας τὸ γοργονικὸν πρόσωπον ἔχει καὶ μόνιμόν τινα αὐτοδύναμον φορέα, τὸν δαίμονα Γοργῶ, τοῦ ὁποῖου ἡ ὑπαρξίς αἰτιολογεῖται ἐκ ταύτης ἀκριβῶς τῆς ιδιότητος, τῆς τοῦ κυρίου φορέως τοῦ γοργονικοῦ προσώπου νοουμένου ὡς προσωπείου. Διότι ἐγκλείεται μὲν τὸ «δαιμονικόν» εἰς ὅλας τὰς μορφὰς τῆς πρωίμου ἀρχαϊκῆς τέχνης, διὰ τῶν μετωπικῶν ὅμως ἐξ αὐτῶν καὶ κυρίως διὰ τῶν προσωπειῶν ἄγεται ἡ μυστικὴ ὑπαρξίς τούτου εἰς ἄμεσον παρουσίαν, καὶ μάλιστα μετὰ τῆς μεγίστης δυνατῆς ἐντάσεως⁵. Ὁ δαίμων Γοργῶ παρίσταται μόνον κατ' ἐνώπιον καὶ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ συμβῆ ἄλλως, ἐφ' ὅσον πρὸς τοῦτο ὑπάρ-

1. Βλ. ἀνωτέρω σ. 70.

2. Ἡ ὀπίσις θηρῶν, διὰ τὴν περίπτωσιν π.χ. τοῦ δίσκου τοῦ Orvieto (εἰκ. 6).

3. Ἀνάλογον σημασίαν ἐξωτερικοῦ γνωρίσματος τῆς δαιμονικῆς οὐσίας ἔχει καὶ ἡ συμπτωματικὴ ἐφαρμογὴ πτερύγων ἐπὶ τῶν φορέων αὐτῆς. Περὶ τῶν πτερύγων τῆς Ποτνίας ὡς δείγματος τοῦ δαιμονικοῦ χαρακτῆρός της βλ. SPARTZ, 97. Περὶ τῆς συμπτωματικῆς φορήσεως τοῦ γοργονικοῦ προσωπείου ὑπὸ τῆς Ποτνίας βλ. καὶ Κ. ΚΕΡΕΝΥΙ, *Eranos Jahrbuch* 16, 1938, 195.

4. Αἱ θέσεις αὗται ὑπεστηρίχθησαν τελευταίως ὑπὸ τοῦ CH. CHRISTOU, *Potnia Theron*, 136 - 138, 152 - 153.

5. Περὶ τοῦ νοήματος τῶν μετωπικῶν μορφῶν τῆς ἀρχαϊκῆς τέχνης: G. HAFNER, *Viergespanne in Vorderansicht*, 1938, 47. A. GREIFENHAGEN, *Eine attische sf. Vasengattung*, 1929, 73 κ.έ. DÖRIG, *Götter u. Titanen*, 35 κ.έ. U. HAUSMANN, *Griechische Weihreliefs*, 22 - 23. SCHEFOLD, *Gr. K. Rel. Phän.*, 40.

χει, ἵνα ἐπὶ τῆς μετωπικῆς καὶ ἀκάμπτου ἐπιφανείας τοῦ προσωπείου τοῦ συγκρατῆ εἰς ζῶσαν ἀμεσότητα καὶ διάρκειαν τὴν δύναμιν εἰς τὴν ἀκατάλυτον καὶ μυστικὴν αὐτῆς ὑπαρξίν. Ἀκριβῶς ἡ προσπάθεια νὰ κατανοηθῆ καὶ κατὰ συνέπειαν νὰ ἐλεγχθῆ ὁ σκοτεινὸς κόσμος τῶν δυνάμεων τῆς γῆς εἰς τὴν προσδιοριστικὴν τῆς ζωῆς ἐνέργειάν των, αἰτιολογεῖ τὴν ὑπαρξίν τῆς Γοργοῦς ὡς τοῦ ἐν προσωπείῳ δαίμονος καὶ τὴν μοναδικὴν αὐτῆς θέσιν μεταξὺ τῶν λοιπῶν δαιμόνων τοῦ 7ου αἰῶνος. Ἡ χειρονομία τῆς «ἐπιφανείας», ἡ ὁποία θὰ ἠδύνατο νὰ ἀναγνωρισθῆ εἰς τὸν δαίμονα τοῦ ἀρυβάλλου τῆς Δήλου (εἰκ. 3) καὶ εἰς τὴν μεθ' ὑψωμένων χειρῶν Γοργῶ τῆς οἰνοχόης τοῦ Palermo (πίν. 7β), δὲν εἶναι ἄσχετος πρὸς τὸ στοιχεῖον τῆς δραματικῆς ἀμεσότητος τῆς παρουσίας τοῦ δαίμονος καὶ ὡς ἐκ τούτου οὐχὶ τυχαία¹.

Ὡς τοιοῦτος συνεπῶς δαίμων, ἡ Γοργῶ εἶναι ἔτι ἀπροσωπότερον τῆς ποτνίας θηρῶν ὄν, καὶ δὴ ὡς ἀνδρόγυνον ἐνίοτε νοούμενον². Εἶναι ἡ δεινὴ εἰκὼν τῆς πλήρους δυνάμεων φύσεως καὶ ὡς ἐκ τῆς αὐτῆς ἐκτάσεως τῆς ἰσχύος ἀμφοτέρων, Γοργοῦς καὶ Ποτνίας, ἐπὶ τοῦ ζωικοῦ κόσμου δὲν εἶναι εὐχερὲς νὰ εἴπῃ τις ἐπὶ τῶν σχετικῶν παραστάσεων, εἰς ποῖον σημεῖον περατοῦται ἡ ὄντοτης τῆς γοργοπροσώπου Ποτνίας καὶ ἀπὸ ποίου σημείου ἄρχεται ἐκείνη τοῦ δαίμονος Γοργῶ. Ἐπὶ τῇ βάσει γενικωτέρου τινὸς ὀρισμοῦ περὶ στατικῆς δυνάμεως (ἢ δυνάμει ἰσχύος) τοῦ θεοῦ καὶ περὶ ἐνεργοῦ δυνάμεως τοῦ δαιμονικοῦ³, θὰ ἠδύνατο νὰ ἀναγνωρισθῆ ἡ μὲν Πότνια εἰς μετωπικῶς ἰσταμένην ἢ ἠρέμως «βαδίζουσαν» μορφήν, οἷα π.χ. ἡ τοῦ πινακίου τῆς Καμείρου (πίν. 6α), ἡ δὲ Γοργῶ εἰς καμψίπουν, οἷα ἡ τοῦ ἐλάσματος τῆς Ὀλυμπίας (πίν. 6β), τοῦ ἀετώματος τῆς Κερκύρας καὶ τῆς ζωφόρου τοῦ Διδυμαίου⁴. Ἐν τούτοις καὶ τοῦτο δὲν ἔχει γενικὴν ἰσχύν: ἡ πότνια θηρῶν τοῦ πλακιδίου τῆς Λατοῦς, ἐπὶ παραδείγματι, εἰκονίζεται «ἐν δρόμῳ»⁵. Τὸ βασικὸν συνεπῶς ἐκ τῆς σχέσεως ταύτης εἶναι ὅτι ἀποδεικνύονται ὁ μὲν δαίμων ἔχων ὁμοίαν εἰς ἕκτασιν καὶ ἰσοδύναμον τῆς Ποτνίας ἰσχύν, ἡ δὲ Πότνια⁶ ἔχουσα δαιμονικὸν χαρακτήρα. Διαφοροποιήσεις ἀνωτέρου καὶ κατωτέρου ὄντος, κατὰ τὴν κρατοῦσαν μεταγενεστέρως διάκρισιν μεταξὺ θεοῦ καὶ δαίμονος, δὲν νοεῖται μεταξὺ Γοργοῦς καὶ Ποτνίας: ἀμφοτέραι αἱ μορφαὶ καλύπτουν ἀμοιβαίως ἀλλήλας κατὰ τὴν δαιμονικὴν αὐτῶν οὐσίαν, τὴν ἕκτασιν καὶ τὸ εἶδος τοῦ κράτους των. Ἡ καθολικότης τῆς ἰσχύος διαπιστοῦται ἐξ ἴσου διὰ τὴν Γοργῶ, ὡς ἤδη διεπιστώθη καὶ διὰ

1. Ὑπομνήσκωμεν ὅτι ὑπὸ τὸ σχῆμα τῆς ἐπιφανείας ἀπεικονίζεται καὶ ἡ πότνια θηρῶν (ἀνωτ. σ. 74). Περὶ τοῦ νοήματος τοῦ σχήματος τούτου: E. KUNZE, AuA 2, 1946, 98 κ.έ. G. NEUMANN, Gesten und Gebärden in der griechischen Kunst, 92.

2. Συνήθως δὲν τονίζεται τὸ φύλον. Ὁ χαρακτηρισμὸς τοῦ ἀνδρόγυνου ἤδη ἐν R. GA-DECHENS, Das Medusenhaupt von Blariacum, 1874. Βλ. καὶ ἀνωτέρω σ. 64 σημ. 1.

3. Βλ. σχετικῶς E. BRUNIUS - NILSSON, ΔΑΙΜΟΝΙΕ, 133.

4. Πρβ. BESIG, 52 - 53. BENSON, 59. R. HAMPE, GGA 220, 1968, 24 κ.έ.

5. BCH 53, 1929, 424 ἀρ. κατ. 99 εἰκ. 36 πίν. 30, 2.

6. Μετὰ πτερύγων καὶ γοργοτικοῦ προσώπου ὡς ἐξωτερικῶν γνωρισμάτων.

τὴν Πότνια, τὰ δὲ ζῶα, μετὰ τῶν ὁποίων συντίθεται εἰς ἐραλδικὸν σχῆμα ἢ τὰ ὅποια ἐν γένει συνάπτονται μετ' αὐτῆς ὡς «χαρακτηριστικά», προσδιορίζουν ἀκριβέστερον τὴν τοιαύτην ἰσχύν.

Ἡ Πότνια - Γοργῶ τοῦ πινακίου τῆς Καμείρου (πίν. 6α) κρατεῖ ὑδρόβια πτηνὰ ἀνὰ χεῖρας, σύμβολα ζωῆς καὶ ἀναγεννήσεως. Βλαστὸν ζωῆς διὰ τῆς μιᾶς χειρὸς καὶ ὄφιν διὰ τῆς ἐτέρας ἐπιδεικνύει ἡ Γοργῶ τοῦ ἀμφορέως τοῦ Würzburg (σ. 54). Ἡ γοργονικὴ μορφή τοῦ ἄρματος τοῦ Μονάχου (πίν. 7α), «θεά» τῆς γονιμότητος καὶ τῆς ζωῆς ἀφ' ἑνός, ὡς ἐκ τῆς ἰδιαζούσης στάσεώς της, συνοδεύεται ἀφ' ἐτέρου ὑπὸ λεόντων, μετὰ τῶν ὁποίων συνήθως συναντᾶται αὐτὴ εἰς τὸν χῶρον τοῦ θανάτου. Ὁμοίως καὶ ὁ γόργειος δαίμων τοῦ δίσκου τοῦ Orvieto (εἰκ. 6), ὅστις πλαισιοῦται ὑπὸ λέοντος, πάνθηρος, πτηνοῦ καὶ εἶναι γυμνὸς ὡς δαίμων γονιμότητος. Τὰ παρὰ τὸ σύμπλεγμα τοῦ ἄρματος τοῦ Μονάχου θαλάσσιος ἵππος καὶ ὑδρόβιον πτηνὸν καὶ τὰ συστατικὰ στοιχεῖα (ἰχθύς, λέων, ὄφεις, πτέρυγες κλπ.) τοῦ μεικτοῦ τέρατος τοῦ ἐλάσματος τῆς Ὀλυμπίας¹ (πίν. 12β) ὁμιλοῦν περὶ τῆς κυριαρχίας τῆς Γοργοῦς ἐπὶ πάσης τῆς γηίνης σφαίρας καὶ ἀδιακρίτως εἰς τὸν χῶρον τῆς ζωῆς καὶ τοῦ θανάτου². Καὶ δὲν εἶναι, νομίζομεν, ἄσχετον πρὸς αὐτὰ τὸ λεγόμενον παρὰ τοῦ Εὐριπίδου (Ἴων στ. 1003 κ.έ.) ὅτι ἐκ τῶν δισσῶν σταλαγμῶν τοῦ αἵματος τῆς Γοργοῦς, ὁ μὲν εἷς ἦτο θανατηφόρος, ὁ δὲ ἕτερος ἀκεσφόρος νόσων.

Ἐν τούτοις παρὰ τὴν πολὺπλευρον ὑπόστασιν τοῦ ὄντος, ἴσως ἐπειδὴ ἐκ τῶν δυνάμεων τῆς γῆς αἰ τοῦ θανάτου καὶ τῆς φθορᾶς συνεκίνουν πάντοτε ἀμεσώτερον τῶν τῆς ζωῆς καὶ τῆς ἀυξήσεως, ἐβάρυνον καὶ κατὰ τὸν χαρακτηρισμὸν τοῦ γοργείου δαίμονος οἱ δεσμοὶ αὐτοῦ μετὰ τοῦ Ἄδου. Ἡ ἔφιππος Γοργῶ τοῦ πλαστικοῦ ἀγγείου τῶν Συρακουσῶν (πίν. 9β) ἡρμη-

1. Θάλλοντας βλαστοὺς κρατεῖ χαρακτηριστικῶς ἡ μεταξὺ δύο μεγαλοπρεπῶν ὑδροβίων πτηνῶν ἰσταμένη Πότνια τοῦ ἀγγείου τῶν Ἀρκάδων (ASAtene 10/12, 1927/29, 33 εἰκ. 431. AM 50, 1925, 58 εἰκ. 4). Βλαστοὶ εἰκονίζονται ἐκφυόμενοι ἐκ τῆς κεφαλῆς χθονίων δαιμονικῶν ὄντων: σφιγγῶν (AO πίν. 97,1, Perachora II πίν. 177, A 36. BCH 54, 1930, 204 κ.έ. AuA 9, 1960, 63 κ.έ. AM 77, 1962, 62 κ.έ.), σειρήνων (π.χ. τοῦ μηλιακοῦ ἀμφορέως τῆς Μυκόνου: AM 57, 1932, 127, 131 - 132, παρ. πίν. 31) καὶ αὐτῆς τῆς ποτνίας θηρῶν (π.χ. τοῦ μηλιακοῦ ἀμφορέως τῆς Μυκόνου: BCH 84, 1960, 359 εἰκ. 5, ἢ τοῦ ἀναγλύφου ἀμφορέως τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου 5898 καὶ τοῦ ἀναλόγου θραύσματος τῆς Τήνου: ἀνωτέρω σ. 60 σημ. 1). Ἡ πότνια θηρῶν ὡς «Rankengöttin»: H. JUCKER, Das Bildnis im Blätterkelch, 195 κ.έ., κυρίως L. CURTIUS, JdI 43, 1928, 292 καὶ RM 49, 1934, 225 κ.έ. καὶ γενικώτερον K. SCHAUENBURG, RM 64, 1957, 205 κ.έ., 209 κ.έ., Ὡς πρὸς τὴν ἰχθυόσχημον ἀπόληξιν τοῦ κορμοῦ τοῦ τέρατος τῆς Ὀλυμπίας σημ. τὸν ἐνάλιον χαρακτήρα τῆς Γοργοῦς, ὡς οὗτος διαφαίνεται εἰς τὴν μυθολογικὴν σχέσιν μετὰ τοῦ Φόρκου καὶ τοῦ Ποσειδῶνος (σ. 15) καὶ ὡς ἐπιβιοῖ εἰς τὰς νεοελληνικὰς περὶ τῆς Γοργόνας παραδόσεις (N. Γ. ΠΟΛΙΤΟΥ, Ὁ περὶ τῶν Γοργόνων μῦθος, Παρνασσός τόμ. Β', 1878). Πρβ. καὶ W. HERMANN, RM 70, 1963, 2, ἐνθα περὶ τῆς Μεδοῦσης ὡς θεᾶς τῶν ὀδάτων ἐν γένει.

2. Πρβ. I. M. BLASQUEZ - MARTINEZ, Atti d. VII Congr. Intern. di Archeol. Class. II, 214.

νεύθη διά τόν ἵππον καί τοὺς ὄφεις ὡς ὁ ἀνερχόμενος ἐκ τοῦ Ἄδου δαίμων τοῦ θανάτου¹. Τὸ αὐτὸ γενικὸν νόημα τοῦ δεσμοῦ μετὰ τῶν ὑποχθονίων ἔχουν οἱ ἵπποι τῶν προαναφερθέντων συμπλεγμάτων τῶν ἀγγείων τῆς Φλωρεντίας (πίν. 8β, 9α), τοῦ Σικάγου καὶ τῆς Νεαπόλεως (πίν. 8α), ἢ κατὰ περίστασιν ἱππόμορφος ἐμφάνισις τῆς Γοργούδος, ὡς καὶ ἡ ἵππια ἐν γένει μυθικὴ ὑπόστασις της. Οἱ ὄφεις ἐπίσης, οἱ ὅποιοι χαρακτηρίζουν τὴν Γοργῶ ἄλ-

Εἰκ. 10. Ἐκ ΠΚ. ἀρυβάλλου Ἰδιωτικῆς Συλλογῆς ἐν Μονάχῳ.

λοτε ὡς ὄφιοπλόκαμον καὶ ὄφιοφόρον καὶ ἄλλοτε ὡς ὄφιοπόδα καὶ δρακοντώδη, μολονότι εἶναι ἀπλῶς εἰκονογραφικὰ σύμβολα ἐνὸς γηγενοῦς δαίμονος, ὑπογραμμίζουν ἐκ τῆς ἰδίας αὐτῶν ἀγριότητος² καὶ ἐκ τῆς ἀμέσου σχέσεώς των μετὰ τοῦ κόσμου τῶν νεκρῶν τὴν τρομερὰν πλευρὰν τῆς χθονίας ὑποστάσεως τοῦ δαίμονος. Οὕτω καταλήγει νὰ ταυτίζεται ἡ Γοργῶ πρὸς τὸν φό-

βον τῶν νεκρῶν ἀπὸ τοῦ γοργὰ φαίνεσθαι τοῖς πολλοῖς τὰ ἐν Ἄδου³.

Βεβαίως ἤδη παρ' Ὀμήρῳ ἐντοπίζεται ἡ Γοργῶ ἐν Ἄδου⁴, ὅπου καὶ κατὰ τὸν Ἀπολλόδωρον⁵ ἀντιμετώπισεν αὐτὴν ὁ Ἡρακλῆς κατὰ τὴν ἀναγωγὴν τοῦ Κερβέρου. Ἡ νεωτέρα ἔρευνα ἐταύτισεν ἐν συνεχείᾳ τὴν χθονίαν Γοργῶ μετὰ τῆς Γοργύρας, συζύγου τοῦ Ἀχέροντος⁶, καὶ ἀνεγνώρισεν εἰς τὸ πτερωτόν(;) γοργόνειον τοῦ Πρωίμου Κορινθιακοῦ ἀρυβάλλου τοῦ Μονάχου (εἰκ. 10) τὴν κεφαλὴν αὐτῆς ἐπιπλέουσιν τῶν ὑδάτων τοῦ Ἀχέροντος⁷. Ἡ μελέτη τοῦ ὀνόματος τοῦ δαίμονος ἐνίσχυσεν ἔτι πλέον τοὺς δε-

1. E. LANGLOTZ, Die Kunst der Westgriechen, 58.

2. Τέρας ἄγριον: ΟΜΗΡ. Ὑμν. Ἀπόλλ. II, 302. Ὀφίων κεφαλαὶ δεινῶν ἔσαν. . . ται φοβέεσκον ἐπὶ χθονὶ φύλ' ἀνθρώπων: Ἀσπίς 161. Παρὰ τὴν ἐνίοτε εὐεργετικὴν πλευρὰν αὐτοῦ ὡς συμβόλου γονιμότητος: E. KÜSTER, Die Schlange, 137 κ.έ. J.E. HARRISON, JHS 19, 1899, 217. B. C. DIETRICH, Hermes 90, 1962, 142 ΜΑΡΑΝΓΟΥ, Lakon. Elfenb., 24.

3. ΑΠΟΛΛΟΔ. Βιβλ. I 5.3. Οἱ ὄφεις τῆς Γοργούδος ὡς σύμβολα τοῦ συγκεκριμένου φόβου τοῦ θανάτου ἐν CHR. CHRISTOU, Potnia Theron, 146 κ.έ.

4. Ὀδ. λ 633.

5. Βιβλ. II 5. 12.

6. BESIG, 6.

7. A. FURTWÄGLER, Strena Helbigiana, 86. G. WEICKER, Der Seelenvogel, 30 κ.έ. BESIG, ἀρ. 21. Ὁ G. WEICKER ἐκ τῆς παραστάσεως ταύτης ἐντάσσει τὸ γοργόνειον εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν «Korpseseen» καὶ οὕτως ἐρμηνεύει αὐτὴν καὶ μόνην τὴν γοργονικὴν κεφαλὴν ὡς «Todesdämon».

σμούς μετά των ύποχθονίων, διότι ἡ σύνδεσις τῆς ρίζης γοργ- μετά λέξεων ἀναφερομένων εἰς χάσματα τῆς γῆς καὶ ὑπόγεια ὕδατα ἢ ἐνεχουσῶν γενικώτερον τὴν ἔννοιαν τοῦ θανάτου ἤγαγεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι τὸ ὄνομα τῆς Γοργοῦς δηλοῖ τὸν φόβον τῶν κακῶν πνευμάτων καὶ ἰδιαίτερος ἐκείνων τοῦ θανάτου τοῦ ἐδρεύοντος ὑπὸ τὴν γῆν¹. Ἡ τέχνη, ἐν τέλει, εἰκονίζουσα τὴν Ἄρπυιαν καὶ τὴν Σειρήνα γοργοειδεῖς² καὶ ὀρίζουσα τὴν Γοργῶ ὡς φύλακα τοῦ τάφου³, ἐφάνη ἐπιβεβαιούσα τὸν περιορισμὸν τῆς μορφῆς εἰς τὸν χῶρον τοῦτον⁴.

Ἐκ τῆς θέσεως ταύτης δὲν ἦτο δυσχερὲς νὰ θεωρηθῇ θανατηφόρος καὶ κακοποιὸς ὁ δαίμων⁵. Ἄρκει ἐν τούτοις νὰ παρατηρηθῇ ὅτι ὁ Ἡσίοδος — καὶ ἡ ἀλήθεια περὶ τοῦ ἀρχικοῦ νοήματος τῶν μυθικῶν ὄντων εὐρίσκεται πάντοτε εἰς τὴν γενεαλογίαν των — κατατάσσει τὴν Γοργῶ μεταξὺ τῶν πελώρων τοῦ γένους τῆς Γαίας καὶ οὐχὶ τῆς Νυκτός, ὅπου ἀνήκουν αἱ σαφῶς ἀρνητικοῦ χαρακτήρος δυνάμεις, ὡς ἡ Κήρ, ὁ Μόρος, ὁ Θάνατος κλπ.⁶. Τοῦτο σημαίνει ὅτι ἡ Γοργῶ ἴσχυσε πρωτίστως ὡς πέλωρον, φορεὺς τῶν δυνάμεων τῆς γῆς καὶ οὐδὲν πέρα τούτου. Ἐπὶ πλέον, ἐξ ὧσων ἐξεθέσαμεν, οὐδὲν ἕτερον προκύπτει εἰμὴ ὅτι ἡ δύναμις, τὴν ὁποίαν ἐνσαρκώνει ἡ πρῶτος ἀρχαϊκὴ Γοργῶ, κατ' ἀρχὴν καὶ καθ' ἑαυτὴν εἶναι ἠθικῶς ἀδιάφορος καὶ ποιοτικῶς ἀδιαφοροποίητος⁷. Ὁ ὀρισμὸς οὗτος εἶναι θεμελιώδους σημασίας καὶ ὀφείλει νὰ ἔχη ἰσχὺν ἀξιώματος πρὸ πάσης ἐρμηνείας τῆς γοργονικῆς μορφῆς, εἴτε ἐν τῷ πλαισίῳ τῆς τέχνης καὶ τοῦ μύθου, εἴτε ἐν τῷ πλαισίῳ τῆς λατρείας ἐπιχειρεῖται αὕτη.

1. E. H. STURTEVANT, *Classical Philology* 8, 1913, 337. J. H. CROON, *JHS* 75, 1955, 9 κ.έ. Κ. Α. ΡΩΜΑΙΟΣ, Ἐπιπέρισμα εἰς Χατζηδάκιν, 184 κ.έ.

2. Ἐπὶ τῆς ὑδρίας τοῦ Βερολίνου (ἀνωτ. σ. 68 σημ. 2) καὶ τοῦ ἀλαβάστρου τῶν Συρακουσῶν (ἀνωτ. σ. 66 εἰκ. 9). Σημ. καὶ τὸν συσχετισμὸν τῶν θεμάτων σειρήνος καὶ γοργονεῖου ἐπὶ σφραγιδολίθου τοῦ Βρετανικοῦ Μουσείου: H. B. WALTERS, *Catalogue* ἀρ. 455 (τῶν μέσων τοῦ βου αἰ.).

3. Στήλη Θεμιστοκλείου (Ἐθν. Μουσ. 2687): AM 32, 1907, 123, 477 πίν. 21 - 22 (NOACK) καὶ τελευταίως JdI 82, 1967, 21 κ.έ. εἰκ. 5 (J. DÖRIG), στήλη Κεραμεικοῦ: AM 77, 1962, 101 (D. OHLY).

4. PETTAZZONI, *Boll. d'Arte* 1921, 506 - 7. Περὶ τῆς «Hadesgorgo»: E. BUSCHOR, *Medusa Rondanini*, 33.

5. Ὁ B. GOLDMAN, *Berytus* 14, 1961, 8 κ.έ., 12 κ.έ., ἐταύτισε καὶ κατὰ τοῦτο τὴν Γοργῶ πρὸς τὴν ἀνατολικὴν Lamashtu, δαίμονα ἐνσαρκούντα τὴν καταστροφικὴν ἐνέργειαν τῆς θεᾶς Ishtar.

6. Θεογονία 211 κ.έ.

7. Πρβ. DÖRIG, *Götter u. Titanen*, 30 κ.έ.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Δ'

ΓΟΡΓΕΙΟΝ ΠΡΟΣΩΠΟΝ

Τόσον θεωρητικῶς ὅσον καὶ ἐκ τῶν δεδομένων τῆς εἰκαστικῆς τέχνης προέκυψεν ἀνωτέρω ὁ ὀρισμὸς τῆς Γοργοῦς ὡς μονίμου φορέως τοῦ γοργείου προσώπου ἔναντι τῆς Ποτνίας, ἣτις ὠρίσθη ὡς συμπτωματικὸς φορεὺς τούτου. Ἐὰν ἠδύνατο νὰ δειχθῆ διὰ τοὺς αὐτοὺς πρώιμους ἀρχαῖκούς χρόνους καὶ πραγματικὴ χρῆσις τῆς γοργονικῆς μορφῆς ὡς προσωπείου, εἶναι φανερόν ὅτι τοῦτο θὰ εἶχεν ἐξαιρετικὴν σημασίαν, διότι ἀφ' ἑνὸς θὰ ὑπεχρέωνεν εἰς ἐρμηνείαν τοῦ φαινομένου τῆς γοργονικῆς μεταμφιέσεως ἐν συναρτήσει πρὸς μίαν ὠρισμένην ἱστορικὴν πραγματικότητα, ὅπερ οὐδόλως ἐγένετο ὑπὸ τῆς ἐρεύνης μέχρι σήμερον, καὶ ἀφ' ἑτέρου θὰ ἐνέτασσε τὴν Γοργῶ εἰς τὸν πραγματικὸν χῶρον τῆς λατρείας, ὅπερ καὶ πάλιν θὰ ἐδέσμευε τὴν ἐρμηνείαν αὐτῆς, τόσον καθ' ἑαυτήν, ὅσον καὶ ἐντὸς τοῦ μυθικοῦ ἐπεισοδίου τοῦ Περσέως.

Ἄν καὶ τὸ γοργόνειον χαρακτηρίζεται γενικῶς καὶ ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος ἤδη ὡς προσωπεῖον¹, ἐν τούτοις μνημεῖα ἀναφερόμενα εἰς πραγματικὴν χρῆσιν, καὶ δὴ καὶ φόρησιν αὐτοῦ ὡς προσωπείου, εἶναι εἰσέτι ἀριθμητικῶς λίαν περιορισμένα. Διότι οὔτε ἅπαντα τὰ γοργόνεια τῆς ἀρχαϊκῆς τέχνης εἶναι δυνατόν νὰ δειχθοῦν νοούμενα ὡς πραγματικὰ προσωπεῖα, οὔτε αἱ πρώιμοι περιπτώσεις ἀνοργάνου συνδέσεως δυσαναλόγως μεγάλης γοργονικῆς κεφαλῆς μετὰ τοῦ κορμοῦ ἐνὸς δαίμονος προὔποθέτουσαι ἐρέθισμα ἐξ ἐνεργοῦ γοργονικῆς μεταμφιέσεως. Ὅτι ὁμως μέχρι τοῦδε δύναται νὰ ἀποδειχθῆ περὶ πραγματικῆς γοργονικῆς μεταμφιέσεως, εἶναι ἤδη λίαν σημαντικόν.

Τὰς ἀποδείξεις παρέχουν κατὰ πρῶτον λόγον τὰ σχετικὰ ἀναθήματα τῶν ἱερῶν τῆς Ἡρας ἐν Τίρυνθι² καὶ τῆς Ὀρθίας ἐν Σπάρτῃ³. Εἰς ἀμφοτέρας

1. ΗΣΥΧ. *γόργεια· προσωπεῖα*. ΣΟΥΔΑ, *γοργόνειον· ἀντι τοῦ προσωπεῖον*.

2. G. KARO, *Führer durch Tiryns*, 1934, 47 - 48 εἰκ. 17. R. HAMPE, *Sagenb.*, 63 πίν. 42. Περὶ τοῦ ναοῦ τῆς Ἡρας βλ. καὶ A. FRICKENHAUS, *Tiryns I*, 2 κ.έ., 31 κ.έ.

3. R. C. BOSANQUET, *BSA* 1905/6, 338. AO, 183. M. BIEBER, *JdI* 32, 1917, 69 κ.έ. Γενικώτερον: ASAtene 33/34, 1955/56, 265 καὶ L. BREITHOLTZ, *Die dorische Farce*, 1960, 103 κ.έ.

τὰς περιπτώσεις πρόκειται περί πηλίνων γοργονείων, τὰ ὁποῖα εἶναι ὁμοιώματα πραγματικῶν, ἤτοι ἐν χρήσει, προσωπείων ἐκ μᾶλλον φθαρτῶν καὶ ἐλαφρῶν ὑλικῶν¹. Τὰ τῆς Τίρυνθος (πίν. 14, 15) εἶναι φυσικοῦ μεγέθους κοῖλαι ἐσωθεν σφαιρικαὶ κεφαλαὶ μὲ κενὸν τὸ ἄνοιγμα τοῦ στόματος. Ἐχουν τερατώδη χαρακτηριστικὰ εἰς ἔντονον πλαστικὴν ἀπόδοσιν. Ἐξέχουν ἰσχυρῶς τὰ ὑπερμεγέθη ὄτα, οἱ τεράστιοι σφαιρικοὶ ὀφθαλμοί, πλαισιούμενοι ὑπὸ τῶν πλαστικῶν τόξων τῶν ὀφρύων, ἡ παχεῖα σιμὴ ρίς καὶ τὸ ζευγὸς τῶν χαυλιοδόντων. Σειρὰ μικρῶν ὀπῶν ἐξυπηρετεῖ προφανῶς τὴν στερέωσιν γενείου, κόμης ἢ καὶ ὁμοιωμάτων ὄψεων ἐκ πλεον εὐκάμπτων καὶ φθαρτῶν ὑλικῶν. Εὐρέθῃ ἱκανὸς ἀριθμὸς θραυσμάτων συνδεόμενα μετὰ τῆς παλαιότερας οἰκοδομικῆς φάσεως τοῦ ναοῦ τῆς Ἡρας χρονολογοῦνται περί τὸ 700 π.Χ.

Τὰ παλαιότερα ἐκ τῶν δειγμάτων τοῦ ἱεροῦ τῆς Ὀρθίας (πίν. 16α), ἐν ἀκέραιον προσωπεῖον καὶ τεμάχια ἐτέρων τεσσάρων, ἀνάγονται τυπολογικῶς εἰς τὸν 7ον αἰῶνα². Εἶναι ἐπιμήκη καὶ ἐπίπεδα «πρόσωπα», μικρότερα τοῦ φυσικοῦ μεγέθους, μὲ ἀνοικτὸν στόμα καὶ ὀπὰς εἰς τὴν θέσιν τῶν ὀφθαλμῶν, διατηροῦντα ζωηρὰν τὴν γραπτὴν διακόσμησιν, ἡ ὁποία τονίζει τὰ ἐπὶ μέρους χαρακτηριστικὰ. Κατατάσσονται ἀκόπως μετὰ τῶν πρωίμων τύπων τῶν λακωνικῶν γοργονείων τῶν πρὸ τῆς κορινθιακῆς ἐπιδράσεως³. Οἱ μικροὶ ὀφθαλμοί, ἡ ἐπιμήκης ρίς μετὰ τῶν χαρακτηριστικῶν πτυχώσεων εἰς τὰ πλάγια, τὸ σχῆμα τοῦ στόματος καὶ τὸ τριγωνικὸν κάτω περίγραμμα τοῦ ἐπιμήκου προσώπου ἀπαντοῦν ὁμοίως εἰς τὸ γραπτὸν γοργόνειον τῆς κύλικος ἀρ. 6087 τοῦ Μουσείου τῆς Σπάρτης⁴, τὸ ὁποῖον ἀνήκει εἰς τὸ γ' τέταρτον τοῦ αἰῶνος.

Δεύτερος, νεώτερος, τύπος τοῦ ὁποίου ἐσώθησαν δύο δείγματα (πίν. 16β) χρονολογεῖται ὀλίγον πρὸ τῶν μέσων τοῦ βου αἰῶνος⁵. Τυπολογικῶς κατὰγεται ἀπ' εὐθείας ἐκ τοῦ μαρμαρίνου γοργονείου τοῦ Μουσείου τῆς Τεγέας ἀρ. 1311⁶, τοῦ ὁποίου διατηρεῖ τὴν γενικὴν στρογγυλότητα τῶν μορφῶν, τὸ σχῆμα τῆς βραχείας πτυχωτῆς ρινὸς καὶ τὸ σχῆμα τοῦ ἄνευ χαυλιο-

1. Ἐκ ξύλου ἢ ὑφάσματος ἐπικεχρισμένου διὰ γύψου: M. BIEBER, JdI 32, 1917, 69 κ.έ. H. HERTER, Vom dionysischen Tanz zum komischen Spiel, 1947, 7. J. CHARBONNEAUX, Les masques rituels. ., Mél. Glotz I, 203. R. A. HIGGINS, Catalogue of the Terracottas Br. Mus. I, 285. D. LEVI, ASAtene 33/34, 1955/56, 265. PICKARD - CAMBRIDGE, Dithyramb Tragedy and Comedy, 1962, 163. BREITHOLTZ, ἔ.ά. 105. O. T. B. L. WEBSTER, Greek Theater Production, 130 ἐρμηνεύει τὰ πηλίνα ἀναθήματα ὡς τύπους, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐσχηματίζοντο τὰ ἐξ ὑφάσματος πραγματικῶς φορούμενα.

2. AO, 183 πίν. 56,2. BSA 12, 1905/6, πίν. X. JdI 32, 1917, 70. EAA IV, 911 εἰκ. 1085.

3. Θ. ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΑ, ΑΔ 19, 1964, 116 - 117.

4. Ἐκ τοῦ ἀποθέτου Ἁγίας Παρασκευῆς Ἁμυκλῶν: ΑΔ 19, 1964, 116 κ.έ. ἀρ. κατ. 3 πίν. 69 α. ΜΑΡΑΝΓΟΥ, Lakon. Elfenb., 43 εἰκ. 60.

5. AO, 183 πίν. 56,3. BSA 12, 1905/6 πίν. XI a.

6. ΑΔ 19, 1964, 117 κ.έ. ἀρ. κατ. 14 πίν. 68 γ. ΜΑΡΑΝΓΟΥ, ἔ.ά. 75 εἰκ. 57.

δόντων στόματος, προσεγγίζει δὲ χρονολογικῶς τὸ χαλκοῦν ἀγαλμάτιον τοῦ Λούβρου μετὰ τοῦ αὐτοῦ τύπου προσώπου¹.

Εἰς νεωτέραν παραλλαγὴν τοῦ ἀνωτέρω τύπου ἀνήκουν ἐξ ἕτερα τεμάχια προσωπεῖον (πίν. 17α) μὲ μεγαλύτερον, ἀνοικτὸν στόμα, χαυλιόδοντας καὶ πλέον σαρκώδεις παρεΐας. Τὰ χρονολογικὰ καὶ τυπολογικὰ παράλληλα τούτων ἀναγνωρίζονται μετὰ τῶν Γοργόνων τῶν χαλκῶν «λακωνικῶν» κρατήρων τοῦ β' ἡμίσεος τοῦ βου αἰῶνος². Δύο ἔτι μεταγενέστερα τεμάχια, τὰ ὁποῖα ἀναφέρονται εἰς τὴν δημοσίευσιν τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ ἱεροῦ³, δ-φείλονται μᾶλλον εἰς παρανόησιν τοῦ θέματος τοῦ γοργονικοῦ προσωπεῖου.

Ἐκ τῆς λακωνικῆς τέχνης προέρχονται καὶ αἱ πλεῖσται τῶν ἐμμέσων ἐνδείξεων περὶ τῆς φορήσεως τοῦ γοργονικοῦ προσωπεῖου. Τὸ μολύβδινον γοργόνειον ΑΟ πίν. CLXXXV, 30 (πίν. 17γ), σῶζον κατὰ τὰς γωνίας τοῦ στόματος δύο ἄκρας χεῖρας κρατούσας αὐτό, προέρχεται ἴσως ἐκ συνθέσεως ἀναλόγου ἐκείνης «φοινικικῶν» τινῶν σφραγιδολίθων, ἐπὶ τῶν ὁποίων εἰκονίζεται ὁ Bes ὑποβαστάζων μέγα γοργονικὸν προσωπεῖον⁴. Ἡ ὑπερμεγέθης κεφαλὴ τοῦ μολυβδίνου εἰδωλίου ἐν ΑΟ πίν. CLXXXIII, 29 θὰ ἠδύνατο ἐπίσης νὰ ἐρμηνευθῆ ὡς προσωπεῖον κρατούμενον διὰ τῶν χειρῶν τῆς φερούσης τοῦτο μορφῆς, ἐνῶ μετὰ τινος ἐπιφυλάξεως θὰ ἔθεωρεῖτο καὶ ἡ τρέχουσα μορφή τῆς λαβῆς τῆς Λακωνικῆς III λακαίνης τοῦ ἱεροῦ τῆς Ὁρθίας⁵ ὡς φέρουσα προσωπεῖον τοῦτο κυρίως ἐκ τῆς ἀπουσίας τοῦ λαιμοῦ καὶ ἐκ τῆς πλαστικῆς πλαισιώσεως τοῦ προσώπου τοῦ εἰκονιζομένου. Τὸ πλαισιον τοῦτο ἀπαντᾷ σαφέστερον καὶ εἰς τὴν Γοργῶ τοῦ προαναφερθέντος λακωνικοῦ χαλκίνου ἀγαλματίου τοῦ Λούβρου, ἐνθυμίζει δὲ ἀντίστοιχον σχῆμα ἐπὶ πηλίνου προσωπεῖου τοῦ αὐτοῦ ἱεροῦ⁶, εἰς τρόπον ὥστε εἰς ἀμφοτέρας τὰς περιπτώσεις, ἀγγείου καὶ ἀγαλματίου, νὰ δύναται ἡ τοιαύτη ἀπόδοσις νὰ ἐρμηνευθῆ ὡς ἀνάμνησις ἐκ παραστάσεως πραγματικῆς φορήσεως προσωπεῖου.

Πλέον πειστικὴ φαίνεται νὰ εἶναι ἡ μαρτυρία περὶ γοργονικῆς μεταμφιέσεως, τὴν ὁποίαν παρέχει περὶ τὸ 600 π.Χ. παράστασις σφραγιδολίθου τινὸς ἐκ Μήλου⁷ (πίν. 17β). Εἰκονίζεται πτερωτὴ Γοργῶ, φέρουσα χιτωνίσκον καὶ βαινουσα πρὸς τὰ δεξιὰ. Ἡ τεραστία κεφαλὴ αὐτῆς ἀποδίδει ἀναμφισβη-

1. DE RIDDER, ἀρ. 97 πίν. 11. BESIG, 283. RICCIONI, 176 εἰκ. 63. ΑΔ 19, 1964, 121 ἀρ. κατ. 29 πίν. 70 α.

2. Πρβ. π.χ. τὴν Γοργῶ τῆς λαβῆς τοῦ Βρετανικοῦ Μουσείου, ΑΔ ἔ.ἀ. ἀρ. κατ. 36 πίν. 73 α.

3. ΑΟ, 183.

4. FURTWÄNGLER, ΑΓ πίν. XV, 67. Πρβ. καὶ ΑΓ πίν. XV, 69, ὅπου γόργειος δαίμων ἐπιδεικνύει ὁμοίως τὸ προσωπεῖον τοῦ Bes.

5. ΑΟ πίν. VIII.

6. ΑΟ πίν. XLVII, 3.

7. J. BOARDMAN, *Island Gems*, 50 ἀρ. 180 Α πίν. VII.

τήτως προσωπεῖον. Ἐκτὸς τοῦ ἀνοικτοῦ στόματος, τὸ ὁποῖον χαίνει κενόν¹, ἢ ἀνάγλυφος γραμμή, ἢ ὁποία σημειοῦται διερχομένη κάτωθι τῶν ὀφθαλμῶν, εἶναι ἢ σοβαρωτέρα πρὸς τοῦτο ἔνδειξις· διότι δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐξηγηθῇ αὕτη ἄλλως, εἰμὴ μόνον ὡς ἰμὰς προσδέσεως τοῦ προσωπεῖου ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τοῦ φέροντος τοῦτο. Ἡ μορφή τῶν πτερύγων ἐνισχύει ἐν συνεχείᾳ τὴν βεβαιότητα ὅτι ἔχομεν πρὸ ἡμῶν μεταμφίεσιν, καθ' ὅτι αὐταὶ ἀποδίδονται σαφέστατα ὡς προσδεδεμένοι δι' ἰμάντων ἐπὶ τοῦ στήθους καὶ ἐπὶ τῶν ἐκτεταμένων χειρῶν τοῦ εἰκονιζομένου ὄντος.

Ἡ σημασία τῆς παραστάσεως τοῦ σφραγιδολίθου τῆς Μήλου δύναται νὰ ἐκτιμηθῇ καλύτερον ἐν συσχετισμῷ πρὸς τὴν παράστασιν τῆς Γοργοῦς τοῦ πινακίου τῆς Καμείρου (πίν. 6α). Ἡ ἐξωτερικὴ καὶ ἀνόργανος σύνδεσις τόσον τοῦ γοργονεῖου, ὅσον καὶ τῶν διὰ καρπῶν ροιᾶς κεκοσμημένων πτερύγων τῆς Γοργοῦς τῆς Καμείρου ἔχει ἤδη ἐρμηνευθῆ ὡς προερχομένη ἐκ τελετουργικῆς μεταμφίεσεως διὰ προσωπεῖου καὶ διὰ τεχνητῶν πτερύγων². Ὁ σφραγιδόλιθος τῆς Μήλου, παρουσιάζων τὸν αὐτὸν τύπον τῶν πτερύγων καὶ τὸν αὐτὸν τρόπον τῆς προσαρμογῆς των, καθιστᾷ ἐπὶ πλέον βεβαίαν καὶ τὴν φόρησιν τοῦ γοργονεῖου ὑπὸ τῆς μορφῆς τοῦ πινακίου. Ἡ ταινία, ἢ ὁποία περισφίγγει τὸ μέτωπον αὐτῆς καὶ ἀπαντᾷ ὁμοία εἰς τὸν ἄρρενα γοργοειδῆ δαίμονα τοῦ δίσκου τοῦ Ornieto (εἰκ. 6), θὰ ἐχαρακτήριζεν ἐν προκειμένῳ τὴν μετὰ τῆς λατρείας σχέσιν τῆς μετημφιεσμένης μορφῆς καὶ τὴν ἐκ τῆς σχέσεως ταύτης ἱερότητα αὐτῆς.

Ὅτι καὶ ἡ παράστασις τοῦ ἀπτέρου δαίμονος τοῦ ἐτρουσκικοῦ δίσκου τοῦ Ornieto ὑποδηλοῖ ἀνάλογον μεταμφίεσιν ἄρρενος ἱερέως διὰ γοργονικοῦ προσωπεῖου³ εἶναι πιθανόν, δὲν δύναται ὅμως καὶ νὰ ὑποστηριχθῇ μετὰ βεβαιότητος. Τεχνητὴ πάντως φαίνεται νὰ εἶναι ἢ στερέωσις τῶν πτερύγων ἐπὶ τῆς ὀσφύος τῆς Μεδούσης τῆς ἐτρουσκικῆς οἰνοχόης τοῦ Palermo (σ. 51 σημ. 4). Τὸ στοιχεῖον τοῦτο, ὡς καὶ ἡ παρουσία εἰς τὴν παράστασιν κυνοκεφάλου ὄντος, περὶ τοῦ ὁποίου εἶναι ἀναμφισβήτητον ὅτι φέρει προσωπεῖον, ἐπιτρέπουν ἴσως καὶ τὴν ἐρμηνείαν τῆς τεραστίας ἄνευ λαιμοῦ κεφαλῆς τῆς εἰκονιζομένης Μεδούσης ὡς προσωπεῖου.

Τὸ δημοσιευόμενον ἐν ἐπιμέτρῳ κορινθιακὸν πλαστικὸν ἀγγεῖον τοῦ Μουσείου τῆς Τεγέας ἐκ Νέας Ἐκκλησιούλας τῆς περιοχῆς Μεγαλοπόλεως (πίν. 19-21) παρέχει μίαν εἰσέτι μαρτυρίαν περὶ τοῦ θέματος. Παριστᾷ ἀνθρωπίνην μορφήν μετὰ γοργονικοῦ προσώπου φέρουσαν χιτωνίσκον ἐκ δορᾶς λέοντος καὶ ὀκλάζουσαν εἰς ἰσχυρᾶς συσπειρωμένην στάσιν. Τὸ εἰκονιζόμενον ὃν φέρει ἐπίσης ὑψηλὰς ἐνδρομίδας καὶ κρατεῖ διὰ τῶν συνεσφιγμένων πρὸ τοῦ στήθους χειρῶν ὄφιν ἐλισσόμενον ἀπὸ τοῦ δεξιοῦ ὤμου

1. «Maske like» κατὰ τὸν BOARDMAN, ἔ.ἀ.

2. J. E. HARRISON, Prolegomena, 193 - 194. W. SCHIERING, Werkstätten orientalisierender Keramik auf Rhodos, 104. Γ. ΜΥΛΩΝΑ, Ὁ Πρωτοαττικὸς ἀμφορεὺς τῆς Ἐλευσίνας, 91.

3. Βλ. Κ. ΚΕΡΕΝΥΙ, Eranos Jahrb. 16, 1948, 190.

πρὸς τὸν ἀριστερόν. Ἡ ὀγκώδης κεφαλὴ τῆς λεοντῆς πίπτει ἐπὶ τῶν νότων τῆς μορφῆς, ὅπου καὶ ἀποδίδεται πλαστικῶς. Ὁ τρόπος οὗτος τῆς φορήσεως τῆς λεοντῆς ἀπαντᾷ ὁ αὐτὸς μὲν εἰς τὸν ὀκλάζοντα πότην σάτυρον τοῦ Λούβρου¹, παρεμφερῆς δὲ εἰς τὴν παράστασιν τοῦ πρώιμου Διονύσου τοῦ ΠΚ ἀρυβάλλου A 1437 τοῦ Βρετανικοῦ Μουσείου². Ἐκ τῆς μὴ δηλώσεως τῆς παρυφῆς τοῦ ἐνδύματος εἰς τὸν λαιμὸν καὶ ἐκ τῆς συνεχιζομένης πρὸς τὸν αὐχένα στίξεως συμπεραίνομεν ὅτι ἡ λεοντῆ συνεχιζέτο πρὸς τὰ ἄνω καὶ ἐκάλυπτε τὴν κεφαλὴν. Βεβαία εἶναι ἡ ἀπουσία τῆς κόμης, ὅπως δὲ ἰδιάζουσα ἡ ἔλλειψις ὀργανικῆς ἐνσωματώσεως τοῦ γοργονικοῦ προσώπου· τοῦτο ἐπικολλάται ἐπὶ τοῦ τραχήλου καὶ τοῦ ὄγκου τῆς κεφαλῆς ἄνευ μεσολαβήσεως λαιμοῦ καὶ ὡς κεχωρισμένον ἐπίπεδον. Ἡ τοιαύτη ἀπόδοσις δὲν δύναται νὰ ἐρμηνευθῆ χρονολογικῶς καὶ μόνον, ὡς ἐκπροσωποῦσα δηλαδὴ πρώιμον στάδιον βαθμιαίας ἐνσωματώσεως τοῦ προσώπου³. Ἄν τὸ ἀγγεῖον χρονολογηθῆ εἰς τὴν δεκαετίαν 590 - 580 π.Χ. (σ. 142 κ.έ.) εἶναι εὐκόλον νὰ παρατηρηθῆ ὅτι ἡ κατὰ δέκα ἔτη περίπου νεωτέρα Γοργὼ τῆς Κερκύρας⁴, ἡ σύγχρονος, ἢ κατὰ τι ἴσως παλαιότερα, Μέδουσα τῆς μετόπης τῶν Συρακουσῶν⁵ καὶ ἡ ἀμέσως μετὰ τὴν στροφὴν τοῦ αἰῶνος χρονολο-

1. BCH 19, 1895, 225 κ.έ. PAYNE NC, 176 πίν. 44,5. G. RICHTER, Kofai, πίν. X a - c.

2. RA 17, 1911, 1. Rhein. Mus. 67, 1912, 98 κ.έ. PICKARD - CAMBRIDGE, ἔ.ἀ. εἰκ. 37 - 39. Πρβ. ἀνάλογον φόρησιν δορᾶς πάνθηρος ὑπὸ τοῦ Bes εἰς πλαστικὸν «φοινικικόν» ἀγγεῖον ἐκ Σάμου: ÖJh 3, 1900, 210 πίν. VI.

3. Πρβ. E. KUNZE, Schildb., 66.

4. Ὑπὸ τοῦ G. RODENWALDT, Korkyra II, 194 - 195 ἐχρονολογήθη τὸ ἀέτωμα εἰς τὸ 590 - 585 π.Χ., ὑπὸ τοῦ F. MATZ, GGfK, 367 εἰς τὴν δευτέραν ἐπίσης δεκαετίαν τοῦ αἰῶνος, ὑπὸ τοῦ H. SCHRADER, Archaische griechische Plastik, 1933, 90 εἰς τὸ 560 - 550 π.Χ., ὑπὸ τοῦ E. LANGLOTZ, Gnomon 10, 1934, 426 εἰς τὸ 575 π.Χ., ὑπὸ τοῦ E. BUSCHOR, Die Plastik der Griechen, 1958, 23 εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ αἰῶνος. Ὁ H. PAYNE, NC, 241 καὶ 242 σημ. 1 προτείνει χρονολόγησιν τῆς Γοργοῦς μᾶλλον περὶ τὸ 575 π.Χ., ὁ G. LIPPOLD, HdArch. 28 - 29 περὶ τὸ 580 π.Χ. ἢ G. RICCIONI, 167 εἰς τὸ 570 π.Χ. Περὶ τῆς τυπολογικῆς ἀντιστοιχίας τῆς Γοργοῦς πρὸς τοὺς Μέσους Κορινθιακοὺς τύπους γραπτῶν γοργονείων βλ. κατωτ. σ. 148 σημ. 2.

5. P. ORSI, Mon. Ant. 25, 1918, 614 κ.έ. πίν. 16. Χρονολόγησις: PAYNE, NC, 242 σημ. 1, 81 ἀρ. 7. KUNZE, Schildb., 70 σημ. 6. HAMPE, AM 60/61, 1935/36, 297. RICCIONI, 164. KUNZE, AM 78, 1963, 79. SCHEFOLD, Sagenb., 52. BENSON, 58. Ἡ προταθείσα ὑπὸ τῆς S. BENSON χρονολόγησις εἰς τὸ 650 π.Χ. (BSR 22, 1954, 132 κ.έ.) δὲν ἐγένετο γενικῶς ἀποδεκτὴ, ἐκρατήθη ἐν τούτοις τὸ ἔργον ἐντὸς τοῦ 7ου αἰῶνος ὑπὸ τοῦ K. SCHAUENBURG, 42 κ.έ. Ὑπὸ τοῦ E. LANGLOTZ, Die Kunst der Westgriechen, ὑπεστηρίχθη ἡ ἐντὸς τοῦ β' τετάρτου τοῦ 6ου αἰῶνος χρονολόγησις, ὡς παλαιότερον καὶ ὑπὸ τοῦ L. Q. VAN UFFORD, Les terres-cuites siciliennes, 1941, 114 κ.έ. Τυπολογικῶς τὸ γοργόνειον ἐντάσσεται μεταξὺ τῶν μεταγενεστέρων ἐκ τῶν Πρωίμων Κορινθιακῶν γραπτῶν τύπων (βλ. ἐπίμετρον σ. 147 κ.έ.). Σημειωτέον ὅτι ἡ δῆλωσις τῆς κόρης τοῦ ὀφθαλμοῦ εἶναι συνήθης εἰς τοὺς Μέσους Κορινθιακοὺς τύπους (NC, 81 ἀρ. 18 - 37 εἰκ. 25 A - D). Ὡς πρὸς τὰς σωματικὰς ἀναλογίας ἐξ ἄλλου ἡ Μέδουσα τῶν Συρακουσῶν ἔπεται τῆς Γοργοῦς τοῦ ἀρυβάλλου τῆς Δήλου (ἔνθα ἡ ἀναλογία τοῦ ὕψους τῆς κεφαλῆς πρὸς τὸ ὕψος τῆς ὑπολοίπου μορφῆς εἶναι 1:3) καὶ προηγείται τῆς τοῦ κρατήρος τοῦ Λούβρου E 629 (κατωτ. σ. 147) καὶ τῆς τοῦ ἀετώματος τῆς Κερκύρας (ὡς ἄνω ἀναλογία 1:5 περίπου).

γυμένη Γοργώ τοῦ χαλκίνου ἐλάσματος Β 1897 τῆς Ὀλυμπίας¹ (εἰκ. 4) παρουσιάζουν ὀργανικωτέραν τὴν ἔνωσιν τῆς κεφαλῆς μετὰ τοῦ σώματος. Οὔτε καὶ ἡ γραμμικότης τοῦ σχηματισμοῦ τοῦ προσώπου τοῦ ἡμετέρου δαίμονος σημαίνει παλαιότητα ἔναντι π.χ. τῶν Γοργόνων τῆς Κερκύρας καὶ τῆς Ἀκροπόλεως². Τὸ γραμμικόν, ὡς στοιχείον πλαστικῆς ἀντιλήψεως καὶ ἐκφράσεως καὶ ὡς χρονολογικόν κριτήριον ἔναντι τῶν δύο προαναφερθέντων παραδειγμάτων, ὑπάρχει εἰς τὴν Μέδουσαν τῆς μετόπης τῶν Συρακουσῶν· ἀπλῆ ὁμως σύγκρισις τοῦ προσώπου αὐτῆς πρὸς τὸ γοργόνειον τοῦ ἀγγείου τῆς Ἐκκλησοῦλας δεικνύει ὅτι ἡ ἐπιπεδικότης καὶ γραμμικότης τούτου εἶναι διαφόρου ὕψους. Κατ' ἀρχὴν σημαίνει αὕτη ἐξάρτησιν ἀπὸ γραπτῶν εἰκονογραφικῶν τύπων, ὡς ἐν ἐκτάσει θὰ δειχθῆ κατωτέρω. Τοῦτο θὰ ἐφαίνετο αἰτιολογούμενον ἐκ τοῦ εἶδους τοῦ ἔργου, ἂν πλαστικὰ κορινθιακὰ ἀγγεῖα ὑπὸ μορφήν Γοργοῦς, σύγχρονα περίπου ἢ ὀλίγον νεώτερα, δὲν ἀπέκλειον καὶ τὴν λύσιν ταύτην. Εἰς τὴν ἔφιππον Γοργῶ τῶν Συρακουσῶν (πίν. 9β, πρβ. σ. 63) καὶ τὸν μετὰ κεφαλῆς Γοργοῦς ἀνθήρα (ἢ λέοντα) τοῦ ἐμπορίου ἀρχαιοτήτων τῆς Βασιλείας (σ. 67, πίν. 11γ), ἀμφοτέρα πλαστικὰ ἀγγεῖα χρονολογούμενα εἰς τοὺς μεταξὺ 590 καὶ 580 π.Χ. χρόνους³, ἐφαρμόζεται ὁ πλαστικὸς τύπος τοῦ κορινθιακοῦ γοργονείου, τὸν ὁποῖον ἐξειλιγμένον ἀναγνωρίζομεν, ἐπὶ παραδείγματι, εἰς τὰς χαλκᾶς Γοργόνας τῆς Περachώρας⁴. Ἡ ἐντόνως γραμμικὴ καὶ ἐπίπεδος ἀπόδοσις συνεπῶς τοῦ γοργονείου τοῦ ἀγγείου τῆς Ν. Ἐκκλησοῦλας δύναται νὰ ἐρμηνευθῆ μόνον ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὸν προαναφερθέντα μὴ ὀργανικὸν τρόπον συνδέσεώς του πρὸς τὸν κορμὸν καὶ πρὸς τὴν αὐστηρῶς μετωπικὴν θέσιν του, εἰς ἣν μάλιστα μετὰ θαυμαστῆς συνεπειᾶς τείνει σύστημα ὅλον ἀσυμμετριῶν καὶ

1. E. KUNZE, *Schildb.*, 66 πίν. 10, II b.

2. Περὶ τὸ 570 π.Χ.: H. SCHRADER, *JdI* 43, 1928, 54 κ.έ. PAYNE, NC, 242 σημ. 1. W. B. DINSMOOR, *AJA* 51, 1947, 149 σημ. 173. BESIG, ἀρ. κατ. 100. RICCIONI, 180 εἰκ. 71. Περὶ πρωιμωτέρας χρονολογήσεως τοῦ ἔργου, ἦτοι εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ αἰῶνος βλ. W.-H. SCHUCHHARDT ἐν H. SCHRADER, *Die archaischen Marmorbildwerke der Akropolis*, 319 κ.έ. ἀρ. κατ. 441 πίν. 184. E. LANGLOTZ - W.-H. SCHUCHHARDT, *Archaische Plastik auf der Akropolis* ἀρ. 1. G. RICHTER, *Archaic Greek Art*, 10 καὶ Kouroi, 1960, 31.

3. Τὰ γραπτὰ τυπολογικὰ παράλληλα τούτων ἀνήκουν εἰς τὴν μεταβατικὴν φάσιν ἀπὸ τῆς Πρωίμου πρὸς τὴν Μέσην Κορινθιακὴν ἐποχὴν, ὅπου καὶ διατηρεῖται εἰσέτι ὄρθιον τὸ ἀρχικὸν τρίγωνον τοῦ κορινθιακοῦ προσώπου (βλ. ἐπίμετρον σ. 148): ἡ Γοργῶ τῆς Κερκύρας ἀντιθέτως, ἡ ὁποία ἀντιστοιχεῖ πρὸς Μέσους Κορινθιακοὺς γραπτοὺς τύπους, ἔχει μικρὸν στόμα βαθυνόμενον ἐντὸς τῶν παρείδων καὶ στρογγύλον περίγραμμα προσώπου. Ἡ καταγωγὴ ἐξ ἄλλου τοῦ τύπου τοῦ γοργονείου ἀμφοτέρων τῶν πλαστικῶν ἀγγείων ἐκ τοῦ τύπου τῆς Μεδοῦσης τῆς μετόπης τῶν Συρακουσῶν εἶναι προφανής: ἐξωτερικὸν περίγραμμα καὶ ἀναλογίαι τοῦ προσώπου, σχηματισμὸς καὶ διάταξις τῶν ἐπὶ μέρους μορφῶν, ἀντιστοιχοῦν ἀπολύτως. Ἡ διαφορά εἶναι μόνον χρονολογικὴ καὶ ἐξ αὐτῆς ἐξηγοῦνται εἰς τὰ γοργόνεια τῶν δύο πλαστικῶν ἀγγείων ἡ ὑποχώρησις τοῦ διακομητικοῦ - δαιμονικοῦ στοιχείου καὶ ἡ μεγαλυτέρα ἐνοποιήσις τῶν πλαστικῶν ἐπιφανειῶν.

4. Perachora I, πίν. 34, 1 - 2 καὶ πίν. 42, 1 - 2. RICCIONI, 162 εἰκ. 45.

ἀποκλίσεων (σ. 140 κ.έ.). Πάντα τὰ στοιχεῖα ταῦτα ὑποδηλοῦν τὸ γοργόνειον ὡς μὴ ἐνσωματωμένον. Ὅντως πρόκειται περὶ φορουμένου προσωπείου, ἢ δὲ ὑπόθεσις τῆς μεταμφίεσεως ἐρμηνεύει καὶ ὅ,τι θὰ ἐφαίνετο ἄλλως δυσερμηνευτος εἰκονογραφικῆ ἰδιορρυθμία, τὴν ἀπουσίαν δηλαδὴ τῶν βοστρύχων καὶ τὴν κάλυψιν τῆς κεφαλῆς διὰ τῆς δορᾶς.

Ἡ διὰ τῶν ἀνωτέρω ἔργων πιστοποιουμένη πραγματικὴ χρῆσις τοῦ γοργονικοῦ προσωπείου ἐντὸς τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου κατὰ τὸν 7ον καὶ κατὰ τὸν 6ον π.Χ. αἰῶνα δὲν στερεῖται ἰδιαιτέρας σημασίας. Μέχρι τοῦδε τὸ θέμα τῆς μεταμφίεσεως διὰ γοργονικοῦ προσωπείου ἀντιμετωπίσθη ὑπὸ τῆς ἐπιστήμης παρεμπιπτόντως καὶ ὑπὸ μορφὴν γενικῶν καὶ ὅλως θεωρητικῆς φύσεως παρατηρήσεων· κυρίως οὐδέποτε ἐτοποθετήθη πραγματικῶς ἐντὸς τοῦ ὀρισμένου ἱστορικοῦ ἑλληνικοῦ χώρου, ἀλλὰ ἀνήχθη κατὰ κανόνα εἰς τὸν ὑπὲρ-ἱστορικὸν ἢ μὴ-ἱστορικὸν χώρον τῆς Ἱστορίας τῶν Θρησκευτῶν, ὅπου καὶ ὑπερέτησε τὴν γενικὴν αὐτῆς συγκριτικὴν μέθοδον, ἐρμηνευθὲν εἴτε ἐπὶ τῇ βάσει γενικῶν «ψυχολογικῶν» ἀρχῶν εἴτε ὑπὸ τὸ πρῖσμα τοῦ ἐθνολογικοῦ «παραλλήλου».

Πρὸ οἰασδῆποτε ὅμως κριτικῆς τῆς θέσεως ταύτης εἶναι σκόπιμον νὰ διευκρινηθῇ μετὰ ποίας ὀντότητος συνδέεται τὸ γόργειον πρόσωπον.

Ἐκ τῆς ὀρισθείσης ἀνωτέρω σχέσεως μεταξὺ τῆς Γοργοῦς καὶ τῆς Ποτνίας εἶναι φανερόν ὅτι τὸ προσωπεῖον ἀνήκει φυσικῶς εἰς τὴν λατρείαν τῆς πρώιμου χθονίας θηλείας θεότητος ὑφ' οἰανδῆποτε τῶν ὀρισμένων ἐπὶ μέρους προσωπικοτήτων αὐτῆς λατρεύεται αὕτη. Ἡ Γοργῶ ἄλλωστε, ὡς δαίμων, δὲν ἔχει ἰδίαν λατρείαν¹ καὶ ἡ μεταγενεστέρα μαρτυρία περὶ τῆς ἐορτῆς τῶν Πελωρίων ἐν Θεσσαλίᾳ² δὲν δύναται νὰ στηρίξῃ ἄποψιν περὶ παλαιᾶς λατρείας τῶν δρακοντωδῶν τέκνων τῆς Γαίας, ἐν οἷς καὶ ἡ Γοργῶ, ὡς τὸ κατ' ἐξοχὴν πέλωρον.

Ἡ παλαιότερα μνεῖα περὶ τοῦ γοργεῖου προσώπου συνάπτει τοῦτο μετὰ τῆς χθονίας θεᾶς. Ἐν Ὅδ. λ 633 ἡ «γοργεῖη κεφαλὴ» ἀνήκει εἰς τὴν Περσεφόνην, ὃ δὲ χαρακτηρισμὸς «κεφαλὴ» φαίνεται ὅτι προϋποθέτει προσωπεῖον τοῦ τύπου τῶν κεφαλῶν τῆς Τίρυνθος. Τὰ προσωπεῖα ταῦτα συνδέονται ἐπίσης μετὰ θηλείας θεότητος, τῆς ὁποίας ἡ λατρεία, τελουμένη ἀπὸ τῶν ὑστερογεωμετρικῶν χρόνων ἐντὸς αὐτοῦ τούτου τοῦ χώρου τοῦ μυκηναϊκοῦ μεγάρου, ἀποτελεῖ προφανῶς καὶ συνέχισιν τῆς λατρευτικῆς παραδόσεως τῆς μυκηναϊκῆς θεᾶς τῆς φύσεως. Εἰς τὸ ἐν Λίμναις ἱερόν τῆς Σπάρτης, ὁπόθεν προέρχεται ἡ προαναφερθεῖσα σειρὰ τῶν ἀναθηματικῶν γοργονικῶν προσωπεῶν, τιμᾶται ἡ Ὀρθία. Τόσον ἐκ τῶν θεμάτων τῶν παντοίων ἀναθημάτων τοῦ ἱεροῦ, ὅσον καὶ ἐκ τῆς μεταγενεστέρας παραδόσεως

1. Πρβ. WILAMOWITZ, GdH I, 362. NILSSON, GGdR I², 217. M. DETIENNE, La notion de Daimon. . ., 1963, 26 κ.έ., 41 κ.έ.

2. ΑΘΗΝ. XIV 45. 639. J.E. HARRISON, Themis, 251, 459. P. PHILIPPSON, Thessalische Mythologie, 1944, 25 κ.έ., 35 κ.έ.

περὶ τῶν ἐν τῷ ἱερῷ δρωμένων, προκύπτει ὅτι ἡ θεὰ ταυτίζεται πρὸς τὴν Πότνιαν Χθόνα, πρὸς τὴν ἀγρίαν πλευρὰν τῆς ὁποίας καὶ ἀπευθύνονται πρωτίστως αἱ ἐν τῷ ἱερῷ τελετουργίαι¹. Περὶ τοῦ εἶδους τῶν τελετουργιῶν καὶ ἀκριβέστερον περὶ τοῦ τρόπου συνδέσεως τοῦ γοργονικοῦ προσωπείου μετ' αὐτῶν θὰ γίνῃ λόγος κατωτέρω. Ἐπὶ τοῦ παρόντος ἀρκεῖ ἡ διαπίστωσις, ὅτι ἡ ἀσφαλεστέρα μαρτυρία τῆς ὑπάρξεως τοῦ γοργονείου ὡς ἐν χρήσει προσωπείου ἀποτελεῖ ἐν ταῦτῳ καὶ τὴν ἀσφαλεστέραν μαρτυρίαν τῆς συνδέσεως αὐτοῦ μετὰ τῆς λατρείας τῆς Ποτνίας.

Ἐκ τῶν λοιπῶν ἔργων, διὰ τῶν ὁποίων ἐμμέσως ἐπιστοποιήθη ἡ γοργονικὴ μεταμφίεσις, τὰ μὲν τῆς λακωνικῆς τέχνης ἐντάσσονται εἰς τὸν αὐτὸν ὡς ἄνω λατρευτικὸν χῶρον, ὡς συγκαταλεγόμενα μεταξὺ τῶν ἀναθημάτων τοῦ ἱεροῦ τῆς Σπάρτης, τὸ δὲ θέμα τοῦ πινακίου τῆς Καμείρου ἀορίστως μόνον δύναται νὰ ἐρμηνευθῇ ὡς παράστασις ἱερείας, ὑπηρετούσης τὴν λατρείαν τῆς θεᾶς τῆς γῆς ὑπὸ τὴν μορφήν αὐτῆς ὡς «ποτνίας πτηνῶν». Τὸ πλαστικὸν ἄγγειον τῆς Ἐκκλησούλας ἐξ ἄλλου, ἐπὶ τοῦ θέματος τοῦ ὁποίου θὰ ἐπανέλθωμεν ἐκτενέστερον κατωτέρω, παραμένει εἰσηγμένον ἔργον εἰς ἐν ἱερόν, τοῦ ὁποίου ἐκκρεμεῖ εἰσέτι ἡ ταύτισις². Ἐμμέσως ἐν τούτοις καὶ διὰ τοῦ συσχετισμοῦ μαρτυριῶν τινῶν ἐκ τῆς γραπτῆς παραδόσεως θὰ ἠδύνατο νὰ εὐρυνθῇ ὁ κύκλος τοῦ φαινομένου τῆς γοργονικῆς μεταμφίεσεως ἐντὸς τῶν πλαισίων τῆς πρῶμου λατρείας τῶν θηλειῶν θεοτήτων. Θὰ ἠδύνατο δηλαδὴ νὰ ὑποστηριχθῇ ὅτι καὶ τὸ ἐν τῇ λατρείᾳ τῆς Δήμητρος Κιδαρίας ἐν Φενεῷ χρησιμοποιούμενον προσωπεῖον³ ἦτο γοργονικόν· τοῦτο ἐκ τῆς προσωπικότητος τῆς θεᾶς, ἥτις ἐν Φενεῷ ἐτιμᾶτο ὑπὸ τὴν ἐπίκλησιν τῆς Ἐρινύος⁴, καὶ ἐκ τῆς γνωστῆς ἐν τῇ τέχνῃ συνδέσεως τοῦ γοργονικοῦ προσώπου μετὰ τῶν Ἐρινύων (σ. 68). Συγγενεῖς τῶν Ἐρινύων, χθόνιαί καὶ τιμωροὶ τῶν ἐπιόρκων θεότητες, αἱ Πραξιδικαὶ ἐλατρεύοντο ἐν προσωπείοις⁵, τὰ ὁποῖα εἶναι κατὰ τὰ ἀνωτέρω εὐλογον νὰ χαρακτηρίσωμεν ἐπίσης ὡς γοργονικά. Τὸ ὄνομα «Πραξιδική», ἐξ ἄλλου, μαρτυρεῖται ὡς ἐπίκλησις τῆς Περσεφόνης⁶, εἰς τὸν λατρευτικὸν κύκλον τῆς ὁποίας θεωροῦμεν ὑπαγόμενον τὸ γοργόνειον, τόσον διὰ τὴν ὡς ἄνω ὁμηρικὴν μαρτυρίαν, ὅσον καὶ διὰ τὴν προσωνομίαν τῆς θεᾶς ὡς «γοργώπιδος»⁷. Ἡ σειρὰ τῶν παραδειγμάτων δύναται ἐν τέλει νὰ συμπληρωθῇ διὰ τῆς περι-

1. H. J. ROSE, *The Cult of Artemis Orthia ἐν DAWKINS, The Sanctuary of Artemis Orthia*, 399 κ.έ. Βλ. καὶ κατωτέρω σ. 113.

2. Εἶτε διὰ συστηματικῆς ἀνασκαφῆς τοῦ ἐπισημανθέντος ἱεροῦ, εἶτε διὰ τῆς μελέτης τῆς ἀρχαίας τοπογραφίας τῆς περιοχῆς (κατωτ. σ. 135).

3. ΠΑΥΣ. VIII 15. 1.

4. Βλ. κατωτέρω σ. 117.

5. M. MAYER, *JdI* 7, 1892, 200 - 201. J. E. HARRISON, *Prolegomena*, 188. *RE* XXII, 1754 - 1755.

6. ΟΡΦ. Ὕμνος XXIX, 5.

7. H. USENER, *Rhein. Mus.* 58, 1903, 167.

πτώσεως τοῦ τελετουργικοῦ χοροῦ τῆς Ἀρτέμιδος Ἀλφειαίας ἐν Λετρίνοις, ὁ ὁποῖος, ἐπὶ τῇ βάσει τῆς μεταγενεστέρας μυθικῆς αἰτιολογήσεώς του¹ καὶ τῶν ἀρχαιολογικῶν δεδομένων τοῦ ἱεροῦ τῆς Σπάρτης, ἡρμηνεύθη ἤδη ὡς τελούμενος μετὰ γοργονικῶν προσωπειῶν².

Ἀπὸ τοῦ A. Furtwängler καὶ ἐντεῦθεν γίνεται θεωρητικῶς δεκτόν, ὅτι τὰ γοργόνεια προὔπηρξαν τῶν Γοργόνων. Θεωρητικῶς καὶ ἀορίστως λέγεται ἐπίσης ὅτι ἡ Γοργώ, ὡς Μέδουσα, ἐγεννήθη ἐκ τοῦ προσωπείου πρὸς αἰτιολόγησιν αὐτοῦ. Τὰ προαναφερθέντα παραδείγματα γοργονείων ὑπὸ χρήσιν πραγματικῶν προσωπειῶν καὶ ἡ ὀπωσδήποτε σύνδεσις αὐτῶν μετὰ τῆς πρωίμου θηλείας θεότητος περιγράφουν ἀκριβέστερον τὸ πρόβλημα τῆς ἀνωτέρω σχέσεως, δεσμεύοντα τοῦτο ἐντὸς συγκεκριμένου λατρευτικοῦ χώρου. Ἐὰν καὶ κατὰ πόσον τὸ οὕτω ὀριζόμενον ὡς λατρευτικὸν γοργονικὸν προσωπεῖον δύναται νὰ ἀποτελέσῃ τὴν φυσικὴν ἀφετηρίαν τοῦ ὅλου μύθου τῶν Γοργόνων καὶ ἐκεῖθεν ἴσως νὰ προσδιορίσῃ τὴν ὕφην καὶ αὐτὴν τὴν περαιτέρω ἐξέλιξιν τούτου, θὰ ἐρευνηθῇ διὰ τῶν ἀμέσως ἐπομένων.

1. ΠΑΥΣ, VI 22. 8.

2. J. H. GROON, JHS 75, 1955, 15.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε΄

ΑΠΟ ΤΗΣ ΓΟΡΓΟΥΣ ΕΙΣ ΤΗΝ ΜΕΔΟΥΣΑΝ

Ὡς μορφή μυθικοῦ ἐπεισοδίου ἡ Γοργῶ ἀπαντᾷ τὸ πρῶτον ἐν τῇ «Θεογονίᾳ»¹, ὅτι ὁμοῦς ὑφίσταται ἤδη προηγουμένως ὡς μορφή τῆς λατρείας καὶ μάλιστα μετ' ἰδιαζούσης ἰσχύος μαρτυρεῖ ἡ μνεῖα αὐτῆς παρ' Ὀμήρω, κυρίως ἐν Ὀδ. λ 633 κ.έ.². Διότι ἡ ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ ἀντίληψις περὶ τῆς Γοργούς ὡς πελώρου, φορέως τοῦ δεινοῦ προσώπου, τὸ ὁποῖον ὑπηρετεῖ τὴν χθονίαν θεάν ὡς ὄργανον ἐκφράσεως τῆς βουλήσεως αὐτῆς, ἀπηχεῖ προφανῶς πίστιν πηγάζουσιν ἐκ τοῦ στρώματος τῆς ἀγροτικῆς λατρείας, ὡς θὰ δειχθῆ καὶ ἐν ἐκτάσει κατωτέρω. Τὰ προσωπεῖα τῆς Τίρυνθος ἄλλωστε, κατὰ τι ἴσως μεταγενέστερα τῆς ὁμηρικῆς μαρτυρίας³, στηρίζουν ἐπαρκῶς τὴν ἐκδοχὴν ταύτην.

«Θεολογικὸν» βασικῶς ἔργον ἡ «Θεογονία», εἰς τὸ ὁποῖον μάλιστα ἰδιαιτέρως βαρύνει ὁ κόσμος τῶν χθονίων, συναντᾷ τὴν Γοργῶ ἐντὸς τῶν παισίων τῆς λατρείας τῆς Ποτνίας Χθονός. Τὴν βασικὴν ιδιότητα αὐτῆς, τὴν δεινότητα, ἔχει ἤδη ὀρίσει τὸ προαναφερθὲν ὁμηρικὸν χωρίον. Εἰς τὴν «Θεογονίαν» οὐδὲν ἀναφέρεται περὶ αὐτῆς⁴ καὶ δεδομένου ὅτι τόσον ἡ Κητώ ὅσον καὶ αἱ Γραῖαι, ἐκ τοῦ γένους τῶν Γοργόνων, χαρακτηρίζονται ὡς *καλλιπάροιοι*⁵ θὰ ἠδύνατο ἴσως νὰ νομισθῆ ὅτι καὶ ἡ Γοργῶ τῆς «Θεογονίας»

1. Στ. 274 κ.έ.: *Γοργούς θ', / αἱ ναίονσι πέρην κλυτοῦ Ὠκεανοῖο / ἐσχατιῇ πρὸς νυκτός, ἔν' Ἐσπερίδες λιγύφωνοι, / Σθενῶ τ' Εὐρύαλη τε Μέδουσά τε λυγρὰ παθοῦσα / ἢ μὲν ἔην θνητή, αἱ δ' ἀθάνατοι καὶ ἀγήρω / αἱ δύο· τῇ δὲ μῆ παρελέξατο Κυανοχαίτης / ἐν μαλακῷ λειμῶνι καὶ ἄνθεσι εἰαρωῖσιν. / τῆς δ' ὅτε δὴ Περσεὺς κεφαλὴν ἀπεδειροτόμησεν, / ἔκθορε Χρυσάωρ τε μέγας καὶ Πήγασος ἵππος.*

2. «Ἐμὲ δὲ χλωρὸν δέος ἦρει / μὴ μοι Γοργεῖν κεφαλὴν δεινοῖο πελώρου / ἐξ Ἀΐδου πέμψειεν ἀγανὴ Περσεφόνηα.» Ὡς «Attribut d.h. eine Erscheinungsform der Unterweltsgöttin» ἐχαρακτηρίσθη ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ ἡ γοργεῖν κεφαλὴ ἤδη ὑπὸ τοῦ Μ. ΜΑΥΕΡ, JdI 7, 1892, 201.

3. H. L. LORIMER, *Homer and the Monuments*, 1950, 464, 493. W. SCHADEWALDT, *Von Homers Welt und Werk*⁴, 94.

4. Γενικῶς περὶ τῆς σχέσεως τοῦ Ἡσιόδου πρὸς τὴν Ὀδύσειαν: W. JAEGER, *Paideia* I, 1959, 40, 93 κ.έ.

5. Θεογονία 270 καὶ 238.

δὲν ἦτο *δαιμόνιος*¹. Μορφή ὁμοίως καὶ περιεχόμενον τοῦ ὄντος ὑπάρχουν εἰς ἀδιάσπαστον ἐνότητα, ἀμφοτέρων δὲ τὸ εἶδος ὑπέβαλλεν ἀρκούντως εἰς τοὺς συγχρόνους τοῦ Ἑσιόδου τὸ ὄνομα καὶ μόνον τοῦ δαίμονος². Ὅτι προεῖχε διὰ τὸν ποιητὴν ἦτο ἡ σύνταξις τοῦ συστήματος τῶν ἐν τῷ κόσμῳ δυνάμεων κατὰ τὴν φύσιν αὐτῶν, ἄρα καὶ ὅτι περὶ τῆς φύσεως καὶ τῶν ιδιοτήτων τῆς Γοργοῦς ἄφηνε τὸ ὄνομα αὐτῆς ἐν ἀμφιβόλῳ ἐπρόκειτο νὰ διευκρινηθῆ διὰ τῆς γενεαλογίας τῆς.

Ὁ δαίμων Γοργῶ καὶ ἡ μετ' αὐτοῦ συνδεδεμένη θρησκευτικὴ-λατρευτικὴ πραγματικότητα θὰ ἐρμηνευθοῦν ἐν τῇ «Θεογονίᾳ» διὰ μυθικῶν εἰκόνων. Πρὸς τοῦτο πρέπει πρωτίστως νὰ ἱεραρχηθῆ ὁ δαίμων ἐντὸς τοῦ ἐνιαίου θεολογικοῦ - κοσμολογικοῦ συστήματος, κατὰ τὸ ὁποῖον ὀργανοῦνται ἐν τῷ ἔργῳ τούτῳ αἱ δυνάμεις τοῦ κόσμου. Λόγῳ τῶν χθονίων αὐτῆς δεσμῶν ἐντάσσεται αὐτομάτως ἡ Γοργῶ εἰς τὴν τάξιν τῶν πελώρων καὶ ἀκριβέστερον εἰς τὸ γένος τῆς Κητοῦς καὶ τοῦ Φόρκυος. Ἐπειδὴ ὁμοίως τὸ γένος τοῦτο ὤφειλε κατὰ τὸ πνεῦμα τοῦ 8ου αἰῶνος νὰ ὑποταχθῆ εἰς τοὺς ἐκπροσώπους τοῦ κράτους τοῦ Διός, ἐξολοθρεύεται ὅπωςδήποτε καὶ ἡ χθονία Γοργῶ ἐντὸς τοῦ ὑστέρου 8ου αἰῶνος, εἴτε ὑπὸ τοῦ Περσέως, ὡς γόνος τῆς Κητοῦς κατὰ τὴν «Θεογονίαν», εἴτε ὑπὸ τῆς Ἀθηνᾶς, ὡς γόνος τῆς Γῆς κατὰ τὴν ἐπιβιοῦσαν μέχρι τοῦ Εὐριπίδου παράδοσιν (σ. 44).

Τὸ ὅτι ὁμοίως ἐν τῇ «Θεογονίᾳ» ἐξολοθρεύεται δι' ἀποκεφαλισμοῦ³ δηλοῖ ἀκριβῶς ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ γνωστοῦ εἰς ἡμᾶς ἐκ τοῦ λατρευτικοῦ χώρου ἐν προσωπεῖῳ δαίμονος· διότι ὁ τρόπος τοῦ θανάτου τῆς Γοργοῦς προϋποθέτει τὴν ιδιότητα αὐτῆς ὡς φορέως τοῦ προσωπείου καὶ δεσμεύεται ἐκ τῆς ιδιότητος ταύτης. Ἄν ἄλλως πως πρέπει νὰ ὀμιλήσωμεν περὶ ὀρθολογιστικοῦ αἰτίου τῆς ὑπάρξεως τοῦ λατρευτικοῦ προσωπείου, τότε πρέπει καὶ νὰ τονίσωμεν, ὅτι τοιοῦτον αἷτιον εἶναι μόνον ὁ τρόπος τῆς θανατώσεως τῆς Γοργοῦς καὶ οὐχὶ ὁ ὅλος μῦθος τοῦ γοργοφόνου Περσέως, ὡς συνήθως ὑποστηρίζεται. Οὗτος ἔχει τοσοῦτον βαθείας καὶ πολλαπλᾶς ρίζας ἐντὸς τῆς ὅλης πραγματικότητος τοῦ ὑστέρου 8ου αἰῶνος, ὥστε δὲν θὰ ἤρκει τὸ προσωπεῖον διὰ νὰ αἰτιολογήσῃ τὴν γέννησίν του κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην.

Μόνη ἡ μυθικὴ εἰκὼν τοῦ ἀποκεφαλίζοντος τὸ γόργειον πέλωρον ἦρωος προέκυψε παρ' Ἑσιόδῳ ἐκ συντήξεως δύο διαφόρου προελεύσεως θεμάτων, τοῦ τῆς ἐξολοθρεύσεως πελώρου τινὸς ὑπὸ διογενοῦς ἦρωος καὶ τὸ τοῦ ἀποκεφαλισμοῦ τοῦ γοργονικοῦ δαίμονος. Τοῦτο ἐξηγεῖται ἐκ τῆς ἰδιαζούσης ἱστορικῆς θέσεως τῆς ἐποχῆς καθ' ἣν ἐδημιουργήθη ὁ μῦθος καὶ μόνον ἐξ

1. Ὡς ἐν Κ. ΚΕΡΕΝΥΙ, *Die Mythologie der Griechen*, 1966, I, 44 - 45.

2. Τὸ ὄνομα εἶναι προσηγορικὸν ἐξ ἐπιθέτου, τὸ ὄν δηλ. ὀνομάζεται ἐκ τῆς ιδιότητος αὐτοῦ. Περὶ τῆς σημασίας τῶν ὀνομάτων παρ' Ἑσιόδῳ, Β. ΣΝΕΛΛ, *Die Entdeckung des Geistes*³, 65 κ.έ.

3. Στ. 280: *τῆς δ' ὅτε δὴ Περσεὺς κεφαλὴν ἀπεδειροτόμησεν.*

αὐτῆς. Τὸ πρῶτον δηλαδὴ θέμα κατατάσσεται εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν ἡρωικῶν παραδόσεων καὶ ἀνήκει εἰς πνευματικὸν χῶρον ἱστορικῶς προγενέστερον, ἤτοι εἰς τὴν «ἡρωικὴν» φάσιν τοῦ 8ου αἰῶνος, τὸ δεύτερον εἰς τὴν τῶν λατρευτικῶν «αἰτίων» καὶ συνάπτεται ἤδη πρὸς τὸ φαινόμενον τῆς ἀναβιώσεως τῆς θρησκείας τῆς φύσεως καὶ τῆς προαγωγῆς τῶν φορέων αὐτῆς, τὸ ὁποῖον καὶ ὀρίζει τὸ θρησκευτικὸν - πνευματικὸν ὑπόβαθρον τοῦ 7ου κυρίως αἰῶνος. Ἡ τοιαύτη σύνθεσις τοῦ συγκεκριμένου τούτου μύθου οὐδὲν παράδοξον ἐνέχει, καθ' ὅτι ἡ ὅλη διάρθρωσις τοῦ κόσμου τῆς «Θεογονίας» προδίδει τὴν αὐτὴν θέσιν εἰς τὸ μεταίχμιον τῶν δύο ἐποχῶν καὶ δὴ καὶ κατὰ τρόπον ἀντιστρόφως ἀνάλογον τῆς φαινομένης τάξεως τῶν πραγμάτων. Μολονότι δηλαδὴ τὸ γένος τῶν πελώρων συνιστᾷ κατὰ τὴν μυθικὴν ἀφήγησιν τὴν παλαιὰν καὶ πεπτωκυῖαν τάξιν τοῦ κόσμου, ἐν τούτοις τὸ μέγεθος καὶ ἡ ἰσχὺς αὐτῶν, οἷα μετὰ καταπλήξεως καὶ δέους περιγράφονται ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ, μαρτυροῦν ὅτι ἡ ὑποταγὴ εἰς τὴν νέαν ἀνθρωποκεντρικὴν τάξιν, ἣτις ἐπεβλήθη διὰ τῆς «βίης» τοῦ Διός, εἶναι μόνον ἐξωτερικὴ. Τὸ κράτος αὐτῶν παραμένει οὐσιαστικῶς ἀκατάλυτον ὑπὸ τὸ κράτος τοῦ Διός καὶ ἡ ὑπὸ τούτου ἀναγνώρισις τῆς ἰσχύος τῆς Ἑκάτης¹ σημαίνει ἀκριβῶς τὴν ἱστορικῶς νῦν ἀρχομένην ἄνοδον, ἢ μᾶλλον ἐπάνοδον, τῶν δυνάμεων τῆς Ποτνίας Γῆς². Αὕτη δὲν συνεπάγεται καὶ κατάλυσιν τῆς ἀρχῆς τοῦ Διός εἰς τὴν θρησκευτικὴν συνείδησιν τοῦ ἀνθρώπου τοῦ 7ου αἰῶνος. Μία ἐποχὴ δύναται νὰ ἐπιλέγη θεότητά τινα, ἢ τάξιν θεοτήτων, πρὸς τὴν φύσιν τῆς ὁποίας αἰσθάνεται μεγαλυτέραν ψυχικὴν συνάφειαν, νὰ θεωρῇ ταύτην σημαντικωτέραν τῶν ἄλλων καὶ ἐν αὐτῇ πρωτίστως νὰ βλέπῃ ἐνσαρκούμενον τὸ νόημα τοῦ κόσμου. Ὁ Bruno Snell³ ἠρμήνευσε τὸ φαινόμενον τῆς ἰδιαιτέρας ἀξιολογήσεως τοῦ κύρους τῶν θεοτήτων ὡς χαρακτηρίζον τὴν θρησκευτικότητα τῶν πρώιμων λυρικῶν ποιητῶν καὶ ἐσημείωσε τὴν παρουσίαν τούτου ἤδη παρ' Ἑσιόδου. Πιστεύομεν ὅτι εἰς τὸ αὐτὸ φαινόμενον δύναται νὰ ἀναχθῇ καὶ ἡ ἐπιβολὴ τοῦ κύρους τῆς Ποτνίας Γῆς καὶ τῶν δυνάμεων αὐτῆς ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 8ου αἰῶνος.

Ἐπανερχόμενοι εἰς τὸν γόργειον δαίμονα δυνάμεθα ἄρα νὰ εἴπωμεν ὅτι εἰς τὴν μυθικὴν παράδοσιν τοῦ 8ου αἰῶνος ὑπάρχει ἤδη πρὸ τοῦ Ἑσιόδου πέλωρόν τι καλούμενον διὰ τὴν ἰδιαιτέραν αὐτοῦ δεινότητα Γοργώ· τοῦτο, ἔνεκα κοινοῦ ὀνόματος καὶ ἐξωτερικοῦ ἴσως σχήματος, ταυτίζεται ὑπὸ τοῦ Ἑσιόδου μετὰ τοῦ ἐν προσωπεῖῳ δαίμονος καὶ ὀρίζεται ὡς ἀποκεφαλιζόμενον.

1. Θεογονία 412.

2. Τοποθετούμενου ἱστορικῶς τοῦ κράτους τοῦ Διός εἰς τὸν 8ον αἰῶνα θὰ ἠδύνατο, κατὰ τὴν τάξιν τοῦ μύθου τῆς Θεογονίας, νὰ ὑποστηριχθῇ ὅτι τὸ παλαιότερον κράτος τῆς Γαίας ἀνήκει ἱστορικῶς εἰς τοὺς «προελληνικοὺς» χρόνους. Τοῦτο δὲν ἔχει ὅμως σημασίαν ὀδομένου ὅτι ὁ ποιητὴς ἔχει πρὸ ὀφθαλμῶν τὴν ἀναβίωσιν τῆς θρησκείας τῆς φύσεως, ἢ ὁποία καὶ ἀποτελεῖ ζῶσαν πραγματικότητα τῆς ἐποχῆς του.

3. B. SNELL, Die Entdeckung des Geistes³, 80 κ.έ.

Περὶ τῆς τοιαύτης συγχωνεύσεως δύο διαφορετικῆς ὕφης καὶ προελεύσεως θεμάτων ἐν τῇ «Θεογονίᾳ» εἶναι σημαντικὸν νὰ ὑπομνησθῆ ἡ παρεχομένη ὑπὸ τοῦ Ἑσυχίου ἐρμηνεία, ὅτι δηλαδὴ ὁ Ἑσίοδος πλανηθεὶς ἐκ τοῦ ὀνόματος τῆς Γοργούς ἐπλασε τὸν μῦθον τοῦ ἀποκεφαλισμοῦ τῆς Γοργόνας¹. Θὰ ἐλέγομεν ὅτι ἐν προκειμένῳ δὲν πρόκειται περὶ πλάνης, ἀλλὰ περὶ ἐσκεμμένης καὶ συνεποῦς προσπαθείας πρὸς μυθικὴν αἰτιολόγησιν τῆς λατρευτικῆς πραγματικότητος τοῦ ἐν προσωπεῖῳ δαίμονος.

Τὸ αὐτὸ περιστατικὸν τοῦ ἀποκεφαλισμοῦ τοῦ γοργείου δαίμονος δύναται προφανῶς καὶ ἄλλως πῶς νὰ ἐρμηνευθῆ, ὅτι δηλαδὴ ἐξ ἀρχῆς αὐτὸς οὗτος ὁ γοργεῖος δαίμων, ὡς ἐν προσωπεῖῳ δαίμων, ὑπηρετεῖ διὰ τοῦ μυθικοῦ αὐτοῦ θανάτου τὴν ἐγκαθίδρυσιν τῆς ὀλυμπιακῆς τάξεως ἐν τῷ κόσμῳ, ὡς αὕτη παρουσιάζεται ἐν τῇ «Θεογονίᾳ». Καὶ ἡ τοιαύτη ὁμῶς διατύπωσις τοῦ πράγματος οὐδὲν οὐσιαστικῶς ἀλλάζει, ἐφ' ὅσον οὕτως ἢ ἄλλως ὁ δαίμων ὡς μορφή λατρείας εἶναι ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος ἀποκτᾷ νῦν «ἱστορίαν» καὶ κατατάσσεται μυθολογικῶς². Ἄρα καὶ τὰ λοιπὰ συστατικὰ τοῦ μύθου στοιχεῖα οὐδὲν ἕτερον σημαίνουν εἰμὴ ἀνάλυσιν καὶ συμβολικὴν εἰκονογράφησιν τῆς ὑποστάσεως τῆς Γοργούς, καὶ μάλιστα τῆς λατρευτικῆς ὑποστάσεως αὐτῆς ὡς Ποτνίας Γοργούς, ἐπινοοῦνται δὲ ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ λόγῳ τῆς ἀξιοῦσης ἐπιβολῆς τῆς ὀντότητος ταύτης ἐν τῷ χώρῳ τῆς λατρείας καὶ πρὸς μείωσιν τῆς ἐντυπώσεως, τὴν ὁποῖαν θὰ προεκάλει ἴσως τὸ ἐπεισόδιον τῆς θανατώσεώς της.

Περὶ τοῦ θανάτου τῆς Μεδούσης ἐν τῇ «Θεογονίᾳ» εἶναι ἀνάγκη ὅπως τονισθῆ ἐνταῦθα, ἐν παρενθέσει, ὅτι οὐδόλως νοεῖται ὡς πτώσις καὶ ὑποβιβασμὸς ὑπὸ στενὴν ἔννοιαν³. Τὸ ἐπεισόδιον ἀνήκει ὡς πρὸς τὸν ἀρχικὸν αὐτοῦ πυρῆνα εἰς τὸ παλαιότατον, ἥρωικόν, στρῶμα τῆς ὑστερογεωμετρικῆς ἐποχῆς, ὅπου ὁ θάνατος τοῦ ἀπροσώπου πελώρου ὑπηρετήσεν οὐσιαστικῶς τὴν ἄνοδον τοῦ ἥρωος. Ἦδη ὁμῶς ἐν τῇ «Θεογονίᾳ» ἐνέχει τοῦτο συμβολισμὸν ἀναμετρήσεως κοσμικῶν δυνάμεων ἀποκλείοντα ἔννοιαν «ἀνωτέρου» καὶ «κατωτέρου», «καλοῦ» καὶ «κακοῦ»⁴. Τοῦναντίον μάλιστα εἰς τὴν σύν-

1. Γοργεῖη κεφαλὴ· οὐ τὴν Γοργόνα ἐκληπτέον, ἀλλὰ γοργότητά τινα καὶ φόβητρον. Ἑσίοδος δὲ πλανηθεὶς ἀπέπλασεν ἐκ τούτων τὰ περὶ τὸν Περσέα, ὅτι ἀπέτεμε τὴν κεφαλὴν Γοργόνας. Περὶ τῆς ἀποδόσεως τῆς ὡς ἄνω «γοργεῖης κεφαλῆς» εἰς τὴν Γόργυραν βλ. H. BESIG, 6.

2. Ὁρησκευτικὸς ἢ λατρευτικὸς ὁ μῦθος ἐν WILAMOWITZ, GdH I, 270. G. VAN DER LEEUW, Die Bedeutung der Mythen, Festschrift A. Bertholet, 289. C. ROBERT, Die griech. Heldensage I, 222.

3. Ὑποβιβασμὸς ὑπὸ γενικωτέραν ἔννοιαν, λόγῳ μεταβάσεως δηλαδὴ ἀπὸ τοῦ χώρου τῆς λατρείας εἰς τὸν χῶρον τοῦ ἥρωικοῦ θρύλου καὶ τοῦ παραμυθίου: MELLINK, Hyakinthos, 176.

4. Πρβ. SCHEFOLD, Gr. K. Rel. Phän., 63. Σημειωτέον ἐπίσης ὅτι ὁ Ἑσίοδος οὐδὲν σχετικῶς ἀναφέρει, ἐνῷ ἀποκαλεῖ π.χ. τὴν Σφίγγα *δλοήν* (Θεογονία 326), τὴν Νέμεσιν *πῆμα θνητοῖσι βροτοῖσι* (Θεογονία 223) καὶ διακρίνει τὰς Ἐριδας εἰς *ἀγαθὴν* καὶ *σχετλίην* (Ἔργα 11 κ.έ.).

θεσιν τοῦ ἐπεισοδίου βαρύνει πλέον τοῦ ἥρωος ὁ δαίμων, ὡς ἤδη ὑπεδηλώθη. Ὅλως χαρακτηριστική εἶναι ἐν προκειμένῳ ἡ ἔκτασις, τὴν ὁποίαν εἰς τὸ σχετικὸν χωρίον καταλαμβάνει ἡ ἐξιστορήσις τῆς γενεαλογίας τοῦ δαίμονος ἐν συγκρίσει πρὸς ἐκείνην τῆς ἐξιστορήσεως τῆς ἐξολοθρεύσεως αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ ἥρωος· εἰς τὴν πραγματικότητα δὲν γίνεται εἰμὴ μόνον ἀπλῆ ἀναδρομὴ εἰς τὸ περιστατικὸν τοῦτο: *τῆς δ' ὅτε δὴ Περσεὺς κεφαλὴν ἀπειροτόμησεν*. . . (στ. 280. Βλ. καὶ σ. 45).

Ἡ οὕτω ὀριζομένη ἐν τῇ «Θεογονίᾳ» ἠθικὴ ἀναλογία οὔτε τυχαία εἶναι οὔτε στερεῖται ἰδιαιτέρας σημασίας· τηρεῖται καὶ ἀναπτύσσεται περαιτέρω κατὰ τὸν 7ον καὶ τὸν πρῶμον βον αἰῶνα εἰς τὰς παραστάσεις τοῦ μύθου, ὅπου καὶ μεταφράζεται εἰς σωματικὴν ἀναλογίαν¹. Ἀπὸ τοῦ ἀναγλύφου ἀμφορέως τοῦ Λούβρου CA 795, τοῦ ἀμφορέως τῆς Ἐλευσίνας καὶ τοῦ ἀναγλύφου κρατήρος τοῦ Ἄργους, μέχρι τῶν ἐλεφαντίνων λακωνικῶν πλακιδίων τῆς Σπάρτης καὶ τῆς Σάμου καὶ μέχρι αὐτοῦ τοῦ αἰτώματος τῆς Κερκύρας — ἐὰν ἐδέχετο τις τὴν περὶ Περσέως ἄποψιν τοῦ R. Hampe² — εἶναι καταφανὴς ἡ ὑπεροχὴ τοῦ δαίμονος καὶ μετὰ τὴν καθυπόταξιν αὐτοῦ. Ἡ ἀπουσία τοῦ Περσέως ἐξ ἄλλου ἐκ τῆς μνημειώδους συνθέσεως τοῦ ἀμφορέως τοῦ Νέσσου δὲν ἔχει οὐσιαστικῶς διάφορον νόημα.

Κατὰ τὸ αὐτὸ πνεῦμα ἀποδίδει ὁ ποιητὴς καὶ τὴν ἐπωνυμίαν «Μέδουσα» εἰς τὸν δαίμονα: τὸ ὄνομα εἶναι δηλωτικὸν ἐξεχούσης ἰσχύος³ ἢ, εἰδικώτερον, ἀλίας προελεύσεως⁴: τοῦτο ὑπεστηρίχθη πρὸς ἐνίσχυσιν τοῦ δεσμοῦ μετὰ τοῦ Ποσειδῶνος⁵ καὶ δὲν ἀποκλείεται λαμβανομένης ὑπ' ὄψιν τῆς καθολικότητος τῆς ἰσχύος τοῦ ὄντος.

Τὸ ὅλον περαιτέρω ἐπεισόδιον τῆς ἐνώσεως μετὰ τοῦ Ποσειδῶνος ἀπο-

1. Διὰ τὴν γενικότητα τῆς παρατηρήσεως βλ. τὸ ἐλεφάντινον σύμπλεγμα ἐκ τοῦ ἱεροῦ τῆς Ὀρθίας, ὅπου μικροσκοπικὸς ἥρωας ἀποκεφαλίζει πελώριον λέοντα σπαράσσοντα ταύρον: AO, πίν. 149, 6 καὶ 152, 2. Ἐν προκειμένῳ πρβ. καὶ B. SCHWEITZER, Basisrelief des ältesten Kultbildes der Hera zu Olympia, *Ausgewählte Schriften* II, 29. Κατάλογον τῶν παραστάσεων τοῦ ἀποκεφαλισμοῦ τῆς Μεδούσης βλ. ἐν BROMMER, Vasenlisten, 207 - 208. G. BECKEL, Götterbeistand, 36. B. FREYER - SCHAUBENBURG, Elfenbeine aus dem samischen Heraion, 30 κ.έ. H. VON STEUBEN, Sagen Darstellungen in Korinth und Athen, 13 κ.έ., 111.

2. AM 60/61, 1935/36, 271. Sagenb., 60. GGA 220, 1968, 23 - 25. R. HAMPE - E. SIMON, Griech. Sagen in der frühen etruskischen Kunst, 13 σημ. 14. Ἀντιθέτως E. KUNZE, AM 78, 1963, 77. Βλ. καὶ W. - H. SCHUCHHARDT, Archaische Giebelkomposition, 1940, 10 κ.έ. σημ. 4.

3. Κατὰ τὸν F. SCHACHERMEYER, Poseidon, 31 κ.έ., 134, 138 τὸ «Μέδουσα» ἀνήκει εἰς τὴν αὐτὴν κατηγορίαν ὀνομάτων ὡς τὰ «Δέσποινα», «Κόρη», «Ἄναξ» κλπ. χαρακτηριστῶν χθονίας θεότητας, τῶν ὁποίων τὸ πραγματικὸν ὄνομα δὲν γνωρίζει ἢ δὲν θέλει τις νὰ ὀρίσῃ. Πρβ. καὶ R. STIGLITZ, Die Grossen Göttinnen Arkadiens, σημ. 108.

4. Βλ. ἀνωτέρω σ. 15 καὶ 78 σημ. 1. Πρόσθετος K. KERÉNYI, Die Mythologie der Griechen, 1966, I, 44.

5. Ὁ Ποσειδῶν συνδέεται ἀρχικῶς οὐχὶ μετὰ τῆς Μεδούσης, ἀλλὰ μετὰ τῶν ἀδελφῶν-θαλασσιῶν νυμφῶν κατὰ τὸν K. ΓΕΡΟΓΙΑΝΝΗΝ, ἔ.ἀ. 139 κ.έ.

τελεῖ αἰτιολόγησιν ἐν ποιητικῇ - μυθικῇ διαλέκτῳ τῆς ἄλλως γνωστῆς εἰς ἡμᾶς λατρευτικῆς - μυθικῆς εἰκόνας τῆς Ποτνίας Ἴππων. Ἡ ἀντιστοιχία μεταξὺ Μεδούσης καὶ Δήμητρος Ἐρινύος ἔχει τοσάκις συζητηθῆ¹, ὥστε ἀρκεῖ ἐνταῦθα νὰ λεχθῆ μόνον ὅτι πρόκειται περὶ μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς ὑποστάσεως τῆς ποτνίας Ἴππων, ἡ ὁποία κατὰ τὴν λατρευτικὴν αὐτῆς μορφήν καὶ κατὰ τὸ δαιμονικὸν αὐτῆς περιεχόμενον ταυτίζεται μετὰ τῆς Γοργοῦς, ὡς ἤδη ἐλέχθη.

Ὅμοίως αἰτιολογεῖται ἐν συνεχείᾳ καὶ ἡ δυὰς τῶν ἀθανάτων ἀδελφῶν, ἐκ τῆς ὑπάρξεως δηλαδὴ τοῦ πρωταρχικοῦ δαίμονος. Δημιουργεῖται ἵνα διατηρηθῆ ἐντὸς αὐτῆς ἄθικτος ἡ ἐξέχουσα δαιμονικὴ ὄντοτης ἐκείνου, ὅστις ὑπὸ τὴν μορφήν τῆς Μεδούσης θὰ ἠδύνατο πλέον εὐκόλως νὰ θεωρηθῆ ὑποβιβασθεὶς εἰς τὴν τάξιν τοῦ τέρατος χάριν τοῦ ἥρωος.

Διχάζεται ἄρα καὶ διαφοροποιεῖται ἐξωτερικῶς ὁ δαίμων εἰς θνητὴν Γοργῶ ἀφ' ἐνός καὶ εἰς δυάδα ἀθανάτων ἀδελφῶν ἀφ' ἑτέρου². Ὁ ἀριθμὸς «δύο» ἐν προκειμένῳ σημαίνει οὐσιαστικῶς τὸν κατ' ἐπίτασιν διπλασιασμὸν³ αὐτοῦ τούτου τοῦ ἀρχικοῦ δαίμονος, ἡ ὅλη δὲ ἐσωτερικὴ δομὴ τῆς ἡσιοδείου γοργονικῆς τριάδος, ἐν ἣ φαίνεται προστιθεμένη ἐκ τῶν ὑστέρων ἡ Μέδουσα, ὡς τρίτη Γοργῶ διαφορετικῆς τάξεως, εἶναι συνήθης ἐν τῇ ἑλληνικῇ μυθολογίᾳ, προκειμένου μάλιστα περὶ θηλειῶν τριάδων ἐνσαρκουσῶν χθονίας δυνάμεις. Ὑπὸ ἀνάλογον ἐσωτερικὴν διαφοροποίησιν καὶ ἐξωτερικὴν γενεαλογικὴν σύνδεσιν ἐμφανίζεται ἡ τριάς τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν, Ἄγλαυρος, Πάνδροσος, Ἔρση⁴. Ἀναλόγως ἐπινενοημένα εἶναι ἐν τῇ «Θεογονίᾳ» ἡ τριάς τῶν δύο Ἀρπυιῶν καὶ τῆς Ἴριδος⁵ καὶ ὁμοίως χαρακτηριστικὴ ἡ ὑπὸ τοῦ Φερεκύδου⁶ καὶ τοῦ Ἀπολλοδώρου⁷ προσθήκη εἰς τὴν ἡσιόδειον δυάδα τῶν Γραιῶν (Πεμφρηδῶ, Ἐνυῶ) μιᾶς τρίτης Γραιας, τῆς Δεινοῦς⁸.

Γενικῶς εἰς θηλείας χθονίας δαίμονας ἡ τριάς προϋποθέτει δυάδα, ἥτις

1. Βλ. ἀνωτέρω σ. 88 καὶ κυρίως B. C. DIETRICH, *Demeter Erinys Artemis ἐν Hermes* 90, 1962, 146 κ.έ. Ἐπίσης πρβ. W. FAUTH, *Abh. Mainz*, 1959, 459.

2. H. USENER, *Dreiheit ἐν Rhein. Mus.* 58, 1903, 204.

3. «Répétition d'intensité», W. DEONNA, *Trois superlatif absolu, L'Ant. Class.* 23, 1954, 405 κ.έ. Ὡς μαγικῆς προελεύσεως τὸ φαινόμενον παρὰ SCHAUBENBURG, 47.

4. J. E. HARRISON, *Prolegomena*, 286. E. SCHWARZENBERG, *Die Grazien*, 15. Πρβ. καὶ NILSSON, *GGrR I*², 442. Περὶ τῆς ἐτέρας τριάδος τῆς Ἀκροπόλεως, τῆς τῶν Ὠρῶν (ΠΑΥΣ. IX 35. 2), SCHWARZENBERG, ἔ.ά. 16.

5. Ἀελλῶ, Ὠκυπέτη, Ἴρις στ. 265 κ.έ.

6. ΣΧΟΛ. Ἀπολλ. Ροδ. IV 1515. JACOBY, *FGtH I*, F 11.

7. Βιβλ. Β' 4, 2.

8. Ὅμοίως καὶ περὶ τῶν σειρήνων: δύο ἀρχικῶς εἰς τὸν Ὅμηρον, Ὀδ. μ 52, 167, καὶ εἰς τὸν ἀρύβαλλον τοῦ Ὀδυσσεῦς εἰς τὴν Βοστώνην (H. BULLE, *Strena Helbigiana*, 34) προάγονται εἰς τρεῖς παρ' ΑΠΟΛΛΟΔΩΡΟΥ, Ἐπιτομὴ VII 18. Γενικῶς περὶ τοῦ θέματος ἐν ἐκτάσει USENER, ἔ.ά. 1 κ.έ., 161 κ.έ., 321, κ.έ.

πάλιν προκύπτει ἐκ διπλασιασμοῦ τῆς ἀρχικῆς μονάδος¹. Ἡ πολύπλοκος ὁμως δομὴ τῆς ἡσιοδείου γοργονικῆς τριάδος ἀποτελεῖ συνάρτησιν τῆς ἐν γένει πνευματικῆς πραγματικότητος τῶν περι τὸ 700 π.Χ. χρόνων καὶ ἐν τελευταίᾳ ἀναλύσει δὲν εἶναι εἰμὴ ὁ τριπλασιασμός τῆς μιᾶς ἀρχικῆς ὀντότητος². Διότι οὐδὲν ἐκ τῆς ἀρχικῆς αὐτῆς οὐσίας ἀπέβαλεν ἡ Μέδουσα καταστάσα θνητὴ ἢ, ἄλλως πως, μυθολογηθεῖς ὁ δαίμων οὐδόλως ἐξέπεσε κατὰ τὴν οὐσίαν του. Εἰς τὴν πραγματικότητα ἡ μυθολογικὴ μορφή ἐμπεριέχει τὴν λατρευτικὴν μορφήν καὶ ταυτοχρόνως προσδιορίζεται ὑπ' αὐτῆς. Τὸ νόημα τῆς κεντρικῆς συνθέσεως τοῦ ἀετώματος τῆς Κερκύρας ἐπιβεβαιοῖ τοῦτο: εἶναι ἡ δαιμονικὴ (ἐν τῇ βαθυτέρᾳ ἐννοίᾳ τοῦ ὄρου) ὑπόστασις τῆς Γοργοῦς ὑπὸ τὸ μυθολογικὸν ἐξωτερικὸν σχῆμα τῆς Μεδούσης ἢ, ἄλλως πως, ἡ δαιμονικὴ ἔκφρασις τῆς Ποτνίας ὑπὸ τὴν μυθολογηθεῖσαν μορφήν τῆς Γοργοῦς³.

Τὸ πρᾶγμα ἔχει γενικωτέραν ἰσχὺν διὰ τὰς γοργονικὰς μορφὰς τῆς τέχνης τοῦ 7ου καὶ τοῦ πρώιμου βου αἰῶνος καὶ δύναται νὰ διατυπωθῇ ὡς ἐξῆς: Ἐφ' ὅσον ἐν τῇ λατρείᾳ καὶ ἐν τῇ τέχνῃ νοοῦνται «δαιμονικῶς» ἡ Γοργὼ καὶ τὸ προσωπεῖον αὐτῆς, νοεῖται «δαιμονικῶς» ἐν τῇ τέχνῃ καὶ ἡ Μέδουσα (καὶ αἱ ἀδελφαὶ αὐτῆς) ὡς μυθολογικὴ ὄψις ἐκείνης· μυθολογικὸν δηλαδὴ καὶ λατρευτικὸν θέμα ταυτίζονται διὰ τοῦ «δαιμονικοῦ» καὶ ἐντὸς αὐτοῦ. Ὑπὸ τὴν ἄποψιν ταύτην εἶναι σαφὲς ὅτι δὲν ἔχει πλέον σημασίαν, ἂν τὰ ἐν τῇ πρώιμῃ ἀρχαϊκῇ τέχνῃ γοργόνεια ὑποδηλοῦν τὸ λατρευτικὸν προσωπεῖον ἢ τὴν μυθολογικὴν κεφαλὴν, ἐφ' ὅσον οὔτε κατὰ τὴν οὐσίαν αὐτῶν διαφέρουν, οὔτε εἰκονογραφικῶς διαφοροποιοῦνται ἀπ' ἀλλήλων⁴.

Ἡ ὡς ἄνω οὐσιαστικὴ σχέσις μεταξὺ τοῦ «δαίμονος» καὶ τῆς μυθολογικῆς

1. USENER, ἔ.ἀ. 204 - 205 καὶ 323 κ.έ.

2. USENER, ἔ.ἀ. 321.

3. DÖRIG, Götter u. Titanen, 30 - 31. KUNZE, Schildb., 70 - 71 καὶ AM 78, 1963, 76 κ.έ. Ἡ ἐρμηνεία τῆς συνθέσεως ὡς ἀφηγήσεως τοῦ συγκεκριμένου μυθολογικοῦ ἐπεισοδίου καὶ ὡς ἐκ τούτου ὁ ἀποκλεισμός οἰασδῆποτε σχέσεως μεταξὺ Μεδούσης καὶ πανθήρων παρὰ BENSON, 53 καὶ R. HAMPE, GGA 220, 1968, 23 κ.έ. Ὑπὲρ τοῦ ἀφηγηματικοῦ περιεχομένου τάσσεται καὶ ὁ N. HIMMELMANN - WILDSCHÜTZ (Erzählung und Figur in der archaischen Kunst, Abh. Mainz 1967, 80 σημ. 4) διατηρῶν ἐν τούτοις ἐπιφύλαξιν τινα λόγῳ τοῦ ἀναμφιβόλως προέχοντος «ἐμβληματικοῦ» χαρακτήρος τῆς συνθέσεως. Ἀντιθέτως KUNZE (ἔ.ἀ. 78) καὶ C. ROBERT (Zum Giebel von Korkyra, Nachrichten v.d. königl. Gesellschaft d. Wissenschaften zu Göttingen, 1912, 481 καὶ Archäologische Hermeneutik, 1919, 149) ὁ δεῦτερος ἀποκλείει παντελῶς ὑπαρξιν μυθολογικοῦ ἐπεισοδίου καὶ χαρακτηρίζει τὸν Πήγασον καὶ τὸν Χρυσάορα ὡς «Attribute» τῆς ἀποτροπαίου Μεδούσης (πρβ. καὶ KUNZE, ἔ.ἀ. 78 σημ. 16 περὶ τῆς Μεδούσης τῆς μετόπης τοῦ ναοῦ C τοῦ Σελινοῦντος). Ἐξεζητημένη ἡ ἐρμηνεία τοῦ CH. PICARD, RHR 98, 1928, 60 κ.έ. περὶ συμφυρμού τῶν τύπων τῆς «ποτνίας ἵππων» καὶ τῆς «ποτνίας ἀνδρῶν» εἰς τὴν τριάδα τῆς Μεδούσης καὶ τῶν τέκνων της. Σημ. καὶ τὴν συμβιβαστικὴν λύσιν τοῦ W.-H. SCHUCHHARDT, ἔ.ἀ. 10-14.

4. Πολλοὶ ἐκ τῶν ἀντιφάσεων τῆς θεωρίας τοῦ H. BESIG (ἀνωτ. σ. 17 κ.έ.) πηγάζουν ἐκ τῆς ἀποδοχῆς τοιαύτης διαφοροποιήσεως. Τὰς ἀπόψεις τοῦ BESIG υἰοθετεῖ ἡ R. TÖLLE ἐν AuA 12, 1966, 91 κ.έ.

αυτοῦ ὑποστάσεως, ἡ ὁποία γεννᾶται τὸ πρῶτον μετὰ τοῦ ἡσιοδείου γοργονικοῦ συμπλέγματος, χαρακτηρίζει καὶ τὴν πρωιμωτάτην παράστασιν τῆς ἀποδειροτομήσεως ἐπὶ τοῦ ἀναγλύφου ἀμφορέως τοῦ Λούβρου (πίν. 5α). Ὁ ἦρωας ἀποστρέφει τὴν κεφαλὴν ἐκ δέους πρὸ τῆς δαιμονικῆς δεινότητος τοῦ ὄντος καὶ ἐκ συνειδήσεως τοῦ μεγέθους τῆς τελουμένης πράξεως. Διότι ἀκριβῶς ἡ συνείδησις περὶ τῆς δαιμονικῆς ὑποστάσεως τῆς Γοργοῦς (οἷα μάλιστα, ὡς Ἰππία, παρίσταται ἐνταῦθα) ἐν συνδυασμῷ μετὰ τῆς γενικωτέρας ἐκ τοῦ χώρου τῆς λατρείας ἀπορροῦσης πίστεως ὅτι οὐδεὶς δύναται νὰ ἀντικρύσῃ ἀτιμωρητὴ τὴν μορφήν τοῦ ὑπερφυσικοῦ ὄντος¹, ὑπαγορεύει τὴν στάσιν τοῦ ἥρωος εἰς τὸν πρῶτον τεχνίτην τοῦ ἀμφορέως τοῦ Λούβρου. Ἀρκεῖ, νομιζομεν, νὰ ὑπομνησθῶν σχετικῶς ἡ παράδοσις περὶ Ἀλωπέκου καὶ Ἀστραβάκου, οἵτινες παρεφρόνησαν ἐπὶ τῇ θεᾷ τοῦ ξοάνου τῆς Ὀρθίας ἐν Σπάρτῃ², καὶ ἡ ἑτέρα ἀνάλογος περὶ τοῦ ξοάνου τῆς Ἀρτέμιδος ἐν Πελλάγη, περὶ τοῦ ὁποίου λέγουσι. . . *μηδένα προσβλέπειν ἐναντίον, ἀλλ' ἀποτρέπεσθαι πάντα. . . ὄραμα (γὰρ) φρικτὸν εἶναι καὶ χαλεπόν*³. Οἱ δεσμοὶ τῆς Ἀρτέμιδος μετὰ τῆς Ποτνίας - Γοργοῦς δὲν χρειάζεται νὰ τονισθῶν ἰδιαιτέρως ἐνταῦθα διὰ νὰ καταστῇ προφανῆς ἡ ἰδιαιτέρα σημασία τῆς συνάψεως τῶν ἀνωτέρω παραδόσεων πρὸς τὴν θεότητα ταύτην. Ὅπως δὴποτε ἡ σχετικὴ πίστις εἶναι ὡς θρησκευτικὸν βίωμα εὐρύτατα διαδεδομένη⁴ καὶ δύναται νὰ λεχθῇ ὅτι ἐν συνδυασμῷ μετὰ τῆς ἐννοίας τῆς ἀποφυγῆς τοῦ μiasμοῦ⁵ ἐρμηνεύει τὴν παράστασιν τῆς ἀποστροφόμενης κεφαλῆς τοῦ Περσέως κατὰ τὸν ἀποκεφαλισμὸν τῆς Μεδούσης⁶. Ἐκ τούτου καθίσταται φανερόν ὅτι, ἐφ' ὅσον ἐν τῇ τέχνῃ ἐξακολουθεῖ νὰ ἰσχύῃ ἡ δαιμονικὴ δεινότης τῆς γοργονικῆς ἐν γένει μορφῆς, ἐξακολουθεῖ καὶ ἡ πρᾶξις τοῦ Περσέως νὰ ἐρμηνεύηται ἂν ὄχι ὡς τελετουργι-

1. W. DEONNA, *Le symbolisme de l'œil*, 159 κ.έ., 172.

2. ΠΑΥΣ. III 16. 9. Σημ. τὸ ἀνάλογον ἐπεισόδιον τῶν Ἀγλαυρίδων: ΕΥΡ. Ἴων 272 κ.έ. ΠΑΥΣ. I 18. 2. ΑΠΟΛΛΟΔ. Βιβλ. III 14. 6.

3. ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΥ Βίοι, Ἄρατος 32. Πρβ. καὶ Ἰλ. Υ 131: *χαλεποὶ δὲ θεοὶ φαίνεσθαι ἐναργεῖς*. Ἀνάλογος πίστις ὑπόκειται καὶ εἰς τὰ παρατιθέμενα (ΠΑΥΣ. VI 20. 3) περὶ τοῦ ἀδύτου τοῦ Σωσιπόλιδος καὶ περὶ τῆς θεραπείας τοῦ δαίμονος τούτου ἐν Ὀλυμπίᾳ: *ἐς αὐτὸ ἔσοδος οὐκ ἔστι πλὴν τῇ θεραπευσίῃ τὸν θεὸν ἐπὶ τὴν κεφαλὴν καὶ τὸ πρόσωπον ἐφειλκυμένη ὕψος λευκόν*. Πρβ. Ν. Μ. ΚΟΝΤΟΛΕΟΝΤΟΣ, Τὸ Ἐρέχθειον ὡς οἰκοδόμημα χθονίας λατρείας, 46.

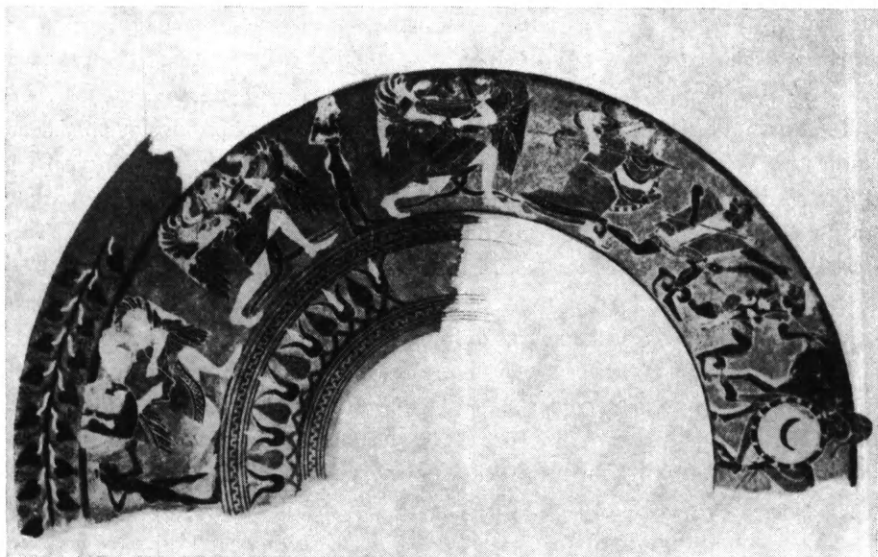
4. Π.χ. Ἐξοδος κεφ. ΛΓ' 11: *οὐ δυνήσει ἰδεῖν τὸ πρόσωπόν μου· οὐ γὰρ μὴ ἴδῃ ἄνθρωπος τὸ πρόσωπόν μου καὶ ζήσεται*.

5. Πρβ. ΕΥΣΤΑΘ. Σχολ. Ὀδ. χ 481: *καὶ ἕτεροι μὲν δηλοῦσι τρόπους καθαρῶν ἐτέρονος. . . τὰ πρόσωπα στρέφοντες καὶ ἐπανιόντες ἀμεταστρεπτί*.

6. Ἐν προκειμένῳ πρβ. Σ. ΜΑΡΙΝΑΤΟΝ, ΑΕ 1927/28, 32. Τὸ θέμα τῆς ἀποστροφῆς τῆς κεφαλῆς ἀπαντᾷ ἐπίσης εἰς τὴν παράστασιν τῆς θανατώσεως τοῦ ἱεροῦ ταύρου τοῦ Μίθρα, ἐνθα ὁμοῦς πρέπει νὰ συσχετισθῇ μᾶλλον πρὸς τὸν ἀστρικὸν συμβολισμόν τοῦ θέματος: Α. SCHÜTZE, *Mithrasmysterien*, 1962. LE ROY CAMPBELL, *Typology of Mithraic Tauroctones*, Berytus 11, 1954, 1 κ.έ. K. SCHAUBENBURG, 134.

κός ἀποκεφαλισμός τοῦ δαίμονος τῆς βλαστήσεως, ὡς ὑπεστηρίχθη¹, τοῦ-
λάχιστον ὅμως ὡς ὑπαγορευομένη ὑπὸ δέους.

Ἡ ὡς ἄνω οὐσιαστικὴ σχέσις μεταξὺ τοῦ «δαίμονος» καὶ τῆς Μεδούσης
διελύθη ὅτε ἐξέλιπε τὸ δαιμονικὸν ὡς γενικώτερον βίωμα τῆς ἀρχαϊκῆς
ἐποχῆς, ἤτοι ἀπὸ τοῦ 570 π.Χ. περίπου. Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης ἐζητήθη
κατὰ συνέπειαν νέον περιεχόμενον δι' ἑκατέραν τῶν μορφῶν. Ἐξ αὐτῶν

Εἰκ. 11. Ἐκ τῆς κύλικος Β 380 τοῦ Βρετανικοῦ Μουσείου.

ὁ μὲν δαίμων ἐπέζησε μὲ τὸ γενικὸν περιεχόμενον τοῦ χθονίου ὄντος μέχρι
τῶν ἀρχῶν περίπου τοῦ 5ου αἰῶνος, ἡ δὲ προσωπικότης τῆς Μεδούσης
ἐξειλίχθη περαιτέρω.

Ὁ ἐπικός καὶ ἐιδικώτερον ὁ ἀνθρωποκεντρικὸς χαρακτήρ τῆς ἐποχῆς
τῆς ἀρχομένης ἀπὸ τοῦ β' τετάρτου τοῦ 6ου αἰῶνος ἠνόνησε τὴν προβολὴν
τοῦ ἀφηγηματικοῦ καὶ δραματικοῦ στοιχείου ἐν τῷ μύθῳ καὶ ἔφερε τὸ ἐν-
διαφέρον διὰ τὴν μοῖραν τοῦ ἥρωος εἰς τὴν πρώτην θέσιν². Οὕτω εἰκονο-
γραφεῖται νῦν κατὰ προτίμησιν ἢ δίωξις καὶ δὴ καὶ κατὰ τὸ πνεῦμα τῆς
σχετικῆς περιγραφῆς τῆς «Ἀσπίδος»³· τὸ ἔργον τοῦτο καὶ δι' αὐτὸν εἰσέ-

1. C. ROBERT, Die griechische Heldensage I, 222.

2. Περὶ τῆς ἀλλαγῆς τοῦ περιεχομένου τοῦ ἑλληνικοῦ μύθου, ἐν γένει, κατὰ τὴν ἐποχὴν
ταύτην βλ. ἐν ἐκτάσει Β. SCHWEITZER, Religiöse Kunst (Die Antike 5, 1929) ἐν Ausgewählte
Schriften I, 295 κ.έ. (κεφ. II, Der nachhomerische Mythos in der bildenden Kunst). Πρβ.
καὶ K. SCHEFOLD, Gr. K. Rel. Phän., 69 κ.έ. καὶ Sagenb., 48 κ.έ., 54 κ.έ.

3. Κατάλογος τῶν μνημείων παρὰ BROMMER, Vasenlisten, 209 καὶ G. BECKEL, Götter-

τι τὸν λόγον πρέπει νὰ ἀποδοθῆ εἰς τοὺς χρόνους μεταξὺ τοῦ α' καὶ τοῦ β' τετάρτου τοῦ βου αἰῶνος¹.

Εἰς σειρὰν μελανομόρφων παραστάσεων χρονολογουμένων μεταξὺ τοῦ β' τετάρτου τοῦ βου αἰῶνος καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ 5ου, ἦτοι ἐπὶ τῆς κύλικος τοῦ Βρετανικοῦ Μουσείου B 380 (σ. 41 σημ. 4, εἰκ. 11), τῆς πυξίδος τοῦ Βερολίνου 1727², τῆς ληκύθου τῆς Ἑθνικῆς Βιβλιοθήκης τῶν Παρισίων 277 (σ. 49 σημ. 3), τῶν ἀμφορέων τοῦ Βρετανικοῦ Μουσείου B 248³ καὶ B 281 (σ. 47 σημ. 4) καὶ τῆς πυξίδος τοῦ Λούβρου CA 2588 (σ. 47 σημ. 4), εἶναι ἐνδιαφέρον νὰ μελετηθῆ τὸ στοιχεῖον τοῦ πανικοῦ ἐν τῇ δραματικῇ φυγῇ τοῦ ἥρωος καὶ τῶν συνοδῶν αὐτοῦ θεῶν⁴. Διότι εἰκονογραφεῖται μὲν ἡ δίωξις ἐνωρίτατα, μέχρις ὅμως τοῦ δίνου τοῦ Λούβρου E 874 (σ. 41 σημ. 4, πίν. 13β) πρόκειται οὐσιαστικῶς περὶ παραθέσεως τῶν μορφῶν καὶ περὶ προβολῆς τοῦ μεγέθους τῶν δαιμόνων. Ἔκτοτε, καὶ εἰς τὴν προαναφερθεῖσαν σειρὰν τῶν παραστάσεων, προέχει ὁ «μέγας φόβος» καὶ ἡ δραματικὴ θέσις τοῦ ἥρωος: οὗτος φεύγει *ἐρρίγοντι εἰκῶς* πρὸ τῶν Γοργόνων, ἐνῶ αὐταὶ *μετ' αὐτόν. . . ἀπληταί τε καὶ οὐ φαταὶ ἐρρώοντο ἰέμεναι μαπέειν*⁵.

Ὁ τοιοῦτος «ἐξανθρωπισμός» τοῦ περιεχομένου τῶν μορφῶν τοῦ μύθου εἶναι φανερόν ὅτι εἶχεν ὡς συνέπειαν καὶ τὸν βαθμιαῖον ἐξανθρωπισμὸν αὐτοῦ τούτου τοῦ εἰκονογραφικοῦ τύπου τοῦ δαίμονος, φαινόμενον ἄλλωστε σημειωθὲν ἀνεξαρτήτως καὶ εἰς ἄλλας περιοχὰς ἐκτὸς τῆς Ἀττικῆς⁶: τὸ πρᾶγμα εἶναι φανερόν εἰς τὸν ἀμφορέα τοῦ Βρετανικοῦ Μουσείου B 248 καὶ εἰς τὴν πυξίδα τοῦ Λούβρου CA 2588⁷. Τὸ ἐπόμενον βῆμα θὰ εἶναι ἡ γέννησις τοῦ λεγομένου «ῥαίον» τύπου τῆς Μεδούσης⁸. Ὄντως, αἱ πρωιμώτεραι ἴσως παραστάσεις τοῦ τύπου τούτου ἐπὶ τῶν ἀποδιδομένων εἰς τὸν Ζωγράφον τοῦ Πανὸς ὑδρίας τοῦ Λονδίνου καὶ πελίκης τοῦ Μονάχου⁹

beistand, 32 κ.έ. B. A. SPARKES, *Antike Kunst* 11, 1968, 12 κ.έ. H. VON STEUBEN, *Frühe Sagendarstellungen in Korinth und Athen*, 1968, 14 - 17, 111 - 112. K. SCHAUBENBURG, *AA* 1962, 58 κ.έ.

1. P. GUILLON, *Le bouclier d'Héraklès*, 1963, 13, ἐνθα καὶ ἡ παλαιότερα βιβλιογραφία, J. DUCAT, *REG* 77, 1964, 283 - 290 (βλ. καὶ σ. 13 σημ. 7).

2. J. M. WOODWARD, *Perseus*, πίν. 10. *BCH* 77, 1953, 308 ἀρ. 4. BROMMER, *Vasenlisten*, 213 C₁. RICCIONI, εἰκ. 65.

3. BEAZLEY, *ABV* 373, 173. WOODWARD, ἔ.ἀ. πίν. 14. BROMMER, ἔ.ἀ. A₁₁, CV III He 60, 4.

4. Πρβ. BECKEL, *Götterbeistand*, 34.

5. Ἀσπίς 228 κ.έ.

6. Εἰς τὴν Κόρινθον ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς Ὑστερας Κορινθιακῆς φάσεως.

7. Χρονολογουμένων ἀντιστοίχως εἰς τὸ τελευταῖον τέταρτον τοῦ βου καὶ εἰς τὸ α' τέταρτον τοῦ 5ου αἰῶνος. Ὁ B. A. SPARKES, *Antike Kunst* 11, 1968, 13 χρονολογεῖ τὸ πῶμα τῆς πυξίδος τοῦ Λούβρου CA 2588 εἰς τὸ β' τέταρτον τοῦ 5ου αἰῶνος.

8. Γενικῶς ἐν ROSCHER, *Myth. Lex.* I₂, 1721 κ.έ. RE VII, 1654 κ.έ. EAA III, 985.

9. A.-B. FOLLMANN, *Der Pan Maler*, 1968, ἀρ. κατ. ἀντιστοίχως 96 καὶ 85.

ἀνήκουν εἰς τὸ α΄ τέταρτον τοῦ 5ου αἰῶνος¹ καὶ ἡ μαρτυρία αὐτῶν συμπίπτει μετὰ τοῦ χαρακτηρισμοῦ τῆς Μεδούσης ὑπὸ τοῦ Πινδάρου ὡς ἐν-παράου².

Φυσικὴν ἐπομένως ἀπόληξιν μακρᾶς ἐπεξεργασίας τοῦ θέματος ἀποτελεῖ ὁ ἐξωραϊσμός τῆς Μεδούσης κατὰ τὸν πρῶμον 5ον αἰῶνα. Ἡ διαπίστωσις αὕτη ἀποκλείει συνεπῶς τὴν ιδιότητα τοῦ «κάλλους» ἐκ τῆς ἀρχικῆς φάσεως τοῦ μύθου, ὡς ἄλλωστε καὶ τὴν ἐτέραν ἐκείνην ιδιότητα, ἥτις θεωρεῖται συνήθως ἀρχικὴ τῆς γοργονικῆς μορφῆς: τὴν ἀπολιθωτικὴν.

Ἡ ἀπολιθωτικὴ δύναμις τῆς ἀποκεκομμένης κεφαλῆς τῆς Μεδούσης ἀναφέρεται τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Πινδάρου³, γεννᾶται δὲ ὄντως τὸ πρῶτον κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην περίπου καὶ τοῦτο ὡς ἄμεσον συνακόλουθον τοῦ νέου εἰκονογραφικοῦ τύπου. Τὸ πρᾶγμα εἶναι σαφές· ὅτε ἔπαυσεν ὑπάρχουσα καὶ αὕτη εἰσέτι ἡ ἐξωτερικὴ δεινότης τῆς μορφῆς, δὲν ἠδύνατο πλέον νὰ νοηθῆται οὔτε καὶ ὁ τρόμος, ὅστις ἠτιολόγει παλαιότερον τὴν φυγὴν τοῦ ἥρωος. Ἀπητήθη κατὰ συνέπειαν νέα τις ἔννοια πρὸς ἀποκατάστασιν τῆς διαλυθείσης σχέσεως μετὰ τῶν διαφόρων στοιχείων τοῦ μύθου. Ἡ νέα αὕτη ἔννοια, ἀντληθεῖσα προφανῶς ἐκ τοῦ χώρου τῆς λαϊκῆς φαντασίας καὶ δεισιδαιμονίας, εἶναι ἡ τῆς ἀπολιθωτικῆς δυνάμεως ὡς ἐσωτερικῆς ιδιότητος τοῦ ὄντος, ἀσχέτως δηλαδὴ τοῦ ἐξωτερικοῦ αὐτοῦ σχήματος. Ὡς τοιαύτη ἐκαλλιεργήθη ἰδιαιτέρως ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ 5ου αἰῶνος, δημιουργήσασα σειρὰν ὄλην παραμυθιακῶν θεμάτων, ὡς αἱ ἀπολιθώσεις τοῦ Πολυδέκτου καὶ τῶν περὶ αὐτὸν κατοίκων τῆς Σερίφου⁴, τοῦ Ἄτλαντος⁵, τοῦ

1. Μετὰ νεγροειδῶν χαρακτηριστικῶν ἐπὶ τῆς πυξίδος τοῦ Λούβρου MNB 1286 πρὸ τῶν μέσων τοῦ αἰῶνος (BEAZLEY, ARV 607. BROMMER, ἔ.ἀ. 207 B3) καὶ διατηροῦσα εἰσέτι τοὺς χαυλιόδοντας ἐπὶ θραύσματος κρατῆρος τοῦ Ζωγράφου τῆς Villa Giulia εἰς τὸ Βρετανικὸν Μουσεῖον (E 493. BEAZLEY, ARV 402, 17. RM 27, 1912, πίν. 11. WOODWARD, πίν. 23. BROMMER, 207 B 1) ἢ πλήρως «ἐξηθροπισμένη» Μέδουσα ἐπικρατεῖ ὀριστικῶς ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ αἰῶνος: ἀποδιδομένη εἰς τὸν Πολύγνωτον πελίκη τῆς Ν. Ὑόρκης (AM 60/61, 1935/36, πίν. 100. BEAZLEY, ARV 680, 49. BROMMER, ἔ.ἀ. 207 B3).

2. Πυθ. XII 16: *ἐνπαράου κράτα σιλάσαις Μεδοίσαις υἱὸς Δανάας*. Περὶ τῆς περαιτέρω ἀλλαγῆς τοῦ περιεχομένου τοῦ «ῥαίου» τύπου τῆς κεφαλῆς τῆς Μεδούσης βλ. Γ. ΣΥΓΚΕΛΛΟΝ, Χρον. I, 305, 20: *Περσεὺς τὴν Γοργόνα ἐκατατόμησεν ἐταίραν εὐμορφον διὰ κάλλους ἐξιστώσαν τοὺς θεατάς, ὡς ἀπολιθοῦσθαι δοκεῖν*.

3. Πυθ. X 47: *νασιώταις λίθινον θάνατον φέρων*. Πρβ. καὶ ΑΙΣΧ. Προμ. 799 - 800: *Γοργόνες βροτοστυγεῖς, ἄς θνητὸς οὐδεις εἰσιδὼν ἔξει πνοάς* καὶ ΑΙΣΧ. Φορκίδες: *ἀλλ' ὡς λιθοργῆς εἰκόνημι' ἔση, τέρας. . . κοφαῖσιω εἴκελον πέτραις* (C. ROBERT, Die griech. Heldensage, 227 σημ. 7).

4. ΠΙΝΔ. Πυθ. XII 12 κ.έ. Πυθ. X 46 κ.έ. ΦΕΡΕΚΥΔΗΣ, Σχολ. Ἄπολλ. Ροδίου IV, 1551 (JACOBY FGtH I, F 11). ΑΠΟΛΛΟΔ. Βιβλ. II 4.3. ΣΤΡΑΒΩΝ X 487. ΝΟΝΝΟΣ, Διονυσ. XXV 84. Περὶ τῆς ἀπεικονίσεως τοῦ θέματος ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ 5ου αἰῶνος κ.έ. βλ. SCHAUENBURG, 82 κ.έ.

5. Ἀναφέρεται ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 5ου ἢ ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 4ου αἰῶνος ὑπὸ τοῦ Πολυίδου: BERGK, Poetae Lyrici Graeci⁴ III, 632 καὶ εἶτα ὑπὸ τοῦ ΟΒΙΔΙΟΥ, Μεταμορφώσεις IV 627 κ.έ. βλ. καὶ REG 69, 1956, 5.

κήτους¹, τοῦ Φινέως², τῶν σατύρων³, τῆς Ἰοδαμείας⁴, τὰ περὶ τοῦ κατόπτρου καὶ τῆς ἀσπίδος τῆς Ἀθηνᾶς⁵, ἢ τὰ περὶ τοῦ ὕπνου τῶν Γοργόνων⁶. Οὕτω, ἡ ἀρχικὴ δεινότης, μεταπεσοῦσα εἰς φοβερότητα διὰ τοῦ ἐξωτερικοῦ γεγονότος τῆς διώξεως, τὴν προβολὴν τοῦ ὁποίου ἠνύνησεν ἡ ἀφηγηματικὴ ὄριμος καὶ ὑστέρᾳ ἀρχαϊκῆ τέχνη, ἀπέληξε φυσικῶς ἐν τῇ πρώιμῳ κλασσικῇ τέχνῃ, καὶ ταυτοχρόνως μετὰ τοῦ «ἐξανθρωπισμοῦ» τῶν χαρακτήρων τῆς μορφῆς, εἰς «ἐσωτερικὴν» ἀπολιθωτικὴν ιδιότητα⁷.

Ὅτι ἡ ἀπολιθωτικὴ ιδιότης δὲν εἶναι καὶ ἡ ἀρχικὴ φαίνεται ἐξ ἄλλου ἀμέσως ἐπιβεβαιούμενον ἐκ τῶν μνημείων τῆς τέχνης. Ἐπὶ ἀμφοτέρων τῶν ὄψεων τοῦ μελανόμορφου σκύφου τῆς Συλλογῆς Robinson (σ. 41 σημ. 5) εἰκονίζεται ὁ ἀποκεφαλισμὸς τῆς Μεδούσης. Ἐπὶ τῆς μιᾶς ὄψεως ὁ ἦρωας ἀποστρέφει κανονικῶς τὸ πρόσωπον ἀπὸ τῆς Μεδούσης, ἐπὶ τῆς ἑτέρας προσβλέπει αὐτήν⁸. Τοῦτο ἀφ' ἐνὸς σημαίνει ὅτι ἡ ἀποστροφή εἶναι συμβατικὸν σχῆμα, τὸ ὁποῖον ἔχει ἀπὸ μακροῦ καθιερωθῆ διὰ τὴν παράστασιν τοῦ θέματος ἐρμηνευόμενον ἐν μέρει ἴσως ἐκ τῆς ἐννοίας τοῦ μiasμοῦ⁹, καὶ ἀφ' ἑτέρου ἀποκλείει ἀπολιθωτικὴν ιδιότητα τῆς Μεδούσης. Ὁμοίως περὶ παραστάσεων τῆς διώξεως, ὅπου παρουσιάζεται ἐνίοτε ὁ Περσεὺς στρεφόμενος καὶ προσβλέπων τὰς διωκτρίας τοῦ¹⁰. τοῦτο θὰ ἀπεκλείετο

1. ΛΟΥΚΙΑΝ. Περὶ τοῦ οἴκου 22. ΝΟΝΝΟΣ, Διονυσ. XXV 80, XLVII 509.

2. ΑΠΟΛΛΟΔ. Βιβλ. II 4. 3.

3. Ἐπὶ τῶν ἰταλιωτικῶν ἀγγείων τῶν ἀρχῶν τοῦ 4ου αἰῶνος: SCHAUENBURG, 98 κ.έ. Κατὰ τὸ ἐπισόδιον τῆς ἀναμετρήσεως τοῦ Περσέως μετὰ τοῦ Διονύσου καὶ τῶν συνόδων αὐτοῦ (ΠΑΥΣ. II 20.4, 22.1, καὶ 23.7 κ.έ. ΝΟΝΝΟΣ, Διονυσ. XXV 105 κ.έ., XLVII 567 κ.έ.) διευκρινεῖται ὡς μόνη ἀπολιθωθείσα ἡ Ἀριάδνη. SCHAUENBURG, 93 κ.έ. καὶ 139. CH. DUGAS, REG 69, 1956, 11 κ.έ.

4. Ὑπὸ τῆς Ἀθηνᾶς διὰ τοῦ γοργονεῖου τῆς αἰγίδος: ΠΑΥΣ. IX 34. 2.

5. Κυρίως ἀπὸ τοῦ 4ου αἰῶνος καὶ εἰς τὴν κάτω-ἰταλιωτικὴν ἀγγειογραφίαν (SCHAUENBURG, 24 - 25, 77 κ.έ.)· δύναται νὰ ἀναχθῆ μέχρι τοῦ 5ου αἰῶνος: K. ZIEGLER, Das Spiegelmotiv im Gorgomythos, ARW 24, 1926, 1 - 18.

6. Τὸ πρῶτον παρὰ ΦΕΡΕΚΥΔΗ: JACOBY, FGtH I, F 11. ΑΠΟΛΛΟΔ. Βιβλ. II 42. 8. Ἀπαντᾷ ἐπὶ τῶν ἀγγείων σ. 100 σημ. 1 καὶ δύναται νὰ συνδυασθῆ μετὰ τοῦ ἀναφερομένου ὑπὸ τοῦ ΑΘΗΝΑΙΟΥ V 64: *κτείνει τὸν ὑπ' αὐτῆς θεωρηθέντα, οὐ τῷ πνεύματι, ἀλλὰ τῇ γιγνομένη ἀπὸ τῆς τῶν ὀμμάτων φύσεως φορᾶ καὶ νεκρὸν ποιεῖ.*

7. Γενικῶς περὶ τῆς «Verinnerlichung» τῶν μορφῶν τῶν μυθικῶν ἐπεισοδίων ἐν τῇ τέχνῃ τῶν πρώιμων κλασσικῶν χρόνων βλ. N. HIMMELMANN - WILDSCHÜTZ, Zur Eigenart des griechischen Götterbildes, 16.

8. Προσβλέπων τὴν Μέδουσαν ἀπεδίετο καὶ ὁ Περσεὺς τῆς παλαιᾶς συμπληρώσεως τοῦ ἔλεφαντίνου πλακιδίου 15365 τῶν ἱεροῦ τῆς Ὁρθίας (σ. 39 σημ. 1), ἡ ὁποία τελευταίως ἀπεδείχθη ἐσφαλμένη: MARANGOU, Lakon. Elfenb., 73.

9. Μετὰ τὸν φόνον τοῦ κήτους μεταβαίνει ὁ Περσεὺς εἰς τὴν Ἰόππην πρὸς κάθαρσιν: ΠΑΥΣ. IV 35.9.

10. Βλ. π.χ. τὴν μελανόμορφον λήκυθον τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθ. τῶν Παρισίων 277 (J. M. WOODWARD, ἔ.ά. πίν. 11 α - c) καὶ τὴν κύλικα τοῦ Βρετανικοῦ Μουσείου B 380 (J. M. WOODWARD, ἔ.ά. πίν. 8a). Ἄλλα παραδείγματα ἐν G. DI LUCA, Tetraonoma Misc. Greco - Romana, 1966, 122.

ἀν ἡ ἀπολιθωτική ιδιότης τῆς γοργονικῆς μορφῆς ἀπετέλει ἐξ ἀρχῆς τεθεμελιωμένην πίστιν. Τὰ περὶ ἀρχικῆς ἀπολιθωτικῆς δυνάμεως ἀνήκουν ἐπομένως μόνον εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν ἔρευναν τοῦ θέματος¹, καὶ τοῦτο διότι ἀποδοχὴ τοιαύτης ἀρχικῆς ιδιότητος διὰ τὴν κεφαλὴν τῆς Μεδούσης διηκόλυνε τὴν σύνδεσιν αὐτῆς μετὰ τοῦ ἀρχικοῦ προσώπου, τοῦ ὁποῖου τὸ περιεχόμενον ἀνεγνωρίζετο γενικῶς ὡς ἀποτρεπτικόν. Τὸ ἠθικὸν δηλαδὴ νόημα τῶν διὰ τῆς ἀποκεκομμένης κεφαλῆς τῆς Μεδούσης τιμωρῶν πράξεων τοῦ ἥρωος ἐφαίνετο προϋποθέτον τὴν ἀπελαστικὴν τοῦ κακοῦ δυνατότητα τοῦ ἀρχικοῦ ἀποτροπαίου προσώπου.

Ἐν κατακλείδι ἄρα δύναται νὰ λεχθῆ ὅτι ὁ «μῦθος» τῶν Γοργόνων, γεννηθεὶς ὡς ἐρμηνεία λατρευτικῆς τινος πραγματικότητος καὶ ἐξελιχθεὶς ὡς δραματικὴ ἀφήγησις ἥρωικοῦ ἐπεισοδίου, μετεπλάσθη ὑπὸ τοῦ ὀρθολογιστικοῦ πνεύματος τοῦ 5ου αἰῶνος — ἀκριβέστερον δὲ «ἐξηθροπίσθη» κατὰ τὸ πνεῦμα τοῦ αἰῶνος τῆς τραγωδίας. Ἀπὸ τοῦ β' τετάρτου τοῦ 6ου αἰῶνος αἱ Γοργόνες ἔπαυσαν ἰσχύουσαι ὡς φορεῖς κοσμικοῦ μεγέθους, ἀπὸ δὲ τοῦ β' τετάρτου τοῦ 5ου αἰῶνος οὐσιαστικῶς ὑπεχώρησε καὶ αὐτὴ ἡ δραματικὴ δίωξις τοῦ ἥρωος². Ὅτι προέχει πλέον εἶναι ἡ πτώσις τῆς Μεδούσης, καὶ δὴ καὶ ἡ τραγικὴ μοῖρα αὐτῆς ὡς εὐειδοῦς κόρης αἰφνιδιζομένης ἐν ὕπνῳ καὶ παραδιδομένης ἐν τραγικῇ ἐγκαταλείψει εἰς τὸ ἔλεος τοῦ ἥρωος καὶ τῆς θεοῦ³. Χαρακτηριστικῶς ὁ Πίνδαρος, ἀντλῶν ἐκ τῆς λαϊκῆς φαντασίας καὶ συγκινήσεως, δημιουργεῖ νῦν τὸ παραμυθιακὸν θέμα τοῦ *οὐλίῳ θρήνου* τῶν ἀδελφῶν Γοργόνων⁴, τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ ταυτοχρόνως καὶ ὀρθολογιστικὸν αἴτιον τῆς συνδέσεως τοῦ αὐλοῦ μετὰ τῆς Ἀθηνᾶς. Καθ' ὅμοιον ἄλλωστε τρόπον εἶχεν ἀποτελέσει καὶ τὸ θέμα τῆς μοίρας τῶν Σεριφίων⁵ ἐρμηνείαν τοῦ πετρῶδους τῆς νήσου ἀφ' ἐνός⁶, καὶ τοῦ παλαιοῦ δέους πρὸ τῆς μὴ «γοργονικῆς» πλέον μορφῆς τῆς *εὐπαράου Μεδοίσας* ἀφ' ἑτέρου.

1. T. P. HOWE, AJA 58, 1954, 220. SCHAUENBURG, 23. SCHEFOLD, Gr. K. Rel. Phän., 42. K. KERÉNYI, Eranos Jahrb. 16, 1948, 185. P. ZANKER, Bonner Jahrb. 166, 1966, 169-170.

2. Βλ. καὶ σχετικὴν παρατήρησιν τοῦ B. A. SPARKES, ἔ.ἀ. σ. 14. Τὸ θέμα τῆς διώξεως διατηρεῖται εἰσέτι εἰς τὴν παράστασιν τοῦ πώματος τῆς πυξίδος τοῦ Λούβρου CA 2588 (ἀνωτ. σ. 99) αἱ Γοργόνες εἶναι πλήρως ἐξηθροπισμένοι. Περὶ τῆς πνευματώδους διαθέσεως μετὰ τῆς ὁποίας ὁ Ζωγράφος τοῦ Πανός χειρίζεται τὸ θέμα τῆς φυγῆς τοῦ ἥρωος καὶ τῆς Ἀθηνᾶς ἐπὶ τῆς ὕδριας τοῦ Λονδίνου βλ. A.-B. FOLLMANN, Der Pan Maler, 1968, 64-65 καὶ SPARKES, ἔ.ἀ. 13.

3. Κοιμώμεναι αἱ Γοργόνες ἐπὶ τῆς πυξίδος τοῦ Λούβρου MNB 1286 (BEAZLEY, ARV 607. BROMMER, ἔ.ἀ. 207 B 2. WOODWARD, ἔ.ἀ. πίν. 24), ἐπὶ τοῦ θραύσματος τοῦ κρατήρος τοῦ Βρετανικοῦ Μουσείου E 493 (BEAZLEY, ARV 402, 17. WOODWARD, ἔ.ἀ. εἰκ. 23), ἐπὶ τῆς πελίκης τῆς Ν. Ὑόρκης (BEAZLEY, ARV 680, 49. AM 60/61, 1935/36, πίν. 100. BROMMER, ἔ.ἀ. 207 B 3) κ.ο.κ. Περὶ τοῦ θέματος γενικῶς πρβ. K. SCHEFOLD, ἔ.ἀ. 76 κ.έ., 81 κ.έ.

4. Πυθ. XII 7-8: *θρασειῶν Γοργόνων οὐλίον θρήνον διαπλέξαισ' Ἀθῆνα*, στ. 19 κ.έ.: *παρθένος ἀλλῶν τεύχε πάμφωνον μέλος, ὄφρα τὸν Εὐρύαλας. . . μιμήσαιτ' ἐρικλάγκταν γόνον*.

5. Αὐτόθι στ. 12 κ.έ.

6. *Τρηχεῖα* καὶ *πετρῶδης*: ΠΑΛ. ΑΝΘ. XIII 12.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ƒ'

ΤΟ ΓΟΡΓΟΝΕΙΟΝ ΩΣ ΦΟΡΕΥΣ ΔΥΝΑΜΕΩΣ ΚΑΙ Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΟΥ ΑΠΟΤΡΟΠΑΙΟΥ

Ἐλέχθη ἀνωτέρω ὅτι τὰ θέματα τῶν παραμυθιακῶν ἐρμηνειῶν τοῦ ἀρχικοῦ μύθου τῶν γοργόνων, ἦτοι τὸ τοῦ ὕπνου τῆς Μεδούσης, τὸ τοῦ ἀντικατοπτρισμοῦ τοῦ γοργονείου καὶ τῆς ἀπολιθωτικῆς ἐν γένει ιδιότητος αὐτοῦ, ἦντλησεν ἡ ποίησις ἀπὸ τοῦ 5ου αἰῶνος καὶ ἐξῆς ἐκ τοῦ θησαυροῦ τῶν λαϊκῶν πίστεων. Ἐχων τις εἰσέτι κατὰ νοῦν τὰ περὶ βασκάνου βλέμματος, εὐλόγως θὰ ὑπέθετεν ὅτι ἐκ τῆς αὐτῆς πηγῆς καὶ ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὰ ἀνωτέρω θέματα ἐγεννήθη καὶ ἡ περὶ τοῦ γοργονείου ἀντίληψις ὡς φυλακτηρίου κατὰ τῆς βασκανίας. Ἐν τούτοις οὐδὲν δύναται νὰ ἀποδειχθῇ περὶ αὐτοῦ. Διότι, ἂν καὶ ἡ δεισιδαιμονία περὶ τὸν βάσκανον ὀφθαλμὸν ἐν γένει ἐπισημαίνεται μεμονωμένως παλαιότερον ἤδη — ἐπὶ παραδείγματι ἐν τῇ ἀπεικονίσει ὀφθαλμῶν ἐπὶ τῶν γλουτῶν τῶν ὀκλαζόντων κορινθίων προγαστόρων¹ —, αὐτὸ τοῦτο τὸ γοργόνειον οὐδέποτε κατέλαβε θέσιν μεταξὺ τῶν πραγματικῶν μαγικῶν φυλακτηρίων². Τῶν φυλακτηρίων ἄλλωστε ἡ δύναμις σπανίως ἐγκεῖται εἰς τὸ ἐξωτερικόν των σχῆμα καὶ σπανίως ἐνεργεῖ δι' αὐτοῦ. Διότι εἰς τὴν τάξιν τούτων ὑπάγονται μὲν μεμονωμένοι ὀφθαλμοί, φερόμενοι ὡς περίαπτα κ.τ.δ. (βασκάνια), συνήθως ὁμως πρόκειται περὶ «μαγικῶν» ὕλων (materia magica)³ ἀποκεκρυμμένων ἐντὸς περιβλημάτων⁴. Ἀντιπροσωπευτικὸν παράδειγμα τοιούτου εἴδους μαγικοῦ φυλακτηρίου

1. Π.χ. τὸ δεῖγμα τοῦ Λούβρου CA 1631, CV III C c, πίν. I, 4 - 6. Πρβ. καὶ H. RAYNE, *Petrachora*, 235 καὶ τὰς σχετικὰς νεωτέρας παραστάσεις καθαρῶς μαγικοῦ περιεχομένου ἐν S. SELIGMANN, *Der Böse Blick* II, 206 εἰκ. 123, 199, 200, 52 καὶ P. BIENKOWSKI, *Eranos Vindobonensis* 1893, 285 κ.έ. Ἀποτρόπαιον πυγικὴν μαγειαν ἀναγνωρίζει εἰς τοὺς χοροὺς τῶν κορινθίων προγαστόρων ὁ ROSENFELD, *Vom studentischen Fuchs und vom Rauchfiess*, 246 - 305 καὶ ἀντικρούεται ὑπὸ τοῦ L. BREITHOLTZ, *Die dorische Farce*, 149 κ.έ.

2. RIESS, *RE* I, 1984 κ.έ. TH. HOPFNER, *RE* XIV₁, 367.

3. NILSSON, *GGrR* II², 523 κ.έ. BIENKOWSKI, ἔ.ἀ. 298 - 299.

4. Ὑπάγονται εἰς τὴν γενικωτέραν τάξιν τῶν φετίχ, ἐνθα ἡ σχέσις μεταξὺ ἀντικειμένου καὶ ἀποδιδομένης δυνάμεως εἶναι ἐξωτερικὴ καὶ δύναται ἀνά πᾶσαν στιγμήν νὰ λυθῇ. Πρβ. καὶ NILSSON, *GGrR* I², 199 κ.έ.

ἀποτελοῦν οἱ *δισσοὶ σταλαγμοὶ* τοῦ αἵματος τῆς χθονίας Γοργοῦς, οἱ ὅποιοι ἐδωρήθησαν ὑπὸ τῆς Ἀθηνᾶς τῷ νεογόνῳ Ἑριχθονίῳ¹.

Κατὰ τὸν 5ον αἰῶνα εἰσῆλθεν ἀναμφισβητήτως ἡ Γοργῶ εἰς τὸν χῶρον τῆς λαϊκῆς δεισιδαιμονίας, οὐχὶ ὅμως ὡς φορεὺς βασκάνου βλέμματος, ἀλλ' ὡς ὑποχθόνιος δαίμων καὶ ὡς φόβητρον ἐν γένει παρὰ τὰς μορφὰς τῆς Μορμούς, τῆς Γελοῦς καὶ τῆς Λαμίας. Οὕτω π.χ. ἀποκαλεῖ ὁ Λάμα-

Εἰκ. 12. Θραῦσμα μελανομόρφου σκύφου ἐκ τῆς Ἀκροπόλεως.

χος ἐν Ἀριστοφ. Ἀχαρν. 582 τὴν μετὰ γοργονεῖου κεκοσμημένην ἀσπίδα τοῦ «Μορμόνα», ὃ δὲ σχολιαστής παρατηρεῖ ἐπ' αὐτοῦ «ἀντὶ τοῦ τὰ φοβερά»².

Τὰ ὄντα ταῦτα, τὰ ὅποια ἔρχονται εἰς τὸ προσκήνιον ὡς φόβητρα τῶν γυναικῶν καὶ τῶν παιδιῶν³, κυρίως διὰ τῆς κωμῆδος τοῦ Ἀριστοφάνους⁴, κυριαρχοῦν παλαιότερον ἤδη εἰς τὰς λαϊκὰς δοξασίας⁵. Ἡ ἀρχαϊκὴ τέχνη τὰ ἀπεικονίζει ὡς μεικτὰ τέρατα μετὰ σώματος λεαίνης ἢ σφιγγός, δυσειδοῦς γυναικείου προσώπου καὶ προτεταμένης γλώσσης⁶. Κατ' ἄγνωστον ἄλλοθεν παραλλαγὴν τοῦ θέματος τῆς ἀναγωγῆς τοῦ Κερβέρου⁷ εἰκονίζονται ἐνίοτε συρόμενα ὑπὸ τοῦ Ἡρακλέους⁸ (εἰκ. 12). Εἶναι κάτοικοι τοῦ

1. ΕΥΡ. Ἴων 1001 κ.έ.

2. Ὁ παραλληλισμὸς μεταξὺ Μορμούκης καὶ Γοργοῦς ἀπαντᾷ καὶ παρὰ ΣΤΡΑΒΩΝΙ, I 2. 8.

3. E. ROMAGNOLI, *Ausonia* 2, 1908, 141 κ.έ. K. KERÉNYI, *Eranos Jahrb.* 16, 1948, 191.

4. Π.χ. Ἐκκλ. 1056. Βάτρ. 288 κ.έ. Ἰππεῖς 62. Εἰρ. 758. Σφήκες 1035. Πρβ. καὶ ΞΕΝΟΦ. Ἑλλην. IV 4. 17. ΠΛΑΤ. Φαίδων 77 E κλπ.

5. ΣΑΠΦΩ ἀπ. 47 Β. ΣΤΗΣΙΧ. ἀπ. 13.

6. Μελανόμορφος οἰνοχόη τοῦ Βερολίνου ἀρ. 1934: M. MAYER, *Arch. Zeit.* 43, 1885, 191 κ.έ. πίν. 7, 2. C. H. E. HASPELS, *ABL* 144 App. XV bis ἀρ. 1. Θραῦσμα μελανομόρφου σκύφου ἐκ τῆς Ἀκροπόλεως: GRAEF - LANGLOTZ, I 147 ἀρ. 1306 πίν. 75. BESIG, 16.

7. Ἡ Λαμία ταυτιζομένη πρὸς τὴν Ὀμφάλην παρὰ P. FRIEDLÄNDER, *Herakles*, 79.

8. Μελανόμορφος οἰνοχόη Βοστώνης 98924: BEAZLEY, *ABV* 524, 1. HASPELS, *ABL* 143

Ἄδου, ὅπου καὶ συναντῶνται μετὰ τῆς Γοργοῦς¹, χωρὶς βεβαίως τοῦτο καὶ νὰ σημαίνει ὅτι ἐν τῇ ἀρχαϊκῇ τέχνῃ ἐγένετο ποτὲ σύγχυσις μεταξὺ αὐτῆς καὶ τῶν φοβήτρων τούτων. Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰ ὄντα ταῦτα ἡ Γοργὼ ἀπεικονίζεται πάντοτε κατὰ μέτωπον², εἶναι ἀποκλειστικῶς ὁ ἐν προσωπεῖφ δαίμων, καὶ τὸ νόημα αὐτῆς οὐδὲν κοινὸν ἔχει ἀρχικῶς μετὰ τῶν κακοποιῶν φασμάτων τῆς λαϊκῆς δεισιδαιμονίας³.

Ἡ ἔννοια συνεπῶς τοῦ φοβήτρου διὰ τὴν Γοργὼ καὶ πιθανότης τις ἐννοίας βασκανίου διὰ τὸ γοργόνειον πρέπει νὰ περιορισθοῦν μόνον εἰς τὸν χῶρον τῆς λαϊκῆς δεισιδαιμονίας, εἰς τὸν ὁποῖον ὑπήχθησαν λόγῳ τῆς γενικωτέρας ἐπεκτάσεως τῶν ὀρίων αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ 5ου αἰῶνος⁴. Οὐδαμοῦ ἡ ἀρχαία παράδοσις ἀναφέρει τὸ γοργόνειον ρητῶς ὡς φυλακτήριον⁵, ἡ δὲ χρῆσις αὐτοῦ ὡς «διακοσμητικοῦ» θέματος, ἀνὰ πᾶσαν ἐποχὴν, εἰς ναοὺς, ὄπλα, σκεύη, οὐδὲν περὶ τοιούτου νοήματος προεξοφλεῖ⁶. Τοῦναντίον, ἐξ ὄσων συνάγονται ἐκ τοῦ περιεχομένου αὐτοῦ ὡς μορφῆς τῆς πρώιμου ἑλληνικῆς τέχνης, εἶναι τοῦτο ἀρχικῶς μέσον προσεγγίσεως ὑψηλότερας «θρησκευτικῆς» πραγματικότητος καὶ ὁπωσδήποτε οὐχὶ φετιχ⁷ ἢ μέσον ἐκφράσεως μαγικῆς σκέψεως.

Τὸ γοργόνειον ἐχαρακτηρίσαμεν ἤδη ἐν τῇ τέχνῃ τοῦ 7ου καὶ τοῦ πρώιμου 6ου αἰῶνος ὡς τὸν κατ' ἐξοχὴν φορέα τῆς δαιμονικῆς δεινότητος καί, ἀκριβέστερον, ὡς τὸ κατ' ἐξοχὴν μέσον ἐντόνου ἐκφράσεως καὶ ἐπιβολῆς αὐτῆς. Ταῦτα ἐπιτυγχάνονται διὰ τῆς μετωπικότητος τῆς μορφῆς, διὰ τοῦ

App. XV, 129. Μελανόμορφος σκύφος Ἐθνικοῦ Μουσείου Κοπεγχάγης ἀρ. 834: CV 3, III H πίν. 119, 8. BROMMER, ἔ.ἀ. 157. Μελανόμορφος σκύφος Ἀκροπόλεως: ἀνωτ. σημ. 6. 1. ΑΠΟΛΛΟΔ. Βιβλ. II 5. 12.

2. Κατὰ τοῦτο διαφέρει ἐπίσης τῶν λεοντοκεφάλων δαιμόνων π.χ. τοῦ Πρωτοκορινθιακοῦ ἀρβύλλου τῶν Συρακουσῶν (JOHANSEN, πίν. XXVI, 5b. BSA 42, 1947, 96 κ.έ. εἰκ. 8b. EAA I, 99 εἰκ. 149) καὶ τῆς Πρωτοκορινθιακῆς οἰνοχόης ἐκ Conca (NSc. 1898, 170. Acta Arch. 34, 1963, 180 εἰκ. 37).

3. Ἐξ αὐτῶν ἡ Γελῶ, συγχεομένη μετὰ τῆς Λαμίας καὶ τῆς Μορμοῦς, χαρακτηρίζεται ὡς δαίμων, ἦν γυναῖκες τὰ νεογνά παιδία φασὶν ἀρπάζειν (HEΥΧ.)· πρβ. καὶ ΣΑΠΦ. ἀπ. 47 B: Γελ(λ)οῦς παιδοφιλωτέρα. Εἶναι δηλαδὴ ὄν ἀνάλογον τῆς Ποινῆς καὶ τῆς ἀνατολικῆς Lamashu (ἀνωτ. σ. 68 σημ. 6. M.E.L. MALLOWAN, Nimrud and its Remains I, 117-118 εἰκ. 60).

4. Περὶ τῆς ἀξήσεως τῆς λαϊκῆς δεισιδαιμονίας μετὰ τὰ Περσικὰ βλ. TH. HOPFNER, ἔ.ἀ. 303 κ.έ.

5. Τὸ θέμα τῆς προτεταμένης γλώσσης τοῦ γοργονείου ἡρμηνεύθη ὡς δηλωτικὸν τοῦ ἀποπτύειν, ἦτοι ὡς ἀποτρεπτικὸν τῆς βασκανίας σχῆμα: W. DEONNA, Le symbolisme de l'œil, 60 καὶ Études d'Archéologie et d'Art, 20-21. W. KLINGBEIL, Kopfmasken und Maskierungszauber, 146. Πρβ. καὶ τὴν ἐρμηνείαν τοῦ ἀπειλητικοῦ τριγμοῦ τῶν ὀδόντων ἐπὶ τὸν αὐτὸν ἀποτρεπτικὸν σκοπὸν παρὰ E. SITTL, Die Gebärden der Griechen und Römer, 43. Ἄλλως παρὰ E. SUHR, Folklore 76, 1965, 91, 93, 97 (σύμβολον ἐπικοινωνίας μεταξὺ οὐρανοῦ καὶ γῆς).

6. Ὡς π.χ. παρὰ W. KLINGBEIL, ἔ.ἀ. 148. RIESS, ἔ.ἀ. 1986. NILSSON, GGtR I², 227.

7. Προχείρωσ G. VAN DER LEEUW, Phänomenologie d. Religion², 1956, 20 κ.έ.

τερατώδους τῶν χαρακτήρων, διὰ τῆς δυνάμεως καὶ τῆς «διακοσμητικότητος» τῶν ἐπὶ μέρους σχημάτων καὶ διὰ τῆς βαθείας ἐσωτερικῆς ἐμφυχώσεως αὐτῶν. Τὸ πρᾶγμα δύναται κάλλιστα νὰ γίνῃ ἀντιληπτὸν διὰ τῆς μελέτης τῆς μορφολογικῆς ἐξελίξεως τοῦ κορινθιακοῦ καὶ μόνον γοργονείου. Τὸ προσωπεῖον τοῦ δαίμονος τοῦ Πρωίμου Κορινθιακοῦ ἀρυβάλλου τῆς Δήλου (εἰκ. 3) συνδυάζει ἅπαντα τὰ προαναφερθέντα γνωρίσματα μετὰ μοναδικῆς ἐντάσεως. Οἱ ἀπαραγνώριστοι λεόντειοι χαρακτήρες, ἡ ἰδιόρρυθμος διαγραφὴ τῶν ἐσωτερικῶν περιγραμμάτων διὰ σειρῶν κυκλίσκων, ἡ ἐπίμο-

Εἰκ. 13. Ἐκ ΠΚ ἀλαβάστρου ἐν Φιλαδελφείᾳ (κατὰ PAYNE, NC εἰκ. 24 B).

νος ἀποφυγῆ τῆς ἀκάμπτου συμμετρίας, ὑποβάλλουν ζωηρὰν τὴν ἐντύπωσιν τῆς μοναδικότητος καὶ τῆς ἐκτάκτου ἰσχύος τῆς μορφῆς. Ἀνάλογος διάθεσις ὑπαγορεύει τὴν στίξιν περὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς τῶν γοργονείων τῶν Πρωίμων Κορινθιακῶν ἀλαβάστρων τῆς Φιλαδελφείας¹ (εἰκ. 13) καὶ τῆς Βιέννης², τὸ ἀνθέμιον εἰς τὴν ρίζαν τῆς ρινὸς ἐπὶ τοῦ ἀλαβάστρου Α 464 τοῦ Λούβρου³, τὸν στικτὸν μύστακα τοῦ γοργονείου τῆς λεκανίδος 61.4.25. 46 τοῦ Βρετανικοῦ Μουσείου⁴ κ.ο.κ.

Τὰ στοιχεῖα ταῦτα, τὰ ὁποῖα κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν ἅπαντοῦν καὶ εἰς τὰς γοργονικὰς μορφὰς ἐτέρων ἐργαστηρίων, δὲν εἶναι ἀπλῶς εἰκονογραφικά· εἶναι μορφικά, ἤτοι ἀποτελοῦν συνάρτησιν τῆς ἀνελίξεως τοῦ ἐσωτερικοῦ βίου τῆς μορφῆς. Διὰ τοῦτο καὶ ὑπεχώρησαν τὸ τερατώδες, τὸ διακοσμητικὸν καὶ τὸ δυναμικὸν αὐτῶν, ὅτε γενικῶς ὑπεχώρησε καὶ τὸ «δαίμονικόν» ἐν τῇ τέχνῃ. Ἀπὸ τῶν Μέσων Κορινθιακῶν ἤδη γοργονείων σημειοῦνται αἰσθητῶς ἐξημέρωσις τοῦ περιεχομένου, χαλάρωσις καὶ ἐκτόνωσις τῶν ἐπὶ μέρους μορφῶν, σχηματοποιήσις καὶ τυποποίησις τῶν γνωρισμάτων τῆς προτέρας ζωικῆς ἐντάσεως (ἄσυμμετριῶν κλπ.). Ἡ συνεχὴς ἐπανάληψις τοῦ θέματος συνετέλεσεν ἐπίσης εἰς τὴν ἐξασθένησιν τῆς ἀρχικῆς ἐσωτερικῆς ἐντάσεως τῶν μορφῶν καὶ ἐν συνεχείᾳ εἰς τὴν μετάπτωσιν αὐτῶν εἰς κενὰ «διακοσμητικά» σχήματα⁵.

Πρὸ τοῦ ἀνωτέρω δυναμισμού τῆς μορφῆς εἶναι προφανῶς δυσχερὲς νὰ ὑποστηριχθῇ ὅτι τὸ γοργόνειον (καὶ κατὰ συνεκδοχὴν ὁ φορεὺς αὐτοῦ δαίμων) εἰκονίζεται εἰς τὴν ἀρχαϊκὴν τέχνην ὑπὸ τὸ πνεῦμα τοῦ δυναμένου νὰ

1. PAYNE, NC ἀρ. 457 εἰκ. 24 B.

2. K. MASNER, Die Sammlung antiker Vasen und Terracotten im K. K. Österr. Mus. ἀρ. 84 εἰκ. 5. PAYNE, NC ἀρ. 360.

3. PAYNE, ἔ.ά. ἀρ. 358. POTTIER, Les vases antiques du Louvre, πίν. 16.

4. PAYNE, ἔ.ά. ἀρ. 716 πίν. 24, 6.

5. Πρβ. KUNZE, AM 57, 1932, 124.

προέλθη ἐξ αὐτοῦ καλοῦ ἢ κακοῦ. Ὡς σῆμα τάφου δὲν ἀποτρέπει τοὺς τυμβωρύχους¹· ὁμιλεῖ ὑποβλητικῶς περὶ τῆς ἀκαταλύτου ἰσχύος τοῦ Ἄδου². Ἐπὶ τῶν ἀσπίδων δὲν ἐκφοβίζει τὸν ἀντίπαλον³· συμβολίζει τὴν τρομερὰν ἐνέργειαν τῆς προσωποποιουμένης ὑπὸ τοῦ ἥρωος δυνάμεως⁴. Ἐπὶ τῶν ναῶν δὲν ἀποσοβεῖ ὕλικὰς ζημίας, ἀπομακρύνον κακοποιὰ πνεύματα, βεβήλους καὶ κλέπτας⁵· ἐνσαρκώνει τὸ μυστήριον τῆς συνεχούσης τὸν κόσμον δυνάμεως τοῦ θεοῦ⁶ καὶ ὑπογραμμίζει τὴν ἱερότητα τοῦ χώρου. Ὁμοίως ἐπὶ τῶν ἀγγείων καὶ τῶν ποικίλων σκευῶν ἐνέχει εὐρύτερον θρησκευτικὸν συμβολισμόν⁷.

Ἡ δύναμις, τὴν ὁποίαν ὡς μορφή τῆς τέχνης ἐνέχει τὸ γοργόνειον, ὑφίσταται καθ' ἑαυτήν. Ἡ ἐνέργειά της δὲν προσδιορίζεται οὔτε ὑπὸ σκοποῦ τινος ἐκτὸς αὐτῆς κειμένου⁸, οὔτε ἐκ θελήσεώς τινος ὀπισθεν αὐτῆς κρυπτομένης⁹, κυρίως δὲ εἶναι αὕτη θετικὴ καὶ οὐχὶ ἀρνητικὴ. Τὸ γοργόνειον ὑπηρετεῖ ἐν τῇ πρῶτῳ ἀρχαϊκῇ τέχνῃ τὴν ἀποκάλυψιν τοῦ «δαιμονικοῦ», τοῦτου νοουμένου ὡς θρησκευτικῆς πραγματικότητος. Ἡ ἐντύπωσις, τὴν ὁποίαν ἐμποιεῖ ἡ δεινότης αὐτοῦ εἶναι δέος πρὸ τοῦ «δαίμονος», ἡ τοιαύτη δὲ «δεισιδαιμονία» νοεῖται ἐνταῦθα ὑπὸ τὴν βαθυτέραν καὶ ἀρχικὴν ἔννοιαν τοῦ ὄρου, ὡς συνώνυμος δηλαδὴ τοῦ δέους πρὸ τοῦ θεοῦ¹⁰.

Τὸ ἐνώπιον ἢ ἔναντι τοῦ γοργονείου εὐρισκόμενον δὲν εἶναι συνεπῶς τὸ

1. G. RICHTER, Gravestones, 1961, 22 ἀρ. κατ. 27. R. HAMPE - H. GROPENGIESSER, Aus der Sammlung des Archäologischen Institutes der Universität Heidelberg, 1967, 38.

2. D. OHLY, AM 77, 1962, 101. Ἡδὴ ΝΟΑСК, AM 32, 1907, 540. Πρβ. Ν.Μ. ΚΟΝΤΟΛΕΟΝΤΟΣ, Ἀρχαϊκὴ ζωφόρος ἐκ Πάρου, Χαριστήριον εἰς Ἄ. Κ. Ὀρλάνδον, τόμ. Α', 1965, 406.

3. Οὕτω ἐν KLINGBEIL, ἔ.ἀ. 146. BENSON, 50. Πρβ. Α. ΛΕΜΠΕΣΗ, Κρητ. Χρον. 1969, 107.

4. W. SCHADEWALDT, Piasstudien, 1966, 35. Πρβ. καὶ Α. GREIFENHAGEN, Eine attische sf. Vasengattung und die Darstellung des Komos im 6. Jahrh., 1929, 73, ὅστις ἐν τούτοις παραμένει τελικῶς εἰς τὸ «μαγικόν» περιεχόμενον τῆς δεινότητος τῆς μορφῆς καὶ τῆς ἐνεργείας της.

5. RICCIONI, 158. BENSON, 48 κ.έ., ἔνθα καὶ ἡ παλαιότερα βιβλιογραφία. Πρβ. KUNZE, AM 78, 1963, 75 - 76.

6. DÖRIG, Götter u. Titanen, 30. Κατὰ τὸν CH. CHRISTOU, Potnia Theron, 140 ἐπὶ τοῦ ναοῦ τὸ γοργόνειον εἶναι ἀρχικῶς εἰκὼν τῆς θεότητος, καὶ κυρίως τῆς ὑποχθονίας καὶ θανατηφόρου, ἀργότερον δὲ εἶδος συμβόλου τῆς δυνάμεώς της.

7. Πρβ. καὶ H. - V. HERRMANN, Ol. Forsch. VI, 1966, 149 - 150. Περὶ τοῦ γενικωτέρου συμβολισμοῦ τῆς δαιμονικῆς οὐσίας τῆς ζωῆς βλ. E. BUSCHOR, Medusa Rondanini, 33, AM 47, 1922, 29 κ.έ. K. SCHEFOLD, ΕΡΜΗΝΕΙΑ, 28 κ.έ., 31 - 32 καὶ Gr. K. Rel. Phän., 39 (κυρίως περὶ τῆς ἐρμηγείας τῆς παραστάσεως ὀφθαλμῶν ἐπὶ τῶν ὑστέρων ἀρχαϊκῶν ἀγγείων). AM 78, 1963, 76 (KUNZE).

8. J. DÖRIG, ἔ.ἀ. 30 κ.έ.

9. A. GREIFENHAGEN, ἔ.ἀ. 72.

10. ΑΡΙΣΤΟΤ. Πολ. 1315a. CIG 2737 b 11. ΠΟΛΥΒΙΟΣ VI 56. 7. ΔΙΟΔ. ΣΙΚ. I 70. ΞΕΝΟΦ. Ἀγῆσ. 11. 8. K. KERÉNYI, Die antike Religion, 77. Γενικῶς βλ. P. J. KOETS, Δεισιδαιμονία, 1929. H. BOLKESTEIN, Rel. gesch. Versuche u. Vorarb. XXI₂, 1929, 3 - 11 κυρίως 7, 10. NILSSON, GGrR I², 796.

«κακόν» — είναι ὁ ἄνθρωπος τῶν πρωίμων ἀρχαϊκῶν χρόνων. Διότι τὸ γοργόνειον εἶναι κατ' ἀρχὴν «δεινόν» βλέμμα καὶ οὐδὲν ἕτερον πέρα τούτου εἶναι ὁ «δεινός» καὶ «δαιμονικός» τρόπος, μὲ τὸν ὅποιον ὁ κόσμος βλέπει τὸν ἀρχαϊκὸν ἄνθρωπον¹ ἢ, ἄλλως πως, ἡ δαιμονικὴ ὄψις μὲ τὴν ὁποίαν ὁ φυσικὸς κόσμος ἀποκαλύπτεται εἰς τὸν ἀρχαϊκὸν ἄνθρωπον.

Ἐὰν ἔλθωμεν εἰδικώτερον εἰς τὸν λατρευτικὸν χῶρον, εἰς τὸν ὅποιον ἐνετάξαμεν τὸ γοργόνειον ὡς προσωπεῖον τῆς πρωίμου θηλείας θεότητος, εἶναι φανερὸν ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀντιμετωπίσωμεν τοῦτο εἰμὴ ὡς προῖον τῆς αὐτῆς θρησκευτικῆς περὶ τοῦ κόσμου ἐμπειρίας. Ὁ τελὼν τὸ δρώμενον ἱερεὺς τῆς θεότητος περιτίθεται τὸ προσωπεῖον αὐτῆς διὰ νὰ παρουσιάσῃ εἰς τοὺς παρισταμένους τὴν δαιμονικὴν οὐσίαν τῆς μετ' ἐντάσεως καὶ δραματικῆς ἀμεσότητος. Ἐν προκειμένῳ δηλαδὴ πραγματοποιεῖται διὰ τοῦ γοργονεῖου ἢ ὑπὸ τοῦ K. Schefold² χαρακτηριζομένη ὡς τρίτη βαθμὶς τῆς ἱστορίας τοῦ τελετουργικοῦ προσωπεῖου, ἢ συνισταμένη εἰς τὴν ἀποκάλυψιν καὶ θέασιν τοῦ δαιμονικοῦ ἢ, κατὰ τὸν W. Otto, τὸ πρωταρχικὸν φαινόμενον καὶ ἢ προϋπόθεσις παντὸς λατρευτικοῦ δρωμένου, ἢ φανέρωσις δηλαδὴ τοῦ μεγέθους τῆς θεότητος³. Αὕτη δύναται νὰ ἐπιτευχθῇ μόνον διὰ τοῦ προσωπεῖου· εἰς τοῦτο ἄλλωστε ἐγκεῖται τὸ νόημα καὶ ὁ σκοπὸς τῆς ὑπάρξεώς του ἐν τῇ ἐξειλιγμένη λατρείᾳ, εἰς τὸ νὰ φέρῃ ἐνώπιον τοῦ θεατοῦ καὶ δὴ καὶ εἰς ζῶσαν ἀμεσότητα καὶ διάρκειαν τὴν οὐσίαν τοῦ ὄντος εἰς τὸ ὅποιον ἀνήκει⁴. Ἐὰν ἐνθυμηθῶμεν, ὅποιον μέγεθος ἐνσαρκώνει ἐν τῇ τέχνῃ ἢ μορφῇ τῆς Ποτνίας - Γοργοῦς, τότε ἀντιλαμβανόμεθα πόσον συγκλονιστικὸν δύναται νὰ εἶναι τὸ αἶσθημα ἐκ τῆς ἀμέσου ταύτης προσεγγίσεως. Ὡς δέος, ὑπὸ τὴν εὐρύτεραν καὶ βαθυτέραν ἔννοιαν τοῦ ὄρου⁵, προσδιορίζει τὸν ὄλον χαρακτῆρα τοῦ μετὰ τοῦ προσωπεῖου τῆς ὄντότητος ταύτης δρωμένου.

Τὸ ἐν γένει λατρευτικὸν δρώμενον ἀποσκοπεῖ νὰ καταστήσῃ τὴν δύναμιν τοῦ λατρευομένου ὄντος ἐνεργόν, ἥτοι πλέον ἢ ἀπλῶς παροῦσαν⁶. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο τὴν πρωτόγονον μαγικὴν τελετουργίαν, πρὸς τὴν ὁποίαν μέχρι τοῦδε ἐπαραλληλίσθη τὸ μετὰ τοῦ γοργονεῖου δρώμενον, χαρακτηρίζει ἀντίληψις ἀναγκασμοῦ τῆς δυνάμεως ἢ τῶν δυνάμεων. Μόνιμος φορεὺς

1. Περὶ τοῦ ὄραν, βλέπειν, θεωρεῖν, ὡς κατ' ἐξοχὴν γνωρίσματος τῆς ἑλληνικῆς κοσμοθεωρίας, K. KERÉNYI, ἔ.ἀ. 97 - 119.

2. Ἐν Gr. K. Rel. Phän., 39.

3. W. OTTO, Dionysos, 28, 31. NILSSON, Gnomon 11, 1935, 179. K. KERÉNYI, Studi e Materiali di Storia delle Religioni 19, 1935, 22. Περὶ τῆς καθιερώσεως ὀρισμένων λατρευτῶν κατόπιν θεοφανείας βλ. F. PFISTER, RE Suppl. IV, 298 κ.έ.

4. W. OTTO, Dionysos, 83.

5. Οὐχὶ ὡς συγκεκριμένος φόβος τοῦ θανάτου ὡς παρὰ K. KERÉNYI, ἔ.ἀ. 16.

6. Κριτικὴ κατὰ τῆς στενῆς ἐννοίας τῆς σκοπιμότητος τοῦ λατρευτικοῦ δρωμένου ἡσκήθη ὑπὸ τοῦ W. OTTO (Dionysos, 37) καὶ τῆς σχολῆς του. Ὁ K. KERÉNYI, ἔ.ἀ. 15 κ.έ. ὀμιλεῖ περὶ ψυχικῶν βιωμάτων ξένων πρὸς πᾶσαν ἔννοιαν σκοπιμότητος.

της δυνάμεως εἶναι κατ' αὐτὴν φοβερὸς τις δαίμων, εἰς τὸν ὅποιον ἀνήκει τὸ προσωπεῖον. Ὁ τελετουργικὸς φορεὺς τούτου, ἰδιοποιούμενος τὴν δύναμιν τοῦ εἰκονιζομένου δαίμονος, ἐνεργεῖ ἐπ' αὐτῆς, ἐξουδετερώνει τὸ ὑπάρχον ἐν αὐτῇ κακὸν καὶ ἐν συνεχείᾳ κατευθύνει αὐτὴν διὰ τοῦ προσωπείου ἐναντίον ἄλλων κακοποιῶν δαιμόνων¹. Ἡ βούλησις τοῦ μάγου εἶναι συνεπῶς ἀποτρόπαιος καὶ ἐξ αὐτῆς ἀποβαίνει ἀποτρόπαιον καὶ τὸ προσωπεῖον, ὡς ἀπαραίτητον δηλαδὴ ὄργανον ἐκφράσεώς της. Ἀντιθέτως εἰς τὸ προκεχωρημένον θρησκευτικὸν στάδιον φορεὺς τῆς δυνάμεως εἶναι ὁ μετὰ οικείας θελήσεως προσωπικὸς θεός. Οὗτος, εὐρισκόμενος καθ' ἑαυτὸν καὶ ἐν τῇ φύσει αὐτοῦ πέρα τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ κακοῦ, ἰσχύει εἰς τὴν ἀντίληψιν τῶν λατρευτῶν του ὡς κύριος ἐπὶ τοῦ καλοῦ καὶ ἐπὶ τοῦ κακοῦ. Τὸ κακὸν κατὰ συνέπειαν δὲν παρακωλύεται ἀπ' εὐθείας ὑπὸ τοῦ τελούντος τὴν ἱεουργίαν, ἀλλ' ὑπὸ τοῦ θεοῦ καὶ μάλιστα ὑπὸ τῆς θελήσεώς του, καθισταμένης πρὸς τοῦτο ἐνεργοῦ διὰ τῆς θεραπείας αὐτοῦ. Ἡ θέλησις ἄρα τοῦ θεοῦ εἶναι ἐκεῖνο τὸ ὅποιον ἀποβαίνει νῦν ἀποτρόπαιον. Τοῦτο ἐπιτυγχάνεται δι' εὐχῆς, δεήσεως, μειλιγμοῦ, ἢ δι' οἰουδήποτε ἄλλου εἶδους θεραπείας, ἀποκλειομένης πάντως τῆς ἀσκήσεως βίας διὰ προσωπείου, ἢ ἄλλου τινὸς μέσου, εἴτε ἀπ' εὐθείας ἐπὶ τῆς θελήσεως τοῦ θεοῦ, εἴτε ἐπὶ τῶν δυνάμεων τὰς ὁποίας οὗτος ἐλέγχει². Ἡ ἀναγνώρισις τοῦ θεοῦ ὡς ὑπερτάτου φορέως τῶν ἐν τῷ κόσμῳ δυνάμεων συνεπάγεται ἐν τῇ λατρείᾳ τὴν ἐκ μέρους τοῦ ἀνθρώπου «τιμὴν» τοῦ θεοῦ, εἰς δὲ τὴν ἑλληνικὴν θρησκείαν ἢ «δύναμις» τῶν θεῶν εἶναι ἀναποσπᾶστος συνδεδεμένη μετὰ τῆς «τιμῆς» αὐτῶν³. Οὕτω δύνανται νὰ χαρακτηρίζονται ὡς ἀποτρόπαιοι ὁ Ζεὺς⁴, ἡ Ἄθηνᾶ⁵, ὁ Ἀπόλλων⁶ καὶ ἄλλοι θεοί⁷, ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ὅμως ὑπὸ τὴν ὁποίαν ἐπιζητῆ ὁ ὄρος ἐν τῷ ἐπομένῳ, ἐπὶ παραδείγματι, χωρὶς τοῦ Πανσανίου⁸: καὶ τοῦ τάφου πλησίον εἰσὶν ἀποτρόπαιοι θεοί· παρὰ τούτοις δρῶσιν Ἑλληγες ὅσα ἐς ἀποτροπὴν κακῶν νομίζουσιν. Τὰ «κακά» ἐν τῇ προκειμένη περιπτώσει προέρχονται ἐκ τῶν πνευμάτων τῶν νεκρῶν, τὰ δρῶμενα ὅμως δὲν ἀπευθύνονται εἰς τὰ πνεύματα ταῦτα, ἀλλ' εἰς τοὺς χθονίους θεοὺς τοὺς ἐλέγχοντας τὸ βασίλειον τοῦ Ἄδου. Τοῦτο σημαίνει προφανῶς ὅτι ἐπιζητεῖται ὁ ἐξευμενισμὸς αὐτῶν, ὥστε νὰ μὴ ἐπιτρέψουν οὗτοι εἰς τὰ πνεύματα τῶν νεκρῶν νὰ βλάψουν τοὺς ζῶντας· διότι οἱ χθόνιοι θεοὶ εἶναι κατ' ἀρχὴν

1. Π.χ. A. FURTWÄNGLER, ἐν ROSCHER Myth. Lex. I, 1704. W. WREDE, AM 53, 1928, 87.

2. A. BERTHOLET, Das Wesen der Magie, Nachr. d. Ges. d. Wiss. Göttingen 1926/27, 1 κ.έ.

3. K. KEYSNER, Gottesvorstellung und Lebensauffassung im Griech. Hymnus, Würzb. Studien 2, 1932, 55 κ.έ., 60.

4. G. DITTENBERGER, Syll.³ 1014, 69 καὶ 115. BCH 10, 1886, 375 ἀρ. 15. IGA 572.

5. F. SOKOLOWSKI, Lois sacrées des cités grecques, 151. DITTENBERGER, ἔ.ά.

6. NILSSON, GGrR I², 544 σημ. 1 καὶ 5 (CIG 464).

7. J. E. HARRISON, Prolegomena, 8.

8. ΠΑΥΣ. II 11. 1.

φοβεροί θεοί. Ὁ Ζεὺς Μαιμάκτης, ἐπὶ παραδείγματι, «στυγερὸς» θεὸς ταυτιζόμενος πρὸς τὸν Δία Χθόνιον καὶ τὸν Δία Ἄδην, ἐξευμενίζεται διὰ θυσιῶν καὶ ἄλλων προσφορῶν κατὰ τὴν ἑορτὴν τῶν Διασιῶν καὶ ἀποβαίνει Μειλίχιος καὶ Καθάρσιος¹. Ἡ «ἀπαλλαγὴ τῶν κακῶν» συνεπῶς ἔρχεται «παρὰ τῶν θεῶν»², ἡ δὲ ἀποτροπὴ, ὑπὸ μορφὴν ἐξευμενισμοῦ τῶν δυνάμεων, ταυτίζεται οὕτω πρὸς τὴν θεραπείαν.

Ἡ ἀνωτέρω διαπίστωσις εἶναι σημαντικὴ διότι λέγεται συνήθως ὅτι ἀποτρεπτικὰ δρώμενα ἐπέζησαν καὶ διτηρήθησαν ἐντὸς τῆς ἐξειλιγμένης καὶ ἐπισήμου ἀρχαίας λατρείας³, δὲν γίνεται ὅμως ἡ ἀναγκαία διάκρισις μεταξὺ τῆς τοιαύτης ἐν τῇ λατρείᾳ ἀποτροπῆς καὶ τῆς πρωτογόνου ἀπελαστικῆς μαγείας. Τὸνναντίον, ἔννοιαι χαρακτηρίζουσαι τὴν δευτέραν ἐφαρμόζονται ἀδιακρίτως καὶ ἀδιστάκτως καὶ ἐπὶ θρησκευτικῶν φαινομένων προκεχωρημένης πολιτιστικῆς βαθμίδος. Ἡ μαγεία ἐν τούτοις εἶναι φανερόν ὅτι παλαίει ἀπ' εὐθείας κατὰ τῶν φορέων τοῦ φόβου. Ἐντὸς τῶν πλαισίων αὐτῆς ἡ ἀποτροπὴ νοεῖται ὡς ἐκφοβισμὸς καὶ καταναγκασμὸς τῶν κακοποιῶν πνευμάτων. Ἀντιθέτως ἐν τῇ λατρείᾳ προσφεύγει τις εἰς τὴν εὐμενὴ θέλησιν τοῦ θεοῦ καὶ ἐπικαλεῖται ταύτην, ἡ δὲ ἀποτροπὴ νοεῖται πλέον ὡς μείλιξις καὶ ἐξευμενισμὸς τῶν χθονίων. Ἡ ἐπικλήσις ἐν προκειμένῳ οὐδὲν κοινὸν δύναται νὰ ἔχη μετὰ τῆς ἐννοίας τοῦ μαγικοῦ ἀναγκασμοῦ⁴ — ἐν τῇ πρωίμῳ ἰδίως ἑλληνικῇ θρησκείᾳ. Καὶ αὐτὴ εἰσέτι ἡ ἰσχύσασα μεταγενεστερώς ὡς κατ' ἐξοχὴν «θεὰ τῆς μαγείας» («Zaubergöttin»), ἡ Ἐκάτη, ἐν τῇ ἡσιοδείῳ «Θεογονίᾳ» ἀπολαύει «τιμῆς»⁵ καὶ ὡς «πρόφρων» παντοδύναμος θεότης εἶναι ἀντικείμενον «εὐχῶν» (στ. 419: *ῶ πρόφρων γε θεὰ ὑποδέξεται εὐχάς*).

Κατὰ τὰ ἀνωτέρω εἶναι φανερόν ὅτι καὶ ἡ Πότνια, ὡς κατ' ἐξοχὴν χθονία καὶ σκοτεινὴ ὄντοτης, δύναται νὰ ἀποβαίῃ κατὰ τὴν λατρείαν αὐτῆς ἀποτρόπαιος, τὸ γοργονικὸν ὅμως προσωπεῖον δὲν ὑπηρετεῖ εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην τὴν ἀποτρεπτικὴν θέλησιν τῆς θεᾶς, ὡς θὰ ἔσπευδὲ τις ἴσως νὰ συμπεράνῃ· διότι προφανῶς δὲν ἔχει ἀνάγκην ἡ θεὰ νὰ ἐκφοβίση τὸ κακὸν διὰ τὴν ἐξουδετερώσιν τὴν ἐνέργειάν του. Κατὰ συνέπειαν ἡ λειτουργία τοῦ προσωπεῖου περιορίζεται κατὰ τὸ λατρευτικὸν δρώμενον εἰς τὴν «dramatische Vergewärtigung des Göttlichen»⁶, παραμένει δὲ ἀνεξάρτητος τῆς

1. J. E. HARRISON, ἔ.ἀ. 12 κ.έ.

2. Πρβ. Αἴσχ. Ἰκ. 890 κ.έ.: «*μᾶ Γᾶ μᾶ Γᾶ, βοᾶν / φοβερόν ἀπότρεπε, / ὦ πᾶ, Γᾶς παῖ, Ζεῦ*».

3. NILSSON, ἔ.ἀ. 69, 110 κ.έ.

4. Ἀρνεῖται διαφορὰν μεταξὺ μαγικῆς ἐποδῆς καὶ ἐπικλήσεως τοῦ θεοῦ κατὰ τὴν προσευχὴν ὁ F. PFISTER, RE Suppl. IV, 305. Πρβ. καὶ F. SCHWENN, Gebet und Opfer, 1927, 62 κ.έ. Ἀλλὰ δὲν ὀμιλοῦμεν βεβαίως περὶ τῆς λαϊκῆς δεισιδαιμονίας, ἡ ὅποια διετήρησε μαγικὰς μεθόδους ἔναντι καὶ αὐτοῦ εἰσέτι τοῦ θεοῦ: ΠΛΑΤ. Πολ. Β' 364 C: *ἐπαγωγαῖς τισι καὶ καταδέσμοις τοὺς θεοὺς ὡς φασι, πείθοντές σφισιν ὑπηρετεῖν*.

5. Θεογονία 414, 418, 422, 426. F. PFISTER, Philologus 84, 1928, 6. K. KEYSSNER, ἔ.ἀ. 63.

6. K. KERÉNYI, Studi e Materiali 19, 1935, 22 καὶ Eranos Jahrb. 19, 1951, 22 κ.έ.

βουλήσεως τοῦ τελετουργικοῦ φορέως του. Ἡ ἀπόδοσις τοῦ προσωπείου εἰς προσωπικὸν θεὸν ἀποκλείει τὴν διὰ μέσου τούτου ἄσκησιν μαγικῆς θελήσεως, καὶ δὴ καὶ ἐπὶ τοῦ ἀνωτέρου ὄντος εἰς τὸ ὅποιον τοῦτο ἀποδίδεται. Ἐννοιαὶ οἰκειοποιήσεως τῆς ἐνοικούσης δῆθεν ἐν τῷ προσωπεῖῳ δυνάμεως καὶ ἐν συνεχείᾳ κατευθύνσεως αὐτῆς ὑπὸ τοῦ φέροντος τοῦτο ἀποκλείονται ἐπίσης. Ὅτι ἐνέχει τὸ γοργονικὸν προσωπεῖον, ὡς τελετουργικὸν σκεῦος, δὲν εἶναι μαγικὴ δύναμις, εἶναι ἱερότης. Ἀνήκει εἰς θεότητα, καὶ μάλιστα εἰς χθονίαν θεότητα, καὶ ὡς εἰκὼν αὐτῆς εἶναι ἱερόν, *sacrum*¹ ἄρκεϊ, πρὸς ἐπίρρωσιν τούτου, νὰ ὑπομνησθῆ ὅτι ἐν Ἀλιάρτῳ καὶ ἐν Φενεῶ ὦμνον εἰς τὰ προσωπεῖα τῶν Πραξιδικῶν καὶ τῆς Δήμητρος Κιδαρίας ἀντιστοίχως². Κατὰ συνέπειαν καὶ ἡ ἰσχὺς αὐτοῦ δὲν ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ τοῦ σχήματος. Διὰ τούτου πάλιν δὲν ἐννοοῦμεν ὅτι παύει τὸ ἐξωτερικὸν σχῆμα νὰ εἶναι ὑποβλητικὸν τοῦ περιεχομένου, ἀλλ' ὅτι τὸ ἄγριον καὶ τερατώδες τοῦ γοργονεῖου οὔτε ἐν τῇ λατρείᾳ σημαίνει ἀποκρουστικὴν τοῦ κακοῦ μαγικὴν δυνατότητα καὶ ἐνέργειαν, ὡς δὲν σημαίνει τοιοῦτόν τι καὶ ἐν τῇ εἰκαστικῇ τέχνῃ³. Ἀρμόζει εἰς τὴν φύσιν τῆς Ποτνίας Χθονὸς καὶ ὑφίσταται ἀναποσπᾶστος συνδεδεμένον μετὰ τοῦ χρόνου καὶ τοῦ βαθμοῦ τῆς ἰσχύος τῆς ἐν τῇ λατρείᾳ. Τοῦτο θὰ καταστήσῃ φανερώτερον ἢ ἐν συνεχείᾳ εἰδικωτέρα ἔρευνα περὶ τοῦ τυπικοῦ καὶ περὶ τοῦ χαρακτήρος τοῦ μετὰ γοργονικοῦ προσωπεῖου δρωμένου.

1. K. KERÉNYI, *Die antike Religion*, 85 κ.έ. Πρβ. WILAMOWITZ, *GdH I*, 21 - 22. W. OTTO, *Dionysos*, 83. Τὴν ἱερότητα τοῦ γοργονεῖου ὡς εἰκόνας τῆς θεᾶς δέχεται καὶ ὁ CHR. CHRISTOU, *Ροτνία Theron*, 140. Τελικῶς ὁμοῦς ὁ ἐρευνητής, ὅστις ἀναγνωρίζει εἰς τὸ γοργόνειον τὴν σκοτεινὴν καὶ δὴ καὶ θανατηφόρον πλευρὰν τῆς φύσεως τῆς θεᾶς καὶ ταυτοχρόνως τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ ἀνθρώπου νὰ προστατευθῆ ἀπ' αὐτῆς, δὲν ἀπαλλάσσεται ἐντελῶς τῆς καθιερωμένης ἐννοίας τῆς ἀποτροπῆς τοῦ κακοῦ καὶ ὑποστηρίζει ὅτι τὸ γοργόνειον ἐνεργεῖ ἀποτρεπτικῶς ἐκ τῆς ἱερότητός του.

2. ΠΑΥΣ. IX 33. 3. VIII 15. 3.

3. Ἀξιοσημείωτος εἶναι ἡ ὑπὸ τοῦ P. BIENKOWSKI, *Eranos Vindobonensis 1893*, 294 κ.έ. προσπάθεια ἐξειδικεύσεως τοῦ περιεχομένου τῶν ἐν γένει ἀποτροπαίων ἀναλόγως τοῦ τρόπου ἐνεργείας τῶν τὰ ἀποτρόπαια ἐνεργοῦν 1) διὰ φυσικοῦ τρόμου (θηρία, ὄπλα), 2) δι' αἰσθητικῆς ἀποστροφῆς (φαλλοί, μεικτὰ ὄντα, γοργόνεια κλπ.), 3) δι' ἠθικῆς βλάβης (ὕβρεις, ἀπειλαὶ κλπ.), 4) διὰ θρησκευτικοῦ δέους (προκειμένου περὶ εἰκόνων θεῶν).

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ζ'

ΤΟ ΜΕΤΑ ΤΟΥ ΓΟΡΓΟΝΕΙΟΥ ΔΡΩΜΕΝΟΝ

Αί ἀσφαλέστεραι μαρτυρίαι τῆς τελετουργικῆς χρήσεως τοῦ γοργονικοῦ προσωπείου προέρχονται, ὡς εἶδομεν ἀνωτέρω, ἐκ τοῦ χώρου τῆς λατρείας τῆς Ἀρτέμιδος. Τὰ εὑρεθέντα ἐν τῷ ἱερῷ τῆς Ἀρτέμιδος Ὁρθίας γοργόνεια συνεδέθησαν ἤδη μετὰ τῆς λατρευτικῆς μορφῆς τῆς θεᾶς τοῦ ἱεροῦ· γοργονόμορφον τρομερὰν θεὰν χαρακτηρίζει αὐτὴν ὁ T.B.L. Webster¹ καὶ ἐν συνεχείᾳ δέχεται φόρησιν γοργονικοῦ προσωπείου ὑπὸ τῆς ἱερείας τῆς. Τὴν σχετικὴν τελετουργίαν φαγτάζεται οὗτος ὡς λατρευτικὸν χορόν, τοῦ ὁποίου, ἡγουμένης τῆς γοργονομόρφου ἱερείας, μετέχουν χορευταὶ ὁμοίως περιβεβλημένοι ὑποβλητικὰ ἀγριότητος δυσειδῆ προσωπεῖα. Ταῦτα ταυτίζει πρὸς τὰ μορφάζοντα ρυσὰ ἐκ τῶν ἀναθηματικῶν προσωπειῶν τοῦ ἱεροῦ (πίν. 18) καὶ τὴν ὅλην εἰκόνα συσχετίζει μετὰ τῆς ἐν Ἰλ. I στ. 502 κ.έ. εἰκόνας τῶν Λιτῶν, αἱ ὁποῖαι ἔπονται τῆς Ἑλλήνων *ἄτης χωλαί τε ρυσαί τε παραβλῶπές τ' ὀφθαλμῶ.*

Τὴν ὑπόθεσιν τοῦ Webster στηρίζει ἀρκούντως, νομίζομεν, καὶ αὐτὸς οὗτος ὁ λατρευτικὸς πυρὴν ὠρισμένων πρωίμων δρωμένων, ἢ αὐτοπρόσωπος δηλαδὴ παρουσία καὶ ἡ ἐνεργὸς συμμετοχὴ τῆς θεότητος εἰς τὰ τῆς λατρείας τῆς. Διότι, ἐφ' ὅσον γίνεται δεκτὸν ὅτι ἡ γοργονικὴ ὄψις ἀνήκει εἰς τὴν θεὰν, εἶναι σαφὲς ὅτι καὶ εἰς τὴν ἐμφάνισιν τῆς ἱερείας μετὰ γοργονικοῦ προσωπείου ἀναγνωρίζεται φανέρωσις ἢ «ἐπιφάνεια» τῆς θεᾶς. Ὁ τελούμενος ἐν συνεχείᾳ «χορός» τῆς ἱερείας νοεῖται συνεπῶς ὡς «χορός» αὐτῆς ταύτης τῆς θεᾶς, οἱ δὲ λοιποὶ μετημφιεσμένοι χορευταὶ ἐκλαμβάνονται ὡς δαιμονικοὶ πρόπολοι αὐτῆς.

Τὸ εἶδος τοῦτο τοῦ δρωμένου, κατὰ τὸ ὁποῖον ὁ θεὸς ἐμφανίζεται καὶ δρᾷ αὐτοπροσώπως ἐν τῇ ἰδίᾳ αὐτοῦ τελετῇ, χαρακτηρίζει τὴν λατρείαν πρωίμων χθονίων ἢ, ἀκριβέστερον, «δαιμονικῶν» θεῶν². Τοιοῦτόν τι νοεῖται,

1. Greek Theater Production, 1956, 130. Πρβ. DAWKINS, BSA 13, 1906/7, 105. H. SCHNABEL, Kordax, 50 σημ. 2. A. RUMPF, Die Religion der Griechen, Bilderatlas zur Religionsgeschichte 13 - 14, V.

2. Διότι, ὡς ἤδη ἐλέχθη (σ. 74), τούτους πρωτίστως χαρακτηρίζει ἡ ιδιότης τῆς θεοφα-

ἐπὶ παραδείγματος, ὅταν ἐν τῷ Προλόγῳ τῶν «Βακχῶν» (στ. 20 - 30) παρουσιάζεται ὁ Διόνυσος λέγων: *εἰς τήνδε πρῶτον ἦλθον Ἑλλήνων πόλιν, τὰ κεῖ χορεύσας καὶ καταστήσας ἐμὰς τελετάς, ἢ εἴην ἐμφανῆς δαίμων βροτοῖς*¹. Τοιαῦτα ἐπίσης δρώμενα προϋποθέτουν καὶ οἱ στίχοι τοῦ κλητικοῦ ὕμνου τῆς ἑορτῆς τῶν Θυῖων ἐν Ἡλίδι², ὡς καὶ ἐκεῖνοι τοῦ κλητικοῦ ὕμνου τῶν Κουρήτων, διὰ τῶν ὁποίων καλεῖται ὁ Μέγιστος Κοῦρος ὅπως ἡγούμενος τῶν προπόλων τοῦ «χορεύση» χάριν τῶν ἀγαθῶν τῆς ζωῆς³.

Ἡ δαιμονικὴ ἄρα φύσις τῆς λατρευομένης χθονίας θεότητος δὲν θὰ ἀπέκλειεν ἴσως τῶν «ὀργίων»⁴ τοῦ ἱεροῦ τῆς Σπάρτης μίαν «ἡγουμένην δαιμόνων» χορεύουσαν ἰερείαν-θεάν. Ἐὰν δεχθῶμεν ὅτι ἡ μορφή, ὑπὸ τὴν ὁποίαν ἐπεφαίνετο αὐτὴ, ἐσκόπει νὰ καταστήσῃ ἐναργῆ τὴν φοβερὰν μᾶλλον πλευρὰν τῆς χθονίας φύσεώς της, τότε κρίνομεν ὡς εὐλογωτέραν τὴν σύναψιν τῆς ὡς ἄνω ἐπιφανείας πρὸς ἕτερον τῶν ἐν τῷ ἱερῷ δρωμένων, ἥτοι τὴν διαμαστίγωσιν τῶν ἐφήβων⁵. Οὕτως ἢ ἄλλως ἐλάμβανε χώραν θεοφάνεια κατὰ τὸ δρώμενον τοῦτο, ἐν τῷ ξοάνῳ τῆς θεᾶς, καὶ μάλιστα ἐνεργός: τὸ ξοάνον ἐφέρετο ὑπὸ τῆς ἱερείας παρὰ τὸν βωμόν, ὅπου ἐτελεῖτο ἡ δοκιμασία καὶ ἐβάρυνεν ἀφορήτως εἰς τὰς χεῖρας αὐτῆς ἐφ' ὅσον τὰ πλήγματα δὲν κατεφέροντο ἀρκούντως ἰσχυρά⁶. Ἡ ἀρχαία αὕτη ἐρμηνεία, ὡς καὶ ἡ ὅλη μυθολογικὴ αἰτιολόγησις τοῦ ἐθίμου τῆς προσφορᾶς ἀνθρωπίνου αἵματος ἐπὶ τοῦ βωμοῦ⁷, σημαίνουν ὅτι ἡ τελετὴ ἀπέβλεπεν ἰδιαιτέρως εἰς τὴν προβολὴν τῆς ἀγρίας φύσεως τῆς λατρευομένης θεότητος. Δὲν θὰ ἦτο ἄρα ξένον πρὸς τὸ πνεῦμα τοῦτο, ἐὰν ὑπεστηρίζετο, εἴτε ὅτι τὸ προσκομιζόμενον ξοάνον ἀπετέλει «ὄραμα φρικτὸν καὶ χαλεπὸν» (ὡς ἐκεῖνο δηλαδὴ

νείας: πρβ. W. OTTO, Die Götter Griechenlands, 82 καὶ Dionysos, 75. K. KERÉNYI, Die antike Religion, 151.

1. Πρβ. καὶ στ. 42, ἐνθα ὁ Διόνυσος ἀποκαλεῖ καὶ πάλιν ἑαυτὸν *φανέντα θνητοῖς δαίμονα*.

2. Ὁ ἐπιφαινόμενος Διόνυσος Ταῦρος καλεῖται ὅπως τελέσῃ αὐτοπροσώπως τὴν θυσίαν εἰς τὸν ναὸν αὐτοῦ: «*ἐλθεῖν, ἦρω Διόνυσε Ἀλείων εἰς ναὸν ἀγνὸν σὺν Χαρίτεσσιν ἐς ναὸν τῷ βοέῳ ποδὶ θύων*». ΠΛΟΥΤ. Περὶ Ἴσιδος 35, 364 F καὶ Αἴτια Ἑλληνικά 36, 298 F. J. E. HARRISON, Themis, 205. NILSSON, Griechische Feste, 291 σημ. 2.

3. «*Ἰώ, μέγιστε Κοῦρε χαῖρέ μοι, Κρόνιε, πανκρατὲς γένους, βέβακες δαιμόνων ἀγώμενος: Δίκταν ἐς ἐνιαυτὸν ἔρπε καὶ γέγαθι μολπᾶ. ἄμιν θόρε κὲς σταμνία καὶ θόρ' εὐποκ' ἐς ποίμνια κὲς λήμα καρπῶν θόρε κὲς τελεσφόρους σίμβλους. . .*» R. C. BOSANQUET, BSA 15, 1908/9, 339 κ.έ. J. E. HARRISON, ἔ.ά. 10 καὶ BSA 15, 1908/9, 337. COOK, Zeus, 931. H. JEANMAIRE, Couroï et Courètes, 1939, 431 κ.έ. M. L. WEST, JHS 85, 1965, 149 κ.έ. J. FONTENROSE, Folklore Studies 18, 1966, 29 κ.έ. Γενικῶς περὶ τῶν κλητικῶν ὕμνων L. WENIGER, Theophanien, ARW 22, 1922, 18.

4. Ὁργιον, ἐκ τοῦ ἔρδω, ἔοργα, ὡς ἱερὰ πρᾶξις: πρβ. καὶ δρᾶν, δρώμενον. Ὑπὸ τὴν αὐτὴν ἀρχικὴν ἔννοιαν τὸ *ὀργιάζεσθαι* ἔτι παρὰ ΠΛΑΤΩΝΙ Νόμοι IV 717 B.

5. AO, 404 (H. J. ROSE).

6. ΠΑΥΣ. III 16. 10 - 11.

7. ΠΑΥΣ. III 16. 7 κ.έ. ΞΕΝΟΦ. Λακ. Πολ. II 9. ΠΛΟΥΤ. Βίοι, Ἄριστ. 17 καὶ Λακεδαιμονίων ἐπιτηδεύματα, 239 C.

της Ἀρτέμιδος ἐν Πελλήνη¹), εἴτε ὅτι ἡ κρατοῦσα τοῦτο ἱέρεια ἐπόπτευε τὸ δρῶμενον ὑπὸ γοργονικὴν μεταμφίεσιν. Δεχόμεθα τὴν δευτέραν ἐκδοχὴν, κυρίως διότι πιστεύομεν ὅτι ἐν τῷ δρωμένῳ τούτῳ ὑπόκειται ἐν τῇ πραγματικότητι διαδικασία καθαρῶν καὶ μνήσεως τῶν ἐφήβων ἐν τῷ πλαισίῳ σειρᾶς «τελετουργιῶν μεταβάσεως» εἰς τὴν τάξιν τῶν ἀνδρῶν² καὶ οὐχὶ ἀορίστως ἐξιλαστήριος προσφορά πρὸς μειλιγμὸν ἑνὸς ἀνθρωπορραϊστοῦ δαίμονος ἢ μαγικὴ πρᾶξις πρὸς προαγωγὴν τῆς γονιμότητος κ.τ.δ., ὡς συνήθως ὑποστηρίζεται³. Οἱ φέροντες τὰ προαναφερθέντα ρυσὰ προσωπεῖα (πίν. 18) δὲν ἐνσαρκοῦν ἐν τῇ προκειμένη περιπτώσει χθονίους δαίμονας γενικῶς καὶ ἀορίστως⁴, ἀλλὰ πνεύματα προγόνων - μυητῶν καὶ οὗτοι εἶναι οἱ τελοῦντες τὴν μαστίγωσιν. Τὸ ὅλον ἐπομένως δρῶμενον, πραγματοποιούμενον ἐνώπιον μιᾶς γοργομόρφου ἱερείας - θεᾶς, λαμβάνει χαρακτηριστὰ «ἀγωγῆς» τοῦ μαστιγούμενου εἰς τὴν θέασιν καὶ γνῶσιν τῆς θεότητος, ὑπὸ τὴν ὁποίαν οὗτος καθοσιοῦται, διὰ τῆς ὁδοῦ τοῦ ψυχολογικοῦ ἐντυπωσιασμοῦ καὶ τῆς «ἐκπλήξεως»⁵.

Μαστίγωσις τελεῖται καὶ εἰς τὸν Κεράτινον βωμὸν τῆς Δήλου, ὁ ὁποῖος ἀνήκει ἀρχικῶς εἰς τὴν Πότιαν, πρὸ τῆς ὑποκαταστάσεως αὐτῆς ὑπὸ τοῦ ἄρρενος διαδόχου τῆς⁶. Ὅτι τὰ προερχόμενα ἐκ Δήλου πρῶιμα γοργόνεια, ἦτοι τὰ τῆς βάσεως τοῦ Εὐθυκαρτίδου⁷ καὶ τὰ τοῦ οἴκου τῶν Ναξιῶν⁸, ὑποδηλοῦν πιθανῶς συνάφειάν τινα τοῦ γοργεῖου προσώπου πρὸς τὸ ἐν λόγῳ δρῶμενον, παραμένει μέχρι στιγμῆς ἀναπόδεικτος εἰκασία. Ὅπως δὲποτε ὁμως ἐν Ἐφέσῳ συνάπτεται καὶ πάλιν τὸ προσωπεῖον μετὰ τῆς μαστιγώσεως ἐντὸς τῶν πλαισίων τῆς λατρείας τῆς Ἀρτέμιδος. Παρηλλαγμένον τὸ δρῶμενον ἐπιζῆ ἐν τῇ ἑορτῇ τῶν Καταγωγίων μέχρι τῶν χριστιανικῶν χρό-

1. ΠΛΟΥΤ. Βίοι, Ἄρατος 32.

2. Εἰς προσεχῆ ἐργασίαν ἡμῶν θὰ ἔχωμεν τὴν εὐκαιρίαν νὰ πραγματευθῶμεν ἐκτενέστερον τὸ θέμα.

3. Π.χ. MANNHARDT, Myth. Forsch., 113. THOMSEN, ARW 9, 1906, 397. PFUHL, ARW 14, 1911, 642. FR. SCHWENN, Die Menschopfer bei den Griechen u. Römern, 1915, 99 κ.έ. F. PFISTER, RE XI, 2169. W. FAUTH, Abh. Mainz 1959, 415.

4. Ἀνάλογα προσωπεῖα μορφάζοντα καὶ ρυσὰ εὐρέθησαν εἰς τάφους τῆς Σάμου (J. BOEHLAU, Aus ionischen Nekropolen, πίν. XIII, 1. W. GERCKE, Festschrift U. Jantzen, πίν. 10, 1), τῆς Καρχηδόνας (St. GSELL, Musée Alaoui, Suppl. πίν. LXXII - LXXIV καὶ Musée Lavignerie, πίν. XII, XIII. JdI 32, 1917 εἰκ. 36 - 39, 40 - 42. FR. BEHN, SBLeipzig 102, 1955, 9-10) καὶ τῆς Θήρας (ΠΑΕ 1965, 184 πίν. 227 α).

5. Περί τοῦ στοιχείου τῆς ἐκπλήξεως εἰς τὴν πρῶιμον ἀττικὴν τραγωδίαν: T. B. L. WEBSTER, Greek Art and Literature 530 - 400 BC, 57.

6. F. PFISTER, Rhein. Mus. 77, 1928, 185 κ.έ. H. GALET DE SANTERRE, Délos primitive et archaïque, 1958, 141 - 143, 178 - 186, 190 - 191, 197 - 198. F. WILLEMSSEN, VII. Ol. Ber., 189 κ.έ. N. M. ΚΟΝΤΟΛΕΩΝ, Ἀφιέρωμα εἰς Ἄμαντον, 442.

7. BCH 12, 1888, 463 κ.έ. πίν. 13 (Th. HOMOLLE, ὅστις συνάπτει τὸ ἐπὶ τῆς βάσεως γοργόνειον πρὸς τὸν Ἀπόλλωνα, ἡλιακὸν καὶ ἀποτρόπαιον θεόν). G. ΒΑΚΑΛΑΚΗΣ ἐν BCH 88, 1964, 539 κ.έ., εἰκ. 1 - 13.

8. BCH 45, 1921, 234 εἰκ. 4.

νων, εἰς τὸ σχετικὸν δὲ χωρίον Acta S. Timothei, Cod. Par. 1219¹ δύνатаί τις εὐκόλως νὰ ἀναγνωρίσῃ τὰ ἀρχικὰ λατρευτικὰ στοιχεῖα: τῆς δὲ (Ἐπισκοπῆς) Ἐφεσίων λείψανα ἔτι τῆς πρώην εἰδωλολατρείας ἐν τοῖς τὸ τηρικαῦτα ταύτην οἰκοῦσιν ἐχούσης, Καταγωγίων. . . ἑορτὴν ἐν ἡμέραις τισὶν ἐπιτελούντων. . ., πρὸς (δὲ) τὸ μὴ γινώσκεισθαι προσωπεῖοις κατακαλύπτοντες τὰ ἑαυτῶν πρόσωπα, ρόπαλά τε ἐπιφερόμενοι καὶ εἰκόνας εἰδώλων. . ., φόνους οὐ τοὺς τυχόντας διεργαζόμενοι καὶ πλῆθος αἱμάτων ἐκχέοντες ἐν τοῖς ἐπισήμοις τῆς πόλεως τόποις, ὡσανεὶ ἀναγκαῖόν τι καὶ ψυχωφελὲς πράττοντες οὐκ ἐπαύοντο.

Ἐχει ἰδιαιτέραν σημασίαν νὰ ὑπομνήσωμεν ἐνταῦθα, ὅτι ἡ προκάτοχος τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἐφέσου χθονία θεά, πρὸς τὴν ὁποῖαν ἐταυτίσθη ἡ νεωτέρα Ἄρτεμις, εἶναι ἡ Οὐπίς², ὑπόστασις ἡ ὁποία ἐπιζῆ καὶ εἰς τὴν Δῆλον ὑπὸ τὴν μυθικὴν μορφήν τῆς Ὑπερβορείου Ὠπίος³. Εἰς τὴν Λακωνικὴν⁴, εἰς τὴν Κρήτην⁵, εἰς τὴν Θράκην⁶ καὶ ἴσως εἰς τὴν Τροιζήνα⁷, ἡ αὐτὴ Οὐπίς ἐπιζῆ ἀναλόγως, ὡς λατρευτικὴ δηλαδὴ ἐπωνυμία τῆς Ἀρτέμιδος⁸.

Κατὰ τοὺς ἀρχαίους λεξικογράφους καὶ σχολιαστὰς⁹ τὸ ὄνομα παράγεται ἐκ τῆς ρίζης ὀπ- (ὀπίζομαι)¹⁰, ἐτυμολογία ἡ ὁποία ἐγένετο δεκτὴ καὶ ὑπὸ τῶν νεωτέρων ἐρευνητῶν. Κατὰ τὴν ἐρμηνείαν ταύτην ἡ Ὠπίς (ἰων. Οὐπίς) δὲν εἶναι διάφορος τῆς ὀμηρικῆς Ὀπίος, προσωποποιήσεως τοῦ τιμωροῦ βλέμματος τῶν θεῶν ἐπὶ τῶν ἀδίκων πράξεων τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ ἐκεῖθεν ἀπορρέοντος δέους πρὸ τοῦ θεοῦ¹¹. τὴν ἐπωνυμίαν ἄλλωστε τῆς Οὐπίος ἔχει καὶ ἡ Νέμεσις ὑπὸ τὴν αὐτὴν ἔννοιαν τῆς τιμωροῦ ἐποπτείας ἐπὶ τῶν ἔργων τῶν ἀνθρώπων¹².

Πιστεύομεν ὅτι τὸ ὄνομα Ὠπίς, ἀποδιδόμενον εἰς λατρευτικὴν ὑπόστασιν μεταβατικὴν ἀπὸ τῆς λατρείας τῆς Μεγάλης Θεᾶς τῶν προϊστορικῶν

1. Ἐκδ. USENER. Πρβ. M. NILSSON, Gr. Feste, 416 σημ. 5.

2. ΚΑΛΛΙΜ. Ὑμν. εἰς Ἄρτεμιν III 237 κ.έ. ΜΑΚΡΟΒΙΟΣ Saturnalia V 22. 5. CH. PICARD, Ephèse et Claros, 1922, 468 κ.έ.

3. ΗΡΟΔ. IV 35. ΠΑΥΣ. V 7. 8. I 43. 4. O. CRUSIUS ἐν ROSCHER, Myth. Lex. I₂, 1811 - 1813. O. GRUPPE, Gr. Myth., 241 σημ. 9. N. M. ΚΟΝΤΟΛΕΩΝ, ἔ.ά. 435 κ.έ. καὶ κυρίως 443. H. GALLET DE SANTERRE, ἔ.ά. 167.

4. ΠΑΛΑΙΦΑΤΟΣ Περί Ἀπίστων 32, 6, 137. S. WIDE, Lakonische Kulte, 127.

5. ΚΑΛΛΙΜ. Ὑμν. εἰς Ἄρτεμιν III 204.

6. TZETZ. Λυκόφρ. 936.

7. ΣΧΟΛ. Ἀπολλ. Ροδ. I 972. ΑΘΗΝ. XIV 619d. ΠΟΛΥΔ. Ὀνομαστ. I 38.

8. Περί τῆς Ὠπίος ὡς τροφουῦ ἢ συνοδοῦ τῆς Ἀρτέμιδος κατὰ τὴν μεταγενεστέραν μυθολογικὴν παράδοσιν βλ. HÖFER ἐν ROSCHER, Myth. Lex. III 1, 927 - 930. G. RADKE, RE IX, A₁ 926 - 929. Ἄρτεμις Οὐπησία ἐν Μεσσήνῃ: Α. ΟΡΛΑΝΔΟΣ, ΠΑΕ 1962, 112 α.

9. ΣΧΟΛ. Καλλιμ. Ὑμν. εἰς Ἄρτεμιν III 204. ΜΕΓΑ ΕΤΥΜ. 641, 55.

10. Παρὰ τὸ ὀπιζεσθαι τὰς τικτούσας αὐτήν.

11. HÖFER, ἔ.ά. 927, 929. Πρβ. WELCKER, Griech. Götterlehre 2, 394. O. MÜLLER, Die Doriger 1, 369. S. WIDE, Lakonische Kulte, 128.

12. Ἡ τ' ἐπὶ ἔργα βροτῶν ὀραίας, Ραμνουσιάς Οὐπί: IG 1389 II, 2, 274. ΚΑΙΒΕΛ, Epigr. Graec., 1046, 61.

χρόνων εἰς τὴν τῆς Ἀρτέμιδος τῆς καθαρῶς ἑλληνικῆς θρησκείας¹, ἔχει τὴν ἔννοιαν τῆς «ὠπῆς» ἢ «ὠπός»² γενικώτερον καὶ οὐχὶ τῆς ὁμηρικῆς «ὄπις». Ὅ,τι ἐνέχει τὸ βλέμμα τῆς πρῶμου χθονίας θεᾶς δὲν εἶναι ποιητὴ, οὔτε δίκη, οὔτε νέμεσις, ἀλλὰ δεινότης γεννῶσα τὴν «ὄπιν» τῶν πιστῶν ὡς πλήρη δέους ἐνατένισιν τῆς δεινότητος ταύτης. Ἡ Ὀπις εἶναι ἡ πρῶμος δαιμονικὴ Πότνια, καὶ ἡ ὑπὸ τοῦ Ἡσυχίου ταύτισίς της μετὰ τῆς Γῆς καὶ τῆς Δήμητρος³ δὲν εἶναι τυχαία. Κατὰ συνέπειαν ἡ ἐποπτεία αὐτῆς δὲν περιορίζεται ἐπὶ τῶν τικτουσῶν, ὡς ἐτέρας Εἰλειθυίας⁴, ἢ τῶν ἀδίκων πράξεων τῶν «βροτῶν», ὡς Νεμέσεως, ἀλλ' ἐπεκτείνεται ἐφ' ὀλοκλήρου τοῦ φυσικοῦ κόσμου καὶ ἐπὶ πάντων τῶν ἐν τούτῳ ὄντων. Ἐὰν πρέπει δὲ εἰς τὸ ὄνομα νὰ ἀναγνωρίσωμεν ὑποκοριστικὸν ἐξ ἐπιθέτου, τὸ ἐπίθετον τοῦτο δὲν θὰ εἶναι τὸ «εὐῶπις», ὡς προτείνεται⁵, ἐν συσχετισμῷ δηλαδὴ πρὸς τὸ λοξῶπις - Λοξῶ καὶ ὡς χαρακτηριστικὸν τῆς εὐμενῶς θεωρούσης τὰς τικτούσας θεότητος, ἀλλὰ μᾶλλον τὰ «βλοσυρῶπις», «δεινῶπις»⁶ καὶ «γοργῶπις», ὑπὸ τὴν ἔννοιαν μάλιστα ὑπὸ τὴν ὁποίαν τὸ τελευταῖον τοῦτο χαρακτηρίζει τὴν λατρευτικὴν ὑπόστασιν τῆς Περσεφόνης. Ἡ Ὀπις παρουσιάζεται κομίζουσα ἐξ Ὑπερβορείων χαλκᾶς δέλτους περιεχούσας διδασκαλίαν περὶ τῶν ἐν Ἄδου καὶ περὶ τῆς μετὰ θάνατον εὐδαιμονίας τῶν μεμνημένων⁷. Ἐκ τῆς οὕτω μαρτυρουμένης σχέσεως πρὸς μυστηριακὰ δρώμενα καὶ ἐκ τῆς συνδέσεως τῆς Ὀπιος μετὰ τῆς Ἐκάτης καὶ τοῦ καθαρτηρίου πυρός⁸ συνάγεται ὅτι ἡ Ὀπις εἶναι γενικὴ λατρευτικὴ ἐπωνυμία τῆς πρῶμου Ποτνίας⁹, προϋποθέτουσα ὄχι μόνον τὴν δεινὴν ὄψιν, ὑπὸ τὴν ὁποίαν ἡ θεὰ φαίνεται ἐναργῆς εἰς τοὺς τιμῶντας αὐτήν, ἀλλὰ καὶ τὸν φο-

1. CH. PICARD, ἔ.ἀ. 470. H. GALLET DE SANTERRE, ἔ.ἀ. 133.

2. Δεινὸς δ' εἰς ὧπα ιδέσθαι, Ὀδ. χ 405. Ἀντήσειεν εἰς ὠπῆν, ΑΠΟΛΛ. ΡΟΔ. Ἀργοναυτ. III 821. Ὀπῆ καὶ ὠψ προτείνονται ὑπὸ τοῦ LAISTNER, Das Rätsel der Sphinx 2, 433 - 435 (ἡ παραπομπὴ παρὰ HÖFER, ἔ.ἀ.).

3. Ἀχηρῶ καὶ Ὀπις καὶ Ἑλλάγηρις καὶ Γῆ καὶ Δημήτηρ ἡ αὐτή.

4. ΗΡΟΔ. IV 35. HÖFER, ἔ.ἀ. WIDE, ἔ.ἀ.

5. O. CRUSIUS ἐν ROSCHER, Myth. Lex. I₂, 2811. WERNICKE, RE II, 1347, 10. 1356, 13. 1359, 28. HÖFER, ἔ.ἀ.

6. Πρβ. Ὀ Πότνια δεινῶπις, ΣΟΦ. Οἶδ. ἐπὶ Κολ. 84 (περὶ τῶν Εὐμενίδων).

7. [ΠΛΑΤΩΝΟΣ] Ἀξίοχος 371A. Πρβ. καὶ CH. PICARD, RHR 101, 1930, 231 καὶ 132, 1947, 108 - 109. H. GALLET DE SANTERRE, ἔ.ἀ. 171.

8. HEYX. Ὀπι ἀνασσα πυρρὰ πρόθυρος, πῦρ πρὸ τῶν θυρῶν. Εὐῶπιον· πυρὰ παρθε- νικὴ ἐν Τροίῃ. Ὀπητῆρε· διὰ φαρμάκων εἰώθασί τινας ἐπάγειν τὴν Ἐκάτην ταῖς οἰκίαις. Καθαρτήριον χαρακτηρὰ ἀποδίδουν εἰς τὴν Οὐπιν οἱ HÖFER, ἔ.ἀ. 930, CH. PICARD, ἔ.ἀ. 471, O. GRUPPE, Gr. Myth., 1272 σημ. 1, ὅπου καὶ ἡ ἐτέρα ἐτυμολογικὴ συσχέτισις τοῦ ὀνόματος αὐτῆς πρὸς τὸ «ὄπός» — μετὰ μαγικῆς καθαρτηρίου σημασίας.

9. Συγγένεια τῆς Τροϊζηνίας Οὐπιος πρὸς τὴν Ἀρτεμιν Ἀπαγχομένην καὶ τῆς «φασφόρου» Οὐπιος (ΚΑΛΛΙΜ. Ὑμν. εἰς Ἀρτεμιν III 204) πρὸς τὴν ἀρκαδικὴν Ἀρτεμιν Ἠγεμόνην: S. WIDE, Lakonische Kulte, 127. Ὑπὸ τοῦ H. BLOESCH, Antike Kunst in der Schweiz, 29 ἡ Οὐπις τάσσεται παρὰ τὴν Ὀρθίαν ἐντὸς τοῦ λατρευτικοῦ κύκλου τῆς Μεγάλης Θεᾶς.

βερὸν καθαρτήριον χαρακτηῖρα τῶν δρωμένων τῆς ὀπωσδήποτε χθονίας λατρείας τῆς. Ἡ προαναφερθεῖσα μαστίγωσις καὶ τὸ δεινὸν προσωπεῖον ἀρμόζουσι ἀπολύτως εἰς τὰ δρώμενα ταῦτα, τὰ ὅποια εἶναι πλέον φανερὸν ὅτι δὲν περιωρίσθησαν μόνον εἰς τὸ ἐν Σπάρτῃ ἱερὸν τῆς θεᾶς ὡς λατρευτικὴ ἰδιορρυθμία τούτου.

Ἐπιβεβαιωθῆσιν ὅτι ἡ παρουσία τοῦ γοργονεῖου εἰς τὴν πρῶμον λατρείαν τῆς θηλείας χθονίας θεότητος ἐξηγεῖται ἐν πολλοῖς ἐκ τοῦ χαρακτηῖρος καθαρμοῦ καὶ μύσεως, ἢ ἄλλως ἐκ τοῦ μυστηριακοῦ χαρακτηῖρος μέρους τῶν τελετῶν αὐτῆς, ἐπιβεβαιοῦται περαιτέρω ἐκ τῆς προαναφερθείσης σχέσεως τοῦ γοργονεῖου μετὰ τῆς Περσεφόνης καὶ τῆς Δήμητρος¹.

Ἐν Φενεῷ ὁ ἱερεὺς τῆς Δήμητρος Κιδαρίας περιτίθεται τὸ προσωπεῖον τῆς θεᾶς καὶ *ράβδους κατὰ λόγον δὴ τινα τοὺς ὑποχθονίους παίει*². Ὁ Κ. Kerényi³, συσχέτισας τὴν λατρείαν τῆς Δήμητρος Κιδαρίας μετὰ τῶν παραδόσεων περὶ Δήμητρος Ἐρινύος καὶ περὶ Βριμοῦς, συνεπέραναν ὅτι τὸ φορούμενον κατὰ τὴν ἐν λόγῳ τελετουργίαν προσωπεῖον ἦτο γόργειον. Εἰς τὸ αὐτὸ συμπέρασμα κατέληξε καὶ ὁ J.H. Croon⁴ προσδούς, λόγῳ τῆς γειτνιάσεως τῆς Στυγός, τρομερὸν χαρακτηῖρα εἰς τὸ ὅλον χθόνιον δρώμενον τῆς Φενεοῦ. Ἄν διὰ τοῦ «ὑποχθονίους παίει» νοῆται ὅτι ὁ ἱερεὺς κτυπᾷ τὴν γῆν, τότε ἡ πρᾶξις σημαίνει προφανῶς ἐπίκλησιν τῶν χθόνιων πνευμάτων ἢ ὑποκατάστατον τοῦ «χοροῦ» τοῦ θεοῦ-ιερέως. Εἰς τὴν πρώτην περίπτωσιν θὰ ἠδύνατο νὰ ἐρμηνευθῆ καὶ ὡς ἀποσκοποῦσα εἰς τὴν ἀφύπνισιν τῶν δυνάμεων τῆς βλαστήσεως καὶ νὰ συσχετισθῆ πρὸς τὰς παραστάσεις ἐκείνας τῆς «ἀνόδου τῆς Κόρης», εἰς τὰς ὁποίας ὁ Ἑρμῆς ἐν τῷ μέσῳ χορευόντων δαιμόνων τῆς φύσεως («Πανῶν») «παίει» διὰ «ράβδου» τὴν γῆν καὶ προκαλεῖ τὴν ἐξ αὐτῆς «ἄνοδον» τῆς χθονίας θεότητος⁵. Χορὸς πάντως τελεῖται ἐν τῷ πλαισίῳ τῆς τελετῆς, ἴσως δὲ καὶ εἰδικῶς μετὰ τῆς θεᾶς συνδεόμενος, ἢ καλουμένη παρὰ τοῖς Ἀρκάσι κίδαρις⁶. Τελούμενος ὑπὸ τοῦ μετῆμφισμένου ἱε-

1. Δηλωτικὸν τοῦ καθαρτηρίου χαρακτηῖρος τῆς λατρείας τῶν εἶναι τὸ ἐπίθετον «ἀγνή», ἀποδιδόμενον εἰς τὴν Ἄρτεμιν (Ὀδ. ε 123, σ 202, υ 71), τὴν Περσεφόνην (Ὀδ. λ 386) καὶ τὴν Δήμητρα (ΗΣΙΟΔ. Ἔργα 465).

2. ΠΑΥΣ. VIII 15. 1. Περὶ τοῦ δρωμένου τῆς Φενεοῦ βλ. γενικῶς R. STIGLITZ, Die Grossen Göttinen Arkadiens, 1967, 134 κ.έ.

3. Eranos Jahrb. 16, 1948, 190. Πρβ. καὶ C. G. JUNG - K. KERÉNYI, Einführung in das Wesen der Mythologie, 1951, 205 κ.έ. Ἡ συσχέτισις τοῦ δρωμένου τῆς Φενεοῦ μετὰ τῆς ὑποστάσεως τῆς Δήμητρος Ἐρινύος καὶ τοῦ γοργονεῖου προσωπεῖου ἐγένετο διὰ πρώτην φοράν ὑπὸ τοῦ M. MAYER, JdI 7, 1892, 200.

4. The Mask of the Underworld Daemon, JHS 75, 1955, 13.

5. Βλ. κυρίως τὸν ἐρυθρόμορφον κρατήρα τῆς Δρέσδης: AA 1891, 166 κ.έ. M. NILSSON, Opuscula II, 612 καὶ τὴν ἐρυθρόμορφον πελίκην τῆς Ρόδου: Clara Rhodos 4, 1931, 103 κ.έ., E. BUSCHOR, SBMünchen 1937, 16 κ.έ. Πρβ. καὶ CH. PICARD, RHR 114, 1936, 147. H. METZGER, BCH 68/69, 1944/45, 310. R. STIGLITZ, ἔ.ά. 136 σημ. 588. Ἀνάλογον βεβαίως εἶναι καὶ τὸ θέμα τῶν «σφυροκόπων» σιληνῶν: E. BUSCHOR, ἔ.ά. 12 κ.έ.

6. ΑΘΗΝ. XIV 631 D. Ἡ κίδαρις ὡς κάλυμμα τῆς κεφαλῆς καὶ τμήμα τοῦ προσωπεῖου τῆς θεᾶς ἐν Φενεῷ παρὰ STIGLITZ, ἔ.ά. 140 σημ. 610, 144.

ρῶς σημαίνει «imitatio dei», ἀναπαράστασιν τῆς παρουσίας καὶ δράσεως τῆς θεᾶς ἐπὶ τῆς γῆς, θεοφάνειαν ἐν τέλει¹. Ἐν ὁμοίᾳ ἀντὶ τοῦ «ὑποχθονίου» προτιμήσωμεν τὸ προταθὲν ἤδη «ἐπιχθονίου»², τότε ἐπανερχόμεθα εἰς τὴν ἤδη μετὰ τοῦ προσωπείου τῆς θεᾶς συσχετισθεῖσαν μαστίγωσιν. Τοῦτο δὲν ἀποκλείει οὔτε ἡ ἐπίκλησις τῆς θεᾶς τῆς Φενεοῦ ὡς Ἐλευσινίας, οὔτε ὁ χαρακτηρισμὸς τῆς ἑορτῆς ὡς «τελετῆς», οὔτε τὰ περὶ μυστῶν καὶ ἀπορρήτων δρωμένων μαρτυρούμενα ἐν συναφείᾳ πρὸς τὰ τοῦ προσωπείου τῆς θεᾶς³. Ἄλλωστε καὶ κατὰ τὴν πρὸς τιμὴν τῆς Δήμητρος ἀγομένην ἐν Ἐλευσίῃ ἑορτὴν τῶν Δημητρίων⁴ ἀναφέρεται *πλέγμα τι ἐκ φλοιοῦ*, καλούμενον μόροττον, *ᾧ ἔτυπον ἀλλήλοις*⁵. Μαστίγωσιν ἐν συναφείᾳ πρὸς ἀπόρρητα δρώμενα θὰ ὑπεστήριζον ἐπίσης, εἰδικῶς ἐν Φενεῶ, τὰ ἑτέρας ἀρκαδικῆς ἑορτῆς, τῆς τῶν Σκιερειῶν, καθ' ἣν ἐμαστιγοῦντο γυναῖκες δρῶσαι ἐν ἀπορρήτῳ τὰ τῆς θεραπείας ἑτέρου ἐν προσωπεῖῳ δαίμονος-θεοῦ, τοῦ Διονύσου⁶.

Ἐκ τῆς περὶ τὴν ἀργολικὴν Λέρναν παραδόσεως συνάγεται πειστικώτερον ἴσως ἢ παρουσία τοῦ γοργονεῖου εἰς πρῶιμους μυστηριακὰς λατρείας. Ἐνταῦθα ἄγονται τὰ Λερναῖα μυστήρια⁷ πρὸς τιμὴν τῆς Λερναίας Δήμητρος καὶ τῆς Δήμητρος Προσύμνης⁸. Δεύτερος μέγας θεὸς τῶν Λερναίων εἶναι ὁ Διόνυσος⁹, τὰ δρώμενα τοῦ ὁποῦ ἐντοπίζονται εἰδικώτερον παρὰ τὴν Ἀλκυονίαν λίμνην¹⁰. Ἐντὸς τῆς Ἀλκυονίας τοποθετεῖται μία τῶν εἰσόδων τοῦ Ἄδου, ἡ δὲ τελουμένη κατὰ τὰ Διονύσια ἐπιφάνεια τοῦ χθονίου θεοῦ — ἐν προκειμένῳ «ἄνοδος» — ἡρμηνεύθη μυθολογικῶς διὰ τῶν περὶ τῆς καθόδου τοῦ θεοῦ διὰ τῆς Ἀλκυονίας εἰς Ἄδου πρὸς ἀναγωγὴν τῆς μητρὸς του Σεμέλης¹¹. Ὅ,τι ὁμοίως ἔχει ἰδιαιτέραν σημασίαν διὰ τὴν ἡμετέραν ἔρευναν εἰ-

1. Πρβ. F. MESSERSCHMIDT, RM 47, 1932, 129. J. H. CROON, ἔ.ἀ. 13. STIGLITZ, ἔ.ἀ. 135, 136.

2. M. NILSSON, Gr. Feste, 344 σημ. 1. STIGLITZ, ἔ.ἀ. 135 σημ. 585.

3. ΠΑΥΣ. VIII 15. 1: *Φενεάταις δὲ καὶ Δήμητρος ἐστὶν ἱερὸν ἐπίκλησιν Ἐλευσινίας, καὶ ἄγουσι τῇ θεῷ τελετὴν, τὰ Ἐλευσίῃ δρώμενα καὶ παρὰ σφίσι τὰ αὐτὰ φάσκοντες καθεστηκέναι. . . παρὰ δὲ τῆς Ἐλευσινίας τὸ ἱερὸν πεποίηται Πέτρωμα καλούμενον, λίθου δύο ἡρμωσμένοι πρὸς ἀλλήλους μεγάλοι. ἄγοντες δὲ παρὰ ἔτος ἦντινα τελετὴν μείζονα ὀνομάζουσι, τοὺς λίθους τούτους τηρικαῦτα ἀνοίγουσι, καὶ λαβόντες γράμματα ἐξ αὐτῶν ἔχοντα τὰ εἰς τὴν τελετὴν καὶ ἀναγνόντες εἰς ἐπήκοον τῶν μυστῶν κατέθεντο ἐν νυκτὶ αὐθις τῇ αὐτῇ. Φενεατῶν δὲ οἶδα τοὺς πολλοὺς καὶ ὀμνύντας ὑπὲρ μεγίστων τῶν Πιτρῶματι. καὶ ἐπιθήματα ἐπ' αὐτῶ περιφερέες ἐστίν, ἔχον ἐντὸς Δήμητρος Κιδαρίας πρόσωπον· τοῦτο ὁ ἱερεὺς περιθέμενος τὸ πρόσωπον ἐν τῇ μείζονι καλουμένη τελετῇ ῥάβδοις κατὰ λόγον δὴ τινα τοὺς ὑποχθονίους παίει.*

4. ΣΧΟΛ. Πινδ. Ὀλ. IX 156.

5. ΗΣΥΧ. *μόροττον*.

6. ΠΑΥΣ. VIII 23. 1 καὶ III 20. 3. Πρβ. καὶ STIGLITZ, ἔ.ἀ. 142 σημ. 619.

7. ΠΑΥΣ. II 36. 7 κ.ἔ. NILSSON, Gr. Feste, 288 κ.ἔ., GGGr I², 600.

8. ΠΑΥΣ. II 37. 1. G. RADKE, RE XXIII 1, 904 κ.ἔ.

9. ΠΑΥΣ. II 37. 2 κ.ἔ. IG IV, 666.

10. ΠΑΥΣ. II 37. 5 καὶ 6. ΠΛΟΥΤ. Περὶ Ἴσιδος 364 F καὶ Συμποσιακὰ 761 E.

11. ΔΙΟΔ. ΣΙΚ. IV 25. 4. ΑΠΟΛΛΟΔ. Βιβλ. III 5. 3. ΠΑΥΣ. II 31. 2 καὶ 37. 5.

ναι τὰ μυθολογούμενα περί θανατώσεως τοῦ Διονύσου ὑπὸ τοῦ Περσέως καὶ περί καταβυθίσεως αὐτοῦ εἰς τὰ ὕδατα τῆς Λέρνης¹. Εἰς τὴν αὐτὴν ἐξ ἄλλου ἀργεῖαν περιοχὴν καὶ κατὰ τὴν αὐτὴν ἀναμέτρῃσιν ἀπελιθώθη ἡ Ἀριάδνη διὰ τοῦ γοργονεῖου², ἐνῶ, συμφώνως πρὸς τὴν αὐτὴν παράδοσιν, ὁ Διόνυσος συνεφιλιούτο τελικῶς μετὰ τοῦ Περσέως³.

Μεταφερόμενα εἰς τὸν χῶρον τῆς λατρείας τὰ μυθικὰ ταῦτα ἐπεισόδια ἐρμηνεύουν συνδυαστικῶς τὴν λατρείαν τοῦ χθονίου Διονύσου ἐν Λέρνη καὶ τὴν παλαιότεραν ταύτης ὑπαρξίν λατρευτικοῦ γοργονικοῦ προσωπεῖου κατὰ τὴν αὐτὴν ἐορτὴν τῶν Λερναίων. Διὰ τῶν μυστηρίων τῆς Λέρνης ἐτιμᾶτο ἀρχικῶς ἡ Δημήτηρ ὑπὸ τὴν ἐπωνυμίαν τῆς Προσύμνης—δηλωτικὴν τῆς χθονίας φύσεώς της⁴: Πρόσυμνος ἐκαλεῖτο ὁ ὑποδείξας εἰς τὸν Διόνυσον τὴν ὁδὸν ἐν Λέρνη πρὸς κάθοδον αὐτοῦ εἰς Ἄδου⁵. Ὑπὸ τὴν αὐτὴν ἐπωνυμίαν τιμᾶται καὶ ἡ Ἀργεῖα Ἡρα⁶, τὸ ὅτι πρόκειται δὲ περί ὀνομάτων καὶ μορφῶν τῆς αὐτῆς πρωίμου ὑποστάσεως τῆς Ποτνίας-Γῆς δὲν χρήζει πλέον ἰδιαιτέρας διασαφήσεως. Ὑπομνησκεται μόνον ὅτι ἐκ τοῦ γειτονικοῦ ἱεροῦ τῆς Ἡρας ἐν Τίρυνθι προέρχονται τὰ πρῶτα τῶν γοργονικῶν προσωπεῖων, ὅτι ἡ Δημήτηρ εἶναι ἡ θεὰ τῶν ἀπυθμένων ὑδάτων τῆς λίμνης Λέρνης⁷, ὅτι ἡ Ὅρθια ἦτο ἐπίσης Λιμναία⁸, ὡς καὶ ἡ προκάτοχος τῆς Ἀρτέμιδος Πότνια εἰς τὰ ἱερά τῆς Ἐφέσου⁹ καὶ τῆς Δήλου¹⁰ καὶ ὅτι τέλος ἡ Γοργὼ συνεδέθη ἤδη μετὰ τῶν ὑπογείων, καὶ δὴ καὶ τῶν ἐν Ἄδου, ὑδάτων¹¹. Ἐκ τούτων καὶ ἐκ τῆς μυθικῆς παρουσίας τοῦ Περσέως εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Λέρνης εἰκάζεται εὐλόγως ὅτι καὶ κατὰ τὰ αὐτόθι δρώμενα ἐγένετο χρήσις γοργονικοῦ προσωπεῖου. Τὸ τοιοῦτον προσωπεῖον ἀνήκει εἰς τὴν Πότνιαν-Δήμητρα, εὐρισκόμενον δὲ εἰς τὰς χεῖρας τοῦ Περσέως δὲν δύναται εἰμὴ νὰ χαρακτηρίζη τοῦτον ὡς χθόνιον πρόσωπον ἀνήκον εἰς τὴν λατρείαν τῆς θεᾶς ταύ-

1. ΣΧΟΛ. Ἰλ. Ξ 319. ΠΑΥΣ. II 20. 4 καὶ 22. 1. Βλ. καὶ Κ. ΚΕΡΕΝΥΙ, *Die Mythologie der Griechen*, 1966, 52, 118.

2. ΝΟΝΝΟΣ Διονυσ. XLVII 666.

3. ΠΑΥΣ. II 23. 7. ΝΟΝΝΟΣ, Διονυσ. XLVII 714.

4. Ἀκριβέστερον, τὸ ὄνομα ὡς δηλωτικὸν δεσμοῦ μετὰ τῶν ὑδάτων ἀρμόζει εἰς τὴν θεάν τῆς ἀπυθμένου Λέρνης· περί τῆς ἐτυμολογίας βλ. G. RADKE, *RE* XXIII 1, 904 κ.έ.

5. ΠΑΥΣ. II 37. 5. NILSSON, *Gr. Feste*, 289, 1 καὶ *GGrR*, I², 591 σημ. 6, 600. Ὡς ἐπίθετον τοῦ Διονύσου ὑπὸ τὴν ιδιότητα αὐτοῦ ὡς παρέδρου τῆς Δήμητρος Προσύμνης: HÖFER ἐν ROSCHER, *Myth. Lex.* III, 2657 καὶ M. VAN DER KOLF, *RE* XXIII 1, 906.

6. ΠΑΥΣ. II 17. 2. ΠΛΟΥΤ. Περὶ ποταμῶν 18, 3.

7. Ἀνωτέρω σημ. 4.

8. ΣΤΡΑΒΩΝ VIII 362. ΠΑΥΣ. III 16. 7. Γενικῶς περί Ἀρτέμιδος ἐλείας, λιμναίας καὶ λιμνάτιδος βλ. NILSSON, *GGrR* I², 493 καὶ W. FAUTH, *Abh. Mainz* 1959, 409.

9. CH. PICARD, *Ephèse et Claros*, 60.

10. H. GALLET DE SANTERRE, ἔ.ἀ. 131.

11. Βλ. σ. 79-80. Ἀρχικὴν θεάν τῶν ὑδάτων δέχεται ὁ W. HERMANN, *RM* 70, 1963, 1-3, τὴν Μέδουσαν τοῦ μύθου, ὡς ἐκ τῆς ἐνώσεώς της μετὰ τοῦ Ποσειδῶνος καὶ ὡς ἐκ τῆς ὑπαγωγῆς της εἰς τὸ γένος τῆς Κητοῦς καὶ τοῦ Φόρκου. Συμπεραίνων περαιτέρω περί

της¹. Τὸ συγγενὲς τοῦ ὀνόματος τῆς Περσεφόνης, προδίδον τὴν συγγενῆ φύσιν τῶν μορφῶν², καὶ ἡ ὑπόστασις αὐτῆς ὡς ἐπίσης κατόχου τῆς γοργεῖης κεφαλῆς στηρίζουν τὸν συλλογισμόν, ἐνισχύουν δὲ ἡμᾶς εἰς τὸ νὰ ὀρίσωμεν τὸν Περσεά ἀκριβέστερον ὡς ἱερέα τῆς χθονίας θεᾶς, ὅστις, κατὰ τὴν μυθικὴν εἰκόνα τῆς ἀντιστάσεως εἰς τὴν εἰσβολὴν τοῦ Διονύσου, ὑπηρετεῖ αὐτὴν ἀντλῶν ἐκ τῆς δυνάμεώς της — ἐν προκειμένῳ ἐκ τοῦ προσώπου της. Ὁ ἀγὼν τούτου σημαίνει ἀνταγωνισμόν τοῦ παλαιοῦ κόσμου τῆς Ποτνίας καὶ τοῦ νέου κόσμου τοῦ Διονύσου. Ἡ μυθικὴ συμφιλίωσις τῶν ἡρώων τοῦ δράματος τούτου ἀπηχεῖ τὴν βαθμιαίαν ἐπικράτησιν τοῦ νέου θεοῦ εἰς τὴν λατρείαν τῶν δυνάμεων τῆς Γῆς, πιστουμένην ἄλλωστε καὶ ἐκ τοῦ γεγονότος τῆς ἀπὸ τοῦ πρῶιμου βου αἰῶνος βαθμιαίας ὑποκαταστάσεως ἐν τῇ αὐτῇ λατρείᾳ τοῦ παλαιοῦ γοργονικοῦ προσώπου ὑπὸ τοῦ νέου διονυσιακοῦ.

Ἄν καὶ πρέπει νὰ ἀπέχη τις τοῦ νὰ ζητῇ εἰς τὴν γένεσιν καὶ τὴν μορφήν ἑνὸς μύθου πιστόν, κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον, ὑπομνηματισμόν τῆς λατρείας, θὰ ἠδύνατο νὰ λεχθῇ ἐνταῦθα, ἐν παρενθέσει καὶ πρὸς ὀλοκλήρωσιν διατυπωθεῖσάν προηγουμένως σκέψεων, ὅτι ὁ Περσεύς, ὡς πρόσωπον λατρείας, ἐταυτίσθη κατὰ τὸν ὕστερον δὸν αἰῶνα μετὰ τοῦ μυκηναίου ἥρωος, καθ' ἣν ἔννοιαν καὶ ὁ ἐν προσωπεῖῳ δαίμων Γοργῶ ἐταυτίσθη μετὰ τοῦ τέρατος - θύματος ἐκείνου, πρὸς ἀποτελέσειν τῆς μορφῆς τοῦ ἡσιοδείου μύθου. Οὕτω ἀποδεικνύεται ἡ Ἄργολις τῶν ὑστέρων γεωμετρικῶν χρόνων πατρὶς τοῦ μύθου κατὰ τε τὸ ἡρωικὸν καὶ τὸ λατρευτικὸν μέρος αὐτοῦ³, ὁ δὲ Περσεύς ἱερατικὸς ἥρωος ἀφομοιούμενος ὑπὸ τοῦ ἐπικοῦ⁴.

Ἡ χθονία λατεία συνάπτεται στενότερα πρὸς τὴν μυστηριακὴν⁵, ἐπὶ πλέον δὲ τὰ δρώμενα τῆς Φενεοῦ καὶ τῆς Λέρνης ἀναφέρονται ρητῶς ὡς μυστήρια. Καὶ ἂν ἀκόμη αἱ παρ' αὐτῶν παρεχόμεναι ἐνδείξεις δὲν ἐθεωροῦντο ἱκαναὶ πρὸς ἀπόδειξιν τοῦ γοργονεῖου ὡς λατρευτικοῦ σκεύους εἰς χεῖρας ἱερέως πρῶιμου μυστηριακῆς λατρείας⁶, ὁ χαρακτηρισμὸς θὰ ἠδύ-

μυθολογικῆς συγγενείας τῆς Μεδοῦσης μετὰ τοῦ Ἄχελφου ἐπιχειρεῖ νὰ ἐρμηνεύσῃ καὶ εἰκονογραφικὰ τινὰ στοιχεῖα τοῦ γοργονικοῦ προσώπου — ἐν προκειμένῳ τὰ κέρατα — ἐκ τῶν τοιούτων δεσμῶν μετὰ τοῦ κόσμου τῶν ὑδάτων.

1. Πρβ. J. H. CROON, JHS 75, 1955, 16.

2. Πρβ. F. ALTHEIM, ARW 27, 1929, 35 κ.έ. καὶ CROON, ἔ.ά.

3. Δὲν θὰ ἦτο ἄσκοπον ἴσως νὰ ὑπομνησθῇ ὅτι εἰς τὴν Λέρναν ἐντοπίζεται ἡ ὕδρα, ἐκ τοῦ γένους τοῦ Φόρκου, φύλαξ τοῦ Ἄδου μεθ' ἀθανατηφόρον πνοὴν (ΥΓΙΝΟΣ 30) καὶ θύμα ἐτέρου διογενεοῦ ἥρωος. Γέννησις τοῦ μύθου τοῦ Περσεῶς ἐν Σερίφῳ, ὡς ὑποστηρίζεται ὑπὸ τοῦ J. H. CROON, ἔ.ά. 9, ἀποκλείεται διὰ τὴν ἐν γένει ἀσημότητα τῆς νήσου (ΠΛΑΤ. ΠΟΛ. 329 e. ΑΡΙΣΤΟΦ. Ἄχαρν. 542. Πρβ. καὶ KRETSCHMER, JdI 7, 1892, 41 κ.έ.).

4. L. R. FARNELL, Greek Hero-cults and Ideas of Immortality, 19.

5. O. KERN, Die Religion der Griechen I, 135 κ.έ. N. M. ΚΟΝΤΟΛΕΟΝΤΟΣ, Τὸ Ἐρέχθειον ὡς οἰκοδόμημα χθονίας λατρείας, 63. TH. HOPFNER, RE XVI₂, 1263: «Der Gottesdienst der Unterirdischen hat immer zu Mysterien eingeladen. Das Geheimnis, das die Tiefe der Erde birgt, befördert die Neigung zum mystischen Denken und Tun».

6. Ὡς Mysterien — καὶ Geheimkultgerät ἐχαρακτηρίσθη τὸ γοργόνειον παρεμπιπτόντως ὑπὸ τοῦ K. ΚΕΡΕΝΥΙ, Mensch und Maske, Eranos Jahrbuch 16, 1948, 189, 191.

νατο νὰ εὐσταθήσῃ ἐκ ταύτης καὶ μόνης τῆς βασικῆς ιδιότητος τοῦ προσωπείου τούτου, ἥτις εἶναι ἡ δι' αὐτοῦ ἀποκάλυψις τῆς οὐσίας τῆς θεότητος ὡς συνοδευομένου ὑπὸ «δέους» συγκλονιστικοῦ ψυχικοῦ βιώματος. Θάμβος καὶ δέος συνοδεύουν πάντοτε τὴν θεοφάνειαν, τὰ μυστηριακὰ δὲ δρώμενα προϋποθέτουν ἀπαραιτήτως ταύτην¹. Εἰς τὰ νεώτερα βακχικὰ μυστήρια ἀπαντοῦν ὁμοίως τὰ προαναφερθέντα στοιχεῖα τῆς καθαρτηρίου σωματικῆς δοκιμασίας καὶ τῆς ἀποκαλύψεως τῆς ἀληθείας τῶν χθονίων διὰ τῆς «ἐκπλήξεως». Εἰς ταύτην ἄγεται τις καὶ πάλιν διὰ δαιμονικοῦ προσωπείου: τοῦ προσωπείου τοῦ σιληνοῦ, τοῦ προπόλου δαίμονος τοῦ νεωτέρου κυρίου τῶν χθονίων τελετῶν, τοῦ Διονύσου. Ἡ μοναδικῆς σημασίας σειρὰ τῶν παραστάσεων τῆς Ἐπαύλεως τῶν Μυστηρίων— κυρίως ἡ ὁμάς τοῦ Σιληνοῦ καὶ τῆς μαστιγώσεως— ἀποτελεῖ πειστικὴν περὶ αὐτοῦ μαρτυρίαν². Ἡ ἀνάλυσις ὁμοῦς τούτων ἐκφεύγει τῶν ὁρίων τῆς ἡμετέρας μελέτης.

Ἐκ τῆς παρουσίας σειρᾶς συλλογισμῶν ἐν τούτοις δὲν θὰ ἔπρεπε ἴσως νὰ παραληφθῇ νὰ σημειωθῇ ὅτι καὶ μετὰ τοῦ κατ' ἐξοχὴν μνητοῦ, τοῦ Ὀρφέως, ἡ παράδοσις συνάπτει «κεφαλὴν». Στηριζόμενός τις ἐπὶ τῆς στενοτάτης συγγενείας τῆς ὄλης, μυθολογικῆς καὶ λατρευτικῆς, προσωπικότητος τοῦ Ὀρφέως μετὰ τοῦ ἐν προσωπείῳ θεοῦ, τοῦ Διονύσου³, θὰ ἠδύνατο νὰ ὑποθέσῃ ὅτι τὰ περὶ ἀποκοπείσης καὶ περὶ μαντικῆς κεφαλῆς τοῦ ἥρωος⁴ δὲν εἶναι εἰμῆ εἶδος μυθικοῦ αἰτίου καλύπτοντος τὴν ὑπαρξιν πραγματικοῦ τινος λατρευτικοῦ προσωπείου ἐν τῇ πρωίμῳ ὄρφικῇ λατρείᾳ. Ἡ σημειομένη εἰς τὰς μεταγενεστέρας μαρτυρίας σύγχυσις μεταξὺ τῆς ἀποκεκομμένης κεφαλῆς τοῦ Ὀρφέως καὶ τοῦ προσωπείου τοῦ Διονύσου θὰ ἐνίσχυε τὴν ὑπόθεσιν: Ἐν Λέσβῳ ἠλιεύθη ἡ κεφαλὴ τοῦ ἥρωος, κατὰ τὴν ἐπικρατεστέραν παράδοσιν, καὶ ἐτάφη ἐν τῷ Βακχείῳ - ἱερῷ τοῦ Διονύσου⁵. Κατὰ τινα ὁμοῦς «Λέσβιον λόγον», ἀναφερόμενον ὑπὸ τοῦ Πausανίου (X 19. 2), τὸ ἀλιεύθῃ ἐν Μηθύμνῃ ἦτο πρόσωπον ἐλαίας ξύλου πεποιημένον· τοῦτο ἰδέαν παρείχετο φέρουσαν μὲν τι ἐς τὸ θεῖον, ξένην δὲ καὶ ἐπὶ θεοῖς Ἑλληνικοῖς οὐ καθεστῶσαν. ἤροντο οὖν Μηθυμναῖοι τὴν Πυθίαν ὅτου θεῶν ἦ καὶ ἡρώων

1. ΔΙΟΔ. ΣΙΚ. V 49. 5 κ.έ.: *διαβεβόηται δ' ἡ τούτων τῶν θεῶν ἐπιφάνεια. . . τοῖς ἐπικαλεσαμένοις τῶν μνηθέντων. Ὡς θεὰ ἐπιφανῆς τιμᾶται διὰ μυστηριακῶν τελετῶν ἐν Θάσῳ ἡ χθονία Ἄρτεμις Πῶλος*: CH. PICARD, *Θεοὶ ἐπιφανεῖς*, ἐν ΞΕΝΙΑ, 1912, 67 κ.έ., 73. Γενικῶς F. PFISTER, *RE Suppl.* IV, 305 κ.έ., 317.

2. KERÉNYI, *Mensch und Maske ἐν Eranos Jahrb.* 16, 1948, 199 κ.έ. M. NILSSON, *The Dionysiac Mysteries of the Hellenistic and Roman Age*, 1957, 120 κ.έ. E. SIMON, *Zum Fries der Mysterienvilla bei Pompei*, *JdI* 76, 1961, 131 κ.έ. FR. MATZ, *Διονυσιακὴ τελετὴ*, ἐν *Abh. Mainz* 15, 1963, 22 κ.έ. κυρίως 25. OTTO J. BRENDEL, *Der grosse Fries in der Villa dei Misteri*, *JdI* 81, 1966, 206 κ.έ.

3. Προχείρωσ K. KERÉNYI, *Die Mythologie der Griechen*, 1966 II, 224.

4. W. DEONNA, *Orphée et l'oracle de la tête coupée*, *REG* 38, 1925, 44. W. K. C. GUTHRIE, *Orpheus and Greek Religion*, 1935, 35 κ.έ.

5. ΦΙΛΟΣΤΡ. Ἡρωϊκός V 3. ΛΟΥΚΙΑΝ. Πρὸς τὸν ἀπαίδευτον 11.

ἔστιν ἡ εἰκὼν· ἡ δὲ αὐτοὺς σέβεσθαι Διόνυσον Φαλλήνα ἐκέλευσε». Ὅσα περὶ τῆς «ιδέας» τοῦ προσώπειου λέγονται ἐνταῦθα εἶναι τοσοῦτον σημαντικά, καθ' ὅσον ἐξ αὐτῶν συνάγεται ὅτι δὲν ἐπρόκειτο περὶ τῆς γνωστῆς «ιδέας» τοῦ ἐν προσώπειῳ θεοῦ, ἀλλὰ περὶ τῆς «ιδέας» τῆς πρωταρχικῆς «δεινότητος» τοῦ χθονίου δαίμονος, ἥτις δὲν ἠδύνατο ἴσως πλέον ὡς τοιαύτη νὰ νοηθῆ.

Κατόπιν τῶν ἀνωτέρω παρατηρήσεων νομίζομεν ὅτι δυνάμεθα ἤδη νὰ ἐννοήσωμεν πλήρως τὴν παράστασιν τοῦ πλαστικοῦ ἀγγείου τῆς Ν. Ἐκκλησιούλας καὶ νὰ ἐκτιμήσωμεν τὴν σημασίαν τῆς παρεχομένης ὑπ' αὐτοῦ μαρτυρίας εἰς τὸ θέμα τοῦ μετὰ γοργονικοῦ προσώπειου δρωμένου. Καὶ πρῶτον μὲν δυνάμεθα τὸν εἰκονιζόμενον νὰ ἀποκαλέσωμεν δαιμονικὸν πρόπολον-ἱερέα φέροντα τὸ προσώπειον τῆς χθονίας θεᾶς, ἐν συνεχείᾳ δὲ νὰ ἀναγνωρίσωμεν εἰς τὸν ὅλον τρόπον τῆς παραστάσεώς του τὴν ἐνσάρκωσιν τοῦ βιώματος τῆς πραγματικῆς «ἐπιφανείας» τῆς θεᾶς ἐν τῇ μορφῇ τοῦ τελούντος τὸ «ὄργιον» αὐτῆς. Ἡ μετωπικότης, ὑπηρετοῦσα ἐν τῇ μορφῇ τῆς τέχνης τὴν ἀποκάλυψιν τῆς δαιμονικῆς οὐσίας τοῦ κόσμου τῆς ἐποχῆς εἰς τὴν ὁποίαν ἀνήκει, ἀνταποκρίνεται πλήρως καὶ εἰς τὴν τελετουργικὴν πραγματικότητα τοῦ ἐπιφαινομένου ἐν συγκλονιστικῇ ἀμεσότητι δαίμονος. Καθ' ὅμοιον τρόπον ἐπιφαίνεται, ἐπὶ παραδείγματι, ὁ πρῶτος Διόνυσος τοῦ Πρωίμου Κορινθιακοῦ ἀρυβάλλου τοῦ Βρετανικοῦ Μουσείου¹, χορευτῶν καὶ οὗτος ἐν τῷ μέσῳ τῶν ἐπικαλουμένων αὐτὸν χορευτῶν, ὡς ἕτερος «Μέγιστος Κοῦρος».

Ὡς σχῆμα δηλωτικὸν χοροῦ ἐπικλήσεως θὰ ἠδύνατο νὰ ἐρμηνευθῆ καὶ ἡ ὀκλάζουσα στάσις τοῦ ἡμετέρου δαίμονος—ἀναλόγως ἄλλωστε ἡρμηνεύθη ἡ ὁμοία στάσις τῶν προγαστόρων τῆς συγγενοῦς ὁμάδος τῶν κορινθιακῶν πλαστικῶν ἀγγείων²—καὶ ἐντεῦθεν ὡς ἐκφραστικὸν ἐν τῇ τέχνῃ σχῆμα τῆς ἐπιφανείας τῶν χθονίων ὄντων³. Καθήμεναι ἀποδίδονται π.χ. ἡ Γοργὸ τοῦ τρίποδος Β 7000 τῆς Ὀλυμπίας (πίν. 10), ἡ Χθὼν τοῦ κορινθιακοῦ ἀρυβάλλου τῆς Βοστώνης⁴ καὶ ἡ Δημήτηρ τοῦ ἀναθηματικοῦ ἀναγλύφου τῆς Ἐλευσίνος⁵, εἰς ἀνάλογον δὲ στάσιν ἐπιφαίνεται ἐν τῷ μέσῳ τῶν χορευτῶν ὁ δενδρίτης δαίμων τῆς Λακωνικῆς κύλικος ΑΟ πίν. ΙΧ⁶.

1. RA 17, 1911, 1 εἰκ. 1. PAYNE, NC ἀρ. 515. Rhein. Mus. 67, 1912, 98 κ.έ. PICKARD - CAMBRIDGE, Dithyramb Tragedy and Comedy, 1927, εἰκ. 37 - 39.

2. E. BUSCHOR, SBMünchen 1943, 11, 13 κ.έ. WEBSTER, GTP, 131. Ὑπὸ τὸ αὐτὸ πρῖσμα τοῦ τελετουργικοῦ χοροῦ ἡρμηνεύθη καὶ τὸ «σχῆμα δρόμου» τῆς Γοργοῦς ὑπὸ τοῦ W. KLINGBEIL, Kopfmasken und Maskierungszauber, 147.

3. Πρβ. καὶ F. MATZ, Götterscheinung und Kultbild im minoischen Kreta (Abh. Mainz 1958), 35.

4. H. BULLE, Strena Helbigiana, 31 κ.έ. BAntBeschav. 15, 1940, 4 εἰκ. 2. SCHEFOLD, Sagenb., 91 εἰκ. 46.

5. AM 1899, 43 πίν. VIII, 1. J. E. HARRISON, Prolegomena, 127 εἰκ. 1. G. MYLONAS, Eleusis and the Eleusinian Mysteries, 1961, 200 εἰκ. 72. K. KERÉNYI, Eleusis (ἀγγλ. ἔκδ. 1967), 38 κ.έ. εἰκ. 7.

6. Θὰ ἠδύνατο τις νὰ προσθήσῃ τοὺς πωρίνους π.χ. σιληνοὺς τοῦ ἱεροῦ τῆς Ὀρθίας

Ἡ ἀρχὴ τοῦ θέματος ἀνάγεται εἰς τὴν λατρείαν τῶν χθονίων θεοτήτων καὶ οὕτω μαρτυρεῖται εἰς τὰ μυστήρια τῆς Ἰσιδος καὶ εἰς τὰ Θεσμοφόρια¹. Προκειμένου περὶ τῶν Θεσμοφορίων ἠτιολογήθη ἐκ τῶν ὑστέρων μυθολογικῶς, ὡς τελετουργικὴ δηλαδὴ μίμησις τῆς στάσεως τῆς Δήμητρος², ἣτις πενθοῦσα διὰ τὴν τῆς κόρης κάθοδον, ἔζητο ἐγγὺς ὁδοῖο. . . Παρθενίῳ φράετι³. Τὸ ὡς ἄνω ἀνάγλυφον τῆς Ἐλευσίνος συνεδέθη μετὰ τῆς «ἀγελάστου πέτρας»⁴ καὶ εἰς τὴν στάσιν ἀπεδόθη πένθιμος χαρακτήρ⁵.

Ἀρχικῶς δὲν εἶναι αὕτη εἰμὴ στάσις ἐπικλήσεως τῶν χθονίων θεοτήτων, ὡς φέρουσα εἰς ἄμεσον ἐπαφὴν μετὰ τῆς γῆς-κατοικίας τούτων. Ὡς στάσις προσευχῆς ἐπιζῆι μέχρι τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων⁶ καὶ οἰαδῆποτε μαγικὴ ἔννοια μεταλήψεως δυνάμεων ἐκ τῆς γῆς κλπ. πρέπει νὰ ἀποκλεισθῆ. Ὡς πρὸς τὴν παράστασιν τῆς θεότητος δύναται νὰ λεχθῆ καὶ ἐνταῦθα τὸ γενικώτερον ἰσχύον, ὅτι δηλαδὴ κατὰ τὴν στάσιν, καθ' ἣν ἀπευθύνεται πρὸς αὐτὴν ὁ πιστός, παρίσταται ἐν τῇ λατρείᾳ καὶ ἡ θεότης, ὁσάκις νοεῖται ἐπιφάνεια αὐτῆς⁷. Ἐν εἶδει συμπαθητικῆς δηλαδὴ ἀντιδράσεως μεταφέρεται ἡ στάσις τοῦ λάτρεως εἰς τὸν τρόπον ἐμφανίσεως τῆς θεότητος, οὕτως ὥστε νὰ ταυτίζη οὗτος ἐν συνεχείᾳ ἑαυτὸν πρὸς τὴν θεότητα⁸: αἶ νηστεύουσαι καὶ «χαμαὶ καθήμεναι» Θεσμοφοριάζουσαι ἐταύτιζον ἑαυτὰς πρὸς τὴν πενθοῦσαν Δήμητρα.

Ἐφ' ὅσον συνεπῶς τὸ ὀκλάζειν ἀνήκει εἰς τὴν παράστασιν χθονίων δαιμονικῶν θεῶν ἐχόντων τὴν ιδιότητα τῆς ἐπιφανείας καὶ ἐφ' ὅσον ἡ Πότνια δύναται νὰ «φαίνεται ἐναργῆς» ὑπὸ τὴν μορφήν τοῦ μετημφιεσμένου ἱερέως τῆς, δύναται καὶ ὁ ἱερεὺς οὗτος, εἰς ἔργα ὡς τὸ ἀγγεῖον τῆς Ν. Ἐκκλησοῦλας, νὰ ἀπεικονίζηται ὀκλάζων.

Τὰ λοιπὰ στοιχεῖα τῆς μεταμφιέσεως, ἦτοι ὁ ἐπιδεικνυόμενος ὡς ἱερατικὸν σύμβολον τῆς λατρείας τῶν ὑποχθονίων ὄφις καὶ ἡ λεοντῆ, ὑπηρετοῦν, ὡς

(ΑΟ πίν. 42, 5 καὶ 43, 1) καὶ τὰ πῆλινα εἰδῶλια σιληνῶν τοῦ ἰωνικοῦ ἐργαστηρίου (π.χ. R. A. HIGGINS, Catalogue of the Terracottas, Br. Mus. I πίν. 31 ἀρ. 159 - 165) καὶ νὰ παρακολουθήσῃ τὸ θέμα μέχρι τῶν ὀκλαζουσῶν γυναικείων μορφῶν τῶν νεολιθικῶν εἰδωλίων: S. WEINBERG, AJA 55, 1951, 121 - 133.

1. ΑΡΙΣΤΟΦ. Θεσμ. 184, 600, 663, 840. ΠΛΟΥΤ. Περὶ Ἰσιδος 69. S. EITREM, Opferritus und Voropfer der Griechen u. Römer, 1915, 47.

2. HARRISON, ἔ.ἀ. 127. H. JEANMAIRE, Courroi et Courètes, 271. G. MYLONAS, ἔ.ἀ. 200.

3. ΟΜΗΡ. Ὕμνος εἰς Δήμητρα στ. 98.

4. ΑΠΟΛΛΟΔ. Βιβλ. I 5. 1. IG II² 1672. RUBENSOHN, AM 24, 1899, 161. Βλ. καὶ M. NILSSON, GGRI I², 656 σημ. 7.

5. C. SITTL, Die Gebärden der Griechen u. Römer, 176. H. MÖBIUS, AM 41, 1916, 213 κ.έ. Καθήμεναι πενθοῦσαι ἐπὶ ἐπιτυμβίων μνημείων τοῦ 5ου καὶ τοῦ 4ου αἰῶνος, G. NEUMANN, Gesten und Gebärden in der griech. Kunst, 1965, 149 κ.έ.

6. S. EITREM, ἔ.ἀ. FR. HEILER, Das Gebet, 1918, 86.

7. Fr. MATZ, ἔ.ἀ. 34 - 35, 37. ΣΤ. ΑΛΕΞΙΟΥ, Ἡ μινωικὴ θεὰ μεθ' ὑψωμένων χειρῶν, Κρητικὰ Χρονικὰ 12, 1958, 247 κ.έ. Πρβ. καὶ G. NEUMANN, ἔ.ἀ. 92.

8. U. HAUSMANN, Griechische Weihreliefs, 1960, 22.

καὶ τὸ γοργόνειον, τὴν «δεινότητα» τῆς μορφῆς καὶ τοῦ συναφοῦς δρωμένου. Ἡ λεοντή, καὶ κυρίως ἡ ἰδιάζουσα σύνθεσις τοῦ ὄλου σχήματος τοῦ ἀγγείου διὰ τῆς πλαστικῆς προβολῆς τῆς κεφαλῆς τοῦ θηρίου ἀπὸ τῶν νάτων τοῦ ὀκλάζοντος, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ μὴ ἀνακαλέσῃ εἰς τὴν μνήμην τοῦ θεωροῦντος τὸ ἔργον τὴν ἐν Σοφ. Φιλ. στ. 390-401 ἐπικλήσιν τῆς Ποτνίας Γῆς ὡς «ἐφέδρου λεόντων»¹. Πρὸ τοιαύτης παραστάσεως εἶναι εὐκολον νὰ ἐννοήσωμεν, τίνι τρόπῳ, ἐκ παρομοίων τελετουργικῶν ἐμφανίσεων² ἐν τῇ λατρείᾳ τῆς Ποτνίας, ἐγεννήθη περὶ τὰ τέλη τοῦ 8ου αἰῶνος ἡ μυθικὴ μορφή τῆς Γοργούδας.

Ἡ γενομένη μέχρι τοῦδε ἐρμηνεία τῆς γοργονικῆς μεταμφίσεως ἐστηρίχθη ἐπὶ τῶν δεδομένων τῆς ἀπολύτου ἰσχύος τῆς Ποτνίας κατὰ τὸν 7ον καὶ τὸν πρῶμον βον αἰῶνα καὶ τῆς συνδέσεως τοῦ γοργονείου μετ' αὐτῆς. Ἐκ τούτων προέκυψαν αἱ ἔννοιαί τῆς ἱερότητος καὶ τῆς αὐστηρῶς λατρευτικῆς — καὶ κατὰ συνέπειαν περιορισμένης — χρήσεως τοῦ γοργονικοῦ προσώπου³. Ἡ σημειωθεῖσα ὁμως ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ β' τετάρτου τοῦ 6ου αἰῶνος τομὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς γοργονικῆς μορφῆς ἐν τῇ τέχνῃ καὶ ἐν τῷ μύθῳ εἶναι εὐνόητον ὅτι δὲν ἔμεινεν ἄνευ ἀντιστοίχου εἰς τὸν χῶρον τῆς λατρείας.

Εἶπομεν ὅτι συνεπεία τῆς γενικωτέρας ὑποχωρήσεως τοῦ βιώματος τοῦ «δαιμονικοῦ», ἀφ' ἐνὸς περιορίσθη ἡ προτέρα μοναδικότης τῆς ἰσχύος τοῦ γοργείου δαίμονος καὶ ἀφ' ἑτέρου ὑποκατεστάθη τὸ «δεινόν» ὑπὸ τοῦ τρομακτικοῦ. Ὁ δαίμων ἐπέζησε μέχρι τοῦ τέλους τοῦ αἰῶνος θεωρούμενος ὡς χθόνιον ὄν, φορεὺς τῶν σκοτεινῶν πρωτίστως καὶ φοβερῶν δυνάμεων τοῦ Ἄδου παρὰ τὰς Κῆρας, τὰς Σειρήνας καὶ τὰς Ἀρπυίας. Ἄν ἐπομένως ἀπὸ τῆς αὐτῆς ἐποχῆς καὶ τὸ ἐν τῇ λατρείᾳ γοργόνειον δὲν ἠδύνατο νὰ ἐκλαμβάνηται εἰμὴ ὡς προσωπεῖον τοῦ τοιοῦτου δαίμονος, εἶναι φανερόν ὅτι εὐρισκόμεθα καὶ πρὸ νέου εἴδους δρωμένου.

Οὐδὲν βέβαιον περὶ τοῦ τυπικοῦ ἢ περὶ τοῦ χαρακτῆρος τοῦ δρωμένου τούτου δύναται νὰ συναχθῆ ἐκ τῆς ἀρχαίας παραδόσεως. Ἐκ τῆς ἐξετάσεως μόνον τῶν ἀναθηματικῶν προσωπειῶν τοῦ ἱεροῦ τῆς Ὀρθίας ὀφείλομεν νὰ σημειώσωμεν ὅτι ἡ ὁμάς τῶν γοργονικῶν, χρονολογουμένη κατὰ τὸ β' ἡμισυ τοῦ αἰῶνος (σ. 82 κ.ἐ. πίν. 16β, 17α), οὐδόλως προέχει μεταξὺ τῶν λοιπῶν εἰς ἀριθμόν, ποιότητα ἢ ἄλλο τι. Προφανῶς δὲν συνάπτεται πλέον τὸ γοργό-

1. Πρβ. μινωικὸν σφραγιδολίθον μὲ παράστασιν γυναικείας μορφῆς καθήμενης ἐπὶ κεφαλῆς λέοντος· τὸ σχῆμα ἡρμηνεύθη ὡς δηλωτικὸν τῆς κυριαρχίας τῆς θεότητος ἐπὶ τοῦ ζώου: JHS 21, 1901, 165 εἰκ. 45. BCH 73, 1949, 432 σημ. 10 NILSSON, GGGR I², 295 πίν. 20. 6.

2. Ἱερεῖς περιβεβλημένοι δορὰν λέοντος ἢ πάνθηρος εἰς τὴν Αἴγυπτον· βλ. π.χ. πάπυρον τοῦ Hunefer εἰς τὸ Βρετανικὸν Μουσεῖον (πρῶμος 19ῃ Δυναστεία) καὶ χαλκοῦν ἀγαλμάτιον ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Σάμου (πρῶμος Σαίτικὴ περίοδος, AA 1964, 86 εἰκ. 5, 6.).

3. Πρβ. W. OTTO, Dionysos, 83.

νειον ἀποκλειστικῶς πρὸς τὸ λατρευτικὸν προσωπεῖον τῆς θεᾶς-ἱερείας, ἀλλὰ χρησιμοποιεῖται καὶ ὑπὸ πλείονων χορευτῶν¹ καὶ ἄνευ διακρίσεως παρὰ τὰ προσωπεῖα τῶν σιληνῶν, τῶν σατύρων καὶ τῶν προγονικῶν πνευμάτων.

Τὸ νόημα, τὸ ὁποῖον εἶναι δυνατὸν νὰ εἶχε τὸ τοιοῦτον μετὰ γοργονικοῦ προσωπεῖου δρώμενον, ὠρίσθη ἀνέκαθεν ὡς μαγικὸν ἀποτρόπαιον. Ὑπὸ τοῦ R.C. Bosanquet² ὑπεστηρίχθη τὸ πρῶτον, ὅτι οἱ χορευταὶ τῶν ἑορτῶν τῆς Ὁρθίας, ζητοῦντες διὰ τοῦ χοροῦ τὸν νὰ ἀφυπνίσουν τὰς δυνάμεις τῆς γῆς πρὸς προαγωγὴν τῆς εὐφορίας, περιετίθεντο τρομακτικὰ καὶ δὴ καὶ γοργονικὰ προσωπεῖα πρὸς προστασίαν αὐτῶν ἀπὸ τοῦ κακοῦ, τὸ ὁποῖον τυχὸν θὰ προήρχετο ἐκ τῆς ἐνεργείας τῶν χθονίων δυνάμεων. Διὰ τοῦ περαιτέρω παραλληλισμοῦ τοῦ φαινομένου πρὸς πρωτογόνους τελετουργικὰς μεταμφιέσεις καὶ διὰ τῆς παρατηρήσεως ὅτι τὰ τρομακτικὰ ἐν γένει προσωπεῖα προστατεύουν τοὺς φοροῦντας ἐκφοβίζοντα ἢ ἐξαπατῶντα τὰ κακοποιὰ πνεύματα³, ἐμορφώθη ἡ θεωρία ὅτι διὰ τῶν γοργονικῶν προσωπεῖων οἱ μετέχοντες τῶν τελετῶν τῆς Ὁρθίας ἀπεμάκρυνον τοὺς φοβεροὺς δαίμονας τοὺς ἐνσαρκοῦντας τὰς βλαβεράς δυνάμεις τῆς φύσεως καὶ οὕτω προεφυλάσσοντο ἀπ' αὐτῶν⁴.

Ἐπὶ τῶν ἀνωτέρω θέσεων θὰ εἴχομεν νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι κατ' ἀρχὴν ἢ ἄποψις, καθ' ἣν κρύπτεται τις ὀπισθεν ἐνὸς προσωπεῖου διὰ νὰ προστατεύσῃ ἑαυτὸν, προδίδει περιωρισμένην ἀντίληψιν περὶ τῆς λειτουργίας τοῦ λατρευτικοῦ προσωπεῖου⁵. Πρὸ πολλοῦ ἔχει ἤδη τονισθῆ ὅτι ἡ μεταμφιέσις διὰ τοῦ προσωπεῖου θεοῦ τινος ἢ δαίμονος σημαίνει ἐν τῇ λατρείᾳ ἐπιθυμίαν τοῦ μεταμφιεζομένου νὰ ἐξομοιωθῇ πρὸς τὸν θεὸν ἢ τὸν δαίμονα, ἢ ἔστω νὰ προσεγγίσῃ αὐτὸν ὡς θεράπων καὶ συνοδός του⁶. Ἐκτοτε ἡ ἔννοια τῆς διὰ τοῦ προσωπεῖου ἐπιδιωκομένης ταύτισεως πρὸς τὸ εἰκονιζόμενον, ἀσχέτως τῆς σκοπιμότητος, ἥτις ἐκάστοτε ἀποδίδεται εἰς τοῦτο, ἀποτελεῖ κοινὸν τόπον ἐν τῇ ἐρευνῇ καὶ θεωρεῖται βασικὴ⁷. Πιστεύομεν ἐν τούτοις ὅτι ὀρίζομεν ἀκριβέστερον τὸ πρᾶγμα, ἐὰν εἴπωμεν ὅτι προκειμένου περὶ λατρείας ἢ μεταμφιέσεως σημαίνει κατ' ἀρχὴν ἐπίκλησιν πρὸς αὐτοπρόσωπον παρουσίαν τοῦ παριστωμένου ὄντος καὶ ἐν συνεχείᾳ αὐτὴν ταύτην τὴν αὐτοπρόσωπον παρουσίαν τούτου. Ἐφ' ὅσον δηλαδὴ ἡ μεταμφι-

1. Περὶ πιθανῆς φορήσεως εἰς πομπὴν πρὸς τιμὴν τῆς θεᾶς, WEBSTER, Wiener Studien 69, 1956, 107. J. CHARBONNEAUX, Mél. Glotz I, 203.

2. BSA 12, 1905/6, 340.

3. A. DIETERICH, ARW 11, 1908, 171 κ.έ. M. BIEBER, JdI 32, 1917, 69 κ.έ., RE XIV₂, 2070 κ.έ. W. WREDE, AM 53, 1928, 87. W. KLINGBEIL, ἔ.ά. 148.

4. D. LEVI, ASAtene 33/4, 1955/6, 265.

5. Πρβ. καὶ K. KERÉNYI, Eranos Jahrb. 16, 1948, 185.

6. BIEBER, ἔ.ά. 73.

7. Βλ. π.χ. W. WREDE, AM 53, 1928, 66. H. HERTER, Vom dionysischen Tanz zum komischen Spiel, 1947, 7. K. KERÉNYI, Eranos Jahrb. 16, 1948, 187. J. H. CROON, JHS 75, 1955, 13. F. MESSERSCHMIDT, RM 47, 1932, 129.

εις ἐντάσσεται εἰς τὰ πλαίσια τελετουργίας ἀπευθυνομένης εἰς προσωπικούς θεούς, παρεμβάλλεται ὡπωςδήποτε ἡ ἔννοια τῆς ἐπικλήσεως μεταξὺ τοῦ μετῆμφισμένου καὶ τοῦ παριστωμένου διὰ τῆς μεταμφίσεως ἀνωτέρου ὄντος. Ἡ ἔννοια αὕτη καθορίζει περαιτέρω καὶ τὸν χαρακτήρα τῆς παρουσίας τοῦ ἐπικαλούμενου, προεξοφλεῖ δηλαδὴ τοῦτον ὡς θετικόν.

Ἄν λοιπὸν τὰ δρώμενα τοῦ ἱεροῦ τῆς Ὁρθίας ἐνέχουν σημασίαν ἐπικλήσεως τῶν χθονίων δυνάμεων, εἶναι φανερόν ὅτι μεταξὺ τῶν ἐμφανιζομένων ὡς χθονίων δαιμόνων δὲν νοεῖται ἐπιμερισμὸς εὐεργετικῶν καὶ καταστροφικῶν ιδιοτήτων καὶ ἐνεργειῶν. Ἡ παρουσία τούτων, ἐφ' ὅσον πραγματοποιεῖται κατόπιν ἐπικλήσεως, εἶναι ὡπωςδήποτε εὐμενῆς¹ — τὸ δρώμενον ἀναπαριστᾷ τὴν ἐπιθυμητὴν δρᾶσιν τῶν δαιμόνων². Ἐὰν ἡ ἐπιθυμητὴ δρᾶσις εἶναι εἰδικῶς ἢ ἐξουδετέρωσις καὶ «ἀποτροπὴ» τῶν κακῶν, εἶναι φανερόν πάλιν ὅτι δὲν νοεῖται ἡ Γοργὴ περισσότερον ἀποτρόπαιος τοῦ σιληνοῦ καὶ τῶν προγονικῶν πνευμάτων. Τὸ ἀποτρόπαιον δὲν συνιστᾷ ἐν προκειμένῳ μόνιμον ιδιότητα ὠρισμένου δαίμονος. Ἐν τῇ ἐξειλιγμένη λατρείᾳ τῶν προσωπικῶν θεῶν ἐξ ἄλλου, οἱ δαίμονες δὲν εἶναι ἐν τῇ πραγματικότητι εἰμὴ πρόπολοι τῶν θεῶν καθιστῶντες ἐνεργὸν ἐπὶ τῆς γῆς τὴν θέλησιν ἐκεῖνων. Προέχει ἄρα καὶ ἀρκεῖ, ὡς ἐσημειώσαμεν ἤδη, ὅπως διὰ τῆς θεραπείας τῶν ἀποβῶσιν εὐμενεῖς οἱ θεοί. Ἄν συνεπῶς χορεύει καὶ ὁ γόργειος δαίμων μεταξὺ τῶν λοιπῶν δαιμόνων τοῦ ἱεροῦ τῆς Σπάρτης, τοῦτο σημαίνει ὅτι συνεργεῖ μετ' αὐτῶν εἰς τὴν εὐφορίαν τῆς γῆς, συμφῶνως πρὸς τὴν εὐμενῆ θέλησιν τῆς θεᾶς τὴν ὁποῖαν ὑπηρετεῖ. Τοῦτο εἶναι βασικόν καὶ οὕτω δυνάμεθα νὰ λέγωμεν πλέον ὅτι καὶ ὁ χορὸς τοῦ δαίμονος τούτου ἔχει γενικώτερον «γονιμικόν» καὶ ὡπωςδήποτε ἑορταστικόν χαρακτήρα.

Ὁ ἑορτασμὸς ἔγκειται εἰς τὸ στοιχεῖον τῆς μιμήσεως, τὸ ὁποῖον πάντως (ἀσχέτως δηλαδὴ μεταμφίσεως) ἐνέχει ἐν τῇ λατρείᾳ ὁ χορὸς καὶ τὸ ἐν γένει δρώμενον, μιμήσεως καὶ ἐπαναλήψεως τῆς συντελεσθείσης ποτὲ παρουσίας καὶ δράσεως τοῦ θεοῦ καὶ τῶν προπόλων του ἐπὶ τῆς γῆς. Νομίζομεν ὅτι τοῦτο καὶ μόνον τὸ στοιχεῖον τῆς ἑορταστικῆς ἐπαναλήψεως τῶν λατρευτικῶν ἀρχετύπων³ εἶναι ἀρκούντως σημαντικόν, ὥστε νὰ ἀποκλείσῃ πᾶσαν στενὴν ἔννοιαν ἀναγκαιότητος, σκοπιμότητος καὶ ὠφελιμισμοῦ ἐκ τῆς παρουσίας τῶν ἐν γένει δαιμονικῶν ὄντων εἰς τὰ τῆς λατρείας⁴.

1. Πρβ. K. KEYSSNER, Gottesvorstellung und Lebensauffassung im griech. Hymnus, Würzb. Studien 2, 1932, 87 κ.έ.

2. Πρβ. CROON, ἔ.ἀ. καὶ K. KERÉNYI, Studi e Materiali 11, 1935, 21.

3. Περὶ τοῦ ἀρχετυπικοῦ ὑποβάθρου τοῦ λατρευτικοῦ δρωμένου, K. KERÉNYI, Die antike Religion, 57 κ.έ., 154 κ.έ. E. NEUMANN, Zur psychologischen Bedeutung des Ritus, Eranos Jahrb. 19, 1950, 70 κ.έ., 75 κ.έ. M. ELIADE, Das Heilige und das Profane, 1957, 51 κ.έ. Τὸ «χορεύειν» ὡς ἔκφρασις χαρᾶς ἐπὶ τῇ ἐπιφανείᾳ τῆς θεότητος: K. KEYSSNER, ἔ.ἀ. 33.

4. Περὶ τοῦ ἀποκλεισμοῦ τῆς ἐννοίας τῆς σκοπιμότητος ἐκ τῆς λατρείας, W. OTTO, Dionysos, 17, 37, 44. K. KERÉNYI, Die antike Religion, 152.

Ἐὰν οὕτω ἐμμείνωμεν εἰς τὸν χαρακτηρισμὸν τῆς μιμήσεως προκειμένου περὶ τῶν νεωτέρων γοργονικῶν μεταμφίσεων τοῦ ἱεροῦ τῆς Ὀρθίας καὶ θελήσωμεν νὰ ὀρίσωμεν ἀκριβέστερον τὸ εἶδος αὐτῆς, πρέπει νὰ σημειώσωμεν ὅτι ἀπὸ τοῦ β' τετάρτου τοῦ βου αἰῶνος τὰ ἐν τῷ ἱερῷ (καὶ ἀνὰ τὴν Λακωνικὴν γενικώτερον) δρώμενα διαποτίζονται ὑπὸ τοῦ διονυσιακοῦ πνεύματος¹.

Ὁ χορὸς ἐπὶ σειρᾶς παραστάσεων Λακωνικῶν III-IV ἀγγείων τελεῖται περὶ τὸν κρατῆρα τοῦ οἴνου² ἢ καὶ περὶ αὐτὸν τὸν Διόνυσον³, μορφαι σατύρων καὶ σιληνῶν ἐμφανίζονται εἰς τὰς παραστάσεις τῶν ἀγγείων⁴, εἰς τὰ προσωπεῖα⁵ καὶ τὰ ἄλλα ἀναθήματα τοῦ ἱεροῦ τῆς Ὀρθίας⁶ καὶ εἰς τὰ λακωνικά ὀρχήματα τῆς μεταγενεστέρας φιλολογικῆς παραδόσεως⁷. Συνεπεία τούτου ἀντικαθίσταται ὁ αὐστηρὸς τελετουργικὸς χαρακτῆρ τῶν

1. Τοσοῦτον ἐπέδρασε τοῦτο ἐπὶ τοῦ χαρακτῆρος τῶν ἐν τῷ ἱερῷ δρωμένων ὥστε ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ ΣΤΡΑΒΩΝΟΣ (VIII 5.1) νὰ θεωρῆται τὸ ἐν Λίμναις ἱερὸν ὡς ἀνήκον εἰς τὸν Διόνυσον. Περὶ τῆς διονυσιακῆς λατρείας ἐν τῇ Λακωνικῇ, S. WIDE, *Lakonische Kulte*, 156 κ.έ. Τὴν εἴσοδον τοῦ θεοῦ εἰς τὸ ἱερὸν τῆς Ὀρθίας διευκολύνει ἡ βαθυτέρα συγγένεια τῆς φύσεως τῶν δύο θεοτήτων εἰδικῶς περὶ τοῦ θέματος τούτου βλ. τελευταίως ΜΑΡΑΝΓΟΥ, *Lakon. Elfenb.*, 18 κ.έ. Ὁ Διόνυσος ὡς πόσις θηρῶν: E. LANGLOTZ, *Die Antike* 8, 1932, 177. K. KERÉNYI, *Symbolae Osloenses* 33, 1957, 127 κ.έ. H. JUCKER, *Das Bildnis im Blätterkelch*, 1961, 164 κ.έ., κυρίως 172 κ.έ. Ὡς Διόνυσος Ὀρθός (FHG I, 387): A. FRICKENHAUS, *Lenäenvasen*, ἐν *BWPr.* 72, 1912. GIGLIOLI, *ASAtene* 4/5, 1921/22, 144. E. BUSCHOR, *AM* 53, 1928, 104. M. HALBERSTADT, *Mater Matuta*, *Frankfurter Studien z. Religion u. Kultur d. Antike* III, 1934, 21. W. ΟΤΤΟ, *Dionysos*, 104. Περὶ τῆς τελομένης κατὰ τὴν ἑορτὴν τῶν Σκιερῶν μαστιγώσεως: ΠΑΥΣ. VIII 23. 1. Ὁ Διόνυσος ὡς χθόνιος, ὠμηστῆς καὶ ἀγριώνιος: W. ΟΤΤΟ, *Dionysos*, 101, 104 κ.έ. NILSSON, *GGrR* I², 598. K. SCHAUBURG, *JdI* 68, 1953, 38 κ.έ., 63 κ.έ. A. LESKY, *Gesammelte Schriften*, 461 κ.έ. Γενικώτερον, O. GRUPPE, *Gr. Myth.*, 1284. H. SCHNABEL, *Kordax*, 44 - 45. H. METZGER, *BCH* 68/69, 1944/45, 296 - 339. NILSSON, ἔ.ἀ. 568 κ.έ., 582 κ.έ.

2. Λακων. IV κύλιξ τοῦ Βρετανικοῦ Μουσείου (BSA 34, 1933/34, 150, 160 πίν. 46a), Λακων. IV κύλιξ τοῦ Τάραντος (BSA 34, 1933/34, 152, 161 πίν. 47, 48), Λακων. IV κύλιξ Λειψίας (AA 1923/24, 80 εἰκ. 20. RA 1928, 50 κ.έ. εἰκ. 9. A. GREIFENHAGEN, *Eine attische sf. Vasengattung*. . . ἀρ. κατ. 334), κύλιξ Ἐθν. Βιβλιοθ. Παρισίων (CV πίν. 22,7 καὶ 23,4). Ἡ παράστασις τοῦ δίνου τοῦ Λούβρου (CV I, III Dc πίν. 7,8) ἀναφέρεται εἰς τὸν γνωστὸν μῦθον τῆς Φολῆς. Ὁ A. GREIFENHAGEN, ἔ.ἀ. 55 ἐρμηνεύει τὸν χορὸν παρὰ τὸν κρατῆρα ὡς τελετουργικὴν σπονδὴν οἴνου· τοῦτο θὰ ἤρμοζεν εἰς τὰς παραστάσεις π.χ. τῶν κυλίκων τοῦ Βρετανικοῦ Μουσείου, τοῦ Τάραντος καὶ τῆς Φλωρεντίας ἀρ. 3882 (*Boll. d'Arte* 1, 1921, 164 εἰκ. 3 - 4. RA 1928, 52 εἰκ. 2. A. GREIFENHAGEN, ἔ.ἀ. 55 ἀρ. κατ. 331).

3. Λακων. IV κύλιξ ἐκ Τάραντος, BSA 34, 1933/34, πίν. 47, 48. Χορευτῆς κρατῶν κἀνθαρον ἐπὶ Λακων. III ὀστράκου ἐκ τῆς ἀκροπόλεως τῆς Σπάρτης, BSA 28, 1926/27, 70 εἰκ. 13 d.

4. Κύλιξ τοῦ Μουσείου τῆς Σπάρτης ἀρ. 1873: BSA 34, 1933/34, 137, 160 πίν. 39a, 40. WEBSTER, *GTP*, 129, 133, 156.

5. AO πίν. 54, 1 - 2, 56, 1, 62, 1 - 2.

6. Πῶρινα εἰδῶλια ὀκλαζόντων σιληνῶν: AO πίν. 42, 5 καὶ 63, 1. Χαλκᾶ ἀγαλμάτια σιληνῶν ἐξ Ἀμυκλῶν (DE RIDDER, *Bronzes de la Société Archéologique*, ἀρ. 846) καὶ ἐκ τῆς ἀκροπόλεως τῆς Σπάρτης (BSA 28, 1926/7, 85 ἀρ. 5. *Ol. Ber.* II, 245 εἰκ. 91).

7. ΠΟΛΥΔ. Ὀνομαστ. Δ 104: *Σειληνοὶ δ' ἦσαν καὶ ἐπ' αὐτοῖς Σάτυροι ὑπότρομα ὀρχοῦμενοι*. Βλ. καὶ ΠΙΝΔ. *Frg.* 156 (SNELL).

εἰς τὴν βλάστησιν καὶ τὴν ἐν γένει καρποφορίαν ἀναφερομένων δρωμένων¹ ὑπὸ «ὄργιαστικοῦ» (κατὰ τὴν νεωτέραν ἔννοιαν τοῦ ὄρου) πνεύματος; ἡ σύγκρισις τῶν ὑπ' ἀριθ.1872² καὶ 1873³ κυλικῶν τοῦ Μουσείου τῆς Σπάρτης εἶναι ἐν προκειμένῳ λίαν διαφωτιστικὴ, ὡς ἄλλωστε καὶ τὰ μεταγενεστέρως μαρτυρούμενα περὶ τῶν ἀμοιβαίων μεταξὺ τῶν δύο φύλων μεταμφιέσεων εἰς τοὺς χοροὺς τῶν βρυλλιχιστῶν, κυριτῶν καὶ λομβῶν⁴. Συνεπεί τῆς αὐτῆς διονυσιακῆς ἐπιδράσεως καὶ κατὰ τοὺς αὐτοὺς πρὸ τῶν μέσων τοῦ αἰῶνος πιθανὸν χρόνους ἐξελίσσεται ἐξ ἑτέρας κατηγορίας λακωνικῶν δρωμένων, τοῦ «δεικέλου» ἢ τῆς «μιμητικῆς», τὸ εἶδος τῆς πρώιμου δραματικῆς μιμήσεως.

Λατρευτικῆς ὁπωσδήποτε προελεύσεως τὸ «δείκελον», παραδίδεται ὡς «κωμικὴ παιδιὰ»⁵ ἀναφερομένη κατὰ προτίμησιν εἰς τὸ θέμα τῆς μιμήσεως κλοπῆς τινος, προσπαθείας διαφυγῆς, συλλήψεως καὶ τιμωρίας τοῦ κλέπτου⁶. Πρὸ τῶν μέσων τοῦ βου αἰῶνος τὸ δείκελον ἐντάσσεται εἰς τὰ πλαίσια τῶν γονιμικῶν «χορῶν»⁷ καὶ δύναται νὰ ἀναγνωρισθῆ ὡς κλοπὴ οἴνου εἰς τὸ περὶ τὸν κρατῆρα δρώμενον τῶν προγαστῶρων⁸. Οἱ τυπικοὶ

1. Τοῦ χοροῦ συγκεκριμένως: E. BUSCHOR, AM 53, 1928, 106. H. HERTER, Vom dionysischen Tanz zum komischen Spiel, 12. BREITHOLTZ, Die dorische Farce, 139. Περὶ τῆς καταγωγῆς αὐτῶν ἐκ τῆς λατρείας τῆς Ἀρτέμιδος καὶ περὶ τῆς μεταγενεστέρως ὑπαγωγῆς τῶν εἰς τὴν λατρείαν τοῦ Διονύσου: H. SCHNABEL, Kordax, 40, 52. I. JUCKER, Antike Kunst 6, 1963, 47 - 61. Τελετουργικὸς χορὸς περὶ τὴν «ἀνοδον» τοῦ Διονύσου ἐπὶ τοῦ MK ἀλαβάστρου τοῦ Λούβρου CV III Ca 33, 1 - 6. PAYNE, NC ἀρ. 461. E. BUSCHOR, SBMünchen 1943, 19 εἰκ. 9. H. METZGER, Recherches sur l'imagerie athénienne, 1965, 49 ἀρ. 1 πίν. XXV, 1.

2. ΑΟ πίν. IX. Παρίσταται καθαρτήριος κυκλικὸς χορὸς περὶ τὸ δένδρον. Πρβ. L. LAWLER, Studies Robinson I, 25.

3. Βλ. ἀνωτέρω σ. 127 σημ. 4.

4. Βασικὴ περὶ τοῦ θέματος παραμένει πάντοτε ἡ ἐργασία τοῦ H. SCHNABEL, Kordax, Studien zur Geschichte eines antiken Tanzes, 1910. Ὡς ἐνέχουσα στοιχεῖον γονιμικῆς μαγειρίας ἢ τοιαύτη μεταμφίεσις παρὰ PICKARD - CAMBRIDGE, Dithyramb Tragedy and Comedy², 1962, 165. WEBSTER, GTP, 130. S. SREBRNY, Mélanges F. Cumont, 441 κ.έ. BREITHOLTZ, ἔ.ἀ. 107 κ.έ. Τὸ στοιχεῖον τοῦτο ὡς καὶ τὸ γενικώτερον τελετουργικὸν ἀποκλείει ὁ H. HERTER, Éléments Orientaux - Strasbourg, 72 κ.έ. τῶν παραδειγμάτων τῶν ἱστορικῶν χρόνων.

5. ΑΘΗΝ. XIV 621 d: *Παρά δὲ Λακεδαιμονίοις κωμικῆς παιδιᾶς ἦν τις τρόπος παλαιός, ὡς φησι Σωσίβιος. . .*

6. ΠΟΛΥΔ. Ὀνομαστ. Δ 104: *μιμητικὴν δὲ (ἐκάλουν), δι' ἧς ἐμμοῦντο τοὺς ἐπὶ τῇ κλοπῇ τῶν ἐώλων κρεῶν ἀλίσκομένους. ΑΘΗΝ. XIV 621 d, e, 622 a - d: ἐμμεῖτο γάρ τις ἐν εὐτελεῖ τῇ λέξει κλέπτοντάς τινας ὀπώραν ἢ ξενικὸν ἰατρὸν ἐκαλοῦντο δ' οἱ μεινόντες τὴν τοιαύτην παιδιὰν παρὰ τοῖς Λάκωσι δεικελισταί. Πρβ. καὶ ΞΕΝΟΦ. Λακ. Πολ. II 9: ὡς πλείστους δὴ ἀρπάσαι τυροὺς παρ' Ὀρθίας καλὸν θεὸς μαστιγοῦν τούτους ἄλλοις ἐπέταξεν. Περὶ τοῦ θέματος ἐν ἐκτάσει BREITHOLTZ, ἔ.ἀ. 112 - 123.*

7. Ὑπὸ τὴν εὐρείαν ἔννοιαν τοῦ ὄρου πρβ. BREITHOLTZ, ἔ.ἀ. 113.

8. Πρβ. P. AMANDRY, Mon. Piot 1944, 50. WEBSTER, GTP, 128.

οὔτοι πελοποννήσιοι χορευταὶ μετὰ τοῦ τεχνητῶς ἐξωγκωμένου χιτωνίσκου¹ ἐταυτίσθησαν ἤδη πρὸς τοὺς λάκωνας δεικελιστάς εἰς τὴν παράστασιν τοῦ τόσας συζητήσεις προκαλέσαντος Μέσου Κορινθιακοῦ κρατῆρος τοῦ Ὁμ(β)ρίκου², ὅπου ἀνεγνωρίσθη τὸ δαίκελον ὑπὸ τὴν τυπικὴν αὐτοῦ λακωνικὴν μορφήν τῆς κλοπῆς, συλλήψεως καὶ τιμωρίας τοῦ δράστου. Ὅ,τι ὅμως ἔχει ἰδιαιτέραν σημασίαν εἶναι τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ ἐπεισόδιον τοῦτο ἠδύνατο ἤδη νὰ ἐντοπίζηται εἰς τὸν χῶρον τοῦ μύθου, ἦτοι νὰ ἐμφανίζηται ὡς συγκεκριμένον μυθικὸν ἐπεισόδιον. Οὕτω εἰκονίζεται εἰς τὴν Λακων. III κύλικα τοῦ Μουσείου τῆς Villa Giulia³ ἡ σύλληψις τοῦ μεθυσθέντος Σιληνοῦ ὑπὸ τῶν φρουρῶν τοῦ βασιλέως Μίδα⁴. Αἱ πλουσίως κεκοσμημέναι στολαὶ τῶν ἀνατολιτῶν αἰ ἐνθυμίζουσαι τὰ περὶ «πομπῆς Λυδῶν» ἐν Σπάρτη⁵, ὁ χορὸς τῆς κάτω ζώνης (καλλαβίς προφανῶς καὶ κόρδαξ, ἢ ἐκ Σιπύλου ὄρχησις⁶ ἢ συμπεριλαμβανομένη εἰς τὰ τελούμενα Ἄρτεμιδι παρὰ Λάκωσι ὄρχήματα)⁷, ἡ ζωνρότης καὶ ἡ πραγματιστικὴ ἀπόδοσις τῶν μορφῶν καὶ κυρίως ἡ παρεμβολὴ εἰς τὸ ὄλον ἐπεισόδιον τοῦ τυπικοῦ προγαστορος πείθουν ὅτι ἔχομεν πρὸ ἡμῶν δραματικὴν πλέον, ἦτοι σκηνικὴν «γελοίου χάριν» ἀναπαράστασιν τοῦ θέματος. Οἱ χορευταὶ οὔτοι, παρεμβαλλόμενοι εἰς παραστάσεις μυθικῶν ἐπεισοδίων τῆς συγχρόνου κορινθιακῆς ἀγγειογραφίας⁸, ἐταυτίσθησαν ὑπὸ τοῦ T.B.L. Webster πρὸς τοὺς «σατύρους» τοῦ

1. Ἐκ τῆς πλουσιωτάτης βιβλιογραφίας τοῦ θέματος ἀντιπροσωπευτικῶς μόνον, H. PAYNE, NC, 118 κ.έ. PICKARD-CAMBRIDGE, ἔ.ά. 171 κ.έ. A. GREIFENHAGEN, Eine attische sf. Vasengattung und die Darstellung des Komos im VI. Jahrh., 1929, κυρίως 57 κ.έ. E. BUSCHOR, Satyrtänze ἐν SBMünchen 1943. WEBSTER, GTP, 131 κ.έ. BREITHOLTZ, ἔ.ά. 127 - 180 μετὰ τῆς παλαιότερας βιβλιογραφίας.

2. Ἄλλως «κρατῆρ Dümmler» ἐκ τοῦ πρώτου δημοσιεύσαντος ἐν Annali 1885, 129 κ.έ. Τελευταίως BREITHOLTZ, ἔ.ά. 130 κ.έ., 163 κ.έ., καὶ JAN BOUZEK, The Middle Corinthian Dümmler's Krater, ΓΕΡΑΣ Studies to G. Thomson, 1963, ἐνθα καὶ ἡ παλαιότερα βιβλιογραφία.

3. Boll. d'Arte 31/32, 1938, 154 εἰκ. 6. AA 1937, 409 - 410 καὶ 1941, 51 εἰκ. 12. B. SCHEFTON, BSA 49, 1954, 302 ἀρ. 5. P. PELAGATTI, ASAtene 17/18, 1955/56, 39 σημ. 3. E. DIEHL, AA 1964, 578. Τὸ ἔργον ἀποδίδεται εἰς τὸν κύκλον τοῦ «Ζωγράφου τοῦ Ἄρκεσίλα» καὶ χρονολογεῖται εἰς τὸ 550 - 540 π.Χ.

4. F. BROMMER, Bilder der Midassage, AA 1941, 36 κ.έ. O. FRADISSE, Midas et Silène, RA 24, 1947 I, 212.

5. ΠΛΟΥΤ. Βίοι, Ἄριστείδης 17. Ἄσχετως τῆς ἀμφίσεως τῶν μετεχόντων ἡ «πομπὴ Λυδῶν» πρέπει νὰ εἶχε διονυσιακὸν χαρακτῆρα περὶ λυδικῆς - φρυγικῆς καταγωγῆς τοῦ Διονύσου βλ. προχείρως NILSSON, GGrR I², 578 κ.έ.

6. Ἐπιχώριος τοῖς περὶ τὸν Σίπυλον ὄρχησιν, ἦν οἱ ἀκόλουθοι τοῦ ἐκ Φρυγίας ἐλθόντος Πέλοπος (ΗΡΟΔ. VI 8 καὶ 11. ΘΟΥΚΥΔ. I 9. 2) ὄρχησαντο τὸ πρῶτον ἐν τῷ ἱερῷ τῆς Ἄρτεμιδος Κορδάκας ἐν Ἡλίδι (ΠΑΥΣ. VI 22. 1).

7. Σχετικὸν ἐπίσης καὶ τὸ σχῆμα τῆς «χωρικῆς ὄρχήσεως», καθ' ὃ ἔδει πηδῶντα ἐπαλλάττειν τὰ σκέλη, ἢ ἄλλεσθαι καὶ φαίνειν τοῖς ποσὶ πρὸς τὰς πνγὰς, ΠΟΛΥΔ. Ὀνομαστ. Δ 102 καὶ 104.

8. Κρατηρίσκος τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχ/κοῦ Μουσείου (PAYNE, NC ἀρ. 1073), σκύφος τοῦ Λούβρου CA 3004 (P. AMANDRY, Mon. Piot 1944, 23 κ.έ.). Ἀνασκόπησιν τῶν ἐρμηνευτικῶν

Ἄριωνος τοὺς «ἔμμετρα λέγοντας», ὁ δὲ χορὸς αὐτῶν ἐχαρακτηρίσθη ὡς «χορὸς» πρῶϊμου δράματος¹. Ἡ οἰαδήποτε μεταμφίεσις συνεπῶς— καὶ τοῦτο ἔχει σημασίαν δι' ἡμᾶς— ἐν τῷ πλαισίῳ τῶν τοιούτων μιμήσεων ἔχει πλέον καθαρῶς δραματικὸν περιεχόμενον. Ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ταύτην εἰκονίζεται εἰς τὸ ἐπεισόδιον τοῦ κρατῆρος τοῦ Ὀμ(β)ρίκου μορφῇ μετημφιεσμένου διὰ προσωπείου σιληνοῦ² καὶ οἱ μετημφιεσμένοι τῆς κύλικος 1873 τοῦ Μουσείου τῆς Σπάρτης μιμοῦνται σιληνοὺς καὶ νύμφας. Ὁ «άλισκόμενος» Σιληνὸς τῆς κύλικος τῆς Villa Giulia φέρει πιλίδιον, ἀνάλογον τῶν ὀκλαζόντων παρίων σιληνῶν ἢ σατύρων τοῦ ἱεροῦ τῆς Ὀρθίας³ καὶ ἐνδεικτικὸν μεταμφίεσεως, ὡς ἀκριβῶς καὶ ἐπὶ τῆς παραστάσεως μελανομόρφου ληκύθου τῆς ἀρχαιολογικῆς Συλλογῆς τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Τυβίγγης⁴. Διὰ τοῦ παρεμβαλλομένου εἰς τὴν σκηνὴν τῆς κρίσεως τοῦ Πάριδος σατύρου ἐντάσσεται ἡ παράστασις τῆς ληκύθου τῆς Τυβίγγης εἰς τὰ πλαίσια σατυρικοῦ τινος δράματος, πλὴν δὲ τοῦ πιλιδίου καὶ τὸ ἀνοικτὸν στόμα τοῦ σατύρου ὑποδηλοῖ προφανῶς μεταμφίεσιν διὰ προσωπείου. Ὅσον ἐπιτρέπει νὰ κρίνωμεν ἢ φθορὰ τῆς ἐπιφανείας τῆς κύλικος τῆς Villa Giulia ἀνάλογόν τι ὑποδηλοῖ καὶ τὸ σχῆμα τῆς τεραστίας γρυπῆς ρινὸς τοῦ Σιληνοῦ, ἐνθυμίζον μάλιστα ὠρισμένα ἐκ τῶν καθαρῶς εἰκονογραφικῶν καὶ γελοιογραφικῶν ἀναθηματικῶν προσωπείων τοῦ ἱεροῦ τῆς Ὀρθίας⁵.

Ἡ κατὰ ταῦτα ἐξέλιξις τοῦ δαιμονικοῦ προσωπείου καὶ τοῦ συναφοῦς πρὸς αὐτὸ δρωμένου ἀπὸ τελετουργικοῦ εἰς «κοσμικόν» (profane) καὶ δραματικὸν στάδιον ἰσχύει διὰ τὴν νεωτέραν ἱστορίαν καὶ τῶν λοιπῶν προσωπείων τοῦ ἱεροῦ τῆς Ὀρθίας. Τὰ μορφάζοντα ρυσὰ προσωπεῖα τῶν ὑποχθονίων μεταπίπτουν, ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ αἰῶνος, ἀπὸ ὑποβλητικῶν δεινότητος (πίν. 18α, β)⁶ εἰς «ἠθογραφικά»⁷ ἢ προσωπογραφικά (πίν. 18γ)⁸. Συγκεκριμένως ἐξελίσσονται εἰς γεροντικά καὶ οὕτω ταυτίζονται πλέον ὑπὸ τῶν μελετητῶν ἀφ' ἑνὸς πρὸς τὰ «κύριθρα» καὶ τὰ «αἰσχροῦ γυναικεῖα πρόσωπα»

προβλημάτων ἀμφοτέρων τῶν ἀγγείων βλ. ἐν BREITHOLTZ, ἔ.ἀ. 133 κ.έ., 136 κ.έ., 160 κ.έ.

1. GTP, 129, 133. Πρβ. καὶ PICKARD - CAMBRIDGE, ἔ.ἀ. 131. H. PATZER, Die Anfänge der griechischen Tragödie, 1962. Ὁ L. BREITHOLTZ, ἔ.ἀ. 158 κ.έ., 180 κ.έ., θεωρεῖ ἀναπόδεικτον καὶ ἀπορρίπτει τὴν ἐρμηνείαν ταύτην χωρὶς ὁμῶς καὶ νὰ προτείνῃ νέον τι.

2. H. SCHNABEL, Kordax, 50. PAYNE, NC, 122 κ.έ. ἀρ. 1178. WEBSTER, GTP, 30, 132, E 632. BREITHOLTZ, ἔ.ἀ. 166 κ.έ.

3. Βλ. ἀνωτέρω σ. 127 σημ. 6.

4. Ἄρ. 1294. C. WATZINGER, Die griechische Vasen des archäologischen Instituts in Tübingen, D 68 πίν. 15.

5. Π.χ. ΑΟ πίν. 55, 3.

6. ΑΟ πίν. 47, 62, 2, 61, 1, 69, 3.4. Διακόσμησις μαγικοῦ περιεχομένου ἀναγνωρίζεται καὶ πάλιν τελευταίως εἰς τὴν σειρὰν ταύτην ὑπὸ τοῦ D. METZLER, Untersuchungen zu den griechischen Porträts des 5. Jahrh. v. Chr. (Diss. Münster 1966), 35.

7. A. GREIFENHAGEN, ἔ.ἀ. 72 - 75.

8. ΑΟ πίν. 48, 2.3, 57, 2, 58. Τοιοῦτον χαρακτῆρα ἔχουν τὰ εὐρεθέντα εἰς τοὺς τάφους τῆς Καρχηδόνας: JdI 32, 1917, 73 κ.έ., εἰκ. 36 κ.έ. J. CHARBONNEAUX, Mél. Glotz I, 205

τῶν βρυλλιχιστῶν καὶ κυριτῶν¹ — θὰ ἡδυνάμεθα νὰ προσθέσωμεν καὶ τῶν ὑπογυπῶνων² — καὶ ἄφ' ἑτέρου πρὸς τὰ προσωπεῖα τῶν μίμων τῶν ὡς ἄνω εὐτραπέλων κλοπῶν³.

Κατόπιν τούτων εὐλόγως θὰ ἐτίθετο τὸ ἐρώτημα ἐὰν καὶ κατὰ πόσον εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ ἑτέρου δαιμονικοῦ προσωπείου τῆς σειρᾶς ταύτης, τοῦ γοργονικοῦ, θὰ ἡδύνατο νὰ διαπιστωθῇ ἀνάλογον δραματικὸν στάδιον.

Ἡ ἀπάντησις θὰ ἦτο καταφατικὴ ἐκ γενικωτέρων μόνων λόγων, ὡς εἶναι ἡ ἀνωτέρω διαγραφεῖσα ἐξέλιξις τοῦ προσωπείου ἐν γένει, ἡ μεταγενεστέρα παρουσίασις τοῦ μύθου τοῦ Περσέως ἀπὸ τῆς ἀττικῆς σκηνῆς⁴ καὶ ἡ πιθανὴ προδραματικὴ βαθμὶς τούτου ἐπὶ τῆς παραστάσεως τῆς μελανομόρφου κύλικος τοῦ «Ζωγράφου C» εἰς τὸ Βατικανόν⁵. Ἐνταῦθα εἰκονίζεται ἡ δίωξις τοῦ Περσέως ὑπὸ τῶν Γοργόνων παρουσίᾳ τῆς Ἀθηνᾶς καὶ τοῦ Ἑρμοῦ καὶ τῇ παρεμβολῇ σατύρων, ὡς δηλαδὴ συμβαίνει τοῦτο εἰς νεωτέρας παραστάσεις τοῦ μύθου τοῦ Περσέως ἐξηρητημένας ἐκ συναφοῦς σατυρικοῦ δράματος⁶. Μεταξὺ τῶν νεωτέρων τούτων παραστάσεων σημειοῦμεν τὴν τοῦ γνωστοῦ κρατῆρος τῶν Καρνείων ἐκ Ceglie εἰς τὸ Μουσεῖον τοῦ Τάραντος⁷, ὅπου τὸ μυθικὸν ἐπεισόδιον τῆς νίκης τοῦ Περσέως ἐπὶ τῶν σατύρων παρεμβάλλεται μεταξὺ χορευτῶν φερόντων θυρεατικούς στεφάνους. Αἱ ἐνδείξεις, τὰς ὁποίας τὸ ἀγγεῖον θὰ ἡδύνατο νὰ παράσχη περὶ ἐνὸς παλαιότερου (πρὸ-δραματικοῦ δηλαδὴ ἢ πρῶϊμου δραματικοῦ) σταδίου τοῦ θέματος εἰς τὴν Λακωνικὴν κατὰ τὸν βον αἰῶνα, εἶναι βεβαίως ἀσθενεῖς — ἂν καὶ ἐγένετο ἡδη

σημ. 2. Περὶ τῆς ἐκ τούτων καταγωγῆς τοῦ νεωτέρου ρεαλιστικοῦ πορτραίτου, H. KENNER, *Das Theater und der Realismus in der griech. Kunst*, 1954, 16, 48 κ.έ.

1. R. C. BOSANQUET, *BSA* 12, 1905/6, 338. DICKINS, *AO*, 172 κ.έ. S. SREBRNY, *Mél. F. Cumont*, 445 κ.έ. WEBSTER, *GTP*, 130. PICKARD - CAMBRIDGE, ἔ.ἀ. 165 κ.έ. BREITHOLTZ, ἔ.ἀ. 106 κ.έ.

2. ΠΟΛΥΔ. Ὅνομαστ. Δ 104: οἱ δὲ ὑπογύπωνες γερόντων ὑπὸ βακτηρίας τὴν μίμησιν εἶχον. F. BROMMER, *Antike Kunst* 11, 1968 1, 50 κ.έ.

3. Ὁ P. AMANDRY, *Mon. Piot* 1944, 23 ἐπανερχεται ἐπὶ τῆς θέσεως τῆς CH. FRÄNKEL, *Rhein. Mus.* 1912, 104 - 5 (πρβ. M. BIEBER, *JdI* 32, 1917, 16, 75), καθ' ἣν οἱ μῖμοι ἦσαν δοῦλοι, εἰς δὲ τὴν Σπάρτην εἰλώτες. Ὁ R. C. BOSANQUET, ἔ.ἀ. 342, ὁμιλῶν περὶ στίξεως τοῦ δέρματος προκειμένου περὶ τῶν ἐρρυτιδωμένων προσωπειῶν τοῦ ἱεροῦ, δέχεται ὅτι τοιοῦτον ἔθιμον ὑφίστατο εἰς τὴν Σπάρτην μεταξὺ τῶν εἰλώτων καὶ τῶν ξένων δούλων. Σχετικῶς βλ. τελευταίως W. GERCKE, *Festschrift U. Jantzen*, 1969, 52. Γενικῶς περὶ τοῦ μὴ ἐλληνικοῦ ἔθιμου τῆς στίξεως τοῦ δέρματος κατὰ τὴν ἀρχαιότητα βλ. WOLTERS, *Hermes* 38, 1903, 267 κ.έ. K. SCHAUENBURG, *JdI* 80, 1965, 82.

4. L. SÉCHAN, *Études sur la tragédie grecque*, 107 κ.έ., 148, 256. SCHAUENBURG, 1, 9, 16, 98. *AuA* 13, 1967, 1 κ.έ. S. PAPANAYRIDI - KAROUSOS, *BCH* 60, 1936, 152 κ.έ.

5. ALBIZZATI, *Vasi del Vaticano* ἄρ. 335 πίν. 34, 36. J. D. BEAZLEY, *AJA* 40, 1936, 624 καὶ *Metr. Mus. Stud.* 5, 1934/35, 113 ἄρ. 79. F. BROMMER, *Satyrspiele*, 74. SCHAUENBURG, 93. G. BECKEL, *Götterbeistand*, 34.

6. CH. DUGAS, *REG* 69, 1956, 12. F. BROMMER, ἔ.ἀ. εἰκ. 21 κ.έ. SCHAUENBURG, 98, 103.

7. P. WUILLEUMIER, *Tarente* πίν. XLVI 3, 4. A. D. TRENDALL, *Frühhitaliotische Vasen*, 40 πίν. 24 - 26.

ὑπὸ τοῦ K. Schauenburg¹ σχετικῶς πρὸς τὴν ἀπεικονιζομένην ἐνταῦθα ἀναπαράστασιν τοῦ ἐπεισοδίου τῶν σατύρων κατὰ τὴν ἑορτὴν τῶν Καρνείων ὑπαινιγμὸς τις περὶ τοῦ ἱεροῦ τῆς Ὁρθίας καὶ περὶ τῆς κατὰ τὰς ἑορτὰς αὐτοῦ χρήσεως γοργονικῶν καὶ σατυρικῶν προσωπειῶν. Ὅπως δὴποτε, καὶ δεδομένου ὅτι ἐν τῇ λακωνικῇ τέχνῃ πλὴν τῶν ἐλεφαντίνων πλακιδίων τοῦ ἱεροῦ τῆς Ὁρθίας καὶ τῆς Σάμου ὁ μῦθος τοῦ Περσέως ἀπαντᾷ μέχρι τοῦδε μόνον εἰς τὴν κύλικα ἀρ. 9319 τοῦ Μουσείου τῶν Συρακουσῶν², παραμένει εἰσέτι ὑποθετικὴ ἢ καθαρῶς δραματικὴ χρῆσις τῶν γοργονικῶν προσωπειῶν τῆς Σπάρτης.

Συνοψίζοντες καταλήγομεν εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ἡ οὐσία τοῦ ἐν χρήσει γοργονικοῦ προσωπειοῦ ἐξηντλήθη ἤδη μετὰ τὴν πρώτην φάσιν τῆς ἱστορίας αὐτοῦ, ἐκ συντηρητισμοῦ δὲ καὶ μόνον ἐπέζησε τοῦτο μέχρι τοῦ τέλους τοῦ αἰῶνος. Ἐφ' ὅσον δηλαδὴ ἡ Πότνια ἤσκει «δεινῶς» τὴν ἐπιβολὴν τῆς παρουσίας της ἐπὶ τῶν τιμώντων τὴν λατρείαν αὐτῆς, ἦτο καὶ Maskengöttin, περιετίθετο δηλαδὴ τὴν γοργεῖαν κεφαλὴν κατὰ τὴν λατρευτικὴν αὐτῆς ἐπιφάνειαν, ἵνα καθίσταται ἀμέσως καὶ ἐνεργῶς παρούσα. Ὅτε ὁμοῦς ἐξησθένησεν ὁ «δαιμονικός» χαρακτήρ αὐτῆς— καὶ τοῦτο εἶναι εὐχερὲς νὰ διαπιστωθῇ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ β' τετάρτου τοῦ βου αἰῶνος εἰς τὴν μεταβολὴν, ἐπὶ παραδείγματος, τοῦ εἰκονογραφικοῦ τύπου τῆς Ὁρθίας ἐντὸς τῆς σειρᾶς καὶ μόνον τῶν μολυβδίνων ἀναθημάτων τοῦ ἱεροῦ τῆς³— ἐλύθη φυσικῶς καὶ ἡ σχέσις αὐτῆς μετὰ τοῦ γοργεῖου προσώπου. Ἡ Γοργῶ ἀντιστοιχῶς, ὡς ἐν προσωπεῖῳ δαίμων, ἤντησε τὴν μοναδικότητα τῆς ἰσχύος της ὡς λατρευτικὴ μορφή τῆς Ποτνίας· εἶτα ἐξισώθη μετὰ τῶν λοιπῶν χθονίων δαιμόνων, τὸ δὲ γοργόνειον ἐξέπεσεν εἰς ἓν τῶν ἐν γένει τελετουργικῶν προσωπειῶν⁴. Τὴν μοναδικότητα αὐτοῦ, ὡς λατρευτικοῦ προσωπειοῦ ἐν τῇ λατρείᾳ τῶν δυνάμεων τῆς γῆς, ἀνέλαβε, τοῦλάχιστον ἀπὸ τοῦ β' τετάρτου τοῦ βου αἰῶνος⁵, τὸ προσωπεῖον τοῦ Διονύσου, ἐτέρου «δαιμονικοῦ» θεοῦ μετὰ δυνατότητος ἐπιφανείας καὶ κατὰ συνέπειαν μετὰ λατρείας ἐν προσωπεῖῳ⁶.

1. Perseus, 102.

2. Studies Robinson II, 50 πίν. 13a. BSA 49, 1954, 307 ἀρ. 20. SCHAUENBURG, 38.

3. AO, 260, 282, 283, 401 (H. J. ROSE). E. LANGLOTZ, Die Antike 8, 1932, 176 - 177.

4. Διαφοριστικὸς τῆς ὡς ἄνω ἐξισώσεως τοῦ προσωπειοῦ τῆς Γοργῶς μετὰ τοῦ προσωπειοῦ τοῦ σιληνοῦ εἶναι ὁ εἰκονογραφικὸς τύπος τοῦ προσωπειοῦ τῆς κύλικος τοῦ Νικοσθένους εἰς τὸ Μόναχον ἀρ. 1581 WAF: εἰς τὸ γοργόνειον ἔχουν προστεθῆ τὸ μακρὸν αἰχμηρὸν γένειον καὶ οἱ τρεῖς ἐκατέρωθεν βόστρυχοι τοῦ προσωπειοῦ τοῦ σιληνοῦ (ἢ τοῦ Διονύσου). Περὶ τῆς μεταγενεστέρως ἐξισώσεως τοῦ προσωπειοῦ τῆς Γοργῶς πρὸς τὸ προσωπεῖον τοῦ Ἀχελφίου βλ. W. HERMANN, RM 70, 1963, 1 - 3.

5. W. WREDE, Der Maskengott, AM 53, 1928, 66 κ.έ. W. OTTO, Dionysos, σποράδην. W. KLINGBEIL, ἔ.ά. 149 κ.έ. SQUARCIAPINO, Boll. d'Arte, 34, 1949, 139. K. KERÉNYI, Eranos Jahrb. 16, 1948, 191. LUSCHEY, Dionysos Masken ἐν Heidelberg. Beiträge z. antiken Kunstgesch., 1949, 64. H. JEANMAIRE, Dionysos, 1951, 497.

6. W. OTTO, Dionysos, 83.

ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΙΣ

Ἐνακεφαλαιοῦντες συνοψίζομεν ὡς ἑξῆς τὰς βασικὰς θέσεις καὶ τὰ κυριώτερα συμπεράσματα τῆς παρούσης μελέτης:

Ἡ γοργονική μορφή ἐγεννήθη περὶ τὰ τέλη τοῦ 8ου αἰῶνος εἰς τὸν χῶρον τῆς λατρείας τῆς πρῶμου ἑλληνικῆς χθονίας θεᾶς. Ἐντεῦθεν εἰσῆλθεν εἰς τὴν τέχνην καὶ τὸν μῦθον, ὅπου καὶ διατηρήθη ὡς μορφή θρησκευτικῆς ἐμπειρίας μέχρι καὶ τοῦ α' τετάρτου τοῦ 6ου αἰῶνος ἐνσαρκώσασα μετὰ μοναδικῆς ἐντάσεως τὴν δαιμονικὴν οὐσίαν τῶν πρῶμων ἀρχαϊκῶν χρόνων. Εἰς τὸν χῶρον τῆς δεισιδαιμονίας ἐξέπεσεν ἡ μυθικὴ Γοργὼ μόλις ἀπὸ τοῦ 5ου αἰῶνος κατόπιν βαθμιαίας ἐξελίξεως καὶ συνεπῶς πρὸς τὴν γενικωτέραν μεταβολὴν τῆς πνευματικῆς στάσεως τῆς ἐποχῆς ἐναντι τῶν μορφῶν τῶν πρῶμων μύθων. Ἡ τέχνη καὶ ὁ μῦθος εἶναι θρησκευτικὰ φαινόμενα καὶ τὸ περιεχόμενον τῆς γοργονικῆς μορφῆς δὲν ἠδύνατο νὰ εἶναι εἰμῆ συνάρτησις τῆς κοσμοθεωρίας τῆς δεδομένης ἐκάστοτε ἐποχῆς.

Φορεὺς μαγικῆς δυνάμεως οὐδέποτε ὑπῆρξε τὸ γοργόνειον, πολὺ ὀλιγώτερον μάλιστα κατὰ τὴν πρῶμον φάσιν τῆς ἱστορίας του. Ὑπῆρξε φορεὺς «ἰερότητος» καὶ ὑπηρετήσεν ἐν τῇ λατρείᾳ τὴν δραματικὴν ἀμεσότητα τῆς παρουσίας τῆς ἐπιφαινομένης δαιμονικῆς χθονίας θεότητος, ὡς ὑπηρετήσεν καὶ ἐν τῇ τέχνῃ τὴν δραματικὴν ἔκφρασιν τοῦ δαιμονικοῦ περιεχομένου τοῦ φυσικοῦ κόσμου καὶ τῶν μορφῶν του. Ἡ γοργονικὴ μορφή εἶναι φορεὺς θρησκευτικῶν βιωμάτων, προῖον μυθικῆς-θρησκευτικῆς καὶ οὐχὶ μαγικῆς θεωρήσεως τοῦ κόσμου. Εἰς μίαν ἐποχὴν μάλιστα ἡ ὁποία ἐδέχετο τὸ κακόν, φυσικὸν καὶ ἠθικόν, ὡς ἀποδιδόμενον ὑπὸ τῆς Δίκης τοῦ Διὸς πρὸς ἰσορροπήσιν τῆς ἐν τῷ κόσμῳ τάξεως (Θεογονία στ. 211 κ.έ., 226 κ.έ.)¹, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ δημιουργοῦν ἡ λατρεία καὶ ἡ τέχνη μίαν τῶν πλέον ἀντιπροσωπευτικῶν μορφῶν τῶν ὡς μαγικῶν μέσον πρὸς ἀποτροπὴν καὶ ἐξουδετέρωσιν τοῦ κακοῦ. Ἡ ἔννοια τοῦ μαγικοῦ ἀποτροπαίου εἰσῆλθεν εἰς τὸ θέμα προελθοῦσα ἐκ τοῦ χώρου τῆς συγκριτικῆς ἐρεύνης τῶν θρησκειῶν, τῆς ὁποίας ἡ μέθοδος προϋπέθετεν ἐξομοίωσιν τῶν ψυχικῶν κλίσεων ὁλοκλήρου τῆς ἀνθρωπότητος ὑπὸ τὰ μέτρα τῶν πρωτογόνων φαινομένων, θεωροῦσα αὐτὰ καὶ ὡς πρωτογενῆ. Καθ' ἣν ὁμως ἐποχὴν ἡ ἐρευνα αὕτη τείνει — καὶ ἤδη πρὸ πολλοῦ — νὰ ἀποκλείσῃ τὸ μαγικὸν καὶ ἐξ αὐτῶν εἰσέτι τῶν τελετουργιῶν

1. Πρβ. B. SNELL, Die Entdeckung des Geistes², 74 κ.έ.

τῶν κατὰ φύσιν λαῶν ἐρμηνεύουσα αὐτάς ὡς καθαρῶς λατρευτικὰς πράξεις ξένας πρὸς ἐννοίας ὠφελιμιστικῆς σκοπιμότητος¹, εἶναι φανερὸν ὅτι δὲν δύναται πλέον νὰ ζητῆται νὰ συντηρηθῇ δι' αὐτοῦ μεταξὺ τῶν μορφῶν τῆς προϊμου ἐλληνικῆς τέχνης καὶ τοῦ μύθου τὸ οἰκοδόμημα τοῦ «ἀποτροπαίου», τὸ ὁποῖον ἐπὶ γενεὰς ἐρευνητῶν ἠύξῃθη εἰς ὕψος ἄνευ θεμελίων.

1. Προχείρως, A.E. JENSEN, *Mythen der Naturvölker ἐν Die Wirklichkeit des Mythos*, ἔκδ. Knaur, 1965, 30 κ.έ., 36.

Ε Π Ι Μ Ε Τ Ρ Ο Ν

Τὸ πλαστικὸν ἀγγεῖον τῆς Νέας Ἐκκλησοῦλας (πίν. 19-21)

Τὸ ἀποτελέσαν τὴν ἀφορμὴν τῆς ἀνά χειρας μελέτης πλαστικὸν ἀγγεῖον περισυνελέγη ἐν ἔτει 1960 ΒΑ. τῆς Μεγαλοπόλεως ἐπὶ τῶν ὑψωμάτων τῆς περιοχῆς τῆς Νέας Ἐκκλησοῦλας (τέως Μερτζέ) τῶν κειμένων πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τοῦ χωρίου Βάγγου καὶ εἰς θέσιν καλουμένην «Σταυρός»¹. Δοκιμαστικὴ σκαφικὴ ἔρευνα ἐπεσήμανε θεμέλια ἀρχαίου ναοῦ καὶ μικρὸν ἀποθέτην ἐν διαλύσει², εἰς τὸ περιεχόμενον τοῦ ὁποίου ἀνήκε προφανῶς καὶ τὸ περισυλλεγὲν ἀγγεῖον.

Συμπληρωματικῶς πρὸς τὴν γενομένην ἀνωτέρω (σ. 84 κ.έ.) περιγραφὴν τοῦ πλαστικοῦ θέματος τοῦ ἀγγείου σημειοῦμεν ἐνταῦθα τὴν ἰσχυρὰν συστολὴν καὶ προσκόλλησιν ἐπὶ τοῦ κορμοῦ τῶν ἀναδιπλωμένων σκελῶν τοῦ ὀκλάζοντος, τὴν δὴλωσιν τῆς παρυφῆς τοῦ ἐκ δορᾶς χιτωνίσκου κατὰ τὸ μέσον τῶν μηρῶν, τὰ δύο ὀρθογώνια πλαστικά στηρίγματα ὑπὸ τὴν κεφαλὴν τοῦ λέοντος ὡς ὑποτυπῶδη ἐμπρόσθια σκέλη τοῦ θηρίου, τὴν λεπτομερῆ ἀπόδοσιν τῶν ἐνδρομίδων, ἥτοι τῶν χιαστὶ τεμνομένων ἱμάντων, τῶν δισκαρίων-κομβίων στερεώσεώς των καὶ τὸ μεταξὺ αὐτῶν γλωσσοειδὲς ἐξάρτημα³. Τὸ σωζόμενον τμῆμα τοῦ γοργονεῖου παρουσιάζει τριγωνικὸν σχῆμα μετὰ τεραστίου ἀνοίγματος τοῦ στόματος ἐξικνουμένου μέχρι τοῦ πέρατος τῶν παρειῶν καὶ ὀριζομένου κατὰ τὰς γωνίας αὐτοῦ ὑπὸ δύο ζευγῶν χαυλιοδόντων. Ἡ ρις εἶναι μακρὰ, γρυπὴ καὶ πτυχωτὴ κατὰ τὰς πλευράς. Βραχὺ γένειον ὑπογραμμίζει τὸ τεταμένον καὶ ὀξυκόρυφον περίγραμμα τῆς κάτω σιαγόνος.

Τὸ ἀγγεῖον δὲν διατηρεῖται ἀκέραιον· ἐλλείπουν τὸ ἀνώτερον καὶ ὀπίσθιον τμῆμα τῆς κεφαλῆς ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν τοῦ γοργονεῖου μέχρι τῆς ἀριστερᾶς ὀμοπλάτης, ἀμφότεροι οἱ βραχίονες μέχρι τῶν καρπῶν περίπου καὶ οἱ ἄκροι πόδες. Τὸ οὕτω σωζόμενον ὕψος εἶναι 0.148 μ., τὸ πλάτος τῶν ὤμων τῆς μορφῆς 0.095 μ. καὶ τὸ βάθος ἀπὸ τοῦ ὀστοῦ τῆς κνήμης μέχρι τοῦ ρύγχους τῆς κεφαλῆς τοῦ λέοντος 0.093 μ.

1. Περισυνελέγη ὑπὸ τοῦ δημοδιδασκάλου διευθυντοῦ τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου Ν. Ἐκκλησοῦλας Θ. Ε. Γιαννακούρα.

2. ΑΔ 17, 1961/2, Χρονικά, 88.

3. BCH 77, 1953, 293 κ.έ.

Τὸ ὕλικόν εἶναι ὁ τυπικὸς ὑποκίτρινος κορινθιακὸς πηλός, καλῶς ὠπτημένος, ἀλλὰ κενιοποιούμενος ὅπου ἔχει ἀποπέσει τὸ λεπτὸν ἐπίχρισμα. Αἱ παρειαὶ τοῦ ἀγγείου ἐσωτερικῶς καλύπτονται διὰ γανώματος, ἐκ δὲ τῆς γραπτῆς διακοσμήσεως διατηροῦνται ἐν μέρει ἢ διὰ μέλανος χρώματος στίξεις τοῦ χιτωνίσκου καὶ κατὰ τόπους ἴχνη μέλανος μὲν ἐπὶ τοῦ γενείου τοῦ γοργονείου καὶ τῶν ὀφθαλμῶν τοῦ λέοντος, ἐπιθέτου ἰώδους δὲ ἐπὶ τῶν ἐνδρομίδων, τοῦ ὄφρατος, τοῦ ρύγχους τοῦ λέοντος καὶ τῆς γλώσσης τοῦ γοργονείου. Διὰ λεπτῆς ἐγχαράξεως δηλοῦται τὸ τρίχωμα τοῦ γενείου καὶ αἱ λεπτομέρειαι τῶν ἐνδρομίδων, ἐνῶ δι' ἀμβλυτέρων χαραγμάτων ἔχουν τοιςσθῆ καὶ σταθεροποιηθῆ τὰ περιγράμματα τῶν ἐπὶ μέρους πλαστικῶν μορφῶν.

Τὸ ἀγγεῖον τῆς Ν. Ἐκκλησιόυλας ἀποτελεῖ μοναδικὸν μέχρι τοῦδε δεῖγμα τοῦ εἶδους του. Τὸ θέμα τῆς γοργονικῆς ἐν γένει μορφῆς εἰς τὴν σειρὰν τῶν ἀρχαϊκῶν πλαστικῶν ἀγγείων δὲν ἀπαντᾷ βεβαίως ἐνταῦθα διὰ πρώτην φοράν. Τὸ μὲν κορινθιακὸν ἐργαστήριον ἔχει νὰ παρουσιάσῃ τὰ προαναφερθέντα δύο δείγματα¹, ἦτοι τὴν ἔφιππον Γοργῶ τῶν Συρακουσῶν (πίν. 9β) καὶ τὸν μετὰ γοργονικῆς κεφαλῆς πάνθηρα τοῦ ἐμπορίου ἀρχαιοτήτων τῆς Βασιλείας (πίν. 11γ), τὸ δὲ ροδιακὸν τὴν ὁμάδα τῶν πλαστικῶν ἀγγείων εἰς σχῆμα κεφαλῆς ἢ καὶ προτομῆς Γοργῶς² (πίν. 22γ). Ὀλόσωμος ὄμως καὶ ὀκλάζων ὁ δαίμων δὲν ἀπαντᾷ εἰμὴ μόνον εἰς τὸ δεῖγμα τῆς Ν. Ἐκκλησιόυλας. Ὡς τύπος πλαστικοῦ ἀγγείου δύναται ἐπίσης νὰ ὑπαχθῆ τοῦτο γενικῶς εἰς τὴν τάξιν τῶν μετὰ συνεσταλμένων σκελῶν καθημένων ἀνθρωπίνων ἢ ἀνθρωποειδῶν μορφῶν³ καὶ νὰ συσχετισθῆ εἰδικώτερον μετὰ τῆς ὁμάδος τῶν ὀκλαζόντων προγαστόρων σατύρων ἢ κωμαστῶν τοῦ κορινθιακοῦ

1. Ὑπάρχει καὶ τρίτον, ἐλλιπῶς διατηρούμενον, δεῖγμα κορινθιακοῦ πλαστικοῦ ἀγγείου μετὰ γοργονικῆς μορφῆς εἰς τὴν Κων/πολιν (ἀρ. 3195) προερχόμενον ἐκ Λίνδου, αἱ ὑπάρχουσαι ὄμως περιγραφαὶ οὐδόπως διαφωτίζουν περὶ τοῦ πλαστικοῦ θέματος: C. BLINKENBERG, *Lindos I*, 475 ἀρ. 1939. MENDEL, *Catalogue* ἀρ. 231a.

2. Εἰς τὸν παρεχόμενον ὑπὸ τοῦ J. DUCAT, *Les vases plastiques rhodiens archaïques en terre cuite*, 1966, 51 κ.έ., κατάλογον τῶν ροδιακῶν πλαστικῶν ἀγγείων μετὰ γοργονικῆς μορφῆς πρέπει νὰ προσθέσωμεν τὰς προτομὰς τοῦ Βρετανικοῦ Μουσείου (R.A. HIGGINS, *Catalogue of the Terracottas I*, ἀρ. 52 πίν. 9) καὶ τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου τῆς Φλωρεντίας ἀρ. 79242 (πίν. 22γ) (ΜΑΧΙΜΟΝΑ, *Les vases plastiques*, 163). Τὸ δεῖγμα τῆς Φλωρεντίας εἶναι τυπολογικῶς συγγενὲς πρὸς τὸ τῆς Συλλογῆς Eric de Kolb (N. Ὑόρκη): J. DUCAT, ἔ.ἀ. 53 πίν. VIII, 2.

3. Τὸ παλαιότερον δεῖγμα τῆς κατηγορίας ταύτης ἀποτελεῖ ἡ γεωμετρικὴ ὀκλάζουσα γυναικεία μορφή τοῦ Μουσείου Ἡρακλείου: BSA 12, 1905/6, 46 εἰκ. 23. *Hesperia* 14, 1945, πίν. 24, 1. Εἰς τὸ τέλος τοῦ 8ου αἰῶνος ἀνήκει ὁ πρόδρομος τῶν ὀκλαζόντων ἰωνικῶν σιληνῶν (C. BLINKENBERG, *Lindos I*, ἀρ. 2319 - 2329) καὶ τῶν κορινθίων «σατύρων», ἦτοι ὁ προγαστὴρ «σατύρος» τοῦ βοιωτικοῦ πλαστικοῦ ἀγγείου τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχ/κοῦ Μουσείου ἀρ. 2067 (E. BUSCHOR, *SBMünchen* 1943, εἰκ. 1, 4). Οἱ πίθηκοι ἀποτελοῦν ἐννοούμενον θέμα τοῦ εἶδους τούτου τῶν ἀγγείων ΜΑΧΙΜΟΝΑ, *Les vases plastiques*, 57-59, 89, 154, 155. AO πίν. 53, 4. R.A. HIGGINS, *Catalogue II*, ἀρ. 1631, 1632, 1685, 1686. AM 76, 1961, παρ. 24 - 27, 30.

έργαστηρίου¹. Ἄλλὰ καὶ πάλιν ἀπομονοῦται ἔναντι τῶν λοιπῶν δειγμάτων τῆς ομάδος ταύτης διὰ τῆς πλαστικῆς συγκροτήσεως καὶ τοῦ ὄλου μνημειώδους χαρακτήρος τῆς εἰκονιζομένης μορφῆς.

Ὁ αὐτὸς ἐν τούτοις τύπος τοῦ ὀκλάζοντος τῆς Ν. Ἐκκλησοῦλας θὰ ἠδύνατο νὰ ἀναγνωρισθῆ εἰς ἓν ἀτυχῶς ἐλλιπέστατα διατηρηθὲν δεῖγμα τοῦ Μουσείου τῆς Σπάρτης. Μεταξὺ τῶν εὐρημάτων τῶν ἀγγλικῶν ἀνασκαφῶν τοῦ Μενελαίου συγκαταλέγονται δύο ἀποτμήματα κορινθιακῶν πλαστικῶν ἀγγείων. Τὸ ἓν, συγκεκολλημένον ἐκ δύο τεμαχίων, παριστᾷ τὸ δεξιὸν μέρος τοῦ κορμοῦ ὀκλαζούσης μορφῆς μετὰ τοῦ κεκαμμένου βραχίονος καὶ τοῦ συνεσταλμένου μηροῦ²· τὸ ἕτερον, πεπλατυσμένην δεξιάν κνήμην μετ' ἐνδρομίδος³. Τὸ δεύτερον τεμάχιον παρηρμητεύθη κατὰ τὴν δημοσίευσιν τῆς ἀνασκαφῆς ὡς τμήμα ὑδροβίου πτηνοῦ. Ἄμφότερα ὁμως συνανήκουν καὶ διὰ τῆς συγκολλήσεως αὐτῶν ἀπετελέσθη ἡ δεξιὰ πλευρὰ πλαστικοῦ ἀγγείου ἀναλόγου πρὸς τὸ τῆς Ν. Ἐκκλησοῦλας (πίν. 22α-β). Αἱ διαστάσεις καὶ ἡ κλίμαξ ἐκτελέσεως εἶναι αἱ αὐταί, θὰ ἠδύνατο δὲ νὰ εἶναι ἡ αὐτὴ καὶ ἡ ἀρχικὴ μήτρα, ἐκ τῆς ὁποίας ἐλήφθη ὁ πλαστικὸς πυρὴν ἀμφοτέρων τῶν ἀγγείων. Αἱ διαφοραὶ ἔγκεινται εἰς τὴν θέσιν τοῦ προσθέτου συμπαγοῦς βραχίονος καὶ εἰς τὸ σχέδιον τῆς μετέπειτα γραπτῆς διακοσμῆσεως. Ἡ σύγκρισις τῶν ἐνδρομίδων καθιστᾷ φανεράς τὰς διαφοράς τοῦ σχεδίου καὶ ἀναμφισβήτητον τὴν ἀνωτέραν ποιότητα τοῦ ἀγγείου τοῦ Μενελαίου. Τὴν ἐκ τοῦ σχεδίου ἐντύπωσιν τοῦ πλέον μνημειώδους ρυθμοῦ ἐνισχύει ἔτι πλέον ἡ ρωμαλέα πλαστικότης τοῦ κεκαμμένου βραχίονος. Ἡ κατάστασις διατηρήσεως τῆς ἐπιφανείας ἐξ ἄλλου εἶναι πολὺ καλυτέρα τοῦ δείγματος τῆς Ν. Ἐκκλησοῦλας καὶ τονίζει τὴν καθαρότητα τῶν πλαστικῶν μορφῶν.

Περὶ τοῦ θέματος τοῦ ἀγγείου τοῦ Μενελαίου δὲν δυνάμεθα ἀτυχῶς νὰ εἰκάσωμεν περισσότερα: ἐκ τῆς θέσεως τοῦ βραχίονος καὶ ἐκ τῆς ἀπουσίας τοῦ ἐνδύματος φαίνεται ὅτι ἦτο, ἐν μέρει τοῦλάχιστον, διάφορον τοῦ τῆς Ἐκκλησοῦλας, τὸ ὁποῖον παραμένει οὕτω καὶ πάλιν μοναδικόν.

1. Ἐν ἐκ τῶν κυριωτέρων θεμάτων τῆς κορινθιακῆς παραγωγῆς πλαστικῶν μυροδοχείων. Τὰ παλαιότερα δεῖγματα εἶναι ὁ σάτυρος τοῦ Βρετανικοῦ Μουσείου τοῦ β' τετάρτου τοῦ 7ου αἰῶνος (R. A. HIGGINS, Catalogue II ἀρ. 1664. BSA 46, 1951, 38 κ.έ.) καὶ ὁ σάτυρος τοῦ Λούβρου CA 309 τοῦ γ' τετάρτου τοῦ 7ου αἰῶνος (CV III Cc πίν. I, 1 - 3. KNOBLAUCH, Studien, ἀρ. 69. RA 1900, πίν. XIV. WINTER I, 214 ἀρ. 7). Μετὰ τὰς ἀνατομικὰς ὑπερβολὰς τοῦ προγαστροῦ τοῦ Μονάχου (ΜΑΧΙΜΟΝΑ, ἔ.ἀ. ἀρ. 1078) ὁ τύπος ἐσταθεροποιήθη περὶ τὸ 600 π.Χ. (Ἐθνικὸν Ἀρχ/κὸν Μοῦσεῖον ἀρ. 13754 ἐκ Κορίνθου), τὸ πλεῖστον δὲ τῶν σωζομένων δειγμάτων εἶναι τυποποιημένα προϊόντα μαζικῆς παραγωγῆς τοῦ α' καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ β' τετάρτου τοῦ 6ου αἰῶνος. Κατάλογον βλ. ἐν AJA 10, 1906, 423 κ.έ. ΜΑΧΙΜΟΝΑ, ἔ.ἀ. 140. R.A. HIGGINS, Catalogue II, 38 κ.έ. J. DUCAT, Les vases plastiques corinthiens, BCH 1963, 431. Γενικώτερον περὶ τῆς σημασίας τῶν εἰκονιζομένων E. BUSCHOR, ἔ.ἀ. 11.

2. BSA 15, 1908 / 9, 119 εἰκ. 2, 4.

3. BSA 15, 1908 / 9 πίν. VI, 23.

Τὸ πρόβλημα τοῦ συνδυασμοῦ σχήματος ἀγγείου καὶ ἀνθρωπίνης μορφῆς¹ τίθεται παρὰ τοῦ ὀκλάζοντος τῆς Ν. Ἐκκλησοῦλας συνειδητότερον καὶ πολυπλοκώτερον ἢ παρ' οἰουδήποτε δείγματος τῆς συναφοῦς κορινθιακῆς ὁμάδος.

Τὸ ἀπαιτούμενον λειτουργικὸν σχῆμα εἶναι τὸ τοῦ ἀλαβάστρου· ὁ ἡμισφαιρικὸς πυθμὴν τούτου ὀρίζεται σαφῶς κάτωθεν τῆς παρυφῆς τοῦ χιτωνίσκου, ἐνῶ τὸ κυλινδρικὸν αὐτοῦ σχῆμα εἶναι ἀπαραγνώριστον ὑπὸ τὴν στρογγυλότητα τοῦ σωματικοῦ ὄγκου τῆς μορφῆς. Προφανῶς λόγῳ τοῦ ὄγκου τοῦ τοῦ ἀγγείου δὲν προωρίζετο πρὸς ἀνάρτησιν, ὡς γενικῶς τὰ δείγματα τῆς συγγενοῦς κορινθιακῆς ὁμάδος², ἀλλὰ πρὸς στήριξιν ἐπὶ τοῦ ἐδάφους. Τὸ πρόβλημα ὁμῶς τῆς στηριξεως δὲν λύεται διὰ τῶν ἄκρων ποδῶν τοῦ εἰκονιζομένου, καθ' ὅτι οὗτοι, παραμένοντες ἐπὶ τοῦ ἐπιπέδου τῆς ἐμπροσθίας πλευρᾶς, ἀφήνουν πρακτικῶς ὀπισθεν αὐτῶν τὸν ὄλον ὄγκον τοῦ ἀγγείου. Ὁ ἀρχικὸς κύλινδρος ἐξ ἄλλου, ἐνσωματωθεὶς ἐντὸς τῆς ἀνθρωπίνης μορφῆς, ἠδύρυνθη καὶ ἐξωγκώθη κατὰ τὴν κορυφὴν πλέον ἢ κατὰ τὴν βάσιν — καὶ δὴ καὶ πρὸς τὰ πλάγια καὶ ὀπίσω. Ἐκ τούτου καὶ ἐκ τῆς προσθήκης τῆς βαρείας κεφαλῆς ἠδύξθη ἢ χωρητικότης τοῦ ἄνω τμήματος καὶ κατὰ συνέπειαν καὶ ἡ ἀστάθεια τοῦ ἀγγείου. Πρὸς ἀποφυγὴν τῆς πτώσεως πρὸς τὰ ὀπίσω ἐπενοήθη ἡ ἐξέχουσα ἀπὸ τῶν νώτων κοίλη κεφαλὴ λέοντος. Δι' αὐτῆς ἐπετεύχθη στατικὴ διάταξις τῶν χώρων τοῦ ἀγγείου, διὰ δὲ τῶν προστεθέντων ὑπ' αὐτὴν ὀρθογωνίων σκελῶν καὶ διὰ τῶν ἄκρων ποδῶν τῆς ἀνθρωπίνης μορφῆς σταθερὰ ἐκ τεσσάρων στηριγμάτων βάσις.

Οὕτως ἱκανοποιήθη πλέον διὰ τοῦ πλαστικοῦ θέματος ἡ λειτουργία τοῦ ἀγγείου καὶ ἡ στατικὴ αὐτοῦ ἀνάγκη, καὶ τὰνάπαλιν, τὸ πλαστικὸν θέμα προσδιωρίσθη ὑπὸ τοῦ ἀγγείου καὶ ἐσχηματίσθη ἐπὶ τῇ βάσει αὐτοῦ κατὰ μᾶλλον ἢ ἥττον πειστικὸν τρόπον, ἄνευ δηλαδὴ ὀργανικῶν ἀτόπων. Θὰ ἠδύνατό τις νὰ ἐξαιρέσῃ ἴσως τὴν ὑπερβολικὴν σύμπτυξιν τῶν σκελῶν καὶ τὴν προσκόλλησιν αὐτῶν ἐπὶ τοῦ κορμοῦ, ἥτις ὄντως ἐπεβλήθη πρὸς διατήρησιν τοῦ ἀρχικοῦ κυλίνδρου. Πάντως προέχει τελικῶς ἐν τῇ σχέσει ταύτῃ ἡ πλαστικὴ συγκρότησις τῆς εἰκονιζομένης μορφῆς, ἐντὸς τῆς ὁποίας καὶ τείνει νὰ διαλυθῇ τὸ σχῆμα τοῦ ἀγγείου. Καὶ πάλιν ὁμῶς ἡ ἔνωσις τῶν δύο στοιχείων παραμένει τοσοῦτον ἀρμονικὴ, ὥστε δὲν εἶναι δυνατόν νὰ μὴ ἀναγνωρισθῇ καὶ ὑπὸ αὐτὸν τὸν πλαστικὸν σχηματισμὸν τῆς μορφῆς ἡ στατικὴ ἀπαίτησις τοῦ ἀγγείου. Τοῦτο σημαίνει ὅτι ἡ ἀρχικὴ λειτουργία τοῦ ἀγγείου μεταφράζεται νῦν εἰς ἔννοιαν ἐσωτερικῶν σχέσεων τῆς πλαστικῆς μορφῆς.

Αὕτη σχηματίζεται κατ' ἀρχὴν γραμμικῶς. Τοῦτο εἶναι ἰδιαιτέρως φα-

1. Περὶ τοῦ προβλήματος ἐν ἐκτάσει MATZ, GGrK, 426 - 437.

2. Ἐξαιρέσει τοῦ πότου σατύρου τοῦ Λούβρου CA 454, ὕψ. 0,21 μ., POTTIER, BCH 19, 1895, 225 κ.έ. MERLIN, Vases grecs, πίν. 41b. P. KNOBLAUCH, Studien, ἀρ. 77. PAYNE, NC, 176 πίν. 44, 5. G. RICHTER, Korai, πίν. X a - c.

νερὸν εἰς τὴν ἐμπροσθίαν ὄψιν (πίν. 19α), ὅπου ἕκαστον ἐπὶ μέρους στοιχεῖον (μηροί, κνήμαι, μαστοὶ κ.ο.κ.) ὀρίζεται σαφῶς διὰ περιγράμματος, χαρακτηρίζεται καὶ ἀπομονοῦται τοῦ παρακειμένου ὡς αὐτοδύναμον σχῆμα· τὸ σύνολον ἀπαρτίζεται ἐκ μεμονωμένων χαρακτηριστικῶν σχημάτων ἐν παρατάξει¹.

Σημειωτέον ὅτι ἡ πλαγία ὄψις τοῦ ἔργου (πίν. 20) δύναται νὰ ἐξαπατήσῃ ὡς πρὸς τὰς κατασκευαστικὰς ἀρχὰς τῆς πλαστικῆς μορφῆς, λόγῳ τῆς ἐκ τοῦ ἐνσωματωθέντος ἀγγείου στρογγυλότητος τοῦ σωματικοῦ ὄγκου. Προσδιοριστικὴ ὅμως παραμένει ἡ κατὰ μέτωπον ὄψις· καὶ ἐκ τούτου μόνον θὰ ἠδύνατο νὰ λεχθῆ ὅτι τὸ ἔργον ἰσχύει ὡς πλαστικὸν μᾶλλον παρά ὡς ἀγγεῖον.

Τὰ προαναφερθέντα σχήματα τῶν ἐπὶ μέρους πλαστικῶν μορφῶν συντίθενται κατὰ διακοσμητικὴν ἀρχὴν εἰς γραμμικὸν σύμπλεγμα στερεῶς ἠρθρωμένον. Τὸ κέντρον τούτου ὀρίζεται ὑπὸ ρόμβου, σχηματιζομένου ἐκ τῆς κατὰ κορυφὴν ἐπαφῆς τῶν διδύμων τόξων τῶν μηρῶν καὶ τῶν μαστῶν. Ἐκάτερον ζευγὸς τῶν τόξων τούτων ἐπαναλαμβάνεται, οἶονεὶ περαιτέρω ἀνακλῶμενον, ὑπὸ τῶν περιγραμμάτων τῶν κνημῶν καὶ τοῦ κυματοειδοῦς ἐλιγμοῦ τοῦ ὄψεως ἀντιστοίχως, ἢ ὅλη δὲ σύνθεσις περικλείεται ἐντὸς τῶν καμπυλῶν, τὰς ὁποίας σχηματίζουν τὰ ἐξωτερικὰ περιγράμματα τοῦ πυθμένου τοῦ ἀγγείου καὶ τῶν ὤμων τῆς μορφῆς. Κατὰ συνοπτικὴν ἐξ ἄλλου θεώρησιν τῶν ἐξωτερικῶν περιγραμμάτων τοῦ κυρίου σώματος σχηματίζονται δύο καθ' ὕψος τμήματα: ἐν καλυκωτόν, ἀνοιγόμενον ἀπὸ τοῦ ἡμισφαιρικοῦ πυθμένου καὶ περατούμενον εἰς τὰ τόξα τῶν μηρῶν, καὶ ἕτερον τριγωνικόν, σχηματιζόμενον ὑπὸ τοῦ κορμοῦ καὶ ἐνσφηνούμενον ἰσχυρῶς ἐντὸς τοῦ πρώτου. Κατ' ἀνάλογον τρόπον ἐνσφηνοῦται ἐντὸς τοῦ κορμοῦ καὶ τὸ γοργόνειον διὰ τοῦ ὀξυκορύφου περιγράμματος τοῦ γενείου καὶ τῆς κάτω σιαγόνο. Τούτου ἐξ ἄλλου ὁ διπλοῦς κυματισμὸς ἀποτελεῖ περαιτέρω ἀνάκλασιν τῶν καμπύλων σχημάτων τῶν μαστῶν καὶ τοῦ ὄψεως, ὑπὸ μορφὴν ἐγκλείουσαν πλουσιωτέραν κίνησιν.

Ὅ,τι ὅμως ὀρίζει τὴν κατὰ μέτωπον ὄψιν, πέρα τοῦ καλλιγραφικοῦ καὶ διακοσμητικοῦ χαρακτηῖρος τοῦ περιγραφέντος συμπλέγματος, πέρα τῆς στερεότητος τῆς ἀρθρώσεως καὶ πέρα τῆς κλειστότητος τῶν ἐξωτερικῶν περιγραμμάτων, εἶναι ἡ σύμμετρος καθ' ὕψος καὶ πλάτος παράταξις τῶν ἐπὶ μέρους μορφικῶν στοιχείων, ἥτοι ὁ ἰσχυρὸς ἀξονισμὸς αὐτῶν.

Εἰς κεντρικὸς κατακόρυφος ἄξων διχοτομεῖ τὴν μορφὴν διερχόμενος διὰ τῆς ράχεως τῆς ρινός, διὰ τῆς γλώσσης, διὰ τῆς αἰχμῆς τοῦ γενείου, διὰ τοῦ στέρνου καὶ διὰ τῆς γραμμῆς ἐπαφῆς τῶν μηρῶν. Ἐκατέρωθεν αὐτοῦ δύο ἰσχυρότερον τονιζόμενοι κατέρχονται παράλληλοι ἀπὸ τῶν χαυλιοδόντων

1. Τὸ αὐτὸ ἰσχύει προκειμένου καὶ περὶ τοῦ εἰς βάθος σχηματισμοῦ τῆς ἐμπροσθίας πλευρᾶς τῆς μορφῆς, ὅπου οὐσιαστικῶς πρόκειται περὶ κλιμακώσεως ἢ παρατάξεως εἰς βάθος ἐπαλλήλων ἐπιπέδων (κνήμης, γρόνθων, στήθους, ρινός κ.ο.κ.).

εις τούς γρόνθους και ἐκεῖθεν διὰ τῶν γονάτων εἰς τὰ ὀστά τῆς κνήμης. Πρὸς τὸ πέρασ αὐτῶν τέμνονται ὑπὸ δύο ὀριζοντιῶν ἀξόνων σαφῶς δηλουμένων, ἄνω μὲν διὰ τῶν σειρῶν τῶν ὀδόντων τοῦ γοργονεῖου, κάτω δὲ διὰ τῆς παρυφῆς τοῦ χιτωνίσκου. Ἀσθενέστεροι μεταξὺ τούτων ὀρίζονται οἱ ὀριζόντιοι ἄξονες τῶν γρόνθων και τῶν ἄνω περάτων τῶν μηρῶν και τῶν κνημῶν.

Τὸ οὕτω σχηματιζόμενον ὀρθογώνιον τῶν ἀξόνων δὲν εἶναι ἄνευ σημασίας· μαρτυρεῖ περὶ τοῦ συμπαγοῦς και στατικοῦ πυρῆνος, περὶ τὸν ὁποῖον δομεῖται ἡ μορφή ἢ, ἄλλως, περὶ τῆς τεκτονικῆς ἀρχῆς, ἡ ὁποία διέπει τὴν πλαστικὴν συγκρότησιν τοῦ ἔργου¹.

Ἐν τούτοις παρὰ τὴν εἰς πλάτος ἀνάπτυξιν τῆς μορφῆς και παρὰ τὸν φαινόμενον κυβισμόν τοῦ ὄγκου τῆς, πόρρω ἀπέχει τοῦ νὰ μὲνη αὐτὴ αὐστηρῶς και μόνον στατική. Εἶδομεν ἤδη ὅτι κατὰ τὰ μέρη και ἐν τῷ συνόλω αὐτῆς ὀρίζεται ὑπὸ καμπυλῶν· τούτων τὸ νόημα εἶναι πρωτίστως δυναμικόν. Εἰς τὰ περὶ τὸν ρόμβον τόξα μορφοποιοῦνται αἱ ἀντιθέτου φορᾶς ἐνέργειαι τῶν βαρυνουσῶν δυνάμεων τῶν ἄνω μερῶν και τῶν ἀνεχουσῶν δυνάμεων τῶν κάτω. Ἐλκόμεναι πρὸς τὸ κέντρον και περικλειόμεναι ὑπὸ τῆς κυκλικῆς κινήσεως τῶν ἐξωτερικῶν περιγραμμάτων, τείνουν νὰ συσπειρωθοῦν εἰς ἓνα δυναμικόν πυρῆνα, ὁ ὁποῖος συνέχει ἔσωθεν τὴν μορφήν. Ἐντεῦθεν ἀπορρέει ἡ πυκνότης, ἡ στερεότης και ἡ συνοχή τῆς ὄλης κατασκευῆς. Ὅ,τι ἄρα χαρακτηρίζει τὸ ἔργον εἶναι τεκτονικὸς δυναμισμὸς, ἦτοι ἔναρξις διαλύσεως τῆς αὐστηρᾶς στατικῆς ὑπὸ τοῦ ἐσωτερικοῦ δυναμιμοῦ τῶν μορφῶν². Τοῦτο ἄλλωστε ἐπιβεβαιοῦται και ἐκ τῆς ἐνεργοῦ σχέσεως ὑπὸ τὴν ὁποῖαν τελεῖ τὸ ἔργον πρὸς τὸν χῶρον.

Ἀνεπαισθήτως ἀλλὰ ἀσφαλῶς στρέφει ἡ μορφή ἐκ τῆς ἀριστερᾶς πρὸς τὴν δεξιᾶν πλευρᾶν τῆς³. Τὰ ὀπτικά ἐπακόλουθα τῆς στροφῆς ταύτης ἀποδίδονται διὰ πλουσίας σειρᾶς ἀσυμμετριῶν, μετὰ συνεπειᾶς δὲ ἀπροσδοκῆτου διὰ τὸ εἶδος τοῦ ἔργου.

Οὕτω ὑποῦνται καταφανῶς αἱ ἐπὶ μέρους μορφαὶ τοῦ δεξιοῦ ἡμίσεος κατὰ τρία σχεδὸν χιλιοστόμετρα ἔναντι τῶν ἀντιστοιχῶν ἀριστερῶν· ἡ διαφορὰ σημειοῦται σταθερῶς ἀπὸ τῆς παρυφῆς τοῦ χιτωνίσκου και τοῦ ἄνω πέρατος τῆς κνήμης μέχρι τῆς κορυφῆς τοῦ γόνατος και ἐκεῖθεν μέχρι τῶν γρόνθων και τῶν ὤμων. Ἀκολουθῶς προβάλλεται και ἐξογκοῦται τὸ ἀριστερὸν ἡμισυ (πίν. 21β). Ὁ μηρὸς και ἡ κνήμη συγκεκριμένως ἐξέχουν κατὰ 3-4 χιλιοστόμετρα ἔναντι τῶν πεπλατυσμένων και ὀπίσω φερομένων δεξιῶν,

1. Ἡ τεκτονικὴ λειτουργία ὡς θεμελιώδες ἀξίωμα τῆς ἐλληνικῆς τέχνης: H. BRUNN, Über tektonischen Stil in griechischen Plastik u. Malerei, 1883, Kl. Schriften II, 103. Περὶ τῆς ἐννοίας γενικότερον N. HIMMELMANN - WILDSCHÜTZ, *Marb.WPr.* 1962, 12 κ.έ., 15, 22, 32.

2. MATZ, *GGrK*, 109 κ.έ. και γενικότερον G. KRAHMER, *Figur und Raum*, 1931, 48 κ.έ., 52.

3. Αἱ ἐνδείξεις ἀριστερὰ - δεξιὰ πάντοτε ὡς πρὸς τὸ ἔργον.

ή δὲ κατὰ δύο σχεδὸν χιλιοστόμετρα αὐξησις τῆς ἀποστάσεως μεταξὺ τῶν κομβίων τῆς τεταμένης δεξιᾶς ἔνδρομίδος μαρτυρεῖ περὶ τῆς συνεπείας μετὰ τῆς ὁποίας ἀποδίδεται ὑπὸ τοῦ τεχνίτου ἡ κίνησις αὕτη.

Τοῦ αὐτοῦ ρυθμοῦ μετέχει ἀρχικῶς καὶ τὸ γοργόνειον. Κατὰ τὸ γένειον ὁ κεντρικὸς ἄξων τῆς μορφῆς τέμνει τὴν κάθετον τῆς στάθμης χιαστί καὶ μετατοπίζει τὸ γοργόνειον ἀριστερώτερον. Καταφανῶς πλατύτερον τὸ τμήμα τοῦτο κατέρχεται καὶ χαμηλότερον τοῦ δεξιοῦ περὶ τὰ τέσσαρα ἐν ὄλφ χιλιοστόμετρα, ἐνῶ ἡ μετατόπισις τῆς ρινὸς καὶ ἡ κατεύθυνσις τῆς αἰχμῆς τοῦ γενείου τονίζουν ἐντονώτερον τὴν πρὸς τὰ δεξιὰ στροφὴν. Ἡ πτώσις ἐν τούτοις τοῦ δεξιοῦ βλεφάρου καὶ τοῦ ρώθωνος καὶ ἐλαφρά τις ἐξόγκωσις τῆς αὐτῆς παρεῖδς ὑποδηλοῦν ἀντίστροφον κίνησιν τείνουσαν νὰ ἐξουδετερώσῃ τὴν πρώτην καὶ νὰ ἐπαναφέρῃ τὸ γοργόνειον εἰς τὴν αὐστηρὰν μετωπικὴν θέσιν. Εἰς τὸ αὐτὸ τείνουσιν καὶ ἡ πέραν τῶν χαυλιοδόντων ἀνάπτυξις τῆς ἀριστερᾶς γωνίας τοῦ στόματος, ἡ ἀριστερώτερον τοῦ ἄξονος ρινὸς-γενείου μετατόπισις τῆς γλώσσης καὶ ἡ λοξὴ τοποθέτησις τοῦ γοργονείου ἐπὶ τοῦ στρεφομένου κορμοῦ.

Ἡ ἀρχικὴ κίνησις τοῦ κορμοῦ μεταφέρεται ἀδιάσπαστος καὶ εἰς τὴν ὀπισθίαν πλευρὰν¹ (πίν. 19β), ὡς μέρος δὲ τοῦ ὀργανικοῦ συνόλου μετέχει αὐτῆς καὶ ἡ κεφαλὴ τοῦ λέοντος. Ἐντεῦθεν ἡ πρὸς τὰ ἀριστερὰ λόξευσις τοῦ ζεύγους τῶν καθέτων χαραγμάτων τοῦ ρύγχους καὶ ἡ πρὸς τὴν αὐτὴν κατεύθυνσιν μετατόπισις τοῦ ὄλου ὄγκου τῆς κεφαλῆς, ὡς φαίνεται ἐκ τῶν διαφορῶν τοῦ περιγράμματος τῆς σιαγόνης καὶ τῆς ἀποστάσεως τῆς χαιτήης ἀπὸ τοῦ μηροῦ καὶ τοῦ ὀρθογωνίου στηρίγματος (πίν. 20α-β). Καθ' ἑαυτὴν ἐν τούτοις ὑπόκειται ἡ κεφαλὴ εἰς ἴδιον ρυθμὸν, στρεφομένη πρὸς τὰ δεξιὰ. Οὕτω ὀγκοῦνται ὁ ἀριστερὸς ὀφθαλμὸς καὶ ἡ περὶ τοῦτον χώρα, ὡς ἐγγύτερον πρὸς τὸν θεατὴν φερόμενα, τείνουσιν δὲ εἰς βάθος καὶ ὑψοῦνται ἅπασαι αἱ μορφαὶ τοῦ δεξιοῦ ἡμίσεος².

Αἱ ἀνωτέρω δηλωτικαὶ στροφῶν ἀποκλίσεις καθορίζουσιν προφανῶς καὶ τὴν ὀπτικὴν γωνίαν, ὑπὸ τὴν ὁποίαν ἐπλάσθη καὶ ὑπὸ τὴν ὁποίαν δέον νὰ θεωρῆται τὸ ἔργον. Ἐν ἑκ τῆς μετακινήσεως τῆς δεξιᾶς κνήμης καὶ ἐκ τῆς ἀνυψώσεως τῶν δεξιῶν μερῶν ἔλθῃ τις ἀριστερώτερον (ὡς πρὸς αὐτὸν) καὶ σταθῇ εἰς τὸ ὕψος τῆς κεφαλῆς τοῦ δαίμονος, ὅπου τέμνεται ὁ κεντρικὸς ἄξων τῆς μορφῆς μετὰ τῆς καθέτου τῆς στάθμης, ἔχει πρὸ αὐτοῦ τὴν σημαντικὴν δεξιὰν πλευρὰν τοῦ εἰκονιζομένου³, ἐπὶ πλέον δὲ τὴν κανονικὴν εἰκόνα τῆς ἐμπροσθίας ὄψεως: εἰς τὸ ἀπομακρυσμένον ἀριστερὸν τμήμα, λόγῳ τῆς ἐξογκώσεως αὐτοῦ, οὐδεμίαν μορφήν χάνεται ὀπτικῶς, διὰ δὲ τῆς

1. Σημ. τὴν ἐξόγκωσιν καὶ ἀνύψωσιν τῆς δεξιᾶς ὁμοπλάτης.

2. Ἐκ τῆς σχισμῆς τοῦ στόματος καὶ τῆς ὀπτικῆς τοῦ ρώθωνος, μέχρι τοῦ ἄκρου τῆς ὀφρύος καὶ μέχρι τοῦ ὠτός.

3. Πρβ. Κ.Α. ΡΩΜΑΙΟΝ, Ant. Denkm. IV, 1931, 104.

προοπτικής άνωψώσεως τὰ καταβαίνοντα μέρη επανέρχονται εἰς τὴν κανονικὴν θέσιν των¹ (πίν. 21α).

Ἐνάλογος σπουδὴ τῆς λανθανούσης κινήσεως ἀπαντᾷ καὶ εἰς τὰ δείγματα τῆς προαναφερθείσης συναφοῦς ομάδος τῶν πλαστικῶν κορινθίων κωμαστῶν. Ἡ κίνησις σημειοῦται ἐνταῦθα εἴτε ὡς ἐνιαία, ἐξ ἀριστερῶν πρὸς τὰ δεξιὰ², εἴτε ὡς διττὴ, ἦτοι τοῦ μὲν ἄνω τμήματος πρὸς τὰ δεξιὰ, τοῦ δὲ κάτω πρὸς τὰ ἀριστερά³. Ἡ ὁμάς χρονολογεῖται κυρίως ἐντὸς τοῦ α' τετάρτου τοῦ βου αἰῶνος, ἢ δὲ ἐπίμονος ἀναζήτησις καὶ σπουδὴ τῶν ἐνδεικτικῶν τῆς λανθανούσης κινήσεως ἀσυμμετριῶν καὶ ἀποκλίσεων ἀπὸ τῶν ἀξόνων ἀποτελεῖ γενικώτερον γνώρισμα χαρακτηρίζον ἰδιαιτέρως τὴν τέχνην τοῦ τέλους τοῦ 7ου καὶ τοῦ α' τετάρτου τοῦ βου αἰῶνος⁴. Εἰς τοὺς αὐτοὺς χρόνους ὀδηγοῦν ἄλλωστε καὶ ὁ προαναφερθεὶς τεκτονικὸς δυναμισμὸς καὶ ἡ ἐν γένει πλαστικὴ ἀπόδοσις τοῦ θέματος.

Ἐὰν καὶ τὸ εἶδος τοῦ ἔργου θέτει ὀπωσδήποτε περιορισμοὺς εἰς τὴν χρῆσιν κριτηρίων ἐκ τῆς μνημειώδους πλαστικῆς πρὸς χρονολόγησιν του, δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι τὸ γραμμικὸν σύμπλεγμα τῆς ἐμπροσθίας πλευρᾶς ἐνθουμίζει ἀρχικῶς ἔργα τῶν χρόνων περὶ τὸ 600 π.Χ. Εἰς τὸν Βίτωνά τῶν Δελφῶν⁵, ἐπὶ παραδείγματι (διὰ νὰ παραμείνωμεν ἐντὸς τοῦ πελοποννησιακοῦ χώρου), παρέχονται πρὸς σύγκρισιν ὁ ρόμβος τοῦ θωρακικοῦ περιγράμματος καὶ τῶν βουβονικῶν πτυχῶν, ὡς καὶ ὁ κυματισμὸς τῶν μαστῶν—ἂν καὶ ἐν τῷ συνόλῳ του τὸ γραμμικὸν σύμπλεγμα τοῦ ἀγγείου φαίνεται ὀργανικώτερον ἠρθρωμένον. Ὁ χυμωδέστερος ἐν γένει σχηματισμὸς τοῦ δαίμονος τῆς Ν. Ἐκκλησοῦλας καὶ ἡ δυναμικὴ κυρτότης τῶν πλαστικῶς ἐνιαίων ἐπιφανειῶν του ὑποδεικνύουν ἐπίσης νεωτέρους χρόνους, ὀπωσδήποτε ὅμως προγενεστέρους τοῦ Μοσχοφόρου⁶ καὶ τῶν νεωτέρων πωρίνων ἀετωμάτων τῆς Ἀκροπόλεως⁷. Τοῦτο λόγῳ τῆς βαρυτέρας καὶ πλεον συμπαγοῦς κατασκευῆς τῆς μορφῆς του, λόγῳ τῆς ἐξωτερικῆς εἰσέτι καὶ γραμμικῆς ἀρθρώσεως αὐτῆς⁸ καὶ λόγῳ τοῦ ἀναμφισβητήτως

1. Περὶ τῆς ἀρχῆς τῆς θεωρήσεως ἐκ γωνίας καὶ ἄνωθεν βλ. L. ALSCHER, Griechische Plastik I, 75 κ.έ., II σποράδην.

2. Π.χ. R. A. HIGGINS, Catalogue II, ἀρ. 1665, 1666.

3. Π.χ. CV Scheurleer 1,5. HIGGINS, ἔ.ἀ. ἀρ. 1667. K. SCHEFOLD, Meisterwerke, 120a. CV München ἀρ. 6635 πίν. 148, 5, 6.

4. Πρβ. Κ.Α. ΡΩΜΑΙΟΝ, Κέραμοι τῆς Καλυδῶνος, 1951, 12 κ.έ., 39 κ.έ. καὶ Ant. Denkm. IV, 102. G. KRAHMER, ἔ.ἀ. 70 κ.έ.

5. G. RICHTER, Kouroi, 1960, ἀρ. 12 A καὶ B εἰκ. 78 - 83.

6. H. SCHRADER, Die archaische Marmorbildwerke der Akropolis, 1939, 278 κ.έ. ἀρ. κατ. 409 πίν. 154, 155.

7. R. HEBERDEY, Altattische Porosskulptur, πίν. III καὶ IV. E. LAPALUS, Le fronton sculpté en Grèce, 100 κ.έ. Τελευταίως ἀπεικόνισις ἐν J. BOARDMAN, J. DÖRIG, W. FUCHS, Die griechische Kunst, 1966, εἰκ. 86 πίν. VIII.

8. Κυρίως δὲν θὰ πρέπει νὰ ὑπερτιμηθῇ ἡ ἐντύπωσις στρογγυλότητος τῶν πλαγιῶν καὶ τῆς ὀπισθίας ὄψεως θεωρουμένη ἀσχέτως τοῦ λειτουργικοῦ χαρακτήρος τοῦ ἔργου.

«δαιμονικώτερου» περιεχομένου της. Διὰ ταῦτα, ὡς καὶ διὰ τὴν εὐρύτητα τῶν ἀπεστρογγυλωμένων ὤμων καὶ τὴν μεστήν δυνάμειος στρογγυλότητα τῶν μελῶν ἐντὸς τοῦ τεκτονικοῦ πλαισίου, θὰ ἠδύνατο νὰ γίνῃ δεκτὴ ἡ χρονολογικὴ βαθμὶς τῆς θεᾶς τοῦ Βερολίνου¹. Ἐντὸς τῆς δεκαετίας 590-580 παρουσιάζει ἐξ ἄλλου τὸ χαλκοῦν ἀγαλμάτιον τοῦ Βερολίνου ἀρ. 7976² τὸ αὐτὸ κοῖλον περίγραμμα τῶν πλευρῶν τοῦ κορμοῦ, τὴν αὐτὴν ἀναλογία ἐυρέων ὤμων³ καὶ στενῶν ἰσχιῶν καὶ τὸν αὐτὸν τονισμόν τῶν ἀσυμμετριῶν τῶν προκυπτουσῶν ἐκ τῆς προβολῆς τοῦ ἀριστεροῦ τμήματος. Πρὸς τὰ ἀνωτέρω δὲν θὰ ἦτο συνεπῶς ἀσυμβίβαστος ἡ χρονολόγησις τοῦ ἔργου ἐντὸς τῆς δεκαετίας 590-580 π.Χ. Ἡ κεφαλὴ τῆς λεοντῆς καὶ τὸ γοργόνειον θὰ ἐπιτρέψουν ἀκριβεστέραν τεχνοτροπικὴν καὶ χρονολογικὴν τοποθέτησιν.

Διὰ τοῦ συμπαγοῦς σφαιρικοῦ σχήματος αὐτῆς καὶ διὰ τοῦ μεγάλου καθέτου βάθους τοῦ ρύγχους ἡ κεφαλὴ τοῦ λέοντος φαίνεται συνεχίζουσα τυπολογικῶς τὴν παράδοσιν τῶν ὑστεροχελτικῶν τύπου ὁμοίων κεφαλῶν τῆς Πρωτοκορινθιακῆς μικροπλαστικῆς⁴. Τὸν ἀρύβαλλον Mackmillan⁵ συγκριμένως θὰ ἐνεθῦμιζον ἐπίσης ἡ χαμηλὴ ὡς περιλαίμιον σχοινοειδῆς χαίτη καὶ τὰ ἐπ' αὐτῆς ὀρθούμενα ἀπεστρογγυλωμένα ὄτα, ἐνῶ τὸ κλειστὸν στόμα καὶ ἡ πτυχὴ ἡ χωρίζουσα τὸ ρύγχος ἀπὸ τοῦ λοιποῦ προσώπου θὰ ἠδύνατο νὰ ἀναχθοῦν μέχρι τοῦ περιρραντηρίου τῆς Ἰσθμίας⁶ καὶ νὰ ὑποστηριχθοῦν διὰ παραλλήλων γραπτῶν τύπων, ὡς π.χ. οἱ τύποι τῶν λέοντων τοῦ ἐκ Καμείρου Ὑστεροῦ Πρωτοκορινθιακοῦ ἀρυβάλλου τοῦ Βρετανικοῦ Μουσείου⁷. Τὸ ἀνθεματὸν ρύγχος, ὡς ἀσσυριάζον στοιχεῖον, δὲν θὰ ἐξένιζε, δεδομένου ὅτι τοιαῦτα στοιχεῖα εἶχον μεμονωμένως ἀφομοιωθῆ

1. TH. WIEGAND, *Antike* 2, 1926, 30 κ.έ.

2. Ἐκ Δωδώνης, E. BUSCHOR, *Frühgr. Jünglinge*, εἰκ. 43, 44. G. RICHTER, ἔ.ἀ. ἀρ. 45 εἰκ. 166 - 168.

3. Βραχὺς κορμός, εὐρεῖς ὄμοι καὶ ὀγκώδεις μηροὶ εἶναι χαρακτηριστικὰ τοῦ πελοποννησιακοῦ ἐργαστηρίου καὶ ἀνευρίσκονται τόσον εἰς τὸν προαναφερθέντα Βίτωνα, ὅσον καὶ εἰς τὴν Γοργῶ τῆς Κερκύρας.

4. Περὶ τοῦ τύπου καὶ περὶ τοῦ προβλήματος τῆς ἀνατολικῆς καταγωγῆς του βλ. PAYNE, NC, 67. E. AKURGAL, *Späthethitische Bildkunst*, 1949, 39 κ.έ. W. L. BROWN, *The Etruscan Lion*, 1960, 3 κ.έ. J. DÖRIG, *AM* 76, 1961, 67 κ.έ. F. SALVIAT, *BCH* 86, 1962, 109 κ.έ. H. GABELMANN, *Studien zum frühgriechischen Löwenbild*, 1965, 11 κ.έ., 17 κ.έ., ἐνθα ἡ παλαιότερα βιβλιογραφία καὶ ἡ ἱστορία τῆς ἐρεύνης τοῦ θέματος.

5. PAYNE, NC, 172 κ.έ. εἰκ. 73 πίν. 1,7. *BCH* 86, 1962, 111. *AM* 76, 1961, 68 κ.έ. GABELMANN, ἀρ. κατ. 4.

6. *Hesperia* 24, 1955 πίν. 50d καὶ 27, 1958, πίν. 10. *AM* 76, 1961 εἰκ. 46. Ἡ ὁμὰς τῶν ὁμοίων περιρραντηρίων εἰς τὸν κατάλογον τοῦ GABELMANN ὑπ' ἀριθ. 8 - 11. Εἰς τὴν σειρὰν προστίθεται τὸ νέον σημαντικώτατον δεῖγμα τοῦ Μουσείου τῆς Σπάρτης: A. ΔΕΛΗΒΟΡΡΙΑΣ, *AAA* 1969, τ. 1, 7 εἰκ. 1 - 3.

7. PAYNE, NC, ἀρ. 18 πίν. 9, 1. Ἡ Ὑστέρη Πρωτοκορινθιακὴ φάσις κατὰ τὸν H. PAYNE: 650 - 640 π.Χ., κατὰ τὸν F. MATZ, *Gnomon* 1937, 406: 640 - 625 π.Χ., κατὰ τὸν VILLARD, *MEFR* 1948, 33: 630 - 615 π.Χ.

ὑπὸ τῶν ὑστεροχεττιτικῶν τύπων ἤδη ἐντὸς τῆς Μέσης καὶ τῆς Ὑστερας Πρωτοκορινθιακῆς περιόδου¹.

Τεχνοτροπικῶς ὁμοῦ καὶ χρονολογικῶς ὁ λέων τῆς Ἐκκλησιολίας ἀφίσταται κατὰ πολὺ τῶν λεόντων τῆς Πρωτοκορινθιακῆς βαθμίδος. Τὸ βαρὺ κυβικὸν σχῆμα τῶν ὑστεροχεττιτικῶν κεφαλῶν διετήρησεν ἡ πλαστικὴ ἐπὶ μακρότερον χρόνον ἢ ἡ ἀγγειογραφία², ἀκριβῶς διότι δι' αὐτοῦ ἱκανοποιεῖτο καλύτερον τὸ ἰσχυρὸν τεκτονικὸν αἴσθημα τῶν πρῶιμων ἀρχαϊκῶν χρόνων. Ἡ στερεομετρικὴ στρογγυλότης τῆς κεφαλῆς τοῦ λέοντος τοῦ Μενεκράτους³ (πίν. 23γ) προδίδει μέχρι τῆς στροφῆς τοῦ αἵωνος τὴν τοιαύτην κληρονομίαν, προστιθέμενον δὲ εἰς τὰ λοιπὰ ἀσσυριαζόντα τὸ στοιχεῖον τοῦτο ἐπηρεάζει ἀποφασιστικῶς τὸν χαρακτῆρα τοῦ ἔργου⁴. Τὸ αὐτὸ θὰ ἠδύνατο νὰ λεχθῆ καὶ διὰ τὸν κατὰ τι ἴσως παλαιότερον μικροσκοπικὸν πῆλινον κορινθιακὸν λέοντα τοῦ Μενελαίου εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς Σπάρτης⁵ (πίν. 23α-β). Ὁ κυβικὸς ὄγκος τῆς κεφαλῆς, ἡ ὀρθογώνιος πλαισιώσις αὐτῆς ὑπὸ τῆς χαμηλῆς, ὀρθίας καὶ ἐγχαράκτου χαίτης, αἱ ὀφρύες, ἡ πτυχωτὴ ρίς καὶ τὸ ἀνθεματὸν ρύγχος καθιστοῦν ἐνταῦθα πλεόν ἢ φανεράν τὴν καταγωγὴν ἐκ τῆς κεφαλῆς Mackmillan. Πρέπει ὁμοῦ νὰ σημειωθῆ ὅτι ἐν προκειμένῳ ἡ τυπολογικὴ ὁμοιότης ὑπογραμμίζει καὶ ἐντονώτερον τὴν διαφορὰν τοῦ πνευματικοῦ περιεχομένου τῶν δύο ἔργων. Ἡ παλαιὰ ἐκρηξις καὶ ἡ ἐπιβολὴ τῆς συγκεκριμένης ἀπειλῆς ἀντικαθίστανται νῦν ὑπὸ συγκεκριμένης ὀρμῆς καὶ συμπεπυκνωμένης δυνάμεως⁶, τοῦτο δὲ δὲν ἔγκειται τόσον εἰς τὸ στοιχεῖον τοῦ κλειστοῦ στόματος, τὸ ὁποῖον ὑπάρχει ἤδη εἰς γραπτὸς καὶ πλαστικὸς Πρωτοκορινθιακὸς τύπος⁷, ὅσον εἰς τὴν ὀπισθοχώρησιν τοῦ ρύγχους καὶ εἰς τὴν κατάνευσιν τῆς κεφαλῆς χάριν τῆς προβολῆς τοῦ ἐπιπέδου τῶν ὀφθαλμῶν. Κατὰ τοῦτο ἀποτελεῖ ὁ κορινθιακὸς λέων τοῦ Μενελαίου τὴν ἄμεσον προβαθμίδα τοῦ λέοντος τοῦ Μενεκράτους, ὅπου τὸ ἐπίπεδον τῶν ὀφθαλμῶν ἔχει ἀχθῆ ἔτι ἐγγύτερον πρὸς τὸν θεατὴν· οἱ ὀφθαλμοί, βαθύτερον ἐγκοιτασμένοι, εἶναι οἱ κύριοι πλεόν φορεῖς τῆς ἐκφράσεως τῆς δαιμονικῆς οὐσίας τοῦ ὄντος. Ἡ ἀλλαγὴ τῆς ὀπτικῆς γωνίας, ὑπὸ τὴν ὁποῖαν θεωρεῖται ἡ κεφαλὴ τοῦ λέοντος, εἶναι συνάρτησις τῆς γενικωτέρας μεταβολῆς εἰς τὸ περιεχόμενον τῶν μορφῶν

1. GABELMANN, 20, 40.

2. Ἐνθα ἀντικατασταθὲν βαθμιαίως ἀπὸ τῆς Μεταβατικῆς περιόδου ἐξέλιπεν ὀριστικῶς κατὰ τὴν Πρῶιμον Κορινθιακὴν: PAYNE, NC πίν. 6 κ.έ.

3. G. RODENWALDT, Korkyra II, 176 κ.έ. εἰκ. 154 κ.έ. AM 76, 1961, 67. GABELMANN, 44 ἀρ. κατ. 32.

4. Ὡς ἐκ τούτου ἀνήγαγεν ὁ H. BESIG, ἔ.ἀ. 30, τὸ ἔργον εἰς χεττιτικὰ πρότυπα. Περὶ τῶν ἀσσυριαζόντων στοιχείων, G. RODENWALDT, Korkyra II, 189 κ.έ.

5. Ἄρ. 1725. BSA 15, 1908/9, 119 πίν. VI, 17.

6. Πρβ. X. ΚΑΡΟΥΖΟΝ, ΑΕ 1937, 601.

7. Βλ. ἀνωτέρω σ. 143 σημ. 6 καὶ 7. Δὲν πρόκειται περὶ γνωρισμάτων τῶν λεόντων τοῦ λακωνικοῦ ἐργαστηρίου, ὡς δέχεται ὁ GABELMANN, 29.

τῆς τέχνης τῶν τελευταίων χρόνων τοῦ 7ου αἰῶνος καὶ ὡς τοιαύτη ἔχει ἰσχὺν χρονολογικοῦ στοιχείου. Πάντως εἶναι ἀνεξάρτητος τῆς ἐπιδράσεως τῆς ἀσσυριαζούσης κεφαλῆς, ἡ ὁποία, ἐπιμηκεστέρα καὶ μετ' ὀξυτέρου ρύγχους, θὰ ἐδημιούργει ἴσως τοιαύτην ἐντύπωσιν¹. Ὁ χαλκοῦς λέων ἀρ. 16147 τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου², ἡ πλαστικὴ κεφαλὴ ἐπὶ τῆς ὑπ' ἀρ. 16513 πηλίνης ροιάς³ καὶ ἐκείνη τοῦ πλαστικοῦ ἀγγείου τῶν Συρακουσῶν⁴, ὡς καὶ ἡ σύγκρισις τῶν ὑδροροῶν τοῦ Θέρμου⁵ καὶ τοῦ Mon Repos⁶, δεικνύουν ὅτι ἡ ἀλλαγὴ τῆς ὀπτικῆς γωνίας πραγματοποιεῖται βαθμιαίως μεταξὺ 650 καὶ 600 π.Χ. Ἰσοδύναμος ἰσχὺς ἀμφοτέρων τῶν ἐπιπέδων δι' ἐσωτερικῆς, ὀργανικῆς ἐνοποιήσεώς των πραγματοποιεῖται ἐντὸς τῶν ἀρχῶν τοῦ βου αἰῶνος εἰς τὸν θαυμάσιον ἐξ Ὀλυμπίας χαλκοῦν λέοντα 6230 τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου⁷, ἀργότερον δὲ εἰς τοὺς μαρμαρίνους λέοντας τῆς Περαιχώρας⁸.

Ὁ κορινθιακὸς λέων τοῦ Μενελαίου συνδυάζει συνεπῶς τὰς τυπολογικὰς ἀπηχῆσεις τοῦ παρελθόντος μετὰ τοῦ νέου δυναμισμού τῶν μορφῶν καὶ σημειώνει, ἀπροσδοκῆτως διὰ τὰς διαστάσεις του⁹, σημαντικὸν σταθμὸν εἰς τὴν ἐξέλιξιν τῶν λεόντων τῆς κορινθιακῆς μικροπλαστικῆς. Ἡ συγγένεια μετὰ τοῦ λέοντος τοῦ Μενεκράτους εἶναι ἐκπληκτικὴ ἐξικνουμένη μέχρι καὶ αὐτῆς τῆς ἐσωτερικῆς ἐντάσεως, ἡ ὁποία διὰ καταφανῶν συμπτώσεων κινεῖ εἰς στροφὴν τὴν κεφαλὴν καὶ κάμπτει τὸν κορμὸν ὡς τόξον, ὑποχρεοῦσα οὕτω εἰς ὑπὸ γωνίαν καὶ ἐκ τῶν ἄνω θεώρησιν τῶν ἔργων¹⁰. Κατὰ ταῦτα ὁ λέων τοῦ Μενελαίου δύναται νὰ χρονολογηθῇ ὀλίγον πρὸ τοῦ 600 π.Χ., προηγούμενος τεχνοτροπικῶς τοῦ λέοντος τοῦ Mon Repos,

1. Βλ. π.χ. τὸν ἐκ Περαιχώρας λέοντα τῆς Βοστώνης: PAYNE, NC, 243 πίν. 50,7. GABELMANN, ἀρ. κατ. 29 πίν. 5, 1,2.

2. Perachora I, 130 πίν. 39, 40, 1-2. Περί τῆς ἀνάγκης χαμηλοτέρας χρονολογήσεως τοῦ ἔργου, GABELMANN, 43.

3. Perachora I, 237 ἀρ. 207 πίν. 104.

4. NSc. 6, 1, 1925, 183 ἀρ. 22 πίν. 8. PAYNE, NC, 173 εἰκ. 76. BCH 87, 1963, 438 ἀρ. κατ. I, 1 εἰκ. 1 καὶ 4. GABELMANN, ἀρ. κατ. 28 πίν. 4, 1-2.

5. AM 76, 1961, παρὲνθ. πίν. 45, 3. GABELMANN, ἀρ. κατ. 30.

6. Korkyra I, 143 κ.έ. εἰκ. 116-123. Korkyra II, 184 κ.έ. εἰκ. 166-8. AM 76, 1961, παρὲνθ. πίν. 49. GABELMANN, ἀρ. κατ. 34.

7. Olympia 4, 152 ἀρ. 967 πίν. 57. GABELMANN, ἀρ. κατ. 68a πίν. 12. Εἶναι φανερὰ ἡ τυπολογικὴ καταγωγὴ αὐτοῦ ἐκ τῆς ροιάς τῆς Περαιχώρας (ἀνωτ. σημ. 3).

8. Εἰς τὴν Βοστώνην (ἀνωτ. σημ. 1) καὶ εἰς τὴν Γλυπτοθήκην Ny Carlsberg: GABELMANN, ἀρ. κατ. 58 πίν. 8, 1-2. F. ROULSEN, Katalog ἀρ. 5 καὶ 6. G. LIPPOLD, Antike Skulpturen d. Glyptothek Ny Carlsberg εἰκ. 1-2. PAYNE, NC πίν. 50, 3-4, 8.

9. Ὀλικὸν μήκος 0,036 μ., ὕψος 0,015 μ., πλευρὰ τῆς κυβικῆς κεφαλῆς 0,012 μ. Εἶναι πῆλινος ἐκ τυπικοῦ κορινθιακοῦ πηλοῦ καὶ οὐχὶ πώρινος, ὡς σημειοῦται εἰς τὴν δημοσίευσιν τῆς ἀνασκαφῆς, προφανῶς δὲ κόσμημα ἀγγείου καὶ ὡς ἐκ τούτου πρόδρομος τῶν ἀναλόγων χαλκίνων λεόντων τοῦ β' κυρίως τετάρτου τοῦ βου αἰῶνος (GABELMANN, ἀρ. κατ. 59 κ.έ., 68 κ.έ. «Gerätlöwen»).

10. «Aus rechtsschräger Überecksicht»: GABELMANN, 46.

οστις είναι μὲν συναφῆς τυπολογικῶς, παρουσιάζει ὅμως μεγαλύτεραν λεπτότητα καὶ πλαστικὴν ἔνοπιήσιν τῶν ἐπιφανειῶν¹. Τὰ ἀνασκαφικὰ δεδομένα ἐπιβεβαιοῦν γενικώτερον τὴν χρονολόγησιν, δεδομένου ὅτι οὗτος εὐρέθη εἰς τὸ Μενελαῖον ὄμοῦ μετὰ Λακωνικῆς II κεραμεικῆς, ἀναγομένης εἰς τὴν περίοδον 630-590 π.Χ., ἢ, κατὰ τὴν νεωτέραν χρονολόγησιν, 620-580 π.Χ.².

Ἡ κεφαλὴ τοῦ ἡμετέρου πλαστικοῦ ἀγγείου ἔπεται τοῦ δείγματος τοῦ Μενελαίου τυπολογικῶς, τεχνοτροπικῶς καὶ χρονολογικῶς. Αἱ ὁμοιότητες εἶναι καταφανεῖς ἐν τῷ συνόλῳ καὶ ἐν τοῖς ἐπὶ μέρους, αἱ διαφοραὶ ἐπίσης. Ὁ ἄτονος πολλαπλασιασμός τῶν πτυχώσεων τῆς ρινὸς καὶ τοῦ ρύγχους καὶ οἱ μικρότεροι ἐξηθροπισμένοι ὀφθαλμοὶ μαρτυροῦν ἐξησθενημένην ἐπιβίωσιν παλαιῶν σχημάτων, ἢ δὲ μαλακὴ καὶ ἐνιαία στρογγυλότης τῶν ἐπιφανειῶν, ἄνευ ἐσωτερικοῦ σκελετοῦ, χαλάρωσιν καὶ ρευστότητα τινὰ εἰς τὴν ὅλην δομὴν. Σφαιρικότης καὶ ἡρεμία τοῦ πλαστικοῦ ὄγκου, ὡς καὶ τάσις πρὸς τονισμόν τῆς στρογγυλότητος τῶν ἐπιφανειῶν μᾶλλον ἢ τοῦ ὀστεῖνου σκελετοῦ ἀπαντοῦν εἰς τοὺς λέοντας τῆς κορινθιακῆς μικροτεχνίας πρὸς τὸ τέλος τοῦ α' τετάρτου τοῦ βου αἰῶνος³, π.χ. εἰς τὰ χάλκινα ἀγαλμάτια τῶν ἰδιωτικῶν συλλογῶν G. Ortiz⁴ (πίν. 23δ) καὶ A. C. Bernoulli⁵ ἐν Βασιλείᾳ καὶ τῆς Γλυπτοθήκης Ny Carlsberg⁶ ἐν Κοπεγχάγῃ. Εἰδικώτερον μεταξὺ τῶν κορινθιακῶν πλαστικῶν ἀγγείων, οἱ λέοντες τῆς Περαιχώρας⁷ τοῦ Βρετανικοῦ Μουσείου A 1136⁸ καὶ τῆς συλλογῆς A. C. Bernoulli⁹, διάδοχοι τοῦ ἀσσυριαζόντος λέοντος τῶν Συρακουσῶν καὶ ὡς ἐκ τούτου σχηματίζοντες ὁμάδα τυπολογικῶς διάφορον τοῦ λέοντος τῆς Ν. Ἐκκλησιούλας, παρουσιάζουν κατὰ τὸ α' τέταρτον τοῦ αἰῶνος ἀνάλογον στάδιον ἐξωτερικῆς ἔνοπιήσεως καὶ μαλακότητος καὶ ἐσωτερικῆς ἐξημερώσεως.

Ὅπως δὴποτε φαίνεται εὐλόγος ἡ χρονολόγησις τοῦ λέοντος τοῦ ἡμετέρου ἀγγείου εἰς τοὺς χρόνους 590-580 π.Χ. Ἡ συντηρητικὴ προσήλωσις τούτου εἰς παλαιότερους τύπους ἐξηγεῖται ἐκ τοῦ εἶδους τοῦ ἔργου, ἀπαντᾷ δὲ ὁμοίως καὶ εἰς τὸ γοργόνειον.

1. Εἰς τὸν λέοντα τοῦ Μενεκράτους καὶ εἰς τὴν ροιᾶν τῆς Περαιχώρας σημ. ἐπίσης τὴν κατάργησιν τῆς πτυχῆς τῆς χωριζούσης τὸ ρύγχος ἀπὸ τοῦ λοιποῦ προσώπου.

2. J. BOARDMAN, BSA 58, 1963, 1 κ.έ. Πρβ. καὶ P. PELAGATTI, ASAtene 33/34, 1955/56, 11 κ.έ.

3. Κατὰ τοῦτο εἰς φανεράν ἀντίθεσιν πρὸς τὰ σύγχρονα προϊόντα τοῦ λακωνικοῦ ἔργαστηρίου, GABELMANN, ἀρ. κατ. 67 κ.έ.

4. K. SCHEFOLD, Meisterwerke, 148 III 118.

5. SCHEFOLD, ἔ.ά. 148 III 117.

6. GABELMANN, ἀρ. κατ. 59c πίν. 9, 3.

7. Perachora I, 237 ἀρ. 208 πίν. 106.

8. R.A. HIGGINS, Gatalogue II, ἀρ. 1671 πίν. 28. BCH 87, 1963, 440 εἰκ. 8 ἀρ. II, 10.

9. SCHEFOLD, ἔ.ά. 148 III 123. BCH 87, 1963, ἀρ. κατ. II, 11 εἰκ. 9.

Ἡ ἐντόνωσ τριγωνικὴ διάταξις τούτου, ἥτοι ἡ ἀνάπτυξις τοῦ κάτω τμήματος εἰς μεγαλύτερον τοῦ ἄνω πλάτος¹, καὶ τὸ πέραν τῶν ὠτων τεταμένον καρδιόσχημον περίγραμμα τῆς κάτω σιαγόνος μετὰ τῆς δξυκορύφου ἀπολήξεως τοῦ γενείου εἶναι γνωρίσματα τυπικὰ τῶν Πρωίμων Κορινθιακῶν γοργονείων· ἀνευρίσκονται εἰς τὸν ἀρύβαλλον τῆς Δήλου (εἰκ. 3), τὰ ἀλάβαστρα τῆς Φιλαδελφείας² (εἰκ. 13) καὶ τοῦ Λούβρου A 464³ κ.ο.κ.

Εἰκ. 14. Ἐκ τοῦ κρατήρος E 629 τοῦ Λούβρου (κατὰ Payne NC εἰκ. 25 E).

Ἐγγύτερον ὁμως πρὸς τὸ ἡμέτερον γοργόνειον εὐρίσκεται τὸ προσωπεῖον τοῦ δαίμονος τοῦ κρατήρος τοῦ Λούβρου E 629⁴ (εἰκ. 14), ὅπου πλὴν τῶν προαναφερθέντων στοιχείων ἀπαντοῦν ἡ μακρὰ γρυπὴ ρίς καὶ αἱ συνεσφιγμέναι σιαγόνες. Ὁ κρατὴρ τοῦ Λούβρου εἶναι Μέσος Κορινθιακός, ὁ δὲ Payne, θέλων νὰ συμβιβάσῃ τὴν ἐποχὴν τοῦ ἀγγείου μετὰ τοῦ «primitive»⁵ τύπου τῆς εἰκονιζομένης ἐπ' αὐτοῦ Γοργόνος, χρονολογεῖ τὸν τύπον εἰς τὸ 600 περίπου π.Χ.⁶ Ἐκ προσηλώσεως εἰς παλαιότερα πρότυπα πρέπει νὰ ἐρμηνευθῇ τὸ σχῆμα προκειμένου καὶ περὶ τοῦ ἡμετέρου γοργονείου· οὕτω δύναται νὰ ἐνταχθῇ εἰς μεταβατικὸν στάδιον ἀπὸ τῶν Πρωίμων πρὸς τὰ Μέσα Κορινθιακὰ γοργόνεια. Πρὸς ταῦτα, καὶ ἀκριβέστερον πρὸς τὸ

1. Τὸ κορινθιακὸν γοργόνειον διαιρεῖται χαρακτηριστικῶς εἰς δύο καθ' ὕψος τμήματα χωριζόμενα σαφῶς ἀπ' ἀλλήλων διὰ τῆς μέχρι τῶν ὠτων ἐξικνουμένης γραμμῆς τοῦ κάτω πέρατος τῶν παρειῶν (PAYNE, NC 80 - 84).

2. PAYNE, ἔ.ἀ. ἀρ. 457 εἰκ. 24 B.

3. PAYNE, ἔ.ἀ. ἀρ. 358. ROTIER πίν. 16.

4. PAYNE, ἔ.ἀ. ἀρ. 1186 εἰκ. 25E.

5. PAYNE, ἔ.ἀ. 84 σημ. 2.

6. PAYNE, ἔ.ἀ. 242.

γοργόνειον του Μέσου Κορινθιακού κρατήρος της Χάγης¹ (εικ. 15), οδηγούν ἡμᾶς ἄλλωστε καὶ ὁ ηὐξημένος ἀριθμὸς τῶν μικροτέρων ὀδόντων, αἱ πτυχώσεις τῆς ρινὸς καὶ αἱ μᾶλλον ἀνεπτυγμένοι παρεϊαί. Τὸ τελευταῖον τοῦτο γνώρισμα σημαίνει ἀπαρχὴν τῆς ἀναπτύξεως τοῦ ἀνωτέρου τμήματος εἰς βάρος τοῦ κατωτέρου, ἢ ὁποῖα θὰ ὀλοκληρωθῆ ἐντὸς τῆς Μέσης Κορινθιακῆς φάσεως δι' ἀναστροφῆς τοῦ προαναφερθέντος Πρωίμου Κορινθιακοῦ

Εἰκ. 15. Ἐκ ΜΚ κρατήρος ἐν Χάγη (κατὰ Payne NC εἰκ. 25 D).

τριγώνου². Τὸ στάδιον, τὸ ὁποῖον ὡς πρὸς τὴν ἐξέλιξιν ταύτην ἐκπροσωπεῖ τὸ ἡμέτερον γοργόνειον, εἶναι εἰσέτι μεταβατικόν, ἢ δὲ ἀναλογία 3:2 περιπου τῶν δύο καθ' ὕψος τμημάτων του ἐπιτρέπει τὴν χρονολόγησιν του μεταξὺ τοῦ κρατήρος E 629 τοῦ Λούβρου καὶ τῆς λεκανίδος 61.4.25.46 τοῦ Βρετανικοῦ Μουσείου³. Αὕτη θεωρεῖται Πρώμιος Κορινθιακῆ, τὸ γοργόνειον ὁμως ἀνήκει εἰς τὸν τύπον τῶν Μέσων Κορινθιακῶν καὶ ὀρθῶς ἀνε-

γνωρίσθη εἰς τοῦτο ὑπὸ τοῦ H. Besig (σ. 38) μεταβατικῆ φάσις ἀπὸ τῆς Πρωίμου πρὸς τὴν Μέσην Κορινθιακὴν περίοδον⁴.

Θεωροῦντες τὴν κίνησιν τοῦ ἡμετέρου γοργονείου, ἀγόμεθα καὶ πάλιν εἰς τοὺς Μέσους Κορινθιακοὺς κρατήρας τῆς Χάγης (εἰκ. 15) καὶ τοῦ Λούβρου (εἰκ. 14), ὅπου ἀνευρίσκομεν ἀκριβῶς ὁμοίας τὰς ἀντιρρόπους κινήσεις τῶν δύο καθ' ὕψος τμημάτων τοῦ προσωπείου. Ἡ αὐτὴ διττὴ κίνησις ἀπαντᾷ ἐπίσης εἰς τὴν προαναφερθεῖσαν λεκανίδα τοῦ Βρετανικοῦ Μουσείου καὶ εἰς τὸ Πρώμιον Κορινθιακὸν ἀλάβαστρον τοῦ Λούβρου, σημαίνει δὲ διὰ τοὺς περὶ τὸ 590-580 χρόνους κατευνασμὸν καὶ πειθάρχησιν τοῦ ἐξόχως δραματικοῦ στοιχείου, τὸ ὁποῖον ἐπραγματοποιήθη διὰ τῶν γοργονείων τῆς Πρωίμου Κορινθιακῆς φάσεως. Ὡς θέσις καὶ ἀντίθεσις ἐνεφανίσθη ἤδη εἰς τὰ Πρώιμα Κορινθιακὰ ἀλάβαστρα τῆς Βιέννης⁵, τῶν Συρακου-

1. PAYNE, ἔ.ἀ. ἀρ. 1188 εἰκ. 25 D.

2. Ἀμφότερα τὰ τμήματα εἶναι ἰσοῦσῃ ἀπὸ τῆς Πρωτοκορινθιακῆς μέχρι καὶ τῆς Πρωίμου Κορινθιακῆς φάσεως. Εἰς τὰ Μέσα Κορινθιακὰ γοργόνεια (PAYNE, ἔ.ἀ. 311 «ὁμάς τοῦ γοργονείου») τὸ ἄνω τμήμα καθίσταται ὀγκωδέστερον, τὸ δὲ περίγραμμα τῆς σιαγῶνος καμπυλοῦται καὶ συστέλλεται εἰς ἀνθρώπινον σχῆμα καὶ διαστάσεις.

3. PAYNE, ἔ.ἀ. ἀρ. 716 πίν. 24, 6.

4. Ἄν θεωρήσωμεν τοὺς ἐλλείποντας ὀφθαλμοὺς καὶ τὰς ὀφρὺς τοῦ ἡμετέρου γοργονείου ἀναλόγους πρὸς τὰ τῆς κεφαλῆς τοῦ λέοντος, ἀγόμεθα καὶ πάλιν εἰς τὸν Μέσον Κορινθιακὸν τύπον, ὅπου καὶ ἀπαντᾷ ἡ ἰδιαιτέρα δῆλωσις τῆς κόρης.

5. O. E. PFUHL, MuZ I, 108, θεωρεῖ τοῦτο Πρωτοκορινθιακόν, ὃ δὲ H. PAYNE Κορινθιακόν. Ὅπως δὲ ποτε εἶναι ἀξιοσημείωτος ἢ ἐπιβίωσις Πρωτοκορινθιακῶν μορφῶν, ὡς τὸ κυκλικὸν περιγράμματος συμπαγῆς γένειον (π.χ. τὸ γοργόνειον τοῦ Πρωτοκορινθιακοῦ

σών¹ (εἰκ. 9) καὶ τῆς Φιλαδελφείας (εἰκ. 13), διὰ νὰ ἀποβῆ ἀπιστεύτως πολλαπλῆ εἰς τὸν ἀρύβαλλον τῆς Δήλου² (εἰκ. 3). Ἀπλῆ καὶ μόνον παρατήρησις τοῦ προσωπείου τοῦ δαίμονος τῆς Δήλου ἀρκεῖ διὰ νὰ ἀποδείξῃ τὸ ὅλως ἀβάσιμον τοῦ παλαιοῦ ἰσχυρισμοῦ τοῦ G. Rodenwaldt περὶ μονίμως δῆθεν κατακορύφου καὶ συμμετρικῆς ἀποδόσεως τοῦ γοργονείου³.

Εἰς τοὺς χρόνους συνεπῶς 590-580 π.Χ. καταλήγομεν καὶ διὰ τῆς χρονολογήσεως τοῦ γοργονείου. Στηριχθεῖσα ἡ χρονολόγησις αὕτη εἰς τὴν πλήρη σειρὰν τῶν γραπτῶν κορινθιακῶν γοργονείων εἶναι καὶ ἡ πλέον ἀσφαλῆς, ἀποβαίνει δὲ ἔτι πειστικωτέρα ἂν τὸ 590 π.Χ. γίνῃ δεκτὸν ὡς τὸ κατώτερον ὄριον τῆς Πρωίμου Κορινθιακῆς φάσεως⁴.

πλαστικοῦ ἀγγείου τῶν Συρακουσῶν, JOHANSEN, πίν. 41, 5. PAYNE, ἔ.ά. 80 εἰκ. 23 A) καὶ ἡ ρις τοῦ τύπου τοῦ γοργονείου τῆς ὄλπης Chigi (JOHANSEN, πίν. 39. PAYNE, ἔ.ά. 80 εἰκ. 23 C).

1. PAYNE, ἔ.ά. ἀρ. 440 εἰκ. 12 καὶ 24 A.

2. Εἰς τὴν πρὸς τὰ ἀριστερὰ κλίσιν τῆς κεφαλῆς καὶ τὴν ὁμοίαν στροφὴν τοῦ ἄνω τμήματος ἀντιτίθεται ἡ ἔντονος πρὸς τὰ δεξιὰ στροφὴ τοῦ κάτω τμήματος.

3. G. RODENWALDT, *Corolla L. Curtius*, 63 σημ. 3. Πρβ. Κ.Α. ΡΩΜΑΙΟΝ, ΑΕ 1937, 312.

4. Περί τοῦ προβλήματος τῆς χρονολογήσεως, τῆς κορινθιακῆς κεραμεικῆς: J. DUCAT, BCH 86, 1962, κυρίως πίν. ἐν σ. 183 καὶ ἔναντι σ. 182.

ΕΥΡΕΤΗΡΙΑ

Α' ΠΑΡΑΣΤΑΣΕΙΣ ΓΟΡΓΟΝΩΝ ΚΑΙ ΓΟΡΓΟΝΕΙΩΝ

(Αί κυριώτεροι αναφερόμενοι κατά θέματα και κατά Μουσεία)

I. ΑΠΟΔΕΙΡΟΤΟΜΗΣΙΣ ΤΗΣ ΜΕΔΟΥΣΗΣ

1. Ἀθῆναι, Ἐθνικὸν Ἀρχαιολογικὸν Μοῦσεϊον. Ἐλεφάντινον πλακίδιον 15365, σ. 39₁, 41₄, 46, 49₄, 94, 101₈, 132.
2. Ἀθῆναι, Ἐθνικὸν Ἀρχαιολογικὸν Μοῦσεϊον. Χαλκοῦν ἔλασμα, σ. 41₄.
3. Λονδῖνον, Βρετανικὸν Μοῦσεϊον. Μελανόμορφος ὄλπη Β 471, σ. 41₄, 47₂, 49₁, 50, 52₃, πίν. 13α.
4. Λονδῖνον, Βρετανικὸν Μοῦσεϊον. Θραῦσμα ἐρυθρομόρφου κρατῆρος Ε 493, σ. 100₁, 102₃.
5. Mississippi, Συλλογὴ Robinson. Μελανόμορφος σκύφος, σ. 41₅, 101.
6. Νέα Ὑόρκη. Ἐρυθρόμορφος πελίκη 45.11.1, σ. 100₁, 102₃.
7. Ὀλυμπία. Χαλκοῦν ἔλασμα Β 975, σ. 41₄, 52₃.
8. Palermo, Ἐθνικὸν Μοῦσεϊον. Μετόπη ἐκ τοῦ ναοῦ C τοῦ Σελινοῦντος, σ. 31, 32, 52₃, 64₅, 96₃.
9. Παρίσιοι, Λουβρον. Ἀνάγλυφος ἀμφορεὺς CA 795, σ. 14₄, 17₄, 18, 19, 20, 32, 36, 39, 41₄, 42, 48₄, 64, 94, 97, πίν. 5α.
10. Παρίσιοι, Λουβρον. Ἐρυθρόμορφος πυξίς MNB 1286, σ. 100₁, 102₃.
11. Σάμος, Ἐλεφάντινον πλακίδιον, σ. 41₄, 49₄, 94, 132.

II. ΔΙΩΞΙΣ ΤΟΥ ΠΕΡΣΕΩΣ

1. Ἀθῆναι, Ἐθνικὸν Ἀρχαιολογικὸν Μοῦσεϊον. Μετόπη ἐκ τοῦ ναοῦ τοῦ Θέρμου, σ. 18₄, 41₄, 48₄.
2. Ἀθῆναι, Ἐθνικὸν Ἀρχαιολογικὸν Μοῦσεϊον. Μελανόμορφος ἀμφορεὺς 1002, σ. 48₃, 94.
3. Ἀθῆναι, Μοῦσεϊον Ἀκροπόλεως. Μελανόμορφος πίναξ, σ. 50₉.
4. Ἀθῆναι, Συλλογὴ Ἀμερικανικῆς Σχολῆς Κλασσικῶν Σπουδῶν. Τμήμα ἀναγλύφου κρατῆρος(;), σ. 36₅, 39, 41₄, 46, 48₄, 53₂, 94, πίν. 5β.
5. Βατικανόν. Μελανόμορφος κύλιξ 335, σ. 36₁₀, 50_{4,9}, 131.
6. Βερολίνον. Μελανόμορφον λουτήριον F 1682, σ. 41₄.
7. » Μελανόμορφος πυξίς 1727, σ. 99₂.
8. Βιέννη, Μοῦσεϊον Ἱστορικὸν τῆς Τέχνης. Μελανόμορφος ὑδρία IV 3614, σ. 36₁₀, 54₂.
9. Ἐλευσίς. Πρωτοαττικὸς ἀμφορεὺς, σ. 13₈, 32, 36₅, 38, 39, 46, 48₄, 50, 53₂, 94, εἰκ. 2.
10. Λονδῖνον, Βρετανικὸν Μοῦσεϊον. Μελανόμορφος κύλιξ Β 380, σ. 41₄, 47₂, 49_{1,3}, 99, 101₁₀, εἰκ. 11.
11. » » » Μελανόμορφος ἀμφορεὺς Β 281, σ. 47₄, 99.
12. » » » Μελανόμορφος ἀμφορεὺς Β 248, σ. 99.
13. » » » Ἐρυθρόμορφος ὑδρία Ε 181, σ. 99, 102₂.

14. Μόναχον, Μουσείον Ἀρχαίας Μικροτεχνίας. Ἐρυθρόμορφος πελίκη 8725, σ. 99.
15. Παρίσιοι, Λοῦβρον. Μελανόμορφος δῖνος Ε 874, σ. 41₄, 49, 50₂, 99, πίν. 13β.
16. » » Μελανόμορφος πυξίς CA 2588, σ. 47₄, 99, 102₂.
17. Παρίσιοι, Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη. Μελανόμορφος λήκυθος 277, σ. 49₃, 99, 101₁₀.
18. Συρακοῦσαι, Ἐθνικὸν Ἀρχαιολογικὸν Μουσείον. Λακωνικὴ κύλιξ 9319, σ. 132.

III. MEMONΩΜΕΝΑΙ ΓΟΡΓΟΝΕΣ

1. Ἀθήναι, Ἐθνικὸν Ἀρχαιολογικὸν Μουσείον. Χαλκοῦν ἔλασμα 13050, σ. 31, 37₄, 38₆, 46, πίν. 4α.
2. » » » » Μελανόμορφον πινάκιον 19171, σ. 48₄.
3. » » » » Χρυσοῦν ἔλασμα, σ. 33, 54₂, πίν. 3β.
4. » » » » Ἐπιτύμβιος στήλη 2687, σ. 80₃.
5. » » » » Χαλκᾶ ἀγαλμάτια 16149, 16150, σ. 47₁, 86.
6. » » » » Χαλκοῦν ἀγαλμάτιον 10708, σ. 49₁.
7. » » » » Μελανόμορφος ὕδρια 1146, σ. 50₉, 54.
8. Ἀθήναι, Συλλογὴ Ἀγγλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς. Σφραγιδόλιθος, σ. 83 κ.έ. πίν. 17β.
9. Ἀθήναι, Μουσείον Κεραμικοῦ. Ἐπιτύμβιος στήλη, σ. 80₃.
10. Βερολίνον. Χαλκοῦς τρίπους, σ. 51₃.
11. Βιέννη. Μελανόμορφος ἀμφορεὺς M 136, σ. 50₉.
12. Γέλα. Πήλινος βωμίσκος, σ. 49_{1,3}.
13. Δῆλος. Κορινθιακὸς ἀρύβαλλος B 6194, σ. 48₁, 53, 60, 77, 85₅, 106, 147, 149 εἰκ. 3.
14. Κοπεγχάγη, Ἐθνικὸν Μουσείον. «Χαλκιδικός» σκύφος 64, σ. 46₄, 47₄, 53.
15. » » » Πήλινον πλακίδιον 244, σ. 49₁.
16. Leningrad, Ermitage. «Χαλκιδική» ὕδρια 1479, σ. 53.
17. Λονδίνον, Βρετανικὸν Μουσείον. Ζεῦγος χαλκῶν κνημίδων, σ. 54₂.
18. Ὀλυμπία. Χαλκοῦν ἔλασμα B 1897, σ. 48₂, 86, εἰκ. 4.
19. » Χαλκοῦν ἔλασμα B 1643, σ. 49₁.
20. » Χαλκοῦν ἔλασμα B 1881, σ. 49₁, 50₁.
21. » Χαλκοῦν ἔλασμα B 417, σ. 54₂.
22. » Χαλκοῦν ἔλασμα B 1888, σ. 54₂.
23. Orvieto. «Χαλκιδική» ὕδρια 192, σ. 46₄, 54₂.
24. Παρίσιοι, Λοῦβρον. Μελανόμορφος ἀμφορεὺς F 230, σ. 50₉, 61₃.
25. » » Χαλκοῦν ἀγαλμάτιον, σ. 83.
26. » » Κορινθιακὸς κρατῆρ Ε 629, σ. 85₅, 147, 148, εἰκ. 14.
27. Πάρος. Μαρμάρινον ἀνάγλυφον, σ. 49₁.
28. Ρόδος. Μελανόμορφος κύλιξ, σ. 47₂, 50_{5,9}.
29. Σπάρτη. Μολύβδινον εἰδώλιον, σ. 83.
30. Σπάρτη. Λαβὴ πηλίνης λακαίνης, σ. 83.
31. Ταρκυνία. «Χαλκιδικός» ἀμφορεὺς RC 5653, σ. 46₄, 53.
32. » «Χαλκιδική» ὕδρια RC 5655, σ. 46₄, 53, 61, εἰκ. 7.
33. Τεγέα. Κορινθιακὸν πλαστικὸν ἀγγεῖον, σ. 84-87, 88, 135 κ.έ. πίν. 19-21.
34. Φλωρεντία, Ἀρχαιολογικὸν Μουσείον. Μελανόμορφος κρατῆρ 4209, σ. 49₁, 50₃.
35. » » » Κορινθιακὴ οἰνοχόη 3755, σ. 49₃.
36. » » » Ροδιακὸν πλαστικὸν ἀγγεῖον 79242, σ. 136 πίν. 22γ.
37. Würzburg. Μελανόμορφος ἀμφορεὺς, 54, 78.
38. Σεῖρὰ ἰωνικῶν σφραγιδολίθων ἐν Λονδίῳ, Γενεύῃ, Ν. Ὑόρκῃ, Βοστώνῃ, Cagliari, Leningrad κλπ., σ. 36_{7,9}, 46₃, 47₄, 54₂.

IV. ΣΥΜΠΛΕΓΜΑΤΑ

1. Ἀθήναι, Ἐθνικὸν Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον. Ἐλεφαντίνη σφραγὶς 14047, σ. 13₆, 31, 37₆, 38, 39, 45, 46, 50₆, πίν. 4 β.
2. Βιέννη. Σφραγιδόλιθος IX 169, σ. 57, 61.
3. Βοστώνη, Συλλογὴ Warren. Σφραγιδόλιθος, σ. 47₄, 56.
4. Βοστώνη. Σφραγιδόλιθος 01.7558, σ. 57₇.
5. Γέλα. Πηλίνη πλάξ, σ. 64₅.
6. Ζυρίχη. Χαλκοῦν ἀγαλμάτιον, σ. 63₃.
7. Ἡράκλειον. Χαλκοῦς κώθων 2460, σ. 61.
8. Κοπεγχάγη, Ny Carlsberg. Μελανόμορφος κύλιξ 3385, σ. 54 κ.έ.
9. Κωνσταντινούπολις. Τμήμα μαρμαρίνης ζωφόρου, σ. 47₄, 61, 77.
10. Λονδῖνον, Βρετανικὸν Μουσεῖον. Ροδιακὸν πινάκιον A 748, σ. 33₄, 36₅, 39, 46, 55, 56, 77, 78, 84, 88, πίν. 6α.
11. Λονδῖνον. Σφραγιδόλιθος WA 103307, σ. 57₇.
12. Μόναχον, Μουσεῖον Ἀρχαίας Μικροτεχνίας. Χαλκοῦν ἄρμα 720 R, σ. 34₆, 51₃, 58, 78, πίν. 7α.
13. Νεάπολις. Χαλκῆ ὕδρια, σ. 62, 63, 64, 79, πίν. 8α.
14. Ὀλυμπία. Χαλκοῦν σκέλος τρίποδος B 7000, σ. 46, 49₄, 64, 122, πίν. 10.
15. » Χαλκοῦν ἔλασμα B 960, σ. 53₁, 58, 77, πίν. 6β.
16. » Χαλκοῦν ἔλασμα B 1911, σ. 52₄.
17. Ορνιέτο. Χαλκοῦς δίσκος, σ. 34₆, 51, 60, 76₂, 78, 84, εἰκ. 6.
18. Παλέρμο, Ἐθνικὸν Μουσεῖον. Bucchero οἶνοχόη 47, σ. 51, 59, 77, 84, πίν. 7β.
19. Παρίσιοι, Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη. Σφραγιδόλιθος I 12, σ. 57, 61.
20. Ρώμη, Villa Giulia. Πήλινα πλακίδια, σ. 51.
21. Σικάγον. Χαλκῆ ὕδρια, σ. 62, 63, 64, 79.
22. Συρακοῦσαι, Ἐθνικὸν Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον. Πηλίνη πλάξ (μετόπη), σ. 32, 48₄, 64₅, 85, 86.
23. » » » » Κορινθιακὸν πλαστικὸν ἀγγεῖον 52244, σ. 49₃, 63, 78, 86, 136, πίν. 9β
24. Φλωρεντία, Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον. Bucchero κρατῆρ 88225, σ. 51₃, 61, 64, 79, πίν. 8β.
25. » » » Bucchero θυμιατήριον(;) 3467, σ. 62, 64, 79, πίν. 9α.

V. ΓΟΡΓΕΙΑ ΤΕΡΑΤΑ

1. Ἀθήναι, Ἐθνικὸν Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον. Ἐλεφαντίνη σφραγὶς, σ. 37₁, 66, πίν. 11β.
2. » » » » Ἐλεφάντινον πλακίδιον 15506, σ. 64, 65 κ.έ., πίν. 11α.
3. » » » » Ὄστεινη σφραγὶς 15637, σ. 65, εἰκ. 8.
4. Βασιλεία(;). Κορινθιακὸν πλαστικὸν ἀγγεῖον, σ. 67, 86, 136, πίν. 11γ.
5. Βελιγράδιον. Χαλκοῦς κρατῆρ, σ. 65₅.
6. Βερολῖνον. Μελανόμορφος ὕδρια, σ. 68, 80₂.
7. Châtillon-sur-Seine. Χαλκοῦς κρατῆρ, σ. 65₅.
8. Λονδῖνον, Βρετανικὸν Μουσεῖον. Λαβὴ χαλκοῦ κρατῆρος, σ. 65₅.
9. Μόναχον. Χαλκοῦς κρατῆρ, σ. 65₅.
10. Ὀλυμπία. Χαλκοῦν ἐπίσημα ἀσπίδος B 4990, σ. 67, 78, πίν. 12β.
11. Παρίσιοι, Λοῦβρον. Λαβὴ χαλκοῦ κρατῆρος, σ. 65₅.

12. Σόφια. Χαλκοῦς κρατήρ, σ. 65₅.
13. Συρακοῦσαι, Ἐθνικὸν Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον. Κορινθιακὸν ἀλάβαστρον, σ. 66, 80₂, 149, εἰκ. 9.

VI. ΓΟΡΓΟΝΕΙΑ ΚΑΙ ΓΟΡΓΕΙΑ ΠΡΟΣΩΠΕΙΑ

1. Ἀθῆναι Ἐθνικὸν Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον. Ἐλεφαντίνη σφραγίς, σ. 37₁, 38₈.
2. » » » » Μετόπη ἐκ τοῦ ναοῦ τοῦ Θέρμου, σ. 18₄, 19, 21, 49₄, εἰκ. 1.
3. » » » » Μετόπη ἐκ Καλυδῶνος, σ. 49₄.
4. Ἀθῆναι, Μουσεῖον Ἀκροπόλεως. Μαρμάρινον γοργόνειον 701, σ. 38₈, 61₂, 86.
5. Baltimore, Walters Art Gallery. Μελανόμορφον πινάκιον, σ. 36₁₀, 39₄, 50₂.
6. Βερολίνον. Ἐρυθρόμορφος ἀμφορεύς F 2159, σ. 19.
7. Βιέννη. Κορινθιακὸν ἀλάβαστρον, σ. 106, 148.
8. Δῆλος. Μαρμαρίνη βάσις ἀγάλματος, σ. 114.
9. Δῆλος. Ἀκροκέραμος, σ. 114.
10. Ἡράκλειον. Πήλινα πλακίδια 11526 καὶ 11527, σ. 32, 40, πίν. 3γ.
11. Λονδῖνον, Βρεταντικὸν Μουσεῖον. Λακωνικὴ κύλιξ B 5, σ. 49₅.
12. » » » Κορινθιακὴ λεκανὶς 61.4.25.46, σ. 106, 148.
13. Μόναχον. Κορινθιακὸς ἀρύβαλλος, σ. 79, εἰκ. 10.
14. Μόναχον, Μουσεῖον Ἀρχαίας Μικροτεχνίας. Μελανόμορφος κύλιξ 1581 WAF, σ. 132₄.
15. Μύκονος. Μηλιακὸς ἀμφορεύς, σ. 37₃.
16. Ναύπλιον. Πήλινα προσωπεῖα, σ. 12₇, 17₈, 19, 37₅, 38, 45, 50₈, 82, 90, 119, πίν. 14, 15.
17. Ὀλυμπία. Χαλκοῦν ἐπίσημα ἀσπίδος, σ. 39₄.
18. » Χαλκοῦν ἔλασμα B 1636, σ. 49 κ.έ.
19. » Χαλκοῦν ἐπίσημα ἀσπίδος B 4772, σ. 50.
20. » Χαλκοῦν ἐπίσημα ἀσπίδος B 4880, σ. 50₁.
21. Παρίσιοι, Λοῦβρον. Χαλκοῦν γοργόνειον MNC 1273, σ. 18, 19, 20, 33₁.
22. » » Κορινθιακὸν ἀλάβαστρον A 464, σ. 106, 147, 148.
23. Ρέθυμνον. Λίθινον γοργόνειον, σ. 33, 40, πίν. 3α.
24. Ρώμη, Villa Giulia. Κορινθιακὴ ὄλπη Chigi, σ. 21, 148₄.
25. Σάμος. Χαλκοῦν ἐπίσημα ἀσπίδος, σ. 39₄.
26. » Μελανόμορφος κύλιξ, σ. 50₇.
27. Σόφια. Χαλκὴ ὑδρία, σ. 64.
28. Σπάρτη. Πήλινα προσωπεῖα, σ. 82, 83, 124, πίν. 16, 17α.
29. » Λακωνικὸν πινάκιον, 49.
30. » Λακωνικὴ κύλιξ 6087, σ. 82.
31. » Μολύβδινον γοργόνειον, σ. 83, πίν. 17γ.
32. Συρακοῦσαι, Ἐθνικὸν Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον. Κορινθιακὸν πλαστικὸν ἀγγεῖον, σ. 19₃, 37₂, 40, 148₅.
33. Τεγέα. Μαρμάρινον γοργόνειον 1311, σ. 82.
34. Φιλαδέλφεια. Κορινθιακὸν ἀλάβαστρον, σ. 106, 147, 149, εἰκ. 13.
35. Χάγη. Κορινθιακὸς κρατήρ, σ. 148, εἰκ. 15.
36. Χαλκίς. Μαρμάρινον γοργόνειον αἰγίδος, σ. 19, 21.

Β' ΓΕΝΙΚΟΝ ΕΥΡΕΤΗΡΙΟΝ ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΟΝΟΜΑΤΩΝ

- Ἄγλαυρίδες, 95, 97₂
Ἄδης, 17, 20, 21, 78, 79, 104, 107, 109, 116, 118, 119, 120₃, 124.
Ἄθηνά, 16₅, 44, 91, 101, 102, 104, 109.
Ἄθωρ, ἄθωρικός, 28₁, 34, 40.
Αἴγυπτος, αἰγυπτιακός, 29, 34, 35.
αἴτιον (μυθικόν), 12, 14, 15, 23, 92.
Ἄκρισιος, 41.
Ἄλιάρτος, 88, 111.
ἄλιος, 15, 94.
Ἄλκυονία, 118.
Ἄλώπεκος, 97.
ἀνατολικός (παράγων), 28-37, 39, 40, 41, 42, 51, 53, 56, 57, 60, 62₉, 70_{2,4}.
ἀνδρόγυνος, 64, 77.
Ἄνδρομέδα, 25₈, 28.
«ἄνοδος», 117, 128₁.
ἀποδειροτόμησις, ἀποκεφαλισμός, 10, 14, 20, 21, 26, 31, 41₄, 42, 91, 92, 93, 97, 101.
ἀπολιθωτικός, 10, 11, 14, 17, 100, 101, 102.
Ἀπόλλων, 16₅, 44, 109, 114₇.
ἀποστροφή (προσώπου), 97, 101 (βλ. καὶ ἀποδειροτόμησις).
ἀποτρόπαιος, ἀποτρεπτικός, ἀπελαστικός κ.τ.δ., 1, 2, 9 κ.έ., 11 κ.έ., 13, 14, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 25₁, 34₈, 60₃, 70₂, 96₃, 102, 103, 105₅, 109₁, 110, 111, 114₇, 125, 126, 133.
ἀποτροπή, 110, 126.
Ἄργος, ἀργεῖος, Ἄργολίς, 20, 21, 24, 25, 37, 45, 120.
ἀρετή, 72.
Ἄριάδνη, 101₃, 119.
Ἄρειων, 15.
Ἄριων, 130.
ἄρπη, 40, 41.
Ἄρπυια(ι), 15, 68, 69₁, 80, 95, 124.
Ἄρτεμις, 16, 55, 70₄, 73, 89, 97, 112, 114, 115, 116, 117₁, 119, 121₁, 128₁, 129.
ἀρχέτυπον, 126.
«Ἄσπις», 13₇, 67, 98.
Ἄστράβακος, 97.
Ἄσσύριοι, ἄσσυριακός, 28, 30, 31, 32, 33, 34_{2,8}, 57, 59.
Ἄτη, 112.
Ἄτλας, 100.
Ἄχελφος, 119₁₁, 132₄.
Ἀχέρων, 79.
Βάλος, 5
βασκανία, 10, 11, 103, 104, 105₅.
βασκάνιον, 103, 105.
Βελλεροφόντης, 24₅, 28, 41, 43, 44.
Bes, 34, 35, 36, 83, 85.
βλαστός, 78.
βλέμμα (κακοποιὸν ἢ προστατευτικόν), 11, 17 κ.έ., 19, 20.
Βριμά, 117.
βρυλλιχισταί, 128, 131.
Γαῖα-Γῆ, 44, 69, 70, 75, 80, 91, 92, 116, 120, 124.
Γελώ, 104, 105₃.
Gilgamesh, 28, 30, 31, 42.
γονιμότης, γονιμικός, 114, 126, 128.
γοργεῖη κεφαλὴ, 12, 17, 18, 19, 20, 21, 26, 31, 87, 90, 93, 120, 132.
γοργοειδῆ ὄντα, 65, 66, 67, 68, 69.
Γοργόνα (ή), 78₁.
γοργόνειον
 παραστάσεις· βλ. εὐρετήριον Α' VI.
 τυπολογικά, κυρίως 85 κ.έ., 106, 147 κ.έ.
 ὡς ἐν χρήσει προσωπεῖον· βλ. λ. *προσωπεῖον*.
Γοργόνες (ἀδελφαὶ Μεδούσης), πολλαχού· κυρίως 13 κ.έ., 15, 45, 55, 95.
γοργοφόνος, 42, 44, 45.
Γόργυρα, 17, 20, 79, 93.
Γοργώ, πολλαχού.
 εἰκονογραφικά, 46 κ.έ.
γοργῶπις, 68, 88, 116.
Γραῖται, 90, 95.
γραφῆ, 25, 29.
γρύψ, 27, 58.
Δαίμων, δαίμων, δαιμονικός, 6, 21, 22, 73, 74, 75, 76, 77, 87, 96, 97, 98, 105, 107, 108, 109, 112, 113, 116, 121, 122, 124, 126, 130, 132, 133.
Δανάη, 26₂.
δείκελον, 128, 129.
δεινός, δεινότης, 26, 69, 70, 75, 76, 77,

90, 92, 97, 100, 101, 105, 108, 116, 117, 122, 124, 132.
 δεινώπις, 68, 91, 116.
 δεισιδαιμονία, 10, 100, 103, 104, 105, 107, 110₄, 133.
 δέος, 69, 75, 97, 98, 102, 107, 108, 115, 116, 121.
 Δήλος, 114, 115, 119.
 Δημήτηρ, 15, 16, 73, 88, 95, 111, 116, 117, 118, 119, 122, 123.
 Δημήτρια, 118.
 Δίκη, 6, 71, 73, 133.
 Διόνυσος, διονυσιακός, 25, 70₄, 85, 101₃, 113, 118, 119, 120, 121, 122, 127, 128, 132.
 δισώματος, 55, 66, 67.
 διώξις (Περσέως), 13, 41₄, 52, 53, 98, 99, 101, 102, 131.
 δημίτερα, 55, 70₄.
 δορά, 50, 84, 87, 124 βλ. και θηρόπεπλος.
 δράκων, δρακοντόμαλλος, δρακοντοφόρος, δρακοντώδης κλπ., βλ. ὄφις.
 δραματικός, 128, 129, 130, 131, 132.
 δρώμενον, 88, 108, 109, 110, 112, 113, 114, 116, 117, 118, 119, 121, 122, 124, 125, 126, 127, 128.
 δύναμις, 69-75, 77, 80, 107, 108, 109, 111.
 ἔθνογραφικός, 9.
 Ἔθνολογία, 1₃, 87.
 εἰκόν (μυθική), 4 κ.έ.
 Εἰλείθυια, 116.
 Ἐκάτη, 72, 92, 110, 116.
 ἔλαφος, 55, 59, 63.
 Ἐλευσινία, 118.
 Ἐμπειδοκλῆς, 75.
 ἔνδρομις, 84 (βλ. και λ. *πέδιλα*).
 ἐπικλήσις, 110, 123, 125, 126.
 ἐπιφάνεια, 53, 60, 74, 77, 112, 113, 121₁, 122, 123, 126₃, 132.
 ἔπος, κυρίως 29.
 Ἐρινύς, 15, 88, 95, 117.
 Ἐρις, 67, 93₄.
 ἔτρουσκικός, 34₆, 51, 58, 59, 60.
 Εὐμενίδες, 68.
 Εὐμηλος, 44.
 Ἐφεσος, 114, 115, 119.
 Ἐχιθνα, 65, 69.
 Ζαγρεύς, 70₄.
 Ζεὺς, 42₁, 44, 71, 73, 74₅, 91, 92, 109, 110, 133.
 ἠλιακός (σύμβολον), 9₁, 114₇.
 Ἥλις, 113.
 Ἥρα, 73, 82, 119.
 Ἡρακλῆς, 23, 28, 35, 41, 43, 44, 68, 79, 104.
 ἠρωικός (μῦθος, ἐποχή, παράδοσις, ποίησις), 2, 24, 25, 26, 43, 69, 92.
 Ἡσιόδος, ἠσιόδειος, 3, 4, 5₅, 6, 13, 14,

15, 16, 29₈, 31, 44, 45, 64, 69, 71, 72, 73, 74, 75, 80, 90, 91 - 97, 110, 120.

θάνατος, 76, 78, 79, 80, 108₅.
 Θάρρος, 42₃.
 θεῖον, θεός, 3, 6, 74, 77, 109, 110, 111, 112.
 «Θεογονία», βλ. λ. Ἡσιόδος.
 θεολογία, θεολογικός, 2, 3, 4.
 θεοφάνεια, 118, 121.
 θεραπεία, 109, 110.
 Θεσμοφορία, 123.
 «θεωρία», 6.
 θεωρίαί περί γοργονεῖου, 8 κ.έ.
 θηροκτόνος, 57, 59.
 θηρόπεπλος, 50.
 θρήνος (Γοργόνων), 102.
 θρησκεία, πολλαχού^ς κυρίως, 3-6.
 θρύλος, 24₂, 25.
 ἱερεύς, ἱέρεια, 88, 108, 112, 113, 114, 117, 120, 123.
 ἱερότης, 111, 133.
 ἰνδικός (τέχνη), 9₁, 34.
 Ἰοδάμεια, 101.
 ἵππος, ἵππια, 16, 21, 36, 63, 79, 97.
 ἵππος (ὡς σύμβολον τῆς Γοργούς), 61, 62, 63, 64, 79.
 ἰχθύς, 67, 78.
 Ἰωνία, ἰωνικός, 26, 38₃, 39, 42, 46, 47, 50, 51, 54, 56, 58.
 καθαρμός, καθαρτήριος, 114, 117, 121.
 «κακό μάτι», 10 βλ. και λ. *βασκανία*.
 καλλαβίς, 129.
 καμψίπους, βλ. λ. «*σχήμα δρόμον*».
 Carchemish, 57.
 Κάρνεα, 131, 132.
 κάτοπτρον, 101.
 κένταυρος, 26, 35, 42, 57, 64.
 Κήρ, 67, 68, 80, 124.
 κῆτος, 101.
 Κητώ, 43, 65, 69, 90, 91, 119₁₁.
 κίβισις, 40.
 κίδαρις, Κιδαρία, βλ. λ. *φενεός*.
 κινεζικός (τέχνη), 9₁, 34.
 κλητικός ὕμνος, 113.
 κλοπή, 128, 129, 131.
 κόρδαξ, 129.
 κοσμογονικός, 43, 44, 71.
 κόσμος, 3, 6, 70, 71, 72, 74, 75.
 Κούρητες, 113.
 Κρήτη, κυρίως 34₆, 40.
 κρητομυκηναϊκός, 16, 26, 61₁, 70₄.
 Κυκλάδες, 56.
 Κύκλωπες, 24.
 κύπρια ἔπη, 13.
 Κύπρος, κυπριακός, 28, 31, 35, 36, 40, 42.
 κύριθρα, 130.
 κυριττοί, 128, 130.
 Κύπελος, 67.
 κωμαστής, βλ. λ. *προγάστωρ*.

Labartu-Lamashtu, 34, 54, 68₈, 80₅, 105₃.
 Λακωνική, 115, 127.
 Λαμία, 104, 105.
 λατρεία, λατρευτικός, πολλαχού· κυρίως 6, 108, 110, 112, 120, 132, 133.
 λειοντοφόνος, βλ. λ. *θηροκτόνος*.
 Λέρνα, 118, 119, 120.
 Λερναία (Δημήτηρ), 118, 119.
 Λερναία (μυστήρια), 118.
 Λέσβος, 121.
 Λετρίνοι, 89.
 Λέων, 69.
 λέων, ως σύμβολον τῆς Γοργοῦς, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 67, 78, 124.
 εικονογραφικά, τυπολογικά, 68, 143-146.
 λιμναία, λιμνάτις, 119.
 Λιταί, 112.
 λόγος (φιλοσοφικός), 4 κ.έ.
 λόμβαι, 128.
 Λοξώ, 116.
 Λυδοί, 129.
 Luristan, 32₁, 34, 39₄, 54₁, 59, 60.
 μαγεία, μαγικός, 1, 5, 6, 9, 12, 71, 75, 103, 105, 107₄, 108, 110, 111, 114, 123, 125, 130₆, 133.
 Μαινάδες, 25.
 Μ. Ἀσία, 28.
 μαστίγιασις, 113, 114, 117, 118, 121.
 Μέδουσα, πολλαχού.
 Μεσοποταμία, 30.
 μεταμφιέσις, 81, 84, 87, 88, 114, 117, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 130· βλ. καὶ λ. *προσωπεῖον*.
 μετωπικός, 67, 76, 105, 122.
 μίμησις, 123, 126, 127, 128, 130.
 μῖμος, 131.
 μινωικός, 27, 28, 53.
 Μορμούληκη-Μορμώ, 104, 105.
 μύσις, 114, 117.
 μῦθος (γενικῶς), 1-6, 24₂.
 Μυκήναι, μυκηναϊκός, 13, 24, 25, 26, 28, 29, 43, 59₄, 120.
 μυστήρια,-κός, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 123.
 Νέμεσις, 93₄, 115, 116.
 Nimrud, 34₂, 36, 59.
 Νύξ, 80.
 Ξάνθος, 15.
 Ξάνον, 97, 113.
 ὀκλάζειν, 59, 64, 122, 123, 136 κ.έ.
 Ὁμ(β)ρικός, 129, 130.
 Ὅμηρος, ὁμηρικός, 3, 4, 6, 12₈, 26, 28, 68₇, 70, 71, 74, 75, 79, 88, 90.
 ὄν, ὄντολογία, ὄντολογικός, 3, 4, 6.
 ὄπις, 75, 116.
 Ὅπις, βλ. Ὡπις.
 ὄργιον, 113, 122.

Ὄρθια, 87, 97, 112, 113, 116₉, 119, 125, 126, 127, 130, 132.
 Ὄρφεύς, 121.
 ὄρχημα, ὄρχησις, 129· βλ. καὶ λ. *χορός*.
 Οἶπις, βλ. Ὡπις.
 ὀφθαλμός (ὡς βασκάνιον), 103, 107₇.
 ὄφις, 19, 34, 79.
 κρατούμενος ἀνά χεῖρας, 36, 39, 53, 54, 61, 67, 78, 84, 123.
 ἐξωσμένος, 39₃, 48, 49, 63, 79.
 ὄφιοπλόκαμος, 35, 36, 49 κ.έ., 51.
 ὄφιόπους, 65.
 θεὰ τῶν ὄφρων, 27.
 πάνθηρ, 60, 67, 78, 96₃.
 παραμύθιον, 3, 23, 24, 100, 102.
 Razuzu, 33, 34.
 πέδιλα, 36, 48, 49.
 πέλωρ-πέλωρον, πελώρη, 69, 70, 75, 80, 87, 90, 91, 92.
 Πελώρια, 87.
 Πέρσαι, 40.
 Περσεύς, πολλαχού.
 Περσεφόνη, 87, 88, 90, 116, 117, 120.
 Πήγασος, 15, 16₁, 21, 41, 63, 64, 96₃.
 Πίνδαρος, 100, 102.
 πλαστικά ἀγγεῖα, 136 κ.έ.
 Ποδάρρη, 15.
 Ποινή, 68, 105₃.
 Πολυδέκτης, 100.
 Ποσειδῶν, 14, 15, 16, 21, 45, 64, 78₁, 94, 119₁₁.
 πόσις θηρῶν, 56₅, 57, 59, 60, 70₄.
 ἵππων, 62, 63, 64.
 Πόντια, 61, 70, 73-78, 81, 87, 88, 90, 92, 93, 96, 97, 108, 110, 111, 114, 116, 119, 120, 124, 132.
 πόντια θηρῶν, 16, 17, 21, 55, 58, 59, 60, 61, 70, 72, 74, 76, 77, 78.
 ἵππων, 61, 62, 64, 95.
 ταύρων, 70₄.
 Πραξιδικαί, Πραξιδική, 88, 111.
 προγύστωρ (χορευτής), 128, 129, 136 κ.έ.
 πρόπολος, 112, 113, 121, 122, 126.
 Πρόσφυμα, 118, 119.
 Πρόσφυμος, 119.
 προσωπεῖον, 6, 9, 11, 12, 14, 15, 17, 20, 27, 38, 76, 77, 81, 82, 83, 84, 85, 87, 88, 89, 91, 102, 108, 109, 110, 111, 112, 114, 115, 117-122, 124, 125, 130, 131, 132.
 ἐν προσωπεῖῳ δαίμων, 91, 92, 93, 105, 118, 120, 132.
 πτέρυγες, 46, 76₃, 77₆, 78, 84.
 πτηνά (ὡς σύμβολα τῆς Γοργοῦς), 55, 56, 78, 88.
 Ρόδος, 33.
 σάτυρος, 85, 101, 127, 129, 131, 132, 136, 137₁, 138₂.
 σειρήν, 67, 68, 69, 78₁, 80, 95₈, 124.
 Σεμέλη, 118.

Sendchirli, 58.
 Σέριφος, 100, 102, 120₃.
 Σιληνός, 129, 130.
 σιληνός, 121, 122₆, 126, 127, 130, 132₄,
 136.
 Σκίερεία, 118, 127₁.
 Σουμέριοι, -κός, 28, 30₆.
 στίξις, 131₃.
 Στύγξ, 21, 117.
 σύμβολον, συμβολικός, πολλαχού· κυ-
 ρίως 5 κ.έ.
 Συρία, συριακός, 29, 30, 32, 33, 40.
 σφίγξ, 27, 65, 66, 68, 69, 78₁, 93₄.
 σφραγιδόλιθοι, άσσυριακοί, 57, 59.
 ίωνικοί, 54₂, 56, 57.
 κυπριακοί, 35, 36.
 μεσοποταμιακοί, 30, 36.
 μινωικοί, 27 κ.έ., 39₄.
 μυκηναϊκοί, 59₄.
 «σχῆμα δρόμου», πολλαχού και κυ-
 ρίως 20, 34, 38, 39, 48, 51, 52, 77,
 122₂.
 Σωσίπολις, 97.
 τανύπους, 38, 53.
 τελετή, 112, 117, 118.
 τελετουργία, τελετουργικός, 88, 89,
 108, 109, 111, 112, 117, 122, 123, 125,
 130, 132· βλ. και λ. *δρώμενον*.
 Tell Halaf, 33, 39₄, 57₃.
 τερατοκτόνος, 23, 42, 43.
 «τιμή», 109, 110.
 Τίρυνς, 87, 119.
 τριάς, 95, 96.
 Τυφών, 44, 65, 69.
 ύδατα (δαίμων, θεά -ων), 78₁, 80.

*Υδρα, 69, 120₃.
 *Υπερβόρειοι, 115, 116.
 ύπνος (Γοργόνων), 101, 102.
 ύπογύπωνες, 131.
 Φενεός, 88, 111, 117, 118, 120.
 φετίχ, 103₄, 105.
 Φινεύς, 101.
 Φόβος, 67.
 φόβος, φόβητρον, 9, 10, 68, 69, 76,
 79, 80, 99, 100, 104, 105, 108₅, 110, 125.
 Φοίνικες, φοινικικός, 29, 33, 35, 36.
 Φόρκυς, 15, 43, 65, 69, 78⁷, 91, 119₁₁,
 120₃.
 Φορωνίς, 45.
 φρυγικός, 33₅, 41.
 φυλακτήριον, 10, 11, 27, 28, 103, 105.
 φύσις, φυσικός, κυρίως 71, 72.
 φιλοσοφία, 3, 4, 7₂, 73.
 «χαρακτηριστικόν», 55, 60, 64, 74,
 77, 78, 96₃.
 χεττιτικός, 33, 56₅.
 χθόνιος, 44, 61, 63, 64, 79, 87, 90, 91,
 98, 104, 109, 110, 112, 113, 114, 115,
 117, 119, 120, 122-126, 132, 133.
 Χθών, 70, 88, 90, 111, 122.
 Χίμαιρα, 69.
 χορός, 112, 113, 117, 122, 125-130.
 Χρυσάωρ, 21, 41, 64₅, 96₃.
 Humbaba, 28, 30, 32, 33, 42.
 Ψυχολογία, ψυχολογικός, 1₃, 9⁷, 87.
 ώπή, ώψ, 116.
 *Ωπις, 115, 116.

ΠΙΝΑΚΕΣ

α. Λοῦβρον. Πήλινον πλακίδιον Α.Ο. 9034.

β. Λοῦβρον. Χαλκοῦν ἀγαλμάτιον.

Γενεύη, Μουσείον Τέχνης και Ίστορίας αρ. 18955. Χαλκοῦς δίσκος.

α. Μουσείον Ρεθύμνης. Λίθινον γοργόνειον ἐξ Ἄξου.

β. Ἀθῆναι, Ἐθν. Ἀρχαιολ. Μουσείον. Χρυσοῦν ἔλασμα ἐκ Δελφῶν.

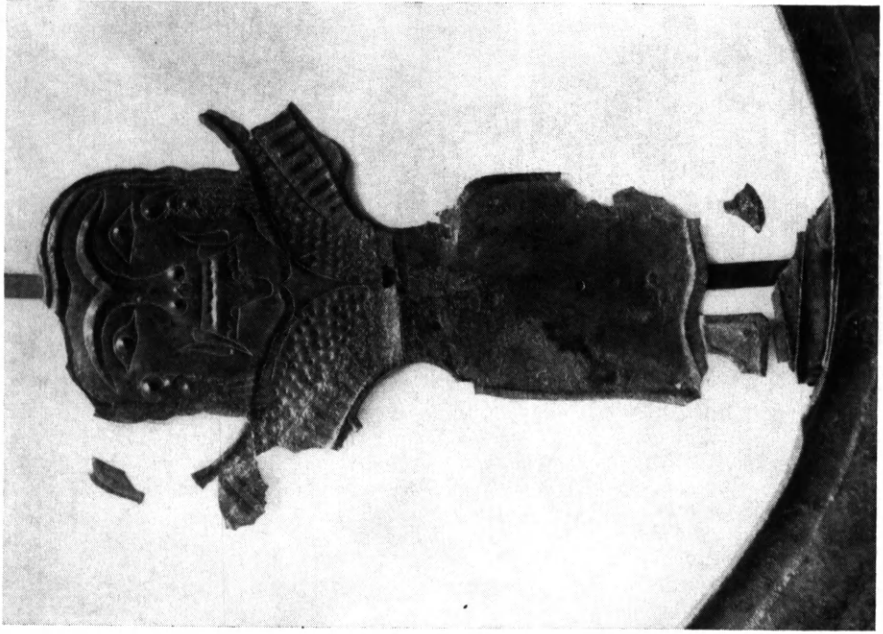

γ. Μουσείον Ἡρακλείου 11526, 11527. Πήλινα πλακίδια ἐκ Γόρτυνος.

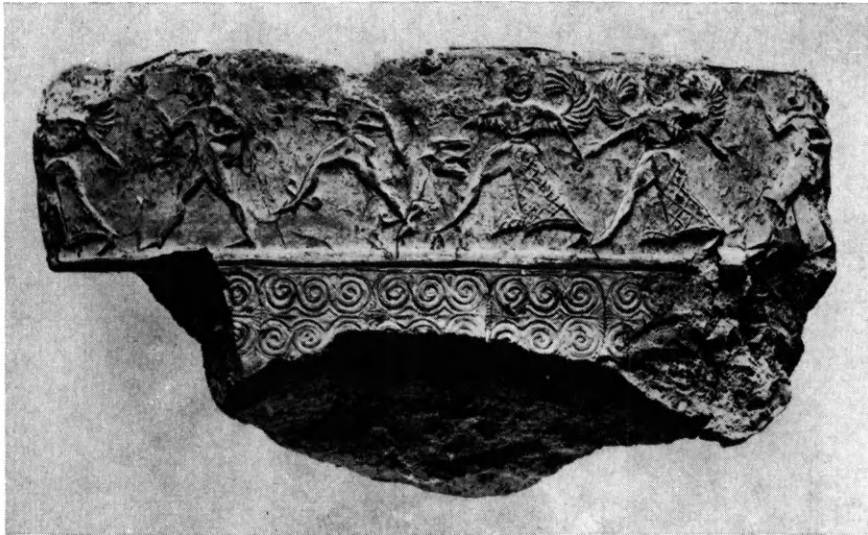
β. Ἀθήναι, Ἐθν. Ἀρχαιολ. Μουσείον 14047. Ἐλεφαντίνη σφραγίς ἐκ τοῦ Ἡραίου τοῦ Ἄργου.

α. Ἀθήναι, Ἐθν. Ἀρχαιολ. Μουσείον 13050. Χαλκόν ἔλασμα ἐκ τῆς Ἀκροπόλεως.

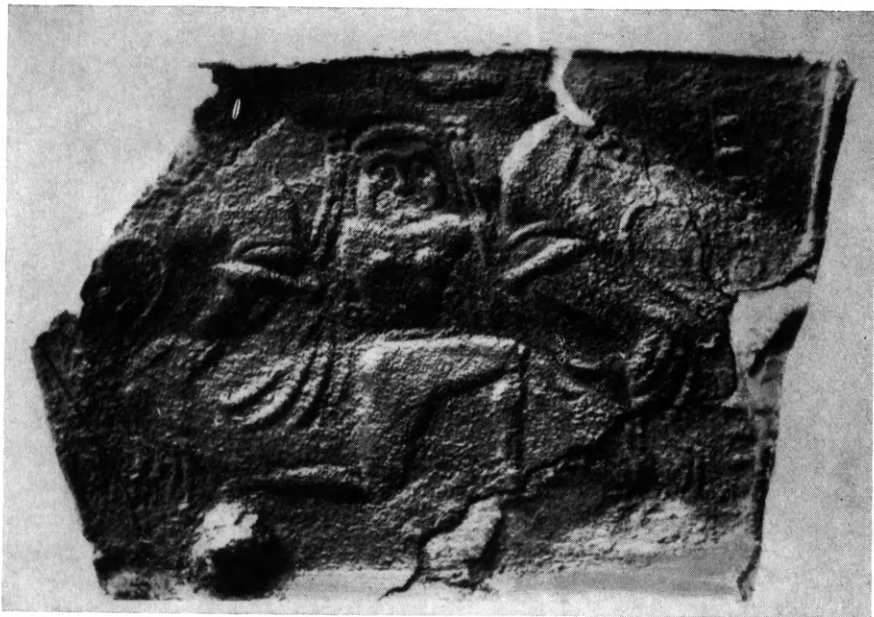
α. Λοῦβρον. Ἀνάγλυφος ἀμφορεὺς CA795. Ἐκ Βοιωτίας.

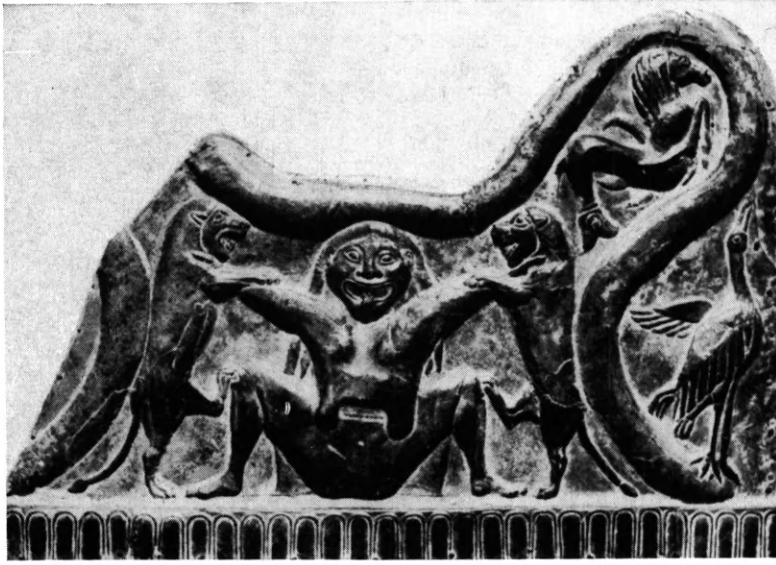
β. Ἀθήναι, Συλλογὴ Ἀμερικανικῆς Σχολῆς Κλασσικῶν Σπουδῶν.
Ἐκ τοῦ Ἡραίου τοῦ Ἄργους.

α. Βρεταννικόν Μουσείον Α748. Ἐκ Καμείρου.

β. Μουσείον Ὀλυμπίας Β 960.

α. Μόναχον, Μουσείον Ἀρχαίας Μικροτεχνίας 720 R. Χαλκοῦν ἄρμα ἐκ Perugia.

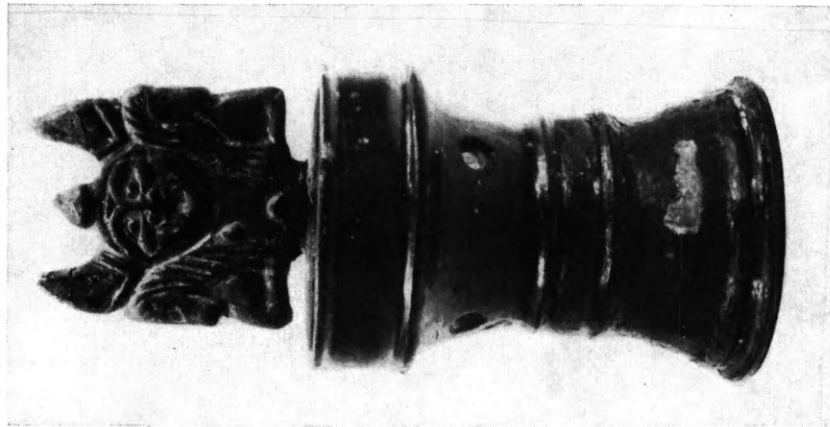
β. Palermo, Ἐθν. Μουσείον 47.
Λεπτομέρεια ἐκ τῆς λαβῆς
bucchero οἰνοχόης.

α. Νεάπολις, Ἔθν. Ἀρχαιολ. Μουσεῖον. Λεπτομέρεια ἐκ τῆς λαβῆς χαλκῆς ὑδρίας.

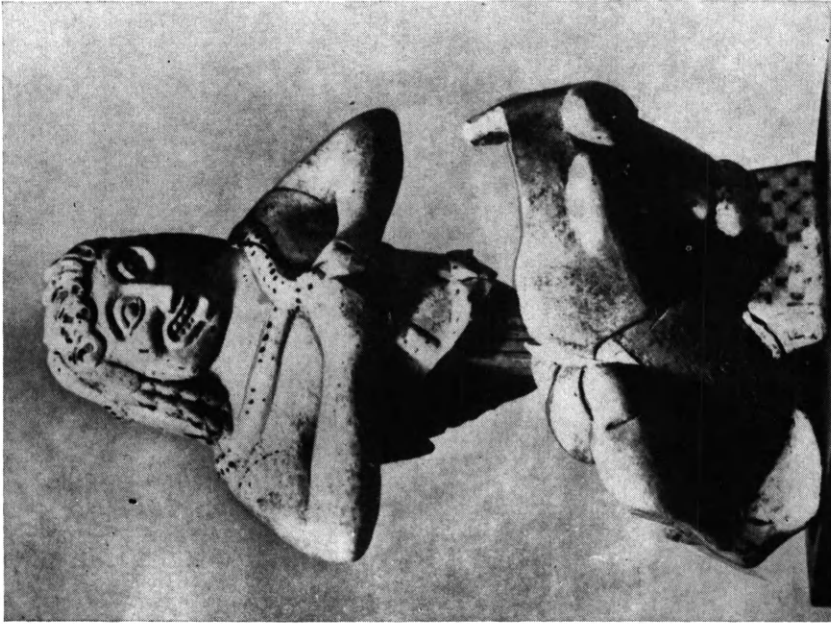

β. Φλωρεντία, Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον 88225.

α

Φλωρεντία
Ἐθν. Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον 3467.

β

Συρακοῦσαι
Ἐθν. Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον 52244.

Μουσεῖον Ὀλυμπίας. Λεπτομέρεια ἐκ τοῦ τρίποδος Β 7000.

α. Ἀθήναι, Ἐθν. Ἀρχαιολ. Μουσείον 15506.
Ἐλεφάντινον πλακίδιον ἐκ τοῦ ἱεροῦ τῆς
Ἀρτέμιδος Ὀρθίας.

β. Ἀθήναι, Ἐθν. Ἀρχαιολ. Μουσείον.
Ἐλεφαντίνη σφραγίς ἐκ τοῦ Ἱεραίου
τοῦ Ἄργους.

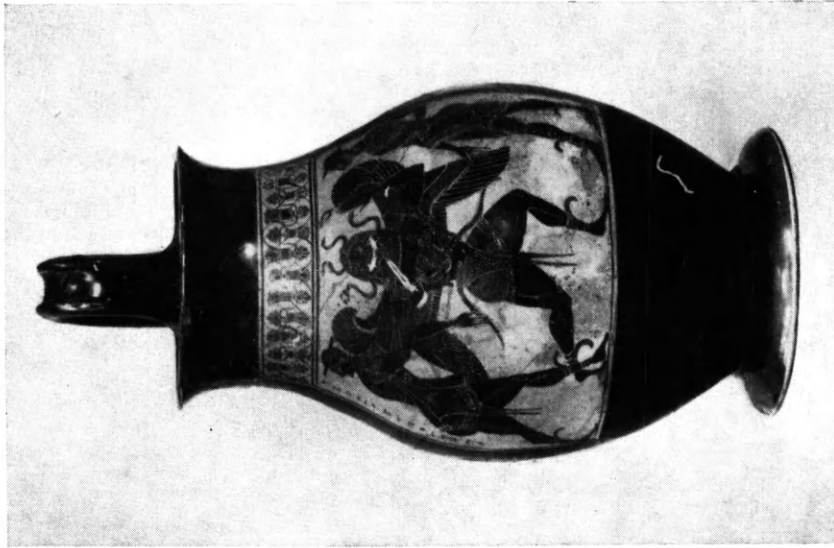
γ. Κορινθιακὸν πλαστικὸν ἀγγεῖον (πωληθὲν ἐν Βασιλείᾳ).

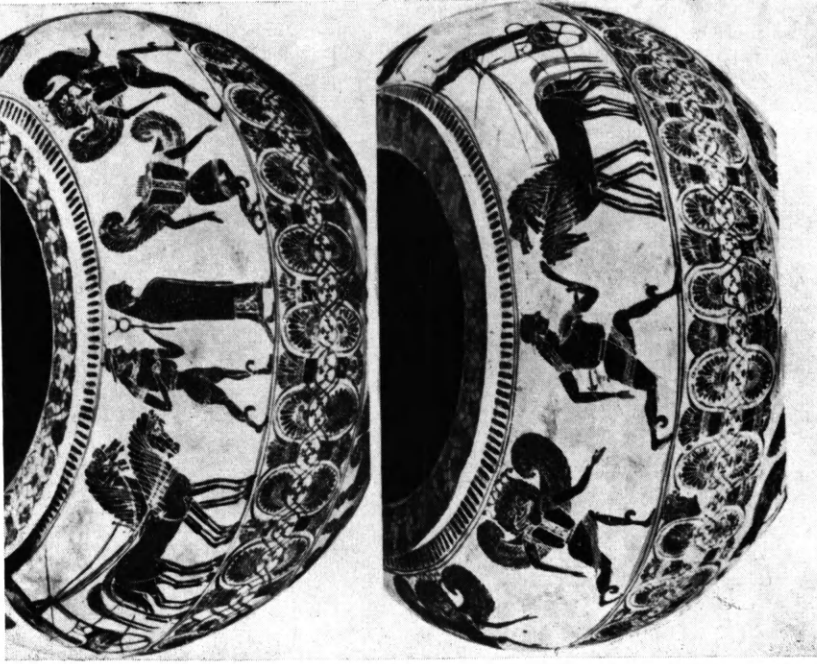
α. Μόναχον. Λεπτομέρεια ἐκ τῆς λαβῆς χαλκοῦ κρατήρος.

β. Μουσεῖον Ὀλυμπίας Β 4990. Ἐπίσημα ἀσπίδος.

α. Βρεταννικόν Μουσείον Β 471.

β. Λοῦβρον. Αεπτομέρεια ἐκ τοῦ δίνου Ε 874.

α - β. Μουσείον Ναυπλίου. Πήλινα προσωπεία εκ Τίρυνθος.

Μουσείον Ναυπλίου. Πήλινον προσωπεῖον ἐκ Τίρυνθος.

α - β. Μουσείον Σπάρτης. Πήλινα προσωπεία ἐκ τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἀρτέμιδος Ὀρθίας.

α. Μουσείον Σπάρτης. Πήλινον προσωπεῖον ἐκ τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἀρτέμιδος Ὀρθίας.

β. Ἀθῆναι, Συλλογὴ Ἀγγλικῆς Ἀρχαιολ. Σχολῆς. Σφραγιδόλιθος ἐκ Μήλου.

γ. Μουσείον Σπάρτης. Μολύβδινον ἐκ τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἀρτέμιδος Ὀρθίας.

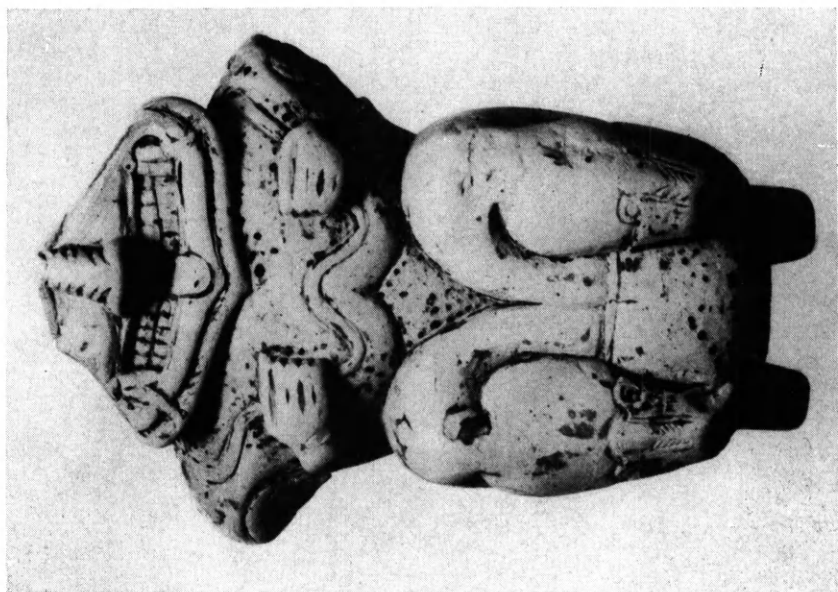
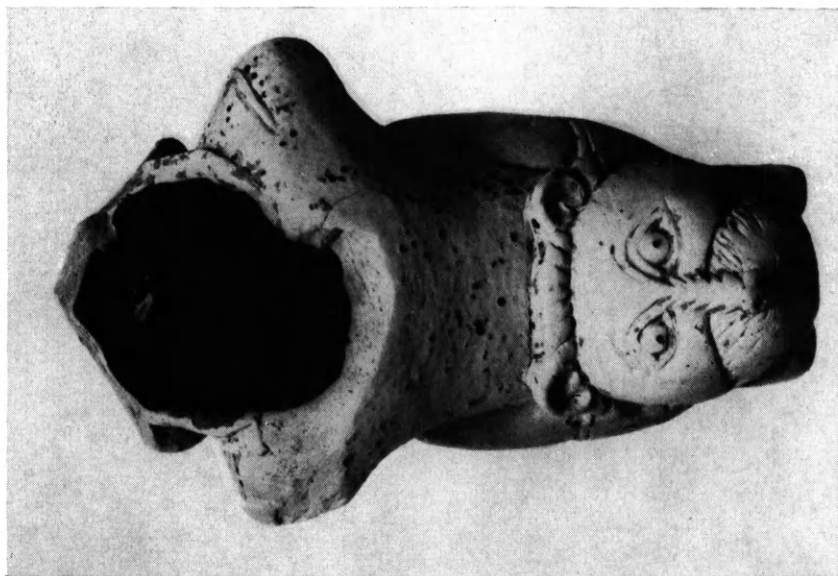
α

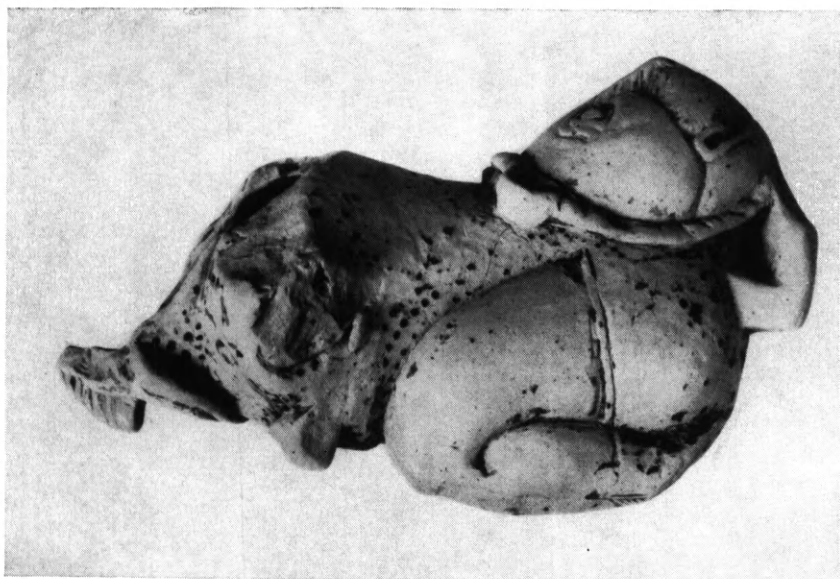
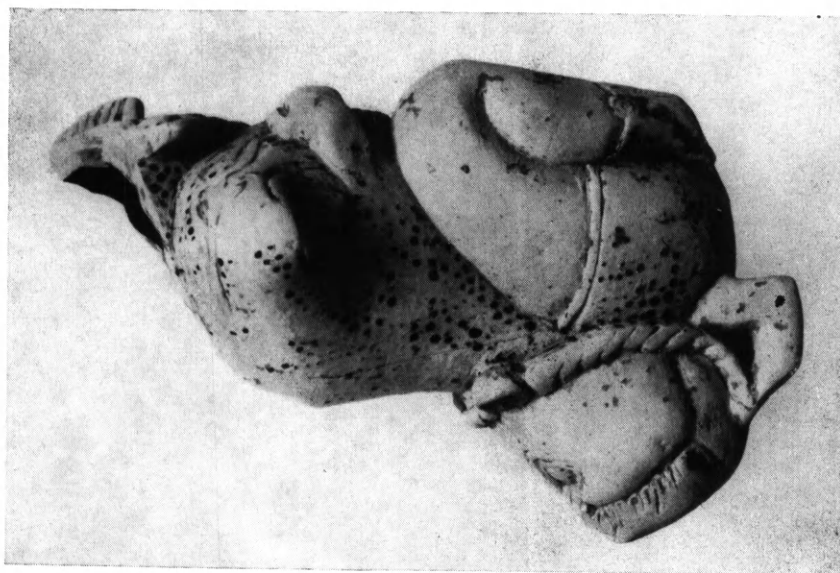
β

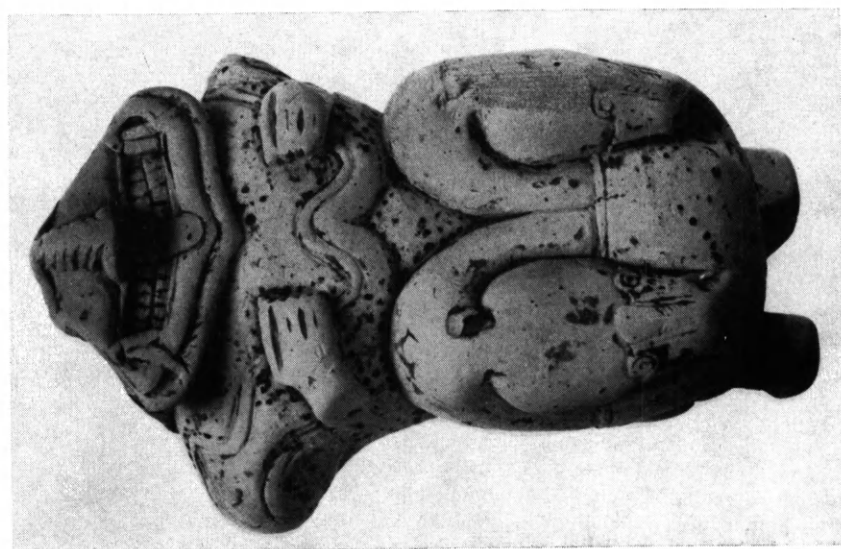
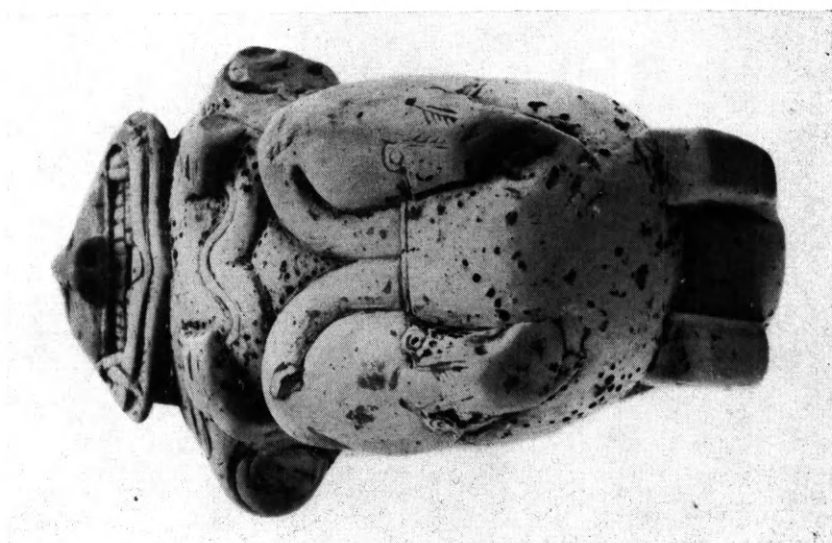
α - γ. Μουσείον Σπάρτης. Πήλινα προσωπεία ἐκ τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἀρτέμιδος Ὀρθίας.

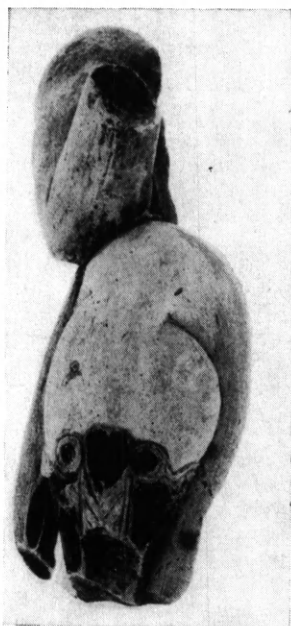
α - β. Μουσείον Τεγέας. Πλαστικόν ἀγγεῖον ἐκ Ν. Ἐκκληροσύλας.

α - β. Μουσαείον Τεγέας. Πλαστικόν ἀγγεῖον ἐκ Ν. Ἐκκληροπούλας.

α - β. Μουσείον Τεγέας. Πλαστικόν ἀγγεῖον ἐκ Ν. Ἐκκληροῦλας.

α - β. Μουσείον Σπάρτης. Τμήμα πλαστικού ἀγγείου ἐκ τοῦ Μενελαίου.

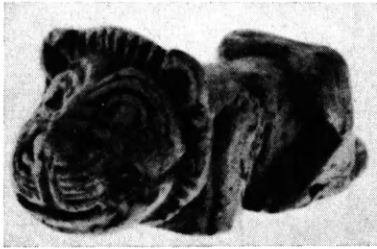
γ. Φλωρεντία. Ἀρχαιολογικὸν Μουσείον 79242.

α

γ. Μουσείον Κερκύρας. Ἐκ τοῦ
μνημείου τοῦ Μενεκράτους.

β

α - β. Μουσείον Σπάρτης 1725.
Ἐκ τοῦ Μενελαίου.

δ. Βασιλεία. Συλλογή G. Ortiz.

Η ΜΕΛΕΤΗ ΤΗΣ ΘΕΟΔΩΡΑΣ Γ. ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΑ:
«ΓΟΡΓΕΙΗ ΚΕΦΑΛΗ» ΚΑΤΑΓΩΓΗ ΚΑΙ ΝΟΗΜΑ
ΤΗΣ ΓΟΡΓΟΝΙΚΗΣ ΜΟΡΦΗΣ ΕΝ Τῃ ΛΑΤΡΕΙΑ
ΚΑΙ Τῃ ΤΕΧΝῃ ΤΩΝ ΑΡΧΑΪΚΩΝ ΧΡΟΝΩΝ,
ΕΤΥΠΩΘΗ ΕΙΣ ΤΑ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΑ Φ. ΚΩΝΣΤΑΝ
ΤΙΝΙΔΗ & Κ. ΜΙΧΑΛΑ ΕΙΣ ΤΗΝ ΣΕΙΡΑΝ ΤΩΝ
ΕΚΔΟΣΕΩΝ ΤΗΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟ
ΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΥΠ' ΑΡΙΘΜΟΝ 69 ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ
ΤΟΥ ΓΡΑΦΕΙΟΥ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΩΝ ΑΥΤΗΣ.